

SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE ORDU-TOPLUM MESAFESİ

Dr. Salih Akyürek
F. Serap Koydemir
Esra Atalay
Adnan Bıçaksız

BİLGE ADAMLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ
VE ORDU-TOPLUM MESAFESİ

Dr. Salih Akyürek
F. Serap Koydemir
Esra Atalay
Adnan Bıçaksız

Ankara
Şubat 2014

Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
Wise Men Center For Strategic Studies

Mecidiyeköy Yolu Caddesi No:10 Celil Ağa İş Merkezi
Kat:9 Daire:36 Mecidiyeköy / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 212 217 65 91 - Faks: +90 212 217 65 93
www.bilgesam.org bigesam@bilgesam.org

Atatürk Bulvarı Havuzlu Sok. No:4/6
A. Ayrancı / Çankaya / Ankara / Türkiye
Tel : +90 312 425 32 90 - Faks: +90 312 425 32 90

Copyright © ŞUBAT 2014

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezinin (BİLGESAM) ve Uluslararası Sivil Toplumu Destekleme ve Geliştirme Derneğinin (STD) izni olmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir; başka hiçbir kişi veya kurumu bağlamaz.

Çalışmayı Destekleyen Kurum:
Uluslararası Sivil Toplumu
Destekleme ve Geliştirme Derneği

İçerik Danışmanı: Prof. Dr. Cengiz Yılmaz
Düzeltilme: Ahmet Ünal
Kapak: Mehmet Ali Yılmaz

ISBN: 978-605-86097-8-5
Birinci Baskı: 1500 Adet

Baskı & Cilt:

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.
Kazım Karabekir Caddesi Kültür Çarşısı No:7 / 101-102
İskitler – Ankara www.bizimdijitalmatbaa.com

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB : Avrupa Birliği
- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi
- ANAP : Anavatan Partisi
- AP : Adalet Partisi
- AR-GE : Araştırma-Geliştirme
- Astsb. : Astsubay
- AYİM : Askeri Yüksek İdari Mahkemesi
- BİLGESAM: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
- CENTCOM: ABD Merkez Komutanlığı (Central Command)
- CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
- CMC : Merkez Askeri Komisyon (Central Military Commission)
- DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi
- DP : Demokrat Parti
- DYP : Doğru Yol Partisi
- EUCOM : ABD Avrupa Komutanlığı (European Command)
- GPS : Küresel Konumlama Sistemi (Global Positioning System)
- IDF : İsrail Savunma Kuvvetleri (Israel Defense Forces)
- IMF : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
- ISAF : Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
(International Security Assistance Force)
- J.Gn.K.lığı. : Jandarma Genel Komutanlığı
- MBK : Milli Birlik Komitesi
- MDP : Milliyetçi Demokrasi Partisi
- MGK : Milli Güvenlik Kurulu
- MIT : Massachusetts Institute of Technology

MİLGEM	: Milli Gemi Projesi
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)
NORTHCOM:	ABD Kuzey Komutanlığı (Northern Command)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development)
OHAL	: Olağanüstü Hal
Org.	: Orgeneral
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PACOM	: ABD Pasifik Komutanlığı (Pacific Command)
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan)
PX	: Amerikan Ordu Pazarı (Post Exchange)
RMA	: Askeri İlişkilerde Devrim (Revolution in Military Affairs)
ROTC	: Yedek Subay Eğitim Mer. (Reserve Officers Training Corps)
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDE	: Stratejik Düşünce Enstitüsü
SETA	: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TISS	: Triangle Institute for Security Studies
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	XI
YAZARLARIN ÖNSÖZÜ	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ KISIM: KURUM VE ORGANİZASYON OLARAK ORDU	7
BİRİNCİ BÖLÜM: ASKERİ SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI VE ÖNEMİ	9
Alt-Disiplin Olarak Askeri Sosyoloji	10
Kısıtlar, Sınırlılıklar ve Sorunlar	11
Askeri Sosyoloji Konuları	13
Askeri Sosyoloji Çalışmalarını Kimler Yapmalı?	14
İKİNCİ BÖLÜM: ASKERİ KÜLTÜR	16
Askeri Kültürün Varlığı ve Ayrıklığı	16
Askeri Kültürün Temel Özellikleri	21
Askeri Kültürün Dört Temel Unsuru	22
Farklı Kültür Tiplerinin Birlikteliği	24
Askeri Kültürün Temel Belirleyicisi Olarak Subaylar	26
Askeri Kültür-Sivil Kültür Etkileşimi	29
Ülkeler Arasında Farklılaşan ve Benzeşen Askeri Kültürler	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL KÜLTÜR BOYUTLARI	
VE ASKERİ KÜLTÜR İLİŞKİSİ	34
Güç Mesafesi.....	35
Belirsizlikten Kaçınma	40
Bireycilik - Toplulukçuluk	41
Erillik - Dişillik	44
İKİNCİ KISIM: SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ	47
BİRİNCİ BÖLÜM: TOPLUM, DEVLET VE ASKERİN EVRİMİ	47
Toplumsal Örgütlenmenin Evrimi	49
Devlet Yönetiminin Evrimi	51
Tek Kişi (Monarşi).....	51
Birkaç Kişi (Aristokrasi).....	52
Birçok Kişi (Demokrasi).....	52

Askerin Evrimi	55
İKİNCİ BÖLÜM: SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ SORUNSALI	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE KURAM	68
Kurumsal Ayırım Teorisi: Huntington.....	69
Yakınlaşma Teorisi: Janowitz.....	70
Uyum Teorisi: Schiff.....	71
Vekalet Teorisi Uyarlaması: Feaver.....	73
Müştereklik Teorisi: Bland	76
Konsolide Demokrasi Teorisi: Diamond ve Heywood	78
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ORDULARIN ÖZERKLİĞİ	79
BEŞİNCİ BÖLÜM: ORDULARIN SİVİL DENETİMİ	84
ALTINCI BÖLÜM: SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELER ÜZERİNE KISA NOTLAR	96
Büyük Askeri/İktisadi Güçler	96
Büyük Britanya	96
Amerika Birleşik Devletleri	101
Almanya	106
Fransa.....	109
Japonya	112
Çin	116
Rusya.....	119
Özgül Örnekler: İsrail, İsviçre	122
İsrail.....	122
İsviçre.....	124
Arap Ülkeleri: Mısır, Irak, Suriye, Libya ve Cezayir	127
Mısır	127
Irak-Libya-Suriye-Cezayir.....	129
Latin Amerika: Brezilya, Arjantin, Şili vd.	129
ÜÇÜNCÜ KISIM: TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ	131
BİRİNCİ BÖLÜM:DEVLET GELENEĞİ VE ASKER	131
Doğu'nun Devlet ve Siyaset Anlayışı	132
Osmanlı'dan Ulus Devlete Asker.....	133
Cumhuriyet'ten Darbeler Dönemine Asker.....	137
1960'tan Günümüze Asker.....	138
İKİNCİ BÖLÜM: GÜNÜMÜZDE İLİŞKİLERİ BELİRLEYEN TEMALAR.....	145

Güvenlik Teması.....	145
Ordunun Devraldığı Miras.....	147
Ordunun Rolüne Toplumsal Bakış.....	149
Sivil İradenin Yetkinliği.....	151
Çatışmacı Paradigmanın Hakimiyeti.....	155
2000’li Yıllar ve AB Uyum Süreci	157
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SİVİL DENETİM VE ÖZERKLİK.....	166
1960 Sonrasında Zayıflayan Sivil Denetim	166
Ordunun Özerklik Mekanizmaları	171
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MERKEZİYETÇİLİK VE MİLİTARİZM.....	181
Merkeziyetçi Yapılanmanın Sivil-Asker İlişkilerine Yansıması....	181
Türk Ordusunda Güç Algısı ve Militarizm.....	184
Edilgen Bireyler ve Toplum Yapısının Militarizme Etkisi.....	192
DÖRDÜNCÜ KISIM: ORDU-TOPLUM MESAFESİ.....	195
BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL KÖKENİ VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR....	195
Mesafenin Kaçınılmazlığı.....	197
Mesafenin Değişen Doğası.....	199
Daralan Mesafe, Değişen Yönelimler	200
İKİNCİ BÖLÜM: ORDU-TOPLUM MESAFESİNİN BOYUTLARI.....	203
Demografik Mesafe.....	203
Kültürel Mesafe.....	208
Toplumların Askerlere Bakışı.....	210
Askerlerin Topluma Bakışı	216
Ülkelerde Kültürel Mesafe	218
Kurumsal Mesafe	220
Politika Tercihlerindeki Mesafe ve Ülke Örnekleri	221
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ORDU-TOPLUM MESAFESİNİN NEDENLERİ	225
Ordudaki Değişimlerin Etkisi	226
Toplumsal Değişimlerin Etkisi	229
Uluslararası Güvenlik Ortamındaki Değişimlerin Etkisi	230
Fiziksel Uzaklık/Yalıtımın Etkisi.....	231
Seçim, Eğitim ve Sosyalleşme Sürecinin Etkisi	233
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ORDU-TOPLUM MESAFESİNİN SONUÇLARI.....	237
Orduya Olumsuz Etkileri	237

Sivil Denetim için Doğurduğu Riskler	238
Mesafeyi Azaltma Çabaları.....	239
BEŞİNCİ KISIM: TÜRKİYE’DE ORDU-TOPLUM MESAFESİ.....	243
BİRİNCİ BÖLÜM: MESAFENİN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE BOYUTLARI	243
Yakın Tarihimizde Ordu-Toplum Mesafesi	243
Cumhuriyet Öncesi.....	243
Cumhuriyet Dönemi.....	244
Güncel Görüşler	246
Demografik Mesafe.....	250
Sosyo-ekonomik Köken	252
Dinsel ve Etnik Köken	257
Kültürel Mesafe.....	259
Tutum, Değerler ve Yaşam Felsefesi	259
Din Bağlamı	261
Kültürel Mesafede Güncel Bulgular	263
Kurumsal Mesafe	264
Kurumsal Mesafe – Zümreleşme İlişkisi	269
İKİNCİ BÖLÜM: KURUM İÇİ MESAFE REALİTESİ	272
Tekyapı Algısı / Yanılsaması	272
Yatay Ayrışma: Kuvvet Alt-kültürleri	273
Dikey Ayrışma: Statü Alt-kültürleri.....	274
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MESAFENİN ORDUDAN KAYNAKLANAN NEDENLERİ	276
Formel Eğitim: Temel Sosyalleşme Süreci	277
Yaşam Tarzı ve Günlük Mesai.....	279
Kurumun Rotasyon Politikası	281
Askeri Konutlar ve Sosyal Tesisler	282
Görev ve Görevi İcra Ederken Yapılan Hatalar	284
ALTINCI KISIM: DÖNÜŞEN ORDULAR VE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE	287
ETKİSİ	287
BİRİNCİ BÖLÜM: SON YARIM YÜZYILDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER.....	288
Uluslararası Güvenlik Ortamındaki Değişiklikler	289
Dönüşümü Etkileyen Toplumsal Değişimler.....	291

Dönüşen Ordularda Profesyonel Asker Tipolojisi.....	293
İç Güvenlik Görevleri.....	296
İKİNCİ BÖLÜM: ORDULARIN MODERNİTE EVRİMİ	299
Modern > Geç Modern > Post-modern Dönemler.....	300
Post-modern Orduların Tanımlayıcı Özellikleri	300
Modernite Evriminde Türk ve Batı Ordularının Karşılaştırılması	301
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FARKLIŞAN ASKERLİK HİZMETİ MODELLERİ	304
Ülkelerde Değişen Modeller	304
Zorunlu-Profesyonel Askerlik Tartışmaları.....	306
Maliyet-Etkinlik Argümanı.....	306
Toplumsal Görev ve Fayda Argümanları	307
Salt Zorunlu-Gönüllü Karşılaştırmasının Yetersizliği.....	309
Geleceğe Yönelik Öngörüler/Görüşler	310
Tartışmalarda Ordunun ve Toplumun Tutumu	311
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ASKERLİK MODELLERİNİN ORDU-TOPLUM MESAFESİNE ETKİSİ	314
SON SÖZ.....	321
DİPNOTLAR.....	323
KAYNAKÇA	367

SUNUŞ

Türkiye'nin güvenlik stratejilerine, yurt içindeki siyasi, ekonomik, teknolojik, çevresel ve sosyo-kültürel problemlerine yönelik bilimsel araştırmalar yapmak; karar alıcılara milli menfaatler doğrultusunda çözüm önerileri, karar seçenekleri ve politikalar sunmak Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)'nin kuruluş amaçları arasında yer almaktadır.

BİLGESAM; 2010 yılında Dr. Salih Akyürek tarafından hazırlanan "Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu" raporunu, 2011 yılında Prof. Dr. Ali L. Karaosmanoğlu tarafından hazırlanan "Silahlı Kuvvetler ve Demokrasi" raporunu ve yine 2012 yılında Doç. Dr. Atilla Sandıklı editörlüğünde hazırlanan "Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri" isimli kitabı yayınlamıştır. 2013 yılında ise kapsamlı bir alan çalışması sonrası hazırlanan "Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış" adlı raporu yayınlamıştır. Ayrıca terörle mücadele ve Kürt meselesi konusunda TSK ile ilgili başlıkları da içeren, bazıları alan çalışmasına dayanan 10'un üzerinde kitap ve rapor yayınlamış ve güvenlik alanında literatüre önemli katkılar sağlamıştır.

BİLGESAM'ın gerçekleştirdiği çalışmalar Kürt Meselesinin temel nedenlerinin ortaya konulmasına ve terörle mücadele stratejilerinin belirlenmesine önemli katkılar yapmıştır. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış adlı raporun ordu tarafından dikkate alındığına ve kurumsal sorgulamaya katkı sağladığına dönük geri bildirimler alınmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin son yıllarda hem sivil-asker ilişkileri hem de demokratikleşme konularında çok olumlu kurumsal değişimler gerçekleştirdiği gözlenmektedir. Bu olumlu etkileşim, BİLGESAM olarak bizi yeni çalışmalar yapma konusunda teşvik etmektedir. BİLGESAM, "Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu Toplum Mesafesi" başlıklı bu kitapta, özellikle Türkiye bağlamında sunduğu özgün tespitlerle bu alanda yaptığı katkılara bir yenisini eklemektedir.

Sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine oturtulması, işleyen demokrasiler için önemli konulardan birisidir. Bu bağlamda, demokrasisini geliştirmeye ve sağlamlaştırmaya çalışan Türkiye’de de sivil-asker ilişkileri önemli ölçüde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Özellikle sosyal bilimlerde araştırma alanı bulan bir diğer önemli konu ise, bu kitabın da ana başlıklarından birisi olan “ordu-toplum mesafesi”dir. Toplumla ordu arasında demografik, kültürel, kurumsal, siyasa vb. boyutlarda oluşan mesafeyi açıklamaya çalışan bu kavram, görece henüz yeni olmakla birlikte, Türkiye’de farklı kapsam ve kavramlar altında bile olsa çok az çalışmaya konu olmuştur.

BİLGESAM böylesine önemli iki konuda bir bütünlük sağlayarak, kendi özgün yaklaşımıyla, herkesin kabul edebileceği optimalleri ortaya koyan ve Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin geleceğine ışık tutacak ve aynı zamanda bir askeri sosyoloji çalışması örneği olan bu kitabı yayınlamıştır. Kitabın Türkiye’de demokratik değerlerin gelişmesine katkı sağlamasını dileriz.

Bu kitabı hazırlayan yazarlara, katkı sağlayan çok değerli akademisyenlere ve çalışmanın gerçekleşmesine destek sağlayan Uluslararası Sivil Toplumu Destekleme ve Geliştirme Derneğine (STD) çok teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Atilla Sandıklı
BİLGESAM Başkanı

YAZARLARIN ÖNSÖZÜ

Bu çalışma, sivil-asker ilişkileri konusunu; (1) teorik arka plan ve pratik deneyimler, (2) uluslararası ve ulusal bağlam, (3) zamansal akış, yani dün-bugün-yarın olmak üzere üç ayrı boyutta, ancak birbirleriyle ilişkisini de gözönünde tutarak bütüncül biçimde açıklamayı ve güncel tartışmalara ve gelecekteki çalışmalara ışık tutmayı hedefliyor.

Günümüzde sivil-asker ilişkileri tartışma alanı, aslında güç kullanma tekeline elinde tutan devlet adını verdiğimiz örgütün “güç kullanma görevlisi”nin, örgütün diğer görevlileri, bölümleri, devlet dışında kalan diğer örgütler ve topluluklar ile ve en temelde bir bütün olarak toplum ile ilişkilerinin geçmişten günümüze nasıl evrildiği, bugün ne durumda olduğu, gelecekte nasıl “gelişebileceği” ve en önemlisi, “nasıl olması gerektiği”ne ilişkin tartışmaları içeriyor.

Sivil-asker ilişkileri alanı aslında güç kullanma görevlisinin denetim altında tutulması sorunsalından doğmuştur. Diğer bir ifadeyle asıl konu, devletin diğer bölümlerinin ve toplumun, “güç kullanma görevlisi”ni denetim altında tutması sorunudur. Denetim ile kasıt, güç kullanma görevlisinin, toplumsal örgütlenmede kendisine biçilen rolün içinde kalmasının sağlanmasıdır. Anılan rolün tanımı ve sınırları da, her toplumun tarihinde, o toplumun özgün evrimine bağlı olarak değişe gelmiştir. Günümüzde dahi, anılan rolün sınırları konusunda toplumlar arasında benzerlikler olmakla birlikte, farklılaşmalar daha yaygındır.

Sivil-asker ilişkileri bakımından Türkiye’nin durumu; akademisyenler, aydınlar, fikir yazarları ve siyasetçiler için adeta “sonsuz bereketli topraklar” gibidir. Tartışmalar, eleştiriler, suçlamalar, komplo teorileri, birbirine zıt açıklama ve yorumlar bitmek bilmiyor, hiç kıtlığı da çekilmiyor. Bu tartışmalarda, bir uçta askeri dövme/sövme, diğer bir uçta askeri övme adeta “milli idman” haline gelmiştir.

Bizim amacımız bu tartışmaları eleştirmek veya bu tartışmaların yersiz-gereksiz olduğunu iddia veya ima etmek değildir. Amacımız, sivil-asker ilişkilerinin dünyada geçmişini, genel teorilerini (kuramsal arka planı) ve mevcut durumunu sistematik olarak ortaya koymak, bu bağlamda Türkiye’yi daha özel ve ayrıntılı olarak irdeleyerek tarihsel, teorik ve pratik bağlama yerleştirmektir.

Tabii ki, bu çalışmayı okuyanların bir kısmı, Türkiye veya başka bir ülke için, “işin doğası böyleymiş, kaçınılmaz sonuç olarak bunlar olmuş/olacak” gibi bir yargıya ulaşabilir. Biz bu düşüncede değiliz ve şunu söylemek gerekir ki; toplumların bugün farklı evrelerde ve durumlarda olması, benzer olaylara/koşullara vermiş oldukları tepkilerdeki küçük farklılaşmaların birikimidir. Toplumların geleceği de büyük ihtimalle bu birikimler üzerine inşa edilecektir.

Ayrıca, çalışmada yer alan bazı olgu, görüş ve yorumların “bağlam dışına çekilerek” kullanılması riskinin her zaman var olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz. Bu duruma karşı önlemimiz yok, olamaz da. Her eserde olduğu gibi, bu çalışmada da, tek bir cümle, tek bir kelime dahi eserin bütünlüğü içinde doğru anlamı ifade eder. Bu nedenle, tüm okuyucularımızın, çalışmadaki tespit ve eleştirileri eserin bütünlüğü içinde değerlendirmelerini diliyoruz.

Çalışmanın başlangıç aşamasından itibaren içerik ve çerçeve temelinde geri bildirim veren ve kitabın geliştirilmesine dönük önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Cengiz Yılmaz’a ve kitabın son düzeltmelerini yapan Ahmet Ünal’a teşekkür ediyoruz.

Ayrıca kitap çalışması çerçevesinde BİLGESAM’ ın mülakat önerisini kabul ederek zaman ayıran ve kitabın şekillenmesine ve içeriğine katkı sağlayan Prof. Dr. Nur Vergin, Prof. Dr. Ali Karaosmanoğlu, Prof. Dr. İlder Turan, Prof. Dr. Fuat Keyman ve Yrd. Doç. Dr. Yaprak Gürsoy’a teşekkürlerimizi sunuyoruz.

GİRİŞ

Devlet adına güç kullanma yetkisini elinde tutan askerler ile bu yetkinin sınırlarını belirleyen ve denetleyen siviller arasındaki ilişkileri tanımlayan sivil-asker ilişkileri, askeri liderler ile devlet yöneticilerinin rollerinin ayrışmaya başladığı yüzlerce yıl öncesinden beri çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Bu sorunun başlangıç noktası çok daha gerilere gitmekle birlikte, savaşın siyasetin bir aracı olduğu ve siyasetin askerliğin üzerinde olması gerektiği konusundaki tartışmalar yakın tarihte ilk defa Clausewitz ile gündeme gelmiştir. Bugüne gelindiğinde ise, sivil-asker ilişkileri Batılı ülkelerde bir problem alanı olmaktan çıkmakla birlikte, Türkiye gibi pek çok ülkede temel tartışma ve problem alanlarından birisi olmaya devam etmektedir.

Sivil-asker ilişkilerini ve orduların varlığını bir sorun noktasına getiren çelişki, ülkeyi korumakla görevli askerlerin toplum için tehdit oluşturmaya başlamasıdır. Askerlerin sivillere ve siyasetçilere güvensizliği ve yönetilmekten kaçınma davranışı ise, sivil-asker ilişkilerinde yaşanan sorunların ve askerlerin müdahaleciliğinin temel nedenleri arasında görülebilir.

Soğuk Savaş sonrası dönem, pek çok değişimle birlikte sivil-asker ilişkilerini de yeniden şekillendirmiştir. Sivil-asker ilişkilerinde bu yeni dönemin etkisi, ülkelerin konumuna, tehdit algısına ve demokratikleşme düzeyine göre farklılaşmakla birlikte; ordularda, toplumlarda ve uluslararası güvenlik ortamındaki değişimlerin bu konuda belirleyici olduğu görülmektedir. Bu üç alanda yaşanan değişimleri analiz etmeden, bu kitabın ana konusu olan “sivil-asker ilişkileri” ve “ordu-toplum mesafesi” (civil-military gap) üzerinde analizler yapmak ve çözümler üretmek pek mümkün değildir.

Ordular tarihsel süreçte yapı, teknoloji ve kültür temelinde, hem ulusal hem de ulus ötesi şartların etkisiyle değişerek ve dönüşerek bugüne ulaşmıştır. Orduları toplumdan ve diğer kurumlardan ayıran ortak bir kurumsal yapının ve kültürün olduğu gözardı edilemez. Dolayısıyla, askeri kültürdeki değişimlerin de ortaya konulması gerekmektedir. Ancak, askerlerin kendilerini çoğunluğun iyiliği için feda etmesi ve maddi olandan çok manevi değerlere önem vermesi gibi askeri kültürün temel özellikleri, yerini piyasa tipi yeni özelliklere ve kişilerin kendi çıkarlarını çoğunluğun çıkarlarının önünde tuttuğu değerlere bırakmaya başlamıştır. Toplumsal değişimlerin de bu yönde olduğu ve artan bireysel özgürlük taleplerinin hem orduların varlığını hem de askerlik modellerini daha fazla sorgulanır hale getirdiği söylenebilir.

Uluslararası güvenlik ortamındaki değişikliklerin orduların dönüşümüne yaptığı katkıyı ise görev/misyon ve yapı olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür. 1990'ların başından itibaren değişen tehdit ve güvenlik algısı, orduların görevlerini ve görev anlayışlarını değiştirmiş ve buna uygun yapılanmaların yolunu açmıştır. Silahlı kuvvetler, klasik muharebe görevlerinden daha çok uluslararası barışı sağlama/koruma misyonunun öne çıktığı post-modern yapılara doğru dönüşmeye başlamıştır. Bu yapı, kitle ordularından ziyade, modern teknolojilere sahip mobilitesi yüksek, küçülen profesyonel orduların oluşmasını sağlamıştır. Bu değişim ülkelere göre çok büyük değişiklikler göstermekle birlikte, sivil-asker ilişkilerinin yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur.

Toplumlarda ve uluslararası güvenlik ortamında yaşanan değişimlerin etkisiyle son dönemde yeniden şekillenen sivil-asker ilişkilerinde temel tartışma konusu orduların özerkliği ve denetimidir. Kurumsal ve siyasi olmak üzere iki ana boyutta orduların genişleyen veya daralan özerklik sınırları ve bu sınırlar içinde kurumun denetimi, Batılı ülkelerde genel olarak bir problem alanı olmaktan çıkmış olsa da demokratikleşme sürecini tamamlayamayan pek çok ülke için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Orduların özerkliği, siyasi irade ile askerlerin karar alanlarını ayıran çizgi belirlendiğinde, askerlerin alanında kalan yetkileri ve rolleri tanımlamaktadır. Orduların özerklik alanları, stratejik düzeye ve siyasi

alana doğru genişledikçe demokratik temelde işleyen bir sivil-asker ilişkisinden uzaklaşılacağı tespitinde bulunulabilir. Ancak, farklı tasnifler ve tanımlamalarla açıklanmaya çalışılan özerkliğin sınırlarının ülkelere ve kültürlere göre değişebilirliğinin de kabul edilmesi gerekmektedir.

Bu açıklamalar temelinde, orduların sorumluluğunun sadece siyasilere karşı olduğu ve denetimlerinin sadece siyasetçiler ve bürokratlar tarafından yapılacağını düşünmek yanıltıcı olacaktır. Orduların parlamentolar ve hükümetler tarafından dikey kontrolü yanında; medya, sivil toplum kuruluşları, araştırma merkezleri vb. toplumsal aktörler yoluyla yatay kontrolü de söz konusudur.

Bazı devletler kuruluşlarının ilk yıllarından itibaren orduyu sivil kontrole tabi kılmışken; Türkiye gibi toplumlar, geçmişten getirdiği özellikleriyle, askere güvenlik yanında modernleşme ve kalkınma temelli roller yüklemiş veya askerler bu görevleri üstlenmiştir. Bu ülkelerde askeri kültür daha özerk olmuş ve siyasete müdahil bir rol oynayabilmiştir. Türkiye’de dış politikanın, laikliğin, eğitim sisteminin ve hatta sosyal problemler gibi pek çok konunun güvenlik ve askeri güvenlik kavramı içinde yorumlanması ve siyaset üstü görülmesi, sivil-asker ilişkilerinde rollerin birbirine karışmasına ve bu alanda müdahalelere yol açmıştır.

Türkiye’de 1960 ve sonrasında yaşanan modernleşme ve demokratikleşme adımlarının kendi etkisi ve yönlendirmesi ile atılması gerektiğine inanan ordunun; bu tutumu sonucunda, ülkede vesayetçi melez bir yapı oluşmuştur. Bu melez yapının nedenselliği ve sonuçları tartışılabilir olmakla birlikte; bu yapıyı bir problem olarak tanımlama noktasında itirazların mevcut olması da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu durum, ülkede demokrasinin sağlanlaştırılması yönünde gerekli adımların atılmadığını göstermesi yanında, demokratik değerlerin de pek çok kişi tarafından içselleştirilmediğine işaret etmektedir. Türkiye’de ordunun siyasete müdahalesi konusunda toplumda iki farklı eğilimin olması da bu tespitleri doğrulamaktadır. Bu iki farklı eğilim içinde; bir yanda, ordunun hiçbir şekilde siyasete karışmaması gerektiğini savunan; diğer yanda orduyu “göreve çağırmaya” eğilimli bir kitleden bahsedilebilir. Toplumdaki bu farklılaşma ve çatışmacı eğilime

rağmen, askerlerin paradigmalarında son dönemde önemli bir değişim yaşanmış ve sivillerle işbirliğinin daha akılcı bir yol olduğuna inanç düzeyi yükselmiştir.

Toplumsal kutuplaşmaya rağmen, yaşanan bu yeni dönemin hem siviller hem de askerler açısından kontrollü bir değişimi başlattığı değerlendirilebilir. Bu kontrollü değişimin sadece sivil-asker ilişkileri temelinde yeni bir dönemin kapılarını açmakla kalmayacağı; kurumsal süreçlerle birlikte, TSK için bir yeniden yapılanma dönemini başlatabileceği öngörülebilir.

Bu umutlu öngörülere rağmen, subayların sivillere bakışı temelindeki paradigma değişimini; kurumdaki eğitimler ve sosyalizasyon sürecine bağlı olarak gelişmesi gereken ve uzun dönemde tamamlanacak kültürel bir dönüşüm olarak görmek gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, sivil-asker ilişkilerindeki demokratikleşme ve normalleşme sürecinin henüz yeni başladığı ve emekleme aşamasında olduğu tespitini yapmak yanlış olmayacaktır.

Türk ordusunun kurumsal etkinliğini en üst seviyeye çıkaran ve politizasyonunu engelleyen bir kurumsal özerklik yanında, sivil iradeye itaati sağlayan bir siyasi özerklik modelinin, ülkeye özgün olarak tüm aktörlerin mutabakatı ile ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Ancak, demokratik devlet yapısı ve işleyen demokrasi ideali temelinde, askerlerin siviller üzerindeki vesayeti ne kadar yanlış ise, ordunun kurumsal özerklik alanlarına müdahale ve askerlerin politizasyonuna neden olabilecek otoriter bir yönetim modelinin işletilmesi de bir o kadar yanlış olacaktır.

***

Kitapta ikinci temel konu olarak çalışılan “ordu-toplum mesafesi” problemi, sivil-asker ilişkileri kavramı içinde daha yakın dönem tartışmalarından birisi durumundadır. Askerlik modellerinin profesyonelleşmeye doğru değişmeye başlaması ve artan bireysel özgürlüklerle birlikte bu konunun bir problem alanı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Demografik, kültürel, kurumsal veya politika tercihleri temelinde ortaya çıkan ordu-toplum mesafesi Batılı pek çok ülkede zorunlu askerlikten profesyonel orduya geçiş tartışmaları ile birlikte gündeme gelmiş ve daha çok ortaya çıkardığı demografik

mesafe ile tartışılmıştır. Türkiye’de ise bu konu mesafe kavramı temelinde neredeyse hiç çalışılmamış olmakla birlikte; ordu-toplum mesafesinin, kültürel mesafe temelinde problemlere işaret ettiği görülmektedir.

Türkiye’de ordu demografik temelde büyük oranda toplumu temsil etmesine rağmen, sivillere karşı duyulan şüphecilik ve güvensizlik, farklılaşan değerlerle birlikte kültürel boyuttaki ordu-toplum mesafesinin ana nedeni durumundadır. Mesleki kültürünün belkemiği konumundaki askeri etik ve bu yöndeki değerler, toplumun değişim hızıyla karşılaştırıldığında askerlerin topluma göre daha fazla muhafazakar ve statükocu olması sonucunu da doğurmaktadır. Yakın dönemde daha fazla geçerli olan piyasa ekonomisi ve bu ekonominin dayattığı bireyciliğin ve materyalist değerlerin askerler tarafından bir toplumsal bozulma ve çürüyüş hali olarak tanımlanarak ordu için tehdit olarak görülmesi de muhafazakar yapı temelinde toplumla aradaki kültürel mesafeyi pekiştiren bir etken durumundadır.

Subayların topluma bakışının ve ülkeyi yönetme istekliliğinin temelinde; itaat anlayışı, sıkı disiplin, bunların iskeletini oluşturan katı kurumsal hiyerarşinin yarattığı özgüven ve bu değerlere sahip olmayan toplum ve diğer kamu kurumları üzerindeki üstünlük düşüncesi yatmaktadır. Ordunun, kendisini üstün hissettiren bu temel özellikleri ve değerleri toplumda ve diğer kamu kurumlarında egemen kılma düşüncesine sarıldığı da görülmektedir.

Askerlerin yönetici elitlere karşı beslediği güvensizlik, uyumsuzluğa ve müdahalelere ışık tutarken; topluma karşı duyulan güvensizlik ve küçümseme onların eğitilmesi temelinde bir girişimi veya toplum mühendisliğini beraberinde getirebilmektedir. Bu davranış modelini, Türkiye’de ordu-toplum arasındaki kültürel mesafenin olumsuz yansıması olarak görmek gerekmektedir.

***

Bu genel giriş sonrası kitabın çerçevesi ve ana başlıklarına dönük temel bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Kitap altı kısımdan oluşmaktadır ve her kısımda alt başlıklar bölüm olarak düzenlemiştir. “Kurum ve organizasyon olarak ordu” başlıklı birinci kısımda: Sivil-asker ilişkilerini doğru anlamak ve doğru yapılandırmak için hayati

öneme haiz olan askeri sosyoloji çalışmaları ve bu çalışmaların önemi ile sınırlılıkları incelenmiş; askeri kültür ve toplumsal kültür boyutları tanımlanarak, Türkiye’de toplumsal kültür boyutlarının askeri kültür ilişkisi tartışılmıştır.

“Sivil-asker ilişkileri” başlıklı ikinci kısımda: Toplum, devlet ve askerin evrimi ile sivil-asker ilişkileri sorunsalı incelenmiş; sivil-asker ilişkilerini açıklayan temel teoriler açıklanarak tartışılmış; orduların özerkliği ve denetimi konusundaki temel parametreler ve kabuller ortaya konulmuştur. Aynı kısım içinde ayrı bir bölüm olarak, farklı ülkelerdeki sivil-asker ilişkileri tarihi özetlenmiştir.

“Türkiye’de sivil-asker ilişkileri” kitapta üçüncü kısım olarak düzenlenmiştir. Bu kısımda, önünde demokrasiye geçiş için atılması gereken önemli adımlar olan Türkiye’de; sivil-asker ilişkilerinin tarihsel süreci, bu ilişkileri belirleyen temalar (güvenlik teması, ordunun devraldığı miras, sivil iradenin yetkinliği, çatışmacı paradigma vb.), Türkiye’de ordunun özerkliği ve sivil denetimi konusu tartışılmış ve bu konuda öneriler getirilmiştir. Ayrıca, yönetimdeki merkezîyetçi yapı ve militarizm konuları incelenmiştir.

Kitabın bir diğer ana konusu olan “ordu-toplum mesafesi”, kuram ve farklı ülke bulguları temelinde dördüncü kısımda incelenmiştir. Ordu-toplum mesafesinin temel tasnif türleri (demografik, kültürel, kurumsal ve politika tercihleri temelinde), mesafenin temel nedenleri ve sonuçları bu kısımda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beşinci kısımda ise ordu-toplum mesafesi Türkiye bağlamında tartışılmış ve Cumhuriyet Dönemi’nde ve özellikle yakın dönemde mesafeyi etkileyen ordu yapısı ve kültürü analiz edilmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır.

“Dönüşen ordular ve sivil-asker ilişkilerine etkisi” başlıklı altıncı kısımda ise; orduların modernite evrimi, farklılaşan askerlik hizmeti modelleri (zorunlu/profesyonel askerlik) ve askerlik modellerinin ordu-toplum mesafesine etkisi tartışılmıştır.

BİRİNCİ KISIM:

Kurum ve Organizasyon Olarak Ordu

Ordu denildiğinde genel ve benzer mesleki özellikler yanında, her ülke ordusunun kendi tarihselliğinden ve toplum yapısından etkilenen farklı özelliklerinden bahsetmek mümkündür. Bir ordunun kurumsal yapısını anlamak için hem ulusal hem de uluslararası platformda, tarih içinde ait olduğu toplumla birlikte nasıl evrildiğini iyi araştırmak gerekir. Burk'e göre bir ordunun kurumsal yapısını şu üç parametre belirler: (1) Ülkenin jeopolitik şartları, (2) savaşın değişen doğası, (3) ülkenin siyasi kültürü.¹

Orduların son birkaç yüzyılda geçirdiği evrelere kısaca göz atmak gerekirse; 18. yüzyılda aristokratik temelli ancak ulusal bir kurum olmayan ordu yapısından bahsetmek mümkündür². Bu yüzyılın sonuna denk gelen Fransa ve Amerika'daki demokratik devrimlerin de etkisiyle kabul gören 'yurttaş-asker' kavramı kitle ordularına (mass army) geçilmesinin önünü açmış ve farklı bir kurumsal yapı ortaya çıkmıştır³. Bununla beraber, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle kitle ordusu fikri de yerini profesyonel askerliğe ve küçülen yapılara bırakmaya başlamıştır.⁴

Ordular tarihsel süreçte yapı, teknoloji ve kültür temelinde, hem ulusal hem de ulus ötesi şartların etkisiyle değişerek ve dönüşerek bugüne ulaşmıştır. Orduları elbette diğer kurumlardan ayıran ortak bir kurumsal yapının ve kültürün olduğu da gözardı edilemez.

Orduların bugünkü yapısını anlamak bakımından Goffman ve Moskos iki önemli isim olarak öne çıkar. Goffman daha ziyade kitle ordularındaki kurumsal yapıyı anlamak açısından önemliken, Moskos

son dönemde ortaya çıkan post-modern ordulardaki kurumsal yapıyı açıklayan isimdir. Orduyu da dahil ettiği “kapsayıcı kurum” (total institution) kavramını ortaya atan Goffman’a göre, bu kurumlar hem barınmanın hem de çalışmanın bir arada olduğu, içerisinde toplumun büyük bir kesimiyle uzun süre bağıni kesmiş ve aynı durumda olan birçok kişinin yaşadığı, resmi olarak yönetilen örgütlerdir.⁵

Moskos ise kurum olarak orduları anlamamız için başka bir bakış açısı getirir ve son dönemde değişen kurumsal yapıyı da kapsayan bir analiz yapar. Orduların kurumsaldan (institutional) mesleki (occupational) bir yapıya kaydığı fikrini ortaya atan Moskos’a göre; ordularda kişinin kendisini çoğunluğun iyiliği için feda etmesi ve maddi olandan çok manevi değerlere önem vermesi gibi özellikler, yerini piyasa (market) tipi yeni özelliklere bırakmaya başlamıştır. Bu tanıma göre, artık ordular kişilerin kendi çıkarlarını çoğunluğun çıkarlarına göre daha fazla önde tuttuğu ve görevlerinin sözleşmelerle belirlendiği bir yapıya dönüşmüştür.⁶

Yukarıda verilen her iki tanım da farklı dönemlere ve farklı ordu yapılarına gönderme yapıyor gibi görünse de bugün her iki tanımın farklı ordular için geçerli olduğu söylenebilir. Hatta kitle ordusundan profesyonel yapıya ve modern ordudan post-modern orduya geçme aşamasındaki, TSK gibi pek çok ordu için, her iki tanımın da aynı anda geçerli olduğu görülür.

II. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş Dönemi’nde nükleer güçler kendi aralarında konvansiyonel topyekün savaşa girmemekle birlikte, orduların esas vazifesi konvansiyonel savaşa hazırlanmak olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ordulara, konvansiyonel savaşa hazırlanma görevi yanısıra, “uluslararası barışı sağlama ve koruma” operasyonlarına katılma rolünün yüklenmesi ve ayrıca yüksek teknolojik teçhizat ve silahların yaygınlaşması, orduların yapısında yeni bir düzenlemeye gidilmesi ihtiyacını doğurmuş; geleneksel ordu yapısı ve eğitimi günün değişen ihtiyaçlarını karşılamada nispeten yetersiz kalmıştır. Barış operasyonlarında diğer ülke ordularıyla işbirliği ve yerel halkla diyalog içerisinde olma gereği yeni bir kurum kültürünü doğurmuştur. Bir başka deyişle, konvansiyonel savaşlar için gereken hem zihinsel hem de bedensel hazırlık ile barış operasyonlarını yürütmek için gereken nitelikler birbirinden

farklılaşmıştır. Bunun yanı sıra, muharebenin değişen niteliği ve hızı, gelişen teknolojiyi yakından takip etme gereğini ve mobil ve daha hızlı bir yapıyı zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler de askerlerin zihinsel yapısında ve kurumun iç yapısında bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Bir kurum olarak orduyu anlayabilmek için askeri sosyoloji ve askeri kültür çalışmalarını ve bu konulardaki kavram ve bulguları incelemek gerekir. Birinci kısmın müteakip bölümlerinde, askeri sosyoloji ve askeri kültür çalışmalarının kısa geçmişi, önemi ve Türkiye'nin toplumsal kültür özellikleri ile bu özelliklerin askeri kültüre yansımaları ele alınmıştır.

Birinci Bölüm:

Askeri Sosyoloji Çalışmaları ve Önemi

Sosyolojiyi bir bilim dalı olarak öneren Comte, sosyoloji disiplini toplumu rasyonel temellere dayanarak yöneten elitlerin bilimi olarak niteler ve bu elitler arasına savaş konusunda uzmanlığı olan askerleri de dahil eder.⁷

Comte'a göre insanlığın sosyal tarihine bakıldığında askeri kurumun olduğu ilk dönem çok tanrılı primitif toplulukların olduğu dönemdir. Bu dönemde savaşçı, toplumda saygı görürken; iktidar imtiyazlı askeri sınıfındır. Ordusu üstün olan toplum, diğer toplumlar üzerinde hakimiyet kurar. Tek tanrılı döneme gelindiğinde ise ordu daha çok savunma amaçlı bir yapılanmaya dönüşmüştür. Tek tanrılı toplumlarda, merkezi otoritenin yerini pek çok yerel otoriteye bırakması ve toplumsal değişimlere bağlı olarak, savaşların öneminin görece azalması nedeniyle, askeri liderler dine dayalı iktidarını yitirmiş, ordular elitist küçük yapılara dönmüş ve "birlik ruhu" (*İng. "unit cohesion" veya Fr. "esprit de corps"*) da bu küçük yapının parolası olmuştur.⁸ Orduların sivil yönetime tabi olduğu dönem ise modern çağdır (19. yüzyılın ortasından günümüze kadar olan dönem) ve bu çağda ordu bürokratik bir kuruma dönüşerek yeni ulus devlet yapısının önemli bir parçası haline gelmiş ve askeri faaliyetler

gelişmeye başlayan ulus devletlerin ticari çıkarlarına tabi olmuştur. Comte bu dönüşümün gerçekleşmesinde sanayileşmenin rolü olduğunu söyler.⁹ Modern orduların faaliyet alanı ve askeri faaliyetlerin sivilin yetki alanına girmesi ticari kapitalizmin gelişmesi ile de ilgilidir.

Askeri sosyoloji, askerlerin dünyasını, kendi aralarında ve asker olmayanlar ile ilişkilerini anlamayı sağlar; bu alandaki gözlem, kavramsallaştırma ve genel kuralları sistemli bilgi birikimi haline getirir. Böylece, birçok toplumsal aktörün yararlanabileceği bir ürünü ortaya koymuş olur. Türkiye bağlamında, üretilen bilgi birikiminin muhtemelen en büyük yararlanıcısı, askerlerin kendileri olacaktır, çünkü: (1) Kendi yapı, ilişki ve sorunlarını daha iyi kavrayacaklar ve daha iyi çözümler üretecekler, (2) dış aktörler, askerleri daha iyi anlayacak, askerlerin sorunlarını ve askerlere ilişkin sorunları çözme yönünde daha donanımlı olacaklar, (3) askerler ve asker dışındakiler için “bilinmezler” azaldıkça, aslında sorunların ortak olduğu ve ortaklaşa çözülebileceği daha iyi anlaşılacaktır.

Alt-Disiplin Olarak Askeri Sosyoloji

Askeri sosyoloji, askeri dünyayı, askeri ilişkileri ve ordunun diğer toplumsal aktörlerle ilişkilerini anlamak için bir araçtır.¹⁰ Uzun süre, askeri dünya ve askeri mantık diğer tüm alanlardan, kurumlardan, gruplardan ve sivil toplumdaki tamamen ayrı ve oldukça farklı olarak düşünülmüştür.¹¹ Bu görüş, Huntington’ın Kurumsal Ayırım teorisinin askeri sosyoloji alanında teorik anlamda milat olarak görülmesiyle de ilişkilidir.

Caforio’ya göre, askeri sosyolojinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek ilk çalışma, Samuel A. Stouffer’in *The American Soldier* (Amerikan Askeri) adlı alan çalışmasıdır. ABD’nin II. Dünya Savaşı’na girmesi ve dönüşen ordu bağlamında yaşanan sorunlara çözüm bulmak için ordu sosyal bilimler alanına girmiştir. Stouffer’in 1942-1945 yılları arasında yaptığı çalışma, Amerikan ordusundaki yüzlerce askerle yüz yüze görüşmeleri içerir. Yapılan ilk araştırmalar olması nedeniyle askeri sosyoloji çalışmalarında baskın olan görüş Amerikan ekolüdür. Caforio’nun Amerikan ekolüne dahil ettiği araştırmacılar ise; Stouffer, Huntington, Janowitz, C. W. Mills, E. Goffman, Moskos

ve J. Van Doorn'dur.¹² Amerikan ekolünün ilk büyük alan araştırması ise Samuel Huntington'ın "Asker ve Devlet" adlı çalışmasıdır.¹³

Avrupa'da ise askeri kurumlar üzerine yapılan araştırmalar 1960'larda başlamış ve yeni bir disiplin haline gelmiştir. Türkiye'de ise bu alanın henüz emekleme aşamasında bile olmadığını özellikle vurgulamak gerekir.

Caforio, askeri sosyoloji çalışmalarının gelişmişliği ve düzeyi bakımından ülkeleri aşağıdaki şekilde üç düzeyde sınıflar:¹⁴

Tablo-1: Askeri sosyolojinin dünya çapında yaygınlığı temelinde ülke sınıflaması

Düzye	Ülkeler
I. Düzey	<i>Disiplinin geliştiği ve kurumsallaştığı ülkeler: Kuzey Amerika, Avrupa (Batı ve Kuzey Avrupa'yı kastediyor) ve Avustralya. Gelişme kaydeden ülkeler: İsrail, Güney Afrika</i>
II. Düzey	<i>Çalışmaların başladığı ancak sınırlı düzeyde olduğu ülkeler: Hindistan, Latin Amerika, Güney Kore, Filipinler ve bazı Afrika ülkeleri</i>
III. Düzey	<i>Çalışmaların yok denecek düzeyde olduğu ülkeler: Çin, Japonya, Orta Asya ülkeleri, Kuzey Afrika ve özellikle Sahraaltı Afrika</i>

Yukarıdaki tabloda ve düzeyler içinde belirtilmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin üçüncü düzeye daha yakın olduğu söylenebilir.

Kısıtlar, Sınırlılıklar ve Sorunlar

Dünyada ve Türkiye'de askeri sosyoloji çalışmalarının diğer beşeri disiplinlere göre nispeten geç başlaması ve yavaş gelişmesinin nedenlerini, Caforio'nun tanımladığı beş genel kısıt ve sınırlılık ile açıklayabiliriz: (1) Araştırma konusu seçiminde sınırlılıklar, (2) araştırmacı ve araştırma grubu seçiminde sınırlamalar, (3) araştırmacının uygulama aşamasında yetkililer tarafından konulan kısıtlar, (4) verilerin olduğu şekliyle çalışmaya yansıtılmasının sınırlandırılması, (5) araştırma bulgularının yayımında konulan kısıtlar.¹⁵

Ordu ile ilgili çalışmaların bizzat devlet veya devletin müsaade ettiği kuruluşlarca yapılması veya finanse edilmesi, sayılan sınırlılıkların tüm ülkeler için az ya da çok geçerli olması sonucunu doğurmaktadır. Aynı konuya Türkiye bağlamında bakıldığında ise; bu alanın yavaş gelişmesinin veya gelişmemesinin nedeni, ordunun bu çalışmalara, “kurum sorgulanıyor” veya halk tabiriyle “kurumun kirli çamaşırları ortaya dökülüyor” kaygısıyla karşı çıkması ve kurumun içinden veya dışından uzmanların bu alanda yapacağı çalışma girişimlerine engel olmasıdır. Bu engelleme çabaları ve getirilen kısıtlamalar, ordunun, bir kurum olarak kendisine duyulan yüksek güveni sürdürme, tüm platformlarda orduyu toplumsal tartışmaların üzerinde ve ayrıcalıklı konumda tutma hedefine yönelik olabilir; ancak bu tutum, kurumun yeniden yapılanması ve gelişmesi önündeki en önemli engellerden biridir.

Vergin’in aşağıdaki tespitleri, Türkiye’de askeri sosyoloji çalışmalarında yaşanan problemlerin, araştırma sınırlılıkları ile kalmadığını, ortaya konulan az sayıda çalışmanın niteliği ve yeterliliği temelinde de sorunların olduğunu göstermektedir:

Topluma damgasını vuran siyasal kültürümüz, Türk ordusunu sosyolojik bir irdelemeye konu etmeyi zorlaştırmaktadır. Az sayıda yapılan çalışmalar sosyolojik olmaktan ziyade siyasal niteliktedir ve bunların çoğu Türk Silahlı Kuvvetlerinin kurum olarak ve personeli açısından özgünlüğüne, biricikliğine, diğer kurumlar karşısında üstünlüğüne işaret etmektedir. Bu çalışmalar değer yargıları nedeniyle bilimsel nesnellikten yoksun, ordu-millet kavramı çerçevesinde yürütülen yüceltici methiyelerdir veya tam tersine, orduyu karalamaya ya da hatta küçük düşürmeye yönelik, yazarın kişisel siyasal görüşlerini doğrulamayı amaçlayan sipariş izlenimini yaratan manifestolardır.¹⁶

Silahlı kuvvetler ile ilgili askeri sosyoloji çalışmalarının Türkiye’de çok zayıf olduğunu vurgulayan ve bunun sebebini TSK’nın kapalı ve içe dönük olmasına bağlayan Karaosmanoğlu ise bu konuda şu tespit ve önerileri aktarmaktadır:

Askeri sosyoloji çalışmalarını TSK içinde yapabilmek için kurumun ampirik ve kantitatif araştırmalara açık olması gerekiyor. Bu tür araştırmaları dışardan askere bakarak yapmak belki mümkün, ancak dışardan gözleme dayanan araştırmalar yeterince aydınlatıcı

olmuyor. Müttefik ülkelerde, yani silahlı kuvvetlerin daha açık olduğu ülkelerde - özellikle ABD’de - bu tür çalışmalar yapılabilir ve hem askerler hem de sivil kesim bu çalışmalardan önemli ölçüde yararlanıyor.¹⁷

Askeri Sosyoloji Konuları

Askeri sosyoloji çalışmalarına tarihsel çerçevede konu temelinde de bakılması gerekir. Janowitz, 1960 öncesinde yapılan askeri araştırmalarda sosyal bilimcilerin, askeri yapıda meydana gelen dönüşümleri gözardı ederek daha çok ordunun sivil bükrasiden temel farkı olan otoriterliğini, hiyerarşik yapısını ve gelenekselliğini öne çıkardığını belirtmektedir.¹⁸ II. Dünya Savaşı sonrası gelişen askeri sosyoloji literatürünün 1960’a kadar olan kısmındaki araştırmalar ise daha çok kurumsal yapılanmanın içinde bulunan çatışmaları, zorlukları ve karışıklıkları anlamaya yönelik, kurumsal sorunların tespiti odaklı, daha çok tutum ve adanmışlık konularını kapsayan çalışmalardır. Janowitz bireysel düzeyde asker ilişkilerini anlamlandırmaya çalışan bu araştırmaların, silahlı kuvvetlerin içinde bulunduğu “sosyal sistemi” açıklamakta yetersiz kaldığını iddia eder.¹⁹

Ordu teşkilatlarının sosyal bir sistem olarak ele alınması ise endüstriyel örgütlerin araştırılmasında kullanılan modeller ile mümkün olmuştur. Tutum, adanmışlık/bağlılık konuları da “örgütsel davranış teorileri” üzerinden açıklanmaya başlanmıştır.²⁰ Askeri teşkilatlanmayı endüstriyel davranış modellerinin haricinde anlamaya çalışan sosyal bilimciler de yine 1950’lerde ortaya çıkmıştır.²¹

Geçmişte farklı konularda alan çalışmalarına yönelimi ve bu konudaki eleştirileri dikkate alan Gordon Marshall, sosyolojik ordu araştırmalarını üç ana başlıkta toplar:²² (1) Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ordunun siyasetle ilişkisini inceleyen araştırmalar: Bu alanda çalışan araştırmacılar, ordunun kurumsal yapısındaki dönüşümler ve askeri değişimler ile iktisadi, siyasi, toplumsal ve ideolojik değişimler arasındaki ilişkiye odaklanırlar. Militarizmin siyasette üstlendiği rol ve askeri müdahaleyi hızlandıran etkenler gibi konular bu çalışmalarda ele alınmıştır. (2) Savaş ve şiddet konularına sosyal Darwinci ve evrimci kuramlarla yaklaşan çalışmalar: Bu çalışmalar, devletlerarası askeri mücadeleleri, farklı toplumsal gruplar arasındaki çelişkilerin kökenlerine dair teoriler üzerinden

incelemektedir. (3) Orduyu biçimsel bir örgüt olarak farklı boyutlardan ele alan araştırmalar: Kuramsal ve özgül önem taşıyan toplumsal olgular üzerine çalışmalardır. Ordu-toplum mesafesi konusu da bu gruba dahil edilebilir.

Farklı bir çalışmada ise, askeri sosyolojinin temel konuları şu şekilde sıralanmaktadır:²³

- I. Kurumsal yeniden yapılanma ve küçülme projelerinin iktisadi, psikolojik ve kültürel sonuçları
- II. Profesyonelleşme
- III. Kuvvet içinde kadınların ve azınlıkların istihdamı (Forces Composition)
- IV. Yeni askeri misyonlar ve savaş dışı askeri operasyonların ordular içinde yarattığı yeni roller ve faaliyetler.
- V. Çok uluslu ordu yapılanması, ittifaklar ve uluslararası misyonların asker ailelerine etkisi

Askeri Sosyoloji Çalışmalarını Kimler Yapmalı?

Askeri sosyoloji çalışmalarının konu çerçevesi ve sınırlılıkları yanında, bu çalışmaların kimler tarafından yapılması gerektiği de üzerinde düşünülen bir konudur. Bu noktada askeri sosyoloji alanının uzmanlarını iki gruba ayırmak mümkündür: Bir yanda üniversitelerde, ulusal araştırma merkezlerinde ve benzeri kurumlarda çalışan akademisyenler; diğer yanda ordunun kendisi ve çoğunlukla da görevde olan ya da görevden ayrılmış askerler bulunmaktadır.²⁴ Türkiye için birinci grupta üniversitelerdeki sınırlı sayıdaki akademisyeni ve bu alanda çalışması bulunan birkaç düşünce kuruluşunu sayabiliriz. İkinci grupta ise, ordunun kendi içinde yaptığı dikkate değer çok fazla çalışmaya rastlanmamakla birlikte, emekli askerlerin kaleme aldığı ancak yine sınırlı sayıda olan kitaplar alana dönük yetersiz ancak önemli kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Moskos'un askeri sosyoloji konusunda söylediği: "Ordu üzerine araştırmalar asker işi değildir, ancak sadece bir asker bu araştırmaları yapabilir. [It is not a soldier's job, but only a soldier can do it]" sözü,²⁵ ampirik çalışmaların alanın içinde olmadan yapılamayacağını, asker olmadan orduda alana gerçek anlamda girilmesinin ve gözlem yapılmasının mümkün olmadığını, orduların diğer kurumlara göre dış

daha kapalı yapılarını ve bu mesleğin farklılaşan kültürünü ve yapısını vurgulaması açısından dikkate değerdir. Gürsoy'un Türkiye bağlamındaki tespitleri de bir anlamda Moskoy'un görüşlerini desteklemekte ve bu konudaki sınırlılıkları vurgulamaktadır.

Siyaset bilimi bakış açısından silahlı kuvvetleri çalışanlar da askerle toplum arasındaki ilişkiyi çalışan sosyologlar da aslında ordunun kendi içerisindeki kültürü ve ideolojisi ile ilgili çeşitli varsayımlarda bulunuyorlar ama tam olarak kurumun içini, kurumun kendi sosyolojisini anlamadan da o varsayımların doğru olup olmadığını aslında çok bilmiyoruz. Hep genellemeler üzerinden gidiyoruz. Onun için de bu tarz askeri sosyoloji çalışmalarının güçlendirilmesi lazım.²⁶

Türkiye'de dışarıdan birilerinin çalışmasına müsaade etmeyen ordunun, diğer taraftan kendi içinde bu araştırmalara sıcak bakmaması ve askeri sosyologlarını yetiştirmemesi nedeniyle alan çalışmalarının yetersiz kaldığı görülmektedir.

Moskoy ile benzer şeyler söyleyen Janowitz'e göre, sivil sosyologlar tarafından yapılan askeri araştırmalarda sosyologlar, subaylarla yönetsel düzeydeki kurallar çerçevesinde ilişki kurduklarından, askeri konularla ilgili entelektüel tartışmalara yeterince eğilemiyor, sorulması gereken temel soruları sormuyorlar. Bu sebeple Janowitz, bu tip çalışmaların sosyolojik bilgiye katkısının sorgulanması gerektiğini savunur.²⁷ Ayrıca, sosyal bilimciler ile askerler arasındaki karşıtlıktan söz eden Janowitz'e göre, profesyonel askerler sosyal bilimcileri askeri konulara yaklaşımları ve konuyu ele alış biçimleri nedeniyle naif bulurken; sosyal bilimciler, askerleri dogmatik bulmakta ve bilimsel araştırma yöntemlerini uygulayarak askeri yapılanmaya ve silahlı çatışmalara "insan" perspektifinden bakmaktadır.²⁸

Sosyal bilimcilerin askeri konulara yaklaşımlarını askerlerin naif bulması ile ilgili Janowitz'in tespitleri, gerçekte tüm ordular için geçerli sayılabilir ve bu konularda asker olmayan kişilere karşı beslenen güvensizlik ve çalışmalara atfedilen değersizlik sadece sosyal bilimciler için değil; medya mensupları, siyasetçiler ve bu konularda araştırma yapan veya görüş bildiren tüm toplum kesimleri ve aktörler için de geçerlidir. Ayrıca, bu tarz araştırma ve görüşlere getirilen eleştiri "naif" kavramından çok daha küçümseyici ve değersizleştirici nitelermeler içerebilmektedir. Konuya Türkiye örneği

ile bakıldığında, benzer eleştirilerin zorunlu askerlik nedeniyle çok daha kısa süre orduda görev yapmış kişilerin çalışma ve görüşlerine yönelik olarak da geçerli olduğu söylenebilir. Tüm bu algı ve tespitlerin temelinde ise, askerlerin asker olmayanlara besledikleri genel güvensizlik ve “askerliğin asker olmadan anlaşılacağı” yönündeki temel varsayım yatmaktadır.

İkinci Bölüm:

Askeri Kültür

Kültür, öğrenilen ve paylaşılan değerler, semboller, normlar ve gelenekler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu anlamda kültür, bir grubun zamanla öğrendiği, dış çevreye karşı ayakta kalmasını sağlayan, kendi içinde ise entegrasyonu getiren bir etkidir.²⁹ Uzun süredir aynı şekilde davranan kişiler farklı ve kalıcı alışkanlıklar geliştirme eğilimi gösterirler. Çevreleri ile olan özgün ilişkileri onlara dünya ve çevreleriyle alakalı özgün bir bakış açısı kazandırır ve bu durum rollerin ve davranışların rasyonalize edilmesine neden olur.³⁰ Bu temel ayırım, farklılaşan toplumsal kültürler, örgüt kültürleri ve diğer alt kültürlerin oluşumunun temel nedeni olarak görülebilir.

Askeri Kültürün Varlığı ve Ayrıklığı

Toplumlar gibi örgütlerin de farklılaşan kültürleri vardır. Bazı örgütler, örgüt yapıları ve birlikte geçirdikleri yoğun deneyimlerin de etkisiyle diğerlerine göre farklı ve kimi zaman da daha güçlü bir kurum kültürüne sahip olabilirler. Bu bağlamda, pek çok toplumda askerler, yaşadıkları toplumun değerlerinden kısmen farklılaşan çok güçlü kurumsal kültürlere sahiptir.

Hofstede'ye göre, bir örgütün inançları, tutumları ve değerleri örgüt içi unsurlara, örgütün içinde bulunduğu dış çevrenin özelliklerine ve örgütün tarihine bağlı olarak değişir. Örgütün kurucuları, liderleri, örgütün yaşı, yapılan iş ve örgüt üyelerinin özellikleri iç çevre faktörleridir. Örgütün içinde bulunduğu sektörel ve toplumsal

özellikler ise dış çevre faktörleri olarak kültürel yapıyı etkiler. İç ve dış faktörler aynı zamanda, örgütlerin kültürel özellikler açısından birbirleriyle olan benzerliklerini ve farklılıklarını açıklar.³¹

Savaşın doğasını anlatmaya yarayan düşünceye katkı sağlayan mesleki nitelikleri ve değer yargılarını temsil eden askeri kültür; savaşa hazırlanmak ve savaşı yönetmekle görevli orduların entelektüel ve manevi kapasitelerini tanımladığı gibi, toplum kültürüne, teknolojiadaki gelişmelere ve sergilenen liderliğe göre de değişim gösterir.³² Askeri kültür bir yaşam biçimini ifade etse de öğrenilme, paylaşılma ve değişme gibi kültürün temel özelliklerine sahiptir ve doğası gereği semboliktir, çünkü rütbe sistemi ve konuşma dilindeki jargonu gibi özellikler yalnızca ordu içinde anlamlı hale gelir.³³

Kültür, grupları istedikleri sonuçlara ulaştıran amaçlar ve araçlar bütünü olarak tanımlandığında, askeri kültür de grupların birlikte uyguladığı farklı pratikler olarak görülebilir.³⁴ King'e göre, askeri kültür sorgulanmadan kabul edilen değerler ve varsayımlar üzerine kurulmuştur, ancak bunlar birer donuk ve otonom ilkeler bütünü olarak görülmemelidir. Çünkü bu değerler ve varsayımlar, değerini grubun kendisinden alır ve grubun içinde anlam kazanır.³⁵

Orduda, günlük işleyişte sayısız kere tekrar edilen ritüeller her defasında yeniden üretilir ve pekiştirilir. Askeri kültürün sivillerden farklılaşmasının bir başka sebebi de budur. Ayrıca ordunun hiyerarşik yapısı, eğitim sistemi, rütbe yapısı ve daha birçok özelliği bu meslek kültürünün sivil kültürden ayrışmasının sebeplerindedir. Ordudaki hatayı ve dolayısıyla can kayıplarını en aza indirmek amacıyla verilen eğitimler, uygulanan disiplin ve önceden belirlenmiş kurallara dayanan ast-üst ilişkileri bir meslek kültürü olarak askerliğin simgeleri haline gelmiştir.

Orduda hizmetlerin işleyişi, kurum içerisinde bireylerin birbirleriyle nasıl ilişkiler kuracakları ve görevlerini nasıl yerine getirecekleri gibi pek çok konunun katı bir hiyerarşi içinde büyük oranda kesin kurallarla belirlenmiş olması, diğer kültürlerden farklı olarak kendine has bir mesleki kültürün oluşmasındaki bir diğer etkidir.

Adler ve Borys, zorlayıcı (coercive) ve sağlayıcı (enabling) olmak üzere iki farklı hiyerarşik yapıdan bahseder. Zorlayıcı yapı, işverenle çalışan arasında yüksek derecede asimetrik gücün olduğu, gerçeğe/programa uygunluğun da günlük temelde neredeyse hiç denetlenmediği kurumlarda görülmektedir.³⁶ Buna göre, askeri kültürdeki hiyerarşik yapının diğer kurum kültürlerine göre daha fazla zorlayıcı yapıda olduğunu belirtmek gerekir.³⁷

Ulusal kültürü oluşturan öğelerden biri Hofstede'ye göre sosyal sınıf kavramıdır çünkü sosyal sınıflar farklı sınıf kültürlerini de beraberinde getirmektedir. Sosyal sınıf eğitim fırsatlarıyla ve bir kişinin mesleği ya da uzmanlığıyla ilişkilendirilebilir. Eğitim ve mesleki deneyim de bir kültürü ve o kültürün yarattığı sınıfsal ayrımı öğrenme açısından güçlü kaynaklardır.³⁸ Askerleri farklı bir sosyal sınıf olarak görelim veya görmeyelim, her halükarda bu kişilerin eğitimleri, meslek içi sosyalizasyon süreçleri ve deneyimleri mesleki kültürün oluşmasında ve açıklanmasında temel parametreler durumundadır. Askerlerin ve özellikle subayların pek çok ülkede kendilerini toplumsal kültürden ve diğer tüm meslek kültürlerinden farklı ve ayrıcalıklı bir konumda görmesi de bu meslek kültürünü anlamaya yardımcı olacak gerçeklerdendir.

Siegl'a göre, askeri kültür, kurumun ve çalışanlarının çevresini nasıl gördüğünü ve algıladığını şekillendirir ve bu yolla güncel ve olası tehditlere hazırlıklı olmasını sağlar. Kurum kültürü, çalışanlarının değer ve tutumlarının toplamı gibi algılansa da ordu ve benzeri örgütlerde kurum kültürünün bireylere bazı davranışları dikte ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.³⁹ Genel olarak mesleki kültürlerde kurum ve bireyler karşılıklı olarak bir diğerinin davranışını etkilemekle birlikte, askeri yapılarda durum biraz farklıdır ve hem kurumun hem de kurumdaki bireylerin davranışları büyük oranda tanımlanmıştır.⁴⁰ Süreç ve davranışların büyük oranda önceden belirlendiği askeri tip yapılanmalarda, örgütün hiyerarşik ve dikine yapılanmış olmasının da etkisiyle esneklik çok daha az ve diğer mesleklere göre yapısal ve kültürel değişim daha zordur.

Herspring'e göre kurumun faaliyetleri ve amaçları meslek kültürlerini doğrudan belirler. Askeri örgütlere bu çerçeveden bakıldığında, kritik olan kurum kültürü, insanların birbirleriyle nasıl ilişki kuracaklarını,

görevlerini nasıl yerine getireceklerini, sivil dünyayı nasıl algılayacaklarını, sivillerden beklentilerini ve sivillere nasıl davranacaklarını belirler. Kısaca askeri kültür, üniformalı insanların hayatlarını düzenleyen normlar bütünüdür.⁴¹ Bu noktada şunu vurgulamak gerekir: Askeri kültürü diğer meslek kültürlerinden farklılaştıran temel ayırım, pek çok kurumda meslek yaşamını belirleyen ve büyük oranda iş hayatının dışına taşmayan normların, askeri kültürde özel yaşamı ve davranışları da büyük oranda belirlemesidir. Bu durum, Soğuk Savaş Dönemi öncesinde pek çok orduda geçerliydi ve bugün için zorunlu askerlik modelini devam ettiren ülke ordularında, etkisi azalmış olmakla birlikte, devam eden kültürel özellik niteliğindedir. Pek çok ülke ordusunda ve Türkiye’de bu anlamda meslek yaşamı ve özel hayatın diğer mesleklere göre daha fazla iç içe geçtiği söylenebilir. Bu durum, askerliğin bir meslekten fazla bir yaşam tarzı olarak tanımlanmasının temel nedenlerinden birisidir. Bu tanım geçmişte daha fazla geçerli iken, modern ve post-modern ordu yapılanmaları ile birlikte değişmiş;; askerlik, bir yaşam tarzı olmaktan ziyade bir meslek olarak algılanmaya başlanmıştır. Moskos ve Wood bu durumu orduların kurumsal yönelimden (institutional oriantation) mesleki yönelime (occupational orientation) kayması olarak tanımlamaktadır.⁴² Toplumsal değişimler ve teknolojik gelişmelerin meslekler ve temel becerilerde yarattığı benzeşme de ordulardaki mesleki yönelimi ve farklı meslek kültürleri arasındaki benzeşmeyi artıran veya başka bir deyişle farklılaşmayı azaltan temel dinamikler durumundadır.

Normalde varsayılan şey bir kurumun kültürünün, bu kurumda çalışan bireylerinin davranışlarının toplamından etkilendiği ve bir taraftan da kurumun halihazırdaki kültürünün bireylerin davranışlarını etkilediği yönündedir. Yani, bireyler ve kurumlar karşılıklı etkileşim halinde ortak bir kültür oluştururlar demek yanlış olmayacaktır. Ancak orduda durum biraz farklıdır ve kurum kültürünün kişilerin davranışlarını değiştirme ve belirleme düzeyi, kişilerin kurum kültürünü etkileme düzeyinden çok daha yüksektir. Aynı şey zaman boyutunda da geçerlidir ve kurumun kişilerin kültürünü şekillendirme süresi çok daha kısa dönemlidir.

Modern çağda orduların hemen hemen tamamı, yalnız giriş düzeyinde, yani her kategorinin en alt rütbesinde personel alır. Bunun

görünürdeki nedeni, yeni kişiyi eğitmek ve savaşçı olarak hazırlamaktır; daha altta yatan neden ise, kişileri “biçimlendirilmeye en yatkın oldukları çağda” bünyesine katmak suretiyle, bireyin kurumsal kültüre etkisini asgariye indirmek ve kurum kültürünü içselleştirme düzeyini azami kılmaktır. Kısaca amaç, kurum kültürünü hem birey ve alt-gruplar düzeyinde türdeş tutmak hem de zaman boyutunda değişmez kılmaktır.

Ayrıca, kurum kültürünü değiştirebilecek bireysel etkiler, hemen hemen tamamıyla hiyerarşinin üst katmanını teşkil eden yönetici zümreden gelir. Zaten yönetici zümre, kurum kültürünün yayıcısı, koruyucusu ve gereken hallerde değiştiricisidir. Orduların kültürü, diğer örgütlerin kültürleriyle karşılaştırıldığında, en az değişen, bireysel etkilere en kapalı, katılığı en yüksek kültür olarak nitelenebilir; en azından, kurum olarak orduların çabası bu yöndedir.

Askeri kültürün bir diğer özelliği ise kuşaksal değişimlerin önemli farklılaşmalar yaratmasıdır. Deneyim yaşayan bir kuşağın emekli olması veya yeni kuşak askerlerin teknolojiye ve teknolojik çözümlere daha yatkın olması buna örnek olarak verilebilir.⁴³

***

Ordu mensuplarının önemli tercihlerinden birisi onurlandırılmak ve saygı görmektir. Ancak bu şan ya da övünme ile karıştırılmamalıdır, çünkü bu daha çok meşruiyet kazanma isteği anlamına gelmektedir.⁴⁴ Onur kavramı, ordu mensuplarının canlarını tehlikeye atmaya gönüllü olmalarını sağlayan küçük-grup bağlılığı konseptinin bir sonucudur.⁴⁵ Buna dayanarak denilebilir ki, ülke güvenliği için canlarını tehlikeye atan bir grup olarak askerlerin diğer mesleklerden farklılaştığı nokta, öncelikle bu durum için saygı görme beklentisidir. Yani, askerlik mesleğini seçen ve ülke için kendisini adayan askerler şan ve şöhretten uzak bir şekilde onurlandırılmak isterler.

Kurumların kültürünü anlamaya çalışırken Martin ve Winslow'a göre üç farklı bakış açısı kullanmak mümkündür.⁴⁶ Bu bakış açıları bize bir kurumda makro düzeyden mikro düzeye doğru giden kültürel yapılanmaları da gösterir. Bu üç bakış açısı şunlardır:

(I) Bütünleşme Perspektifi (Integration Perspective): Makro düzeyde olan bu perspektif düşünce ve normların bütün üyeleri tutarlı ve açık

bir şekilde birbirine bağladığı kültür yapısıdır. Bunun sonucunda ortaya çıkan kurum, kendi içerisinde küçük bir toplum olarak görülebilir ve tüm kurum genelinde mutabakatın sağlandığı bir yapı söz konusudur.

(II) Farklılaşma Perspektifi (Differentiation Perspective): Bu kavram kurumun içerisindeki alt kültürleri tanımlamak için kullanılır. Ordularda bu tanımlamanın karşılığı genel bir askeri kültür yapısının altında yer alan hava, deniz, kara gibi kuvvetler arası ya da astsubay/subay gibi kategoriler arası kültürel farklılaşmaya denk gelir.

(III) Ayrışma Perspektifi (Fragmentation Perspective): En mikro düzeyde olan bu yapı, kurum kültürü adına genel bir referans noktasının varlığını kabul etmekle birlikte, kurum ya da grup içerisinde ortaya çıkabilecek görüş farklılaşmalarına vurgu yapar.⁴⁷

Askeri kültür genellikle makro düzeyde yani bütünleşme perspektifi üzerinden açıklanmaya çalışılır. Ancak askeri kültürün de kendi içerisinde genel bir kültür yapısına bağlı kalmakla birlikte, mikro düzeyde daha fazla çeşitlendiğini bilmek gerekir. Bu durumda askeri kültürü kendini dışarıdan tamamen soyutlamış, değişmez ve tek tip bir kültür şeklinde yorumlamak eksik bir anlatım olacaktır. Kişisel olarak mikro kültürler, bunlardan oluşan alt kültürler ve en sonunda da hepsini kapsayan bir askeri kültürden söz edilebilir.

Askeri Kültürün Temel Özellikleri

“Dünyanın her yerinde askerlerin sivillerden farklı bir zihin yapısına sahip oldukları kabul edilir. Askeri zihniyet (military mind) olarak da adlandırılan ve dünyayı güvenlik penceresinden gören bu yaklaşımda genel hatlarıyla belirleyici olan dost/düşman ayırımıdır ve gri tonlar pek bulunmaz ki, bu da alınan eğitimin ve ordunun işlevinin bir sonucudur.”⁴⁸

Askeri kültür, savaşçı ve erkeğe özgü (maskülen) özellikler ile tanımlanır, erkekler tarafından şekillendirilir ve bu nedenle tüm askerler kendilerini erkeksi ve savaşçı role göre hazırlar ve bu imaj kültürün özünü oluşturur.⁴⁹ Post-modern Dönem’de ordularda kadınların artan sayısı ve rolüne rağmen, askerliğin erkeksi imajının değiştiğini söylemek mümkün değildir.

Askeri kültürü geleneksel ve evrimsel olarak ikiye ayıran bir çalışmaya göre; geleneksel askeri kültür, savaşıncılığın ve erkeksi savaşıncıların altını çizerek bunları belirli etik/gelenek ve kanun/politikalar ile tamamlarken; evrilen askeri kültürde, erkek egemen tarzın varlığı devam etse de ırk, etnisite ve cinsiyet gibi değişkenler temelinde daha heterojen ve eşitlikçi bir yapıya yönelik söz konusudur.⁵⁰ Aynı çalışmaya göre; askeri kültürdeki erkek savaşıncıya dayanan imajdaki değişikliklerin kalıcı olabilmesi için toplumun da bu değişimi istemesi gerekir. Bunun tam tersi de geçerlidir; eğer toplumdaki değişim ve talebe rağmen ordu gelenekçi yapısında ısrarcı olur ve eşitlikçi yapıya doğru evrilmezse topluma yabancılaşmış ve soyutlanmış bir karşı-kültür haline de gelebilir.⁵¹ ırk, etnisite ve cinsiyet temelinde daha eşitlikçi bir yapıya sahip Batılı ordularda bu tartışma ve evrilen askeri kültür kısmen geçerli olsa da TSK ve diğer pek çok orduda geleneksel yapının devam ettiği görülmektedir.

Askeri Kültürün Dört Temel Unsuru

Askeri kültürü farklı ve eşsiz yapan şey savaşın belirsizliği ile başa çıkmak için yapılan girişimlerden ortaya çıkan değerlerdir. Bu değerler askeri kültürün şu dört temel unsurunu belirler: Disiplin, profesyonel askeri etik, ritüeller ve birlik ruhu.⁵² Snider'a göre, askeri kültürün bir unsuru olan disiplinin ilk amacı savaşın bütünleşmeyi engelleyen sonuçlarını ve karışıklıklarını düzen aşılama yoluyla en aza indirmektir. Disiplinin ikinci amacı ise savaştaki şiddetin ritüelleştirilmesi, yani askerlerin hangi şartlarda ve nasıl şiddet kullanacaklarının tanımlanmasıdır. Bu tarz gruplarda kişinin ihtiyaç ve istekleri gruba tabidir; bu ise günümüz toplumlarındaki yüksek bireysellik anlayışıyla tamamen zıttır.⁵³ Bu bağlamda, grup normlarının daha fazla öne çıktığı, hiyerarşi ve emir komuta zincirinin bir oranda kaçınılmaz olduğu askerlik mesleği için itaat ve disiplin kavramları, örgüt kültürü için diğer tüm örgütlerden daha fazla belirleyicidir.

İtaat ve disiplin, evrilen askeri kültür ile birlikte anlamı değişen kavramlar ve değerler arasına girmeye başlamıştır. İtaat odaklı geleneksel ve şekli disiplin anlayışının savaşların değişen seyri ile birlikte görev odaklı, daha niteliksel bir disiplin anlayışına doğru evrilmesi, profesyonel ve post-modern ordu yapılarında daha fazla görülmekle birlikte, dikkate değer bir değişim durumundadır. Askeri

değerlerde yaşanan değişime atıfta bulunan Perlmutter, cesaret ve disiplin gibi değer ve erdemlerin yerini, stratejik düşünme ve teknik uzmanlığın aldığını vurgulamaktadır.⁵⁴

Ordularla ilgili değişen değerler itaat ve disiplin kavramlarıyla sınırlı da değildir. Moskós'a göre, ordular kurumsaldan (institutional) mesleki (occupational) yapıya doğru kaymakta ve manevi değerlere, adanmışlığa önem verilen bir kültürden, bireyciliğin ve kişisel hedeflerin öne çıktığı bir mesleğe doğru evrilmektedir.⁵⁵ Modern ve post-modern ordular için daha fazla geçerli olan bu değişimde, ordular her iki modelin özelliklerini de değişen oranlarda yansıtır ve hiç bir ordu tamamen bu modellerden birisiyle sınıflandırılmaz.⁵⁶

Weber'e göre, ordu içinde kuruma sadakat askeri disiplini doğurmaktadır. Bu tip askeri disiplin anlayışı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında modern kapitalist şirketlerde Taylorist üretim biçimine model olmuştur.⁵⁷ 20. yüzyılda ise orduların kurumsal yapılanmasının Moskós'un post-modern olarak tanımladığı şekliyle şirket-tipi yapılanmaya yöneldiği söylenebilir.

Askeri kültürün ikinci unsuru olan 'profesyonel askeri etik', toplumun büyük bir kesimince gözlenmesi ve kabul edilmesi durumunda meşrulaşan değerler bütünüdür ve askeri meslek ahlakının esas belirleyicisi, toplum adına şiddet kullanım yetkisi ve yönetimini kapsayan mesleki bir fonksiyondur.⁵⁸

Askeri kültürün üçüncü temel unsuru olan ritüeller; daha çok barış dönemlerinde gözlenen ve askeri hayatta hüküm süren törensel sergilemeler ve bu yöndeki geleneklerdir. Burk'e göre rütbelere gibi sembollerle birlikte; selamlama, göreve başlama ve terfi gibi seremonileri de kapsayan ritüellerin amacı toplumdaki kaygıyı kontrol etmek, maskeleyerek, insanların dayanışmasını tasdik etmek ve kutlamaktır. Grup içi bağlılıkla birlikte ortak bir kimlik oluşturan ve ortak bir kaderi de işaret eden bu sembol ve ritüeller sürekli tekrarlanarak; düzenin, hiyerarşinin ve askeri hayatın devamına imkan sağlanır.⁵⁹ Ritüellerin en fazla öne çıktığı örgüt kültürü de hiç şüphesiz ordulardır. Sembol ve ritüeller ilk bakışta işlevselliğinden daha fazla şekilselliğin öne çıktığı uygulamalar olarak algılsa da grup kimliğinin ve ortak hedeflere inancın inşa edildiği güçlü bir kurum kültürü için temel enstrümanlardan birisidir.

Askeri kültürün son unsuru olan birlik ruhu ise; bütünlüğü, maneviyatı ve göreve istekliliği oluşturan ve ölçen önemli bir dinamiktir.⁶⁰ Bireysel olarak, askeri yetenekler temelinde çok iyi olan bir birliğin, takım çalışması ile ilgili sorumluluklar tam olarak belirlenmiş olsa da, birlik ruhu ve dayanışma olmadan muharebe stresini yenme ve başarılı olma şansı zayıftır. Bu durum, teknolojik yeteneklerin çok geliştiği, savaş alanının genişlediği ve pek çok unsurun muharebe alanında olmadan savaşa uzaktan katılabildiği yeni dönem çatışma alanları için de geçerlidir.

Farklı Kültür Tiplerinin Birlikteliği

Askeri kültürün tanımı ve temel özelliklerinden yola çıkıldığında; 'hiyerarşik kültür', 'piyasa kültürü', 'klan kültürü' ve 'adhokrazi kültürü'nün ordularda birlikte ve bir arada var olabildiği ve büyüklük, karmaşıklık gibi özelliklerin orduları hiyerarşik kültür yapılanmasına götüren başlıca özellikler olduğu görülmektedir.⁶¹ Askeri yapılar için hiyerarşik kültürün temel özelliklerini; dikey örgüt yapısı, hakim emir komuta zinciri, otorite ve disiplin olarak özetlemek yerinde olacaktır.⁶² Ulaştırma, iaşe ve hatta güvenlik gibi hizmetlerin dışarıya yaptırılması orduların piyasa kültürüne eklenmesi olarak değerlendirilirken; geniş bir aile yapısı gibi, katılımcılık, bağlılık ve sadakatin öne çıktığı klan kültürü de ordularda ve özellikle küçük birliklerde gözlenen temel özelliklerden birisi olarak tanımlanmaktadır.⁶³ Esnekliğe, yenilikçiliğe ve yaratıcılığa gönderme yapan adhokrazi kültürü ise, askeri birliklerin muharebede karşılaşılabileceği yeni ve farklı durumlarla baş edebilmek için ihtiyaç duyacağı özellikleri ve değerleri tanımlamaktadır.⁶⁴

Askeri kültürden bahsederken gözardı edilmemesi gereken konu, askeri kültürün günümüzde değişmeye başlayan askerlik modelleri ile birlikte değişime uğradığı gerçeğidir. Moskos'un askerliğin bir yaşam tarzı olduğu kurumsallıktan, profesyonel bir işe dönüştüğü mesleki yapıya kayması olarak tarif ettiği değişim gerçekleşmekte olsa da, şu an farklı ülke ordularında her iki farklı yapıdaki kültürün eş zamanlı varlığından bahsetmek mümkündür. Soeters vd.ne göre, birinci yapı olan kurumsallıkta kişinin işi ile kişisel hayatı iç içe geçmişken; ikincisi olan mesleki yapıda askerin ne kendisi ne de ailesi direkt olarak askeri hayata yönelir.⁶⁵ İşletme tipi kültürlerde var olan boş zaman, özel

yaşamın serbestisi ve performans dayalı kazanç sistemi gibi özellikler, askeri kültürde yerini personelinden 24 saat boyunca itaat bekleyen ve sabit ödemeye dayalı maaş yapısına bırakmaktadır.⁶⁶ Kişinin yaşayışında bu tarz önemli ve farklı etkilere sahip olması bakımından, ordu mensuplarının günümüzde değişime uğramış iki farklı kültür yapısından etkilendiği söylenebilir. Ancak daha çok Batılı ülkelerde mesleki kültüre doğru evrilen askeri kültürün, diğer pek çok ülkede, askerliğin bir yaşam tarzına dönüştüğü değerler temelinde işlediğini söylemek de yanlış olacaktır.

Kişilerin askerliğe ve kuruma dair algılarında ortaya çıkan değişimin askeri kültüre olan etkisinin yanında, bu kültürü etkileyen bir diğer değişim orduların görev tanımlarının yavaş yavaş farklılaşmaya başlamasıdır. Orduların klasik anlamdaki muharebe görevlerinden savaş dışı uluslararası görevlere yönelmesi, farklı kültürlerle ilişkileri artırmış ve bu durum askerlerin ve askeri kültürlerin daha fazla benzeşmesine de katkı sağlamıştır. Genel olarak bakıldığında bütün bu değişimler, savaş dışında diğer görevlerde de yer alabilecek zihinsel yapıya sahip askerlerin eğitilmesi ve buna uygun bir sosyalizasyon sürecinden geçirilmesi ihtiyacını da doğurmuştur.

Askeri kültürü anlamaya yönelik bir diğer önemli unsur ise kurumun içerisindeki kültürel çeşitliliktir. Bu çeşitliliği orduların sıcak hat (hot side) ve soğuk hat (cold side) nitelikli görevleri şeklinde ikiye ayırarak açıklamak mümkündür.⁶⁷ Bu ayırım, ordu içerisinde yerine getirilen görevlerin ne derece kişinin canına yönelik risk taşıdığı, ne oranda kritik durumlar barındırdığı (turbulence of the critical events) ve zaman faktörüne bakılarak yapılmaktadır.⁶⁸ Buna göre soğuk hatta yer alan ordu mensupları daha ziyade, bürokratik işler, planlama, kalite vb. konularda çalışmakta ve bu sebeple de güç çekişmelerini, bütçe savaşlarını, medyanın ve dış dünyanın baskılarını deneyimlemektedir.⁶⁹ Diğer taraftan sıcak hat, ön hat diye tabir edilen kısımdaki çalışanları kapsamaktadır. Bu tarafın zihninde operasyonel görevler ağır basar ve kültürü daha ziyade rekabetçidir. Ayrıca bu hattaki askeri kültür, “biz” ve “diğerleri” (düşman, suçlular, halk, medya, soğuk taraftaki yöneticiler ve siyasetçiler) ayrımı üzerinden ilerlemektedir.⁷⁰ Hayati risk taşıyan tehlikeli işler değişen şartlara göre hızlı karar almayı gerektirdiğinden sıcak hatta yer alan kişiler kendi aralarında bir çeşit kolektif zihniyet yapısı oluşturmaktadır.⁷¹ Bu tarz

bir ilişki, kuralları ve yasaları ile birlikte, resmi hayatta yasal olarak görülmeyen alt kültürlerin oluşmasını da sağlamaktadır.⁷²

Askeri Kültürün Temel Belirleyicisi Olarak Subaylar

Sivil-asker ilişkilerinde, ordu için temel belirleyici kültür subay kültürüdür. Bu nedenle, sivil-asker ilişkilerini anlamak ve analiz etmek için askeri meslek kültürü yanında subay davranış kültürünü de anlamak gerekmektedir. Huntington'a göre subaylık mesleği aslen 19. yüzyılın bir ürünüdür ve 1800'ler öncesinde sivil denetim, militarizm ve asker zihniyeti gibi konulardan bahsetmek mümkün olsa da, modern sivil-asker ilişkileri sorununu yaratan şey profesyonel subay kadrosunun ortaya çıkışıdır. Dolayısıyla 1800'lerin gerisine dönmek, "aristokrat-bireysel amatörlerin ve ortaçağ silahşörlerin tarzları ve görünüşleri hakkında bilgi edinmek, çağdaş askeri zihniyeti oluşturan mesleki değer ve tavırları anlamada pek de yardımcı olmayacaktır."⁷³

Huntington'a göre 1800'ler öncesinde paralı askerlerden veya aristokratlardan oluşan subaylar yaptıkları işin bir meslek olduğu görüşünde değillerdi ve paralı askerler subaylığı sadece bir iş olarak, aristokratlar ise hobi olarak görmekteydi. Bu nedenle subaylığın temelinde uzmanlık gibi profesyonel bir amaç yerine, kazanç, onur ve macera öne çıkmaktaydı.⁷⁴ Yine Huntington'a göre, subaylık için sınıf tercihleri ve toplumsal sınıfların önceliklerini ortadan kaldırarak Prusya ordusu için liyakat esasının getirildiği 1808 yılı, bugünkü anlamda profesyonel askerliğin ve profesyonel subaylık mesleğinin kökeni için kesin bir başlangıç tarihi olarak alınabilir.⁷⁵ Aynı yüzyıl içinde Prusya'nın öncülüğünde tüm Avrupa uluslarının askeri profesyonelliğinin temel unsurlarını Clausewitz'in kuramsal katkılarıyla yerine getirdiği, subayların seçim ve terfi süreçlerinin yeniden yapılandırıldığı, genelkurmay örgütlenmesinin oluşturulduğu ve askeri öğrenim kurumlarının kurulduğu görülmektedir.⁷⁶

Profesyonel subaylık temelindeki gelişmeleri, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler sonrası savaşların karmaşıklaşması ve orduların daha karmaşık örgütler haline gelmesinin yarattığı ihtiyaçlar temelinde anlamlandırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Huntington'a göre, daha önce gereksiz olmakla birlikte, kurmaylık ve kurmay faaliyetleri de savaş ve savaşı destekleyen faaliyetlerin karmaşıklaşmaya başlaması ile birlikte ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Generallik

kuramının ise, 18. yüzyılda aristokrat kuram çerçevesinde, doğal deha kavramı merkezinde, doğuştan getirilen özelliklere bağlı olarak işletilmeye başlansa da⁷⁸ subaylığın 19. yüzyıl ve sonrasında liyakat esasına bağlanması ile bugünkü seyrine girdiği görülmektedir.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde profesyonel subaylığa dönük ilk girişim 1834 yılında Kara Harp Okulunun açılışına götürülse de, liyakate dayalı bir seçim ve terfi sisteminin 20. yüzyıla kadar kurulamadığı ve “alaylı-mektepli” ayrımının ordu içinde uzun yıllar, çoğu zaman liyakat yanında bir ayrışma unsuru olarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde subayların modern usul ve prensiplere göre yetiştirilmesi, Yeniçeriliğin kaldırıldığı dönemde, II. Mahmut tarafından “Asakir-i Mansure-i Muhammediye”nin kurulması ile birlikte bir mesele olarak ele alınsa da, bu dönemde konunun öneminin anlaşılmadığı görülmektedir.⁷⁹

***

Bürokratik karaktere sahip yapılanmalarda kişiler insanlara değil toplumun ortak çıkarlarına hizmet eden kurallara itaat ederler. Modern devlet kurumu olarak ordu içerisinde subaylar da açık şekilde belirtilmiş normlara itaat eder ve güç kullanma yetkisi, meşruiyetini bu kurallardan alır. Weber'in tanımına göre subaylar, karmaşık bürokratik mekanizmayı değiştirme gücü olmayan, işlevsel görevi tanımlı ve bu göreve sadık profesyonellerdir. Diğer bir deyişle, subaylar bürokratik çarkın dişlileridirler.⁸⁰ Mosca, Mills ve Weber'in subay tanımları karşılaştırıldığında: Mosca, subayları devlete sadık elit profesyoneller olarak tanımlarken ki Huntington da bu görüştedir; Weber, subayları görevine ve kurumuna sadık (bürokratik) profesyoneller olarak tanımlamaktadır. Mills ise tüm bu görüşlerden farklı olarak subayları demokratik yapıyı tehdit eden elitler olarak görmektedir.⁸¹ Bu tespitler, sivil-asker ilişkilerinin niteliğine göre orduda yönetici kesim olan subaylara bakışın farklılaşabildiğini göstermektedir. Ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerinin niteliği ve orduların tarihi, hiç şüphesiz farklı toplumlar için farklı subay tasnifleri ve nitelendirmeleri ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle, aynı ülke içinde bile zamanla değişebilen subay algısından çok, bu algının nedenlerini analiz edebilmek önemlidir.

Ne bir sanat ne de bir zanaat olarak görülen subaylıkta beceri, daha ziyade kapsamlı bir çalışma ve eğitim gerektiren, olağanüstü karmaşık entelektüel bir birikim ve yetenek olarak tanımlanmaktadır.⁸² Bir piyade takımını (hafif silah ve donanımlı 40 asker) yönetmek bu becerinin en alt düzey ölçüsü iken, tugay (yaklaşık 5.000 asker) veya tümen (yaklaşık 20.000 asker) düzeyindeki bir manevra birliğini müşterek (tüm kuvvetlerin katıldığı) bir harekatta yönetebilmek, liderliğin üst düzeyde gerekli olduğu önemli bir birikim gerektirir. Bunun en üst düzeyi ise ordu seviyesinde (100.000+ asker) bir müşterek hareketi yönetmektir. Modern ve post-modern ordulara geçildikçe, sahip olunan teknoloji ve farklılaşan silah sistemleri ile birlikte karmaşıklaşan muharebe ortamı daha fazla beceriyi gerektirmiştir. Tüm ordularda subay eğitiminin başlangıç noktası, bir takımın yönetilmesi becerisinin adaylara kazandırılmasıdır. Takımın üzerindeki birliklerin yönetilmesi, teorik olarak subay eğitimi/öğrenimi içinde kazandırılan bilgi olmakla birlikte, bölük (200 asker) ve üzerindeki birliklerin muharebe ortamında yönetilmesi, teorik bilgiden daha çok alan tecrübesini gerektirmektedir.

Orduların ve bu yapılar içinde subaylara dönük ilk profesyonelleşme çabalarının başlangıcının temelinde, Prusya ordusunun 1806 ve 1848 yıllarında yaşadığı iki farklı yenilginin etkisini görmek gerekir.⁸³ Bu noktadan hareketle, ordular için profesyonelleşmenin temel dinamiğini oluşturan “muharebe yeteneği yüksek profesyonel ordu ihtiyacı”, bu yetkinliğin sorgulandığı savaşları da en önemli değerlendirme aracına dönüştürür. Son yüzyılda orduların profesyonelliği ve muharebe yetkinliğinin karşılıklı olarak sorgulandığı pek çok savaşa şahit olmamıza rağmen, Türk ordusu için Kurtuluş Savaşı sonrası böyle bir sorgulamanın en azından kapsamlı bir şekilde gerçekleşmediğini görmek gerekir. Cumhuriyet Dönemi’ndeki kayda değer muharebe deneyimleri 1950-53 Kore Harekatı, 1974 Kıbrıs Harekatı ve 1984’ten bu yana devam eden terörle mücadeledir. Ancak, Kore Harekatı’na sınırlı büyüklükte katılım (5.000 asker), Kıbrıs Harekatı’na yine sınırlı katılım ve karşıdaki gücün nisbi zayıflığı nedeniyle, nesilden nesile aktarılabilecek önemli bir muharebe deneyimi oluşmadığını; terörle mücadelenin de “düzenli savaş” olmaması nedeniyle muharebe deneyimine büyük katkı sağlamadığını öne sürmek mümkündür. Bu harekatlara dönük kurumsal ve toplumsal

eleştirme süreçlerinin iyi işletilemediği tespitini de yapmak gerekir. Ayrıca, TSK'nın muharebe yetkinliğini muharebeye girmeden sorgulayacak yapı ve süreçleri oluşturma ve işletmede hangi noktada olduğu konusunda da pek çok soru işaretini görebiliyoruz. Sonuçta, 90 yıllık Cumhuriyet Dönemi'nde önemli bir sınavdan geçmediği göz önüne alındığında, karacı subayların çoğunluğunun muharebeye dönük yönetim becerisinin küçük birlik seviyesinin üzerine çıkmadığı değerlendirilmesi yapmak yanlış olmayacaktır. Bu değerlendirmenin kapsamına pek çok generali dahil etmek de abartılı olmaz.

Huntington'a göre askerlik mesleğinin karmaşıklığı ve entelektüel birikim gereği, subayların meslek yaşamlarının üçte birini formal okul içi eğitime ayırmasını gerektirmektedir. Oldukça yüksek olan bu oran, subayların alanda (birlik ve üslerde) kazanacakları tecrübenin süresini azaltan önemli bir faktördür.⁸⁴ Üçte birlik eğitim süresi TSK için de özellikle kurmay subaylarda geçerli bir süredir. TSK'nın lider kadrosu olarak yetiştirilen kurmay subayların formal eğitim/öğretim süresi, diğer subaylardan asgari 3 yıl daha uzundur. Formal eğitim/öğretim süresinin uzunluğu yanında, daha fazla öne çıkarılan karargah görevleri nedeniyle, kurmay statüsüne geçişten itibaren, kıta komutanlığı süresi ve deneyimi hızla azalmaktadır.

Yeni bir parantez açarak TSK'daki kurmay kültürü konusunda bazı tespitlerde bulunulması gerekirse; yaratılmaya çalışılan kurmay/general statüsü, elitist Alman ekolüne dayanmakla birlikte; temelde tartışılan nokta, çerçevesi çizilen ayrıcalıklı konumun içinin nitelik bakımından ne kadar doldurulabildiğidir. Üstünlüğü vurgulayan ve yaşam tarzıyla diğerlerinden farklılaşan elit sınıflar, kaynağı, ırk temeli ve meşruiyet dayanağı ne olursa olsun, doğu kültürlerinde her zaman kabul gören ve saygı duyulan statüler olarak algılanmıştır. Toplulukçu bu kültürlerde, üstün olana tabi ve tebaa olmak, beklenen ve çoğu zaman tercih edilen bir davranış eğilimidir. TSK'da subayların ve özellikle generallerin, benzer diğer ordularda olduğu gibi, bu önemli avantajın rüzgarını arkasına aldığı da değerlendirilebilir.

Askeri Kültür-Sivil Kültür Etkileşimi

Son 50 yılda kitle iletişim araçlarındaki baş döndürücü ilerleme ve kitle medyasının neredeyse tamamıyla görselleşmesi, daha önceleri münhasıran asker dünyasına ait olan ölüm, kan, şiddet, yıkım

deneyiminin, ister gerçek görüntüler isterse film/oyun gibi kurgu görüntüler halinde sivil dünyaya aktarılmasına yol açmış; bunun doğal sonucu olarak da, eskiden yalnız askeri kültürün parçası sayılan ögeler, sivil kültürde bilinir ve hatta normal karşılanır hale gelmiştir.

Duvin'in evrilen askeri kültür tanımlaması, askeri kültürün sivil hareketlerden ve dünya üzerindeki değişikliklerden nasıl etkilendiğini açıklamaya çalışır. Bugün, gözle görünürlüğü daha yüksek olan bir sivil kültür-askeri kültür etkileşimi görsel medya aracılığı ile mümkün olmaktadır. Bu sayede, sivil kültürdeki değişimlerden etkilenen ve evrilen askeri kültür; görsel medya aracılığıyla sivil kültürü etkilemekte ve insanların belirli konulardaki algılarını değiştirmektedir. Graham bu konuyu şehir hayatının militerleşmesi olarak ele alır ve çarpıcı açıklamalar yapar. Ona göre, bu süreçte savaş kavramı şehir hayatı içerisinde normalleştirilmektedir çünkü militarizasyon çalışmaları askeri düşünce dizgesinin; düşünce, eylem ve politikalarının normalleştirilmesi ilkelerine dayanır.⁸⁵ Medyanın devreye girdiği noktada; askerlik ve savaş ile alakalı konuların televizyonda, filmlerde ve video oyunlarında sıkça yer aldığı görülmektedir. Graham'ın bu konu için verdiği örnek oldukça açıklayıcı ve çarpıcıdır: "11 Eylül saldırılarında binlerce insan televizyonlarını açtıklarında bu felaketin bir televizyon yayını hatta bir aldatmaca olduğuna ikna olmuşlardı. Bu insanlar Bruce Willis'in son filminden bir sahne izlediklerini düşündüler." Bu nedenle askeri simülasyon, bilgi savaşları, haberler ve eğlence arasındaki farklılıklar gittikçe bulanıklaşmaktadır.⁸⁶ Jordan bu konuya bir başka örneği 2003 Irak Savaşı'ndan vermektedir; bu savaş, hayli koordine olmuş medya temsiliyeti, konuya eklenmiş muhabirler, etkileşimli web siteleri ve 3D modellemelerle elektronik bilgilendirme alanlarında gözlemlenebilen ilk savaş olmuştur⁸⁷.

Bu örneklere bakılarak denilebilir ki; askeri kültür öğeleri bu şekilde fazlasıyla sivil hayatta yer bulduğu için sivil algıları da kendi kültür öğelerine göre bazı yönlerden etkilemesi kaçınılmazdır. Bir başka deyişle, askeri kültürü sivil kültürden ayıran özellik savaşlar ve savaşma kültürüken; bu süreçle beraber sivillerin gözünde savaşın normalleşmesi söz konusu olmuş, savaş kültürü neredeyse hem sivillerin hem de ordunun ortak bir kültür ögesi haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak da kişilerin güvenlik tehdidi algıları değişime

uğramıştır. Bu değişimin sonucunu ise Jeremy Packer'ın şu alıntısından açıkça anlayabiliriz:⁸⁸ "Artık vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar benzer şekilde, her daim tehdidin içerisinde yaşadıkları algısı ile var oluyorlar ve bu yüzden hepsi savaşçı rolünde ve her alan bir savaş bölgesi olarak görülüyor." Bu kültürel değişimin Batı kültüründe ve özellikle Amerikan toplumunda 11 Eylül sonrası daha yoğun yaşandığını, ABD toplumu için normalden öte bir paranoyaya dönüştüğünü özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bu durum, silah sanayisi ve savaş ekonomisi uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutan bu süper gücün, iç politikaya dönük bir yönetim kurgusu/aracı olarak da görülebilir.

Bütün bunlardan yola çıkarak askeri kültürün sivil kültür üzerinde büyük etkileri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca askeri kültür öğeleri tarafından etkilenmiş ve değişime uğramış güvenlik algısı sebebiyle siviller gönüllü olarak bir kez daha askeri kültüre maruz kalmaktadır; çünkü günümüzde sivil kontrol, askeri kontrol, denetim ve iletişim iç içe geçmiştir ve bu sayılanların hangi boyutlarının orduya hangi boyutlarının sivillere ait olduğu karışmıştır.

Graham'a göre; ordu çıkışlı kontrol teknolojilerinin artık görselliğe dayanan dijital ortamlar üzerinden gelişen şehir hayatında kullanılması ve sanayileşmiş toplumlarda bu teknolojilerin tüketilmesi ve hatta daha sonra ticari modifikasyona uğramış bu teknolojilerin tekrar ordu tarafından kullanılması sürpriz değildir.⁸⁹ Yani değişen güvenlik algısıyla ve şehirlerin militerleşmesiyle beraber, ordu çıkışlı birçok teknoloji sivil hayatta da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İnternet, radar, GPS, kablosuz iletişim ve uydu denetimi gibi sivil hayatta çok yaygın kullanılan teknolojiler buna örnek olarak verilebilir. Kısacası; mesleki kültür anlamında ortaya çıkan ordu kültürü, sivil kültüre uzak ve ondan birçok yönden farklı dinamiklere sahip olsa da hem kendisi sivil kültürden etkilenmekte hem de bu kültürü etkilemektedir.

Ülkeler Arasında Farklılaşan ve Benzeşen Askeri Kültürler

Askeri örgütlerin kültürünün; tarihe, meslek etiğine, coğrafyaya, askeri deneyimlere ve toplumun dünya görüşüne göre şekillenmesi nedeniyle, her ülke için farklılaşan bir askeri kültürden söz etmek mümkündür.⁹⁰ Bunun yanında toplumsal değerleri ve demokrasi

gelenekleri benzeşen ülke grupları için benzer/ortak bir askeri kültürün varlığı da söz konusudur. Anthony King tarafından yapılan bir çalışmada, İngiltere, Fransa ve Almanya örnekleri üzerinden ortak bir Avrupa askeri kültürünün var olup olmadığı incelenmiş ve ulusal ordular arasında giderek artan ulus ötesi ilişkiler ve ortak görevlerin getirdiği etkileşimin, ulusal askeri kültürlerin değişimi ve benzeşmesindeki temel nedenlerden birisi olduğu tespit edilmiştir.⁹¹ Michael Rose'a göre ise, ulus ötesi etkileşimden doğan ve NATO'nun da etkili olduğu ortak bir Avrupa askeri kültürü var olmaya başlamıştır.⁹²

Farklılaşa da toplumdan kopuk olmayan bir askeri kültür, ülkedeki demokratik yapı, sivil-asker ilişkileri, ülkenin ekonomik sistemi ve yapısı, ülkenin coğrafi ve stratejik konumu ve tehdit algısına göre de değişebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ekonomik sistem olarak uzun yıllardır kapitalizmi yaşayan Amerika'da ordu kültürünün, bir dönem komünizmi yaşamış ve bütün kurumlarını buna göre düzenlemiş olan Rusya'nın askeri kültürü ile benzeşmesi pek de mümkün olmayacaktır. Benzer şekilde, coğrafi konumu nedeniyle her daim yüksek iç ve dış tehdit ile yaşamış bir ülkenin ordu kültürü ile, bunu yaşamamış bir ordunun kültürü de birbirinden farklılaşacaktır.

Yüksek tehdit içinde yaşayan bir ülkede ordunun, siyasete ve ulusal güvenlik konularında karar alma süreçlerine daha fazla müdahil olması beklenebilir. Schiff bu konuda İsrail ordusunu örnek vermekte ve temel varlıkları konusunda tehdit algılayan İsraililer arasında orduda hizmet etme isteğinin oldukça yüksek olduğunu vurgulamaktadır.⁹³ Gal'a göre de bu sürekli tehdit algısı, İsrail halkında ordu hizmetini vatandaşlığın temeli olarak gören ortak bir görüşün oluşmasına yol açmıştır.⁹⁴ İsrail toplumundaki bu algılar askeri kültürün diğer ülkelerden farklı şekillenmesine yol açmıştır.

Farklı ülke ordularının yapıları, silah sistemleri ve kullandığı teknolojilerin askerlerin davranış kültürüne göre çok daha fazla benzeştiği söylenebilir. Selamlaşma ve törenler gibi orduların daha çok birbirlerini örnek aldıkları temel ritüellerin benzeşme oranı da genel davranış kültürüne göre çok daha yüksektir. Salt görünür öğelerin benzeşmesinin ötesinde, farklı uluslara mensup askerlerin değer yargıları ve tutumlarının birbirlerine yakınlaştığı, kendi

uluslarındaki eşdeğer sivillerden uzaklaştığı da tespit edilmiştir. Avrupa Asker ve Toplum Araştırmaları Grubu'nun (ERGOMAS) 2004 yılında yaptığı uluslararası bir araştırmada; henüz eğitim ve endokrinasyon sürecinde olan askeri elit adaylarının (subay adayları), disiplin, yurtseverlik, yoldaşlık, düzenlilik, itaat, sadakat, ekip ruhu ve onur gibi daha çok askerlere özgü sayılan değer boyutlarında, başka uluslara mensup askerlerle yakınlaştığı, kendi uluslarına mensup sivil elit adaylarından (üniversitelerin hukuk, siyasal ve iş yönetimi öğrencileri) ayrıştığı görülmüştür. Sivil elit adayları ise eşitlik ruhu, cömertlik, hoşgörü, açık fikirlilik, inisiyatif, özdenetim, yaratıcılık gibi sivil yaşama özgü sayılan değerleri ön planda tutmaktadır. Dolayısıyla, ulusal kültürü aşan ve sivil kültürden oldukça farklı bir askeri meslek kültürünün var olduğu alan çalışmasına dayalı olarak ortaya konulmuştur.⁹⁵

Sivil-asker ilişkileri bağlamında, özellikle ilişkilerin gerilim düzeyi, sivillerin askerler üzerindeki denetimi, ordu ve sivil kurumlar arasında işbirliğinin kurumsallaşma düzeyi gibi önemli boyutlarda, ülkeler arasında farklılaşma oldukça yaygındır. Askerlerin sivil otoriteye tabi olmasındaki farklılaşma, tarihsel temelde ülkeler bazında ulus devlet yapısına geçildiği dönemlere kadar gitmektedir. Bazı devletler kuruluşlarının ilk yıllarından itibaren orduyu sivil kontrole tabi kılmışken; Türkiye gibi bazıları, toplumsal değerler anlamında geçmişten getirdiği özellikleriyle, askere güvenlik yanında modernleşme ve kalkınma temelli roller yüklemiş veya askerler bu görevi üstlenmiştir. Bu bağlamda, ilk bahsedilen tarzdaki ülkelerde ordu kültürü sivil kontrole bağlı gelişmişken; ikinci tarzdaki ülkelerde askeri kültür daha özerk olmuş ve siyasete müdahil rol oynayabilmiştir.

Üçüncü Bölüm:

Türkiye’de Toplumsal Kültür Boyutları ve Askeri Kültür İlişkisi

Kurum kültürlerini anlama ve açıklamanın, örgütleri anlama ve onları dönüştürmede dikkate alınması gereken en temel konulardan birisi olduğu gerçeğinden hareketle, öncelikle TSK’nın kurumsal kültürünü ve Türk askerinin bu kültüre göre şekillenen zihin yapısını ve davranışlarını ortaya koymak gerekir. Bu başlıkta, TSK’nın kurum kültürünü belirleyen değerler ve normlar yanında, toplumsal kültürde öne çıkan boyutların kurum kültürüne yansımaları da analiz edilmeye çalışılmıştır.

Hofstede’nin kültür konusundaki araştırmaları, bugüne kadar kültürel farklılıklar üzerine yapılmış en önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Hofstede, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu pek çok ülkede araştırmalar yapmış ve ulusal kültürün örgütler açısından sonuçlarını incelemiştir. Farklı kültürlerin karşılaştırılması sonucunda ise, birbirinden tamamen bağımsız beş farklı kültür boyutu belirlemiştir.⁹⁶ Literatürde Hofstede’nin Kültürel Boyutları olarak adlandırılan bu boyutlar şunlardır; Güç Mesafesi (Power Distance), Belirsizlikten Kaçınma (Uncertainty Avoidance), Bireycilik-Toplulukçuluk (Individualism-Collectivism), Erillik-Dişillik (Masculinity-Feminity) ve Kısa-Uzun Döneme Odaklılık (Short-Long Term Orientation).

Orduların sahip olduğu askeri kültürü doğru tanımlamak ve anlayabilmek için ülkelerdeki toplumsal kültürleri de iyi bilmek gerekir. Bu noktadan hareketle, toplumsal kültür temelindeki en geçerli ölçüm ve tasniflerden birisini yapan Hofstede’nin ana kültürel boyutları ve çalışılan ülkelerin o boyutlardaki yeri de iyi analiz edilmelidir. Hofstede’nin kültürel boyutlarının özelliklerini Türkiye bağlamında incelediğimizde tutarlı ve birbirini etkileyen ilişkiler ve toplumdaki davranışları açıklayan ipuçlarını bulabiliriz. Bu başlıkta,

Hofstede'nin yukarıda verilen beş kültürel boyutundan ilk dördüne dönük tespit ve Türkiye bağlamındaki değerlendirmeler yer almaktadır.

Aşağıdaki alt bölümlerde, dört boyutun Türkiye ve TSK bağlamında irdelemesi yapılırken, Hofstede'nin bu alanda Türkiye'yi de içeren ilk araştırmasının 1980 yılında yapıldığı, o dönemden bu yana Türkiye'de kent nüfusunun arttığı ve kırsal nüfusun azaldığı, kırsal kültür kökenli eğilimlerin kentleşme sürecinde nispeten değiştiği; dolayısıyla bugün itibarıyla Hofstede'nin 1980 yılındaki çalışmasında Türk toplumuna ilişkin bulgularının az çok değişmiş olabileceği gözönünde tutulmalıdır. Yine de Türk toplumunun bu boyutlarda grup değiştirmiş olması beklenmemelidir. Örneğin, Türk toplumunda bugün güç mesafesi algısı 1980 yılına göre azalmış olabilir, ancak Türkiye'nin güç mesafesi yüksek toplumlar grubundan güç mesafesi düşük toplumlar grubuna geçtiğine ilişkin bulgular mevcut değildir.

Güç Mesafesi

Hofstede'nin beş ana toplumsal kültür boyutundan birisi olan "güç mesafesi" (power distance); eşitsizliklerin istenip istenmemesi ve toplumda bağımlılığa karşı bağımsızlık normlarının kabulü ile açıklanmaktadır. Ayrıca toplumda eşitsizlik ile ilgili temel değerler hiyerarşik ilişkiler bazında ortaya çıkmakta ve güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde güç toplumun temel gerçekliği haline gelmektedir.⁹⁷ Bu tespitlerden yola çıkarak, güç mesafesini kısaca eşitsizliklerin kabul düzeyi olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Bu noktada, güç mesafesinin yüksek olduğu kültürlerde eşitsizliklerin ve ayrıcalıkların daha fazla kabul gördüğünden ve hiyerarşide altta olan grupların üstte olanlara bağımlılığından ve bu bağımlılığın kabulünden bahsetmek mümkündür. Bu temel tanım çerçevesinde ordu içindeki ilişkileri ve sivil-asker ilişkisini büyük oranda bir güç ilişkisi olarak görmek ve bu ilişkiyi açıklama noktasında Hofstede'nin güç mesafesi kavramından ve bu konudaki bulgularından faydalanmak bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir.

Güç mesafesi boyutunu, Hofstede'nin araştırmasında⁹⁸ ele alınan ülkeler açısından incelediğimizde, Türkiye'nin Filipinler, Meksika, Hong Kong, Fransa ve Brezilya gibi yüksek güç mesafeli toplumlar

grubunda yer aldığını (güç eşitsizliğini veya kişiler arası yetke farklılıklarını görece yüksek düzeyde kabullendiğini) görmekteyiz.

Güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda unvanlar, statüler ve biçimsellik büyük önem kazanır. Böyle toplumlarda örgütsel hiyerarşi etkilidir. Örgütlerin tasarımına güç mesafesinin yansımaları doğaldır. Türk toplumunda makam ve unvanların önemi, esnemeyen hiyerarşik yapılar ve otoriter yönetim tarzlarının temelinde güç mesafesinin yüksek olması yatar.⁹⁹

Güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda, hiyerarşide üst konumda olan kişiler ile bu kişilere tabi olan alt konumdakiler birbirlerini farklı ayrıcalıklara sahip olabilecek farklı gruplar olarak görmekte, bu kültürlerde gücü elinde tutan insanlar kendilerini olabildiğince güçlü göstermeye çalışırken, bu ülkelerde toplumsal değişimler darbe gibi gücün doğrudan kullanımı ile yapılabilmektedir.¹⁰⁰

Güç mesafesi kavramı daha az güçlü üyelerin değerler sistemine göre açıklanırken; gücün dağılımı konusu genellikle daha güçlü üyelerin davranışlarına göre açıklanır.¹⁰¹ Güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde gücün ana kaynakları aile, arkadaşlar, karizma ya da silah kullanma yetkisidir ki son söylenen öge genellikle askeri yönetimlerin baş gösterdiği ülkeler için geçerlidir.¹⁰²

Güç mesafesi yüksek ülkeler arasında yer alan Türkiye’de,¹⁰³ yukarıda tanımlanan güç ilişkilerini görmek mümkündür. TSK’nın konumu nedeniyle Türkiye’de güç ilişkisini ordu bağlamının dışında açıklamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Türkiye’de modernleşme ve toplumsal değişim hareketleri uzun yıllar askerler tarafından yapılmıştır. Askerler ellerinde bulundurdukları gücü bürokrasiye ve kamu kurumlarına dağıtıp, değişimi bu sayede gerçekleştirmek yerine, tek elden ve hızlı bir şekilde yapmaya çalışmışlardır. Türkiye’de askeri darbeler ve müdahalelere sıkça rastlanması, askerlerin toplumu modernleştirme ve bu bağlamda şekillendirme çabalarının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Hofstede’nin güç mesafesinin yüksek olduğu ülkeler için yaptığı: “Bu ülkelerde siyasi güç, oligarşinin ya da ordunun hakimiyetindedir ve genel olarak otoritenin sorgulanma düzeyi düşüktür.”¹⁰⁴ yönündeki tespitleri, Türkiye için yukarıda yapılan değerlendirmeler ile örtüşmektedir.

Osmanlı'nın otokratik yapısının topluma yansmasıyla başlayan otoritenin sorgulanmaması ve otoriteye kutsallık atfedilmesi durumu ve bu konudaki dini öğretiler, cumhuriyet rejimi ile birlikte de varlığını devam ettirmiş ve bu durum eşitsizliklerin kabul düzeyinin ve dolayısıyla toplumdaki güç mesafesinin yüksek olmasını beslemiştir.

Gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde devlet kurumları ile toplum arasındaki bağ ve ilişkiler, yüksek güç mesafesini belirleyen ve besleyen temel dinamiklerden birisi olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde ordu, müdahalelerin ve sahip olduğu siyasi gücün de etkisiyle toplumda yüksek güç mesafesi normlarının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu noktada, sahip olduğu katı hiyerarşik yapının etkisiyle TSK'nın kendi içinde de yüksek güç mesafesi normlarına sahip olduğu görülmektedir.

Hofstede'nin, düşük eğitim seviyesi ve az beceri gerektiren mesleklerdeki kişilerde güç mesafesinin daha yüksek olduğu yönündeki bulguları,¹⁰⁵ halen bir kitle ordusu yapısında olan TSK'nın büyük bölümünü oluşturan erbaş ve erlerin düşük eğitim ve beceri düzeyi ile birlikte değerlendirildiğinde, bu yapının ordudaki yüksek güç mesafesini artırdığı değerlendirilebilir.

TSK içinde statüler ve rütbeler arasında eşitsizliklerin ve buna bağlı ayrıcalıkların kabulü ve korunması sonucunu doğuran yüksek güç mesafesinin kurumsal sonuçlarının da iyi analiz edilmesi gerekir. Yüksek güç mesafesi, kurumsal hiyerarşinin, emir komuta zincirinin ve buna bağlı itaat ve disiplinin tesisi ve işletilmesi temelinde bir avantaj yaratıyor gibi görülebilir. Ancak, askerlerin değişen zihinsel yapısı düşünüldüğünde, açıkça ortaya konulmasa da, ayrıcalıklara tepkinin ve statü ayırımının, fikirlerin kabulü anlamında yarattığı problem ve çatışmaların kurumda içselleştirilmiş bir itaati ve disiplini sabote ettiği görülmektedir. Ayrıca, statüler ve rütbeler arasında yaratılan ve barış ortamında yönetimi kolaylaştıran mesafelerin açıklığı, aşağıdan yukarıya iletişimi ortadan kaldırmaya da manipülatif davranışı ve filtrelemeyi beraberinde getirerek kurumsal iletişimi baltalamakta ve tek yönlü (yukarıdan aşağıya) hale getirmektedir.

Ulusal kültürün yüksek güç mesafesi özelliğinin Silahlı Kuvvetlerin kurum yapısına ve kültürüne yansması yadsınamayacak bir gerçek olmakla birlikte, kurum kültürünü ve kurumun yapısal özelliklerini

diğer kurumlardan ayıran en önemli özellik, kurumun yüklendiği misyondan kaynaklanmaktadır. Ülkenin korunması ve kollanması görevi için savaşmaya her an hazır olması gereken Silahlı Kuvvetlerin yüklendiği misyon, şartlara göre değişmesine rağmen, belirli düzeyde bir merkezîyetçiliği ve biçimselliği zaten beraberinde getirmektedir. Güç mesafesi düzeyini etkileyen hiyerarşi ve emir-komuta zinciri ise, sadece Türk Silahlı Kuvvetleri için değil diğer ülke orduları için de kurum yapısının temel özelliklerinden birisi olma özelliğini göstermektedir.

Kurum kültürü ve düşük kurumsallaşma düzeyi nedeniyle bir noktaya kadar haklı görülebilecek merkezîyetçi yönetim anlayışı, kurumun hiyerarşik yapısıyla birleşince iletişim dahil pek çok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu noktada alınabilecek tedbirlerden birisi, dikey yönetim kademelerinden bazılarının kaldırılması ve kurumun daha az dikey (veya daha yatay) örgüt yapısına geçirilmesidir. Merkezîyetçi yapının bazı olumsuzluklarını da ortadan kaldırmaya imkan tanıyan ve yerinden yönetim anlayışını mümkün kılan yetki devrinin, özellikle büyük ve dikey yapılanmış TSK için, kontrollü olmak kaydıyla bir dereceye kadar zorunlu olduğunu söyleyebiliriz.

Kurumda, kültürün belirleyicisi durumundaki değerler, güç mesafesini artırmaktadır. Güç mesafesinin de etkisiyle, kurumdaki yönetici davranışlarının, Özen tarafından Türk bürokratlar için yapılan¹⁰⁶ “yetkeci-insancıl” tanımlamasına uyduğunu ve kurumda bir ölçüde paternalist (pederşahi) yönetim anlayışının hakim olduğunu söylemek mümkündür.

Kurumda, özellikle birinci amirler, daha çok yasal güç kaynaklarını kullanmakla birlikte, her iki tarafın da kabulüyle, bir tür hamî ve baba rolünü üstlenmekte, astlarını hataları ve kusurları ile birlikte olduğu gibi kabullenmekte ve kendilerine zarar gelme riski doğmadığı sürece, hatalı ve haksız oldukları durumlarda dahi onları koruma çabasıyla ilişkilerini yönlendirmektedirler. Bu davranış sonuç olarak, kurumsal adanmışlık ve birlik ruhunun oluşturulmasında olumlu sonuçlar doğurabilmekle birlikte, yönetimde ve kararlarda duygusallığı ve ilişki odaklılığı beraberinde getirerek, amirlerin astlarına karşı adil yaklaşımında engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güç mesafesi ile bağlantılı olarak Türkiye toplumunu paternalist bir toplum olarak tanımlamak da mümkündür. Aycan ve Kanungo tarafından Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 10 ülkede yapılan araştırmada Türkiye, paternalizm boyutunda en yüksek ikinci, *güç mesafesi* boyutunda ise en yüksek beşinci ülkedir. Araştırma sonuçları; paternalizmin yüksek olduğu Türkiye'de, çalışanların yönetici ve liderlerinin paternalist olmasını beklediğini ve bu tip yöneticileri tercih ettiğini göstermiştir.¹⁰⁷

Paternalist ilişki tarzı özellikle doğu kültürlerinde karşılaşılan bir tarzıdır. Paternalist bir amire, yalnızca işle ilgili değil özel yaşam ile ilgili konularda da danışılır, amirler çalışanların ailevi ve maddi problemlerini çözmelerine yardımcı olurlar. Batı toplumlarında ise bu tip davranışlar, bireyin özgürlüğünü kısıtlayıcı ve özel hayatına müdahale edici hareketler olarak algılanır.¹⁰⁸

Paternalist olarak tanımlanan Türk kamu sektörü ve tabii ki TSK çalışanları için, duygusallığa dayalı dişil kültür değerlerinin yönetim süreçlerinde hakim olduğunu ve bu eğilimin, kamu bürokrasisinde iş yaşamı-özel yaşam ayırımını daha esnek ve geçişken hale getirdiğini söylemek mümkündür.

Kurumda, ilişki odaklılık, duygusal ilişkilerin egemen olması ve iş yaşamının ilişkiler bazında özel yaşamı da doğrudan etkilemesi yönündeki eğilim ve beklentiler, üstler tarafından olduğu kadar, azalmış olmakla birlikte astlar tarafından da tercih edilmektedir. Bu eğilim, paternalizmin de etkisiyle, iş ilişkilerini özel yaşama ve daha öznel bir boyuta taşımaktadır.

İlişkilerin mesai sonrası, özel yaşamda da statüler ve statüye bağlı hitap şekilleri ve şekli disiplin öğeleri korunarak devam ettirilmesi, mevcut statülerin eşler arasında da kabul gören bir hiyerarşi boyutuna oturtulması, toplum ve kurum kültürü bazında özel yaşam ayırımının pek fazla yakalanamadığını da göstermektedir.

Bu davranış eğiliminin iş yaşamına yansıyan sonuçları değerlendirilecek olursa; iş yaşamı ve özel yaşam ayırımının zayıflığının daha bütüncül bir kurum kültürü ve birlik ortamı için zemin oluşturduğu görülür. Bu durum, birlikte muharebeye girecek ve birbirlerine hayatını emanet edecek insanların duygusal bağları ve

manevi yönden tatminleri için vazgeçilmez bir avantajdır. Ancak özel yaşam ile iş yaşamı ayrımının kaybolduğu ortamda, söz konusu ilişkilerin de etkisiyle, yönetim kararlarını alırken amirlerin, duygusallıktan uzak, nesnel kriterleri kullanma profesyonelliğini göstermesi fazla beklenmemelidir.

Belirsizlikten Kaçınma

Hofstede'nin toplumsal kültür boyutlarından ikincisi 'belirsizlikten kaçınma'dır (uncertainty avoidance). Belirsizlikten kaçınma, bir kültürün üyelerinin belirsiz veya bilinmeyen durumlar yüzünden kendilerini tehdit altında hissetmesidir.¹⁰⁹ Belirsizlikten kaçınma durumu, kariyer/meslek güvencesinin hedeflenmesi, daha fazla resmi kuralın konulması, farklı ve yeni fikir ve hareketlere toleransın az olması, uzmanlara güvenilmesi ve belirsiz durumlardan kaçınma davranışı olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰ Bu hisle başa çıkmanın yolları bir toplumun kültürel mirasında bulunmakta ve değerler aile, okul ve devlet gibi temel kurumlar aracılığıyla aktarılmaktadır.¹¹¹ Belirsizlikten kaçınmanın güçlü olduğu ülkelerin bir özelliği din, siyaset ve ideoloji konusunda köktencilik olmaları ve bu bağlamda farklı ideolojilere toleransın zayıf olmasıdır.¹¹² Bu ülkelerin bir diğer özelliği de güvenliği motivasyon sağlamasıdır.¹¹³

Türkiye toplumsal kültür olarak belirsizlikten kaçınma eğiliminin yüksek olduğu ülkeler grubunda yer almaktadır.¹¹⁴ Ordunun yıllardır ülke yönetiminde bir şekilde var olması, hiyerarşik ve geleneksel yapısı ve hissettirdiği güç, toplumun bu kuruma belirsizlikten kaçınma ve hatta onu azaltma yönünde bir misyon yüklemesine neden olmuş ve TSK toplumun belirsizliği önleme çabasında önemli bir figür haline gelmiştir. TSK, hem toplumun belirsizlikten kaçınma halinden dolayı ortaya çıkan sonuçlardan etkilenmiş, onları yapısal kültürüne eklemiş; hem de oluşan bu yeni kültür yapısı ile toplumu şekillendirmeye çalışmıştır. Türkiye gibi toplumlarda değişime olan yüksek direnç ve çatışma halini en aza indirmeye arzusu da kişileri güvendiği kurumlara ve orduya yönelten nedenler arasında görülebilir.

Belirsizlikten kaçınmanın doğurduğu ana sonuçlardan birisi, çalışanların değişime gösterdiği dirençtir. Bu anlamda hem Türk

toplumunun, hem de kurum olarak ordunun, değişim karşısında daha muhafazakar olduğu söylenebilir.

Astlar için, yeni fikirler belirsizlik demektir. Belirsizlik ise risk doğurur ve personeli huzursuz eder. Oysa sadece emredilenleri yapmak, hem daha kolay hem de daha risksizdir. Bu durumun da etkisiyle, orduda çoğunlukla yukarıdan aşağıya işleyen tek yönlü iletişim sürecini gözlemlemek mümkündür.

Güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma boyutları Türkiye için birlikte yorumlandığında; ülkedeki örgütlerin insan piramitleri olarak algılandığı, iletişim kanallarının yukarıdan aşağıya işlediğı, insanların kime itaat edeceklerini bildikleri ve belirsizliğin güç mesafesi ve itaat ile azaltıldığı görülmektedir.¹¹⁵

Bireycilik - Toplulukçuluk

Hofstede'nin üçüncü kültürel boyut olarak tanımladığı bireycilik/toplulukçuluk ayrımında, toplulukçu (kolektivist) kültürler grup çıkarlarının bireysel çıkarlara üstün geldiğı toplumlara ifade etmektedir. Ancak bu, bireyin üzerindeki devlet gücünü değil grup gücünü belirtmektedir. Bu anlamda toplulukçu kültürlerde birey, biz ve onlar algılarıyla beraber büyümekte,¹¹⁶ istenilen şey ise uyum (harmony) ve mutabakat (consensus) olmaktadır.¹¹⁷

Türkiye, toplulukçuluğun biraz daha öne çıktığı ve bireyciliğin görece düşük olduğı ülkeler arasında yer almaktadır.¹¹⁸ Bireyciliğin düşük olduğı ülkelerde, bu durumun tarihsel kökenine bakıldığında; kolektif olarak hareket etme ve düşünme geleneğinin ön planda olduğı, kişilerin kurumlara karşı duygusal bağlılığının bir norm olarak ortaya çıktığı ve "ben" anlayışından çok "biz" yaklaşımının hakim olduğı görülür.¹¹⁹

Türkiye toplumu Osmanlı'dan bu yana padişaha ve hanedana duygusal bir bağlılık beslemiş; ülkenin ve hanedanın bekasına kendi bekasından çok daha fazla önem atfetmiştir. Bu gelenek cumhuriyet rejimine geçilmesiyle beraber devam etmiş, ancak padişaha ve hanedana karşı beslenen duygusal bağlılık devlete ve onun kurumlarına doğru kaymıştır. Bunun sonucunda, TSK devletin kurucusu ve güvenilir bir kurumu olarak halkın fazlasıyla duygusal bağ

kurduğu bir aktöre dönüşmüştür. Sahip olunan toplulukçu kültür değerleri, devletin ve kutsallaştırılan devlet otoritesinin kişilerin yaşam tarzını şekillendirme temelli müdahalelerini de kolaylaştırmıştır.

Toplulukçu kültürlerde kişiler ben algısından öte kendi ailesi, akrabaları ve arkadaşları temelinde bir “biz” anlayışı geliştirmekte ve diğer insanları kişisel özelliklerinden önce ait olduğu gruba göre değerlendirmektedir. Cumhuriyetle birlikte “biz” kavramının ulusal boyutta tüm Türk milletini, “onlar” kavramının ise diğer ulusları tanımladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlayışla beraber birçok ülke fiili bir saldırısı olmamasına rağmen düşman olarak kabul edilmiş, Türk’ün tek dostunun yine Türk olduğu fazlasıyla yaygın bir fikir haline gelmiştir. Bu noktada, kendinden olmayana düşman olarak bakan bir toplumun silahlı kuvvetlerine fazlasıyla güvenmesi ve onu yüceltmesi de kaçınılmazdır. Toplumun yüksek güç mesafesi değerleri ile toplulukçu değerler ve biz-onlar ayrımı birleşince, bu değerleri savunan ve belirsizliği azaltan bir otorite olan orduya ihtiyaç duyulması da doğal sonuç olarak ortaya çıkar. Bu özellikler Türkiye’de ordunun toplumun yaşayışına müdahale etmesini ve onu şekillendirmesini de kolaylaştırmıştır.

Bütün bunların yanında askeri kültür, toplumların bireysel mi yoksa kolektif yapılar üzerine mi kurulduğuna göre de değişiklik göstermektedir. Bu anlamda, bireysel normların değerli olduğu ülkelerdeki askeri kültür yapısıyla, toplulukçu değerlerin yüksek olduğu toplumlardaki askeri kültürün birbirinden ayrışması beklenen bir sonuç olacaktır. Bu sebeple, toplulukçu değerlerin yoğun olduğu ülkelerde askeri kültürün daha toplulukçu bir yapı sergileyeceği öngörülebilir. Bunun tersine bireyciliğin ön planda olduğu toplumlarda ise askerlik bireysel hedeflerin daha fazla öne çıktığı bir kariyer imkanı olarak görülecektir.

Toplulukçu kültürlerde bireylerin kendilerini bulunduğu alana bağımlı hissetmesi ve toplumsal rollerden etkilenir konumda bulması, bireyci toplumlarda ise bireylerin kendilerini ortamdaki bağımsız ve de normlardan daha az etkilenir bulması söz konusudur.¹²⁰ Bu tanımdan yola çıkarak toplulukçu kültüre sahip Türkiye’de bireylerin daha çok edilgen tavır sergilediği ve asker-sivil elit/bürokrat, toplum-bürokrasi

ve toplum-ordu ilişkilerinin niteliğini de bu edilgen yapının belirlediği görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de toplumun yeniden inşası ve modernleşmesi temelindeki tüm çabalar uzun yıllar bizzat ordu tarafından veya ordunun etkisiyle gerçekleşmiş ve toplulukçu kültürün ve yüksek güç mesafesinin temel özellikleri nedeniyle bu çabalara dönük toplumsal sorgulama ve direnç en alt düzeyde kalmıştır.

Güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma eğilimlerinin yüksek ve bireycilik düzeyinin düşük olması nedenleriyle beraber; Türkiye’de toplum, her zaman kendisi adına karar verebilecek, yapısında belirsizlik olmayan ve toplumdaki belirsizliği de en aza indirebilecek güçlü bir otorite, güçlü bir kurum arayışında olmuş ve TSK’yı çoğu zaman bu role uygun görmüştür.

Burada değerlendirilmesi gereken bir diğer konu, toplum düzeyindeki toplulukçu değerlerin orduların meslek kültürü temelinde nasıl bir iç-grup (in-group) dinamiği yarattığıdır. İç-grup dinamiği, az ya da çok her toplumda ve her alt kültürde gözlenen bir durum olmasına ve olağan karşılanmasına rağmen, bu noktada ortaya çıkan etik problem, bu yapıların grup içi yanlılığı (in-group bias) doğurması veya grup dışı adaleti (out-group fairness) sarsmasıdır. Konuyu Türkiye ve Türk ordusu bağlamında düşündüğümüzde ise, hangi gruba bağlılık duyulduğunu ve hangilerinin dışarda tutulduğunu belirleme ihtiyacı da vardır. Bir bütün olarak ordu mensuplarının kendileri dışında herkesi grup dışı (out-group) olarak tanımladığını ve bu noktada iç-grup dinamiği sergilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iç-grup ayrımı ideolojik ve kültürel tüm kimlik tanımlarının üzerindedir ve asker olmayan diğer tüm dış gruplara karşı güvensizliği doğurmaktadır. Bu durumun grup içi yanlılık ve grup dışı adalet noktasında etik temelde problemler yarattığı da görülmektedir. Bir bütün olarak, dışarıya karşı tek vücut gibi görünse de TSK içinde subay-astsubay statüleri ve kara-hava-deniz kuvvetleri gibi yatay ve dikey boyuttaki ayrımlarda pek çok iç grubun oluştuğu ve bu gruplar ve alt kültürlerin, kimi zaman kurumsal etkinlikle birlikte kurum içi adaleti ve örgütsel vatandaşlığı olumsuz etkilediği de görülmektedir.

Erillik - Dişillik

Hofstede'nin dördüncü boyut olarak tanımladığı erillik/dişillik kavramları, biyolojik erkek-kadın özelliklerine toplumsal roller ile yüklenmiş farklılıkları açıklamaktadır.¹²¹ Erillik, toplumsal cinsiyet rollerinin açık bir şekilde ayrılmış olduğu toplumları ifade ederken, dişillik bu cinsiyet rollerinin iç içe geçtiği toplumlara aittir.¹²² Dişilliğin hakim olduğu kültürel özelliklere bakıldığında, toplumdaki baskın değerler başkalarını önemsemek ve korumak iken; eril toplumlarda hakim değerler somut başarılar ve ilerlemeler olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, dişil toplumlarda insanlar ve sıcak ilişkiler önemliyken; eril toplumlarda para ve ürün önemlidir.¹²³ Hofstede'nin yaptığı erillik indeksinde, Türkiye dişillik özelliklerini daha fazla taşıyan bir toplum olarak görülmektedir.¹²⁴ Ataerkil ve erkeksi kültür tanımlamaları yapılan Türkiye için Hofstede'nin bulguları temel bir çelişki gibi görülse de, toplumsal ilişkilerde ve devlet kurumlarının işleyişinde realistik düşünceden daha fazla duygusallık ve ilişki odaklılık öne çıkmaktadır. Toplumun dişillik özelliklerinin daha fazla öne çıktığı bu temel davranış yönelimi, Hofstede'nin Türkiye ile ilgili bulgularını desteklemektedir. Toplumun ilişki odaklı, duygusal yapısının getirdiği dişillik özellikleri, paternalist toplum yapısını ve ordu-toplum ilişkisinde orduya duyulan güveni anlamaya yardımcı da olabilir.

Çalışmanın konusuna sadık kalarak erillik/dişillik kavramları TSK bağlamında yorumlandığında ortaya çıkan tablo şudur ki; erkeklerin yoğun olarak çalışması ve hiyerarşi ve disiplin üzerinden kurulan ilişkileri barındırması nedenleriyle Türkiye'de ordu eril özellikler taşısa da, terfi, atama, ödüllendirme/cezalandırma, ayırma gibi personel uygulamaları temelinde, çatışmadan kaçan, realistik olmaktan çok, duygusal olan dişil değerleri daha fazla yansıtmaktadır. Türkiye özelinde eril/dişil ayrımı özel sektör/devlet kurumları ayrımında incelendiğinde ise; özel sektörün fazlasıyla yarışmacı ve sonuç odaklı kültürü nedeniyle eril özellikler, devlet kurumlarının ise bunun tam tersi olarak daha ziyade dişil özellikler sergilediği görülebilir. TSK kültüründe egemen olan dişil özellikleri de bu bağlamda yorumlamak yanlış olmayacaktır. Kamu kurumlarında, ordu dahil, bir çalışanı işten çıkarmak oldukça zor ve tercih edilmeyen bir yöntem iken, özel sektörde istenilen koşulları sağlamayan bireyler çok kolay işten

çıkartılabilmektedir. Bu örnek, erillik-dişillik kültürel ayrımının özel-kamu işletmeleri ayrımında uygulamaya yansıyan sonuçlarından birisi olarak görülebilir.

Türk toplumunun göçebe yaşam tarzından getirdiği değerlerin dişil özelliklerin daha fazla görülmesine sebep olduğu söylenebilir. Çünkü göçebe yaşamda kadın ile erkek eşit bir çaba ortaya koymuş ve erkek ile kadının rolleri birbiriyle örtüşmüştür. Akdeniz ülkelerinin de erillik sıralarında aşağılarda kalması, yani dişil kültürün daha ağır basması, Akdeniz kültürünün, daha rahat ve yarışmacı ruhu sevmeyen, insan ilişkilerine önem veren yapısına bağlanabilir.

TSK kurum kültürü, bir askeri kültür olarak ülkedeki diğer kurumların kültürlerinden farklılaşmakla birlikte, kurum mensuplarının yukarıda açıklanmaya çalışılan kültür boyutlarında toplum kesimlerinden farklılaştığını gösteren bulgulara rastlamak da çok olası değildir.

Yukarıda açıklanan kültürel boyutlara genel olarak bakıldığında; Türk insanının, güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma düzeyinin yüksek olması, toplulukçu ve dişil değer ve tutumlara sahip olması; ülkedeki sivil-asker ilişkilerini, orduya biçilen misyonu ve bu kuruma karşı beslenen güven değerlerini açıklayan bir parametre olarak ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ KISIM:

Sivil-Asker İlişkileri

Devlet adına şiddet kullanma yetkisini elinde bulunduran asker ile bu yetkinin sınırlarını belirleyen ve denetleyen siviller arasındaki hiyerarşik ve interaktif ilişki olarak tanımlanabilecek sivil-asker ilişkileri,¹²⁵ askeri liderler ile devlet yöneticilerinin rollerinin ayrılmaya başladığı yüzlerce yıl öncesinden beri çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Bunun başlangıç noktası ise ülkelere göre değişmekle birlikte, dünya tarihindeki başlangıç noktasını, Roma Devleti'nde "daimi ordu"nun kurumsallaştığı MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına (MÖ 204-168) götürebiliriz.¹²⁶ Yakın tarihe bakıldığında; savaşın siyasetin bir aracı olduğu ve siyasetin askerliğin üzerinde olması gereği 19. yüzyılın başında ilk defa Clausewitz ile gündeme gelmiştir.¹²⁷ Bugüne gelindiğinde ise, sivil-asker ilişkileri ve bu yöndeki tartışmalar pek çok ülkede önemini korumakla birlikte, askeri müdahalenin ihtimal dışı olarak görüldüğü Batı'da önceliği olan ve kamuoyunda tartışılan bir konu değildir.¹²⁸

Birinci Bölüm:

Toplum, Devlet ve Askerin Evrimi

İnsanoğlunun günümüzde ulaştığı en karmaşık toplumsal örgütlenme biçimi olan "devlet" adını verdiğimiz yapının birçok nitelikleri olmakla birlikte, en önemli niteliği kendi uyrukları üzerinde ve kendi egemenlik alanında "güç kullanma" tekeli elinde tutmasıdır.

Devletin “güç kullanma görevlisi” ise günümüzde temel olarak “asker” ve “polis” olmak üzere iki büyük kategori olarak tanımlanabilir; jandarma veya başka isim taşıyan ara kategorileri bu iki ana kategorinin içine yerleştirmek mümkündür. Ancak, güç kullanma görevlisinin asker ve polis olarak ayrılması, dünyada son iki yüzyılda ortaya çıkan nispeten yeni bir olgudur. MS 1800 yıllarına kadar güç kullanma görevlisi, temelde “asker” olarak nitelenebilecek, hem içeride düzen ve güvenlikten sorumlu olan, hem de dışarıya karşı kullanılan tek kurum olmuştur.

Bu çalışmanın bir boyutu sivil-asker ilişkileri olduğundan, askerin dışında kalan ve “asker” sayamayacağımız herkesi ve her şeyi “sivil” olarak tanımlarsak, kolay anlaşılır bir tanım getirmiş oluruz. Bu nedenle, çalışmanın amaçları doğrultusunda, çağdaş ülkelerde iç güvenlikten ve düzenden sorumlu olan polis, jandarma ve çeşitli diğer güvenlik kuvvetleri de bağlamı, bağlantıları ve bağlılıkları açıkça “asker” olduklarına işaret etmedikleri sürece, “sivil” sayılmıştır.

Sivil-asker ilişkileri bağlamını daha iyi anlayabilmek için, asker ve asker dışında kalan kurumların tarihsel kökenini açıklamak yararlı olacaktır. Sivil-asker ilişkileri, “toplumsal örgütlenme” olarak adlandırdığımız, zaman-yer-toplum bakımından farklılık gösteren bir bağlam içinde yaşanır. Toplumsal örgütlenme, ayrıca “rejim” adını verdiğimiz yönetim biçimi bakımından da farklılaşır. Toplumlarda örgütlenme ve yönetim biçimleri, birçok aktör ve tarafın birbiriyle ilişkileri ve tabii ki diğer toplumlar ile ilişkileri bağlamında yaşanan birçok olayla evrilmiştir. Ayrıca, tarih boyunca çeşitli insan toplulukları hem toplumsal örgütlenme bakımından hem de yönetim biçimi bakımından farklı evrelerde olagelmıştır.

Aşağıdaki bölümlerde, bu çalışmanın amaçları için basite indirgeyerek, toplumsal örgütlenme ve yönetim biçimlerinin evrimi, bu evrimsel akışta önemli bir aktör olan askerin yeri ile birlikte özetlenmektedir.

Toplumsal Örgütlenmenin Evrimi

Diamond, insanlık tarihini “Büyük Sıçrama” (Great Leap Forward) olarak adlandırdığı, günümüzden yaklaşık 50.000 yıl önceki büyük değişimden başlatır. Büyük Sıçrama’nın öncesinde insanlar ancak tehlikesiz hayvanları yakalayabilir durumdayken; her ne olmuştusa, Büyük Sıçrama sonrasında kaba dikiş iğnesi, ilkel iplik, yontma aleti, mızrak, ok ve yay gibi birçok insan yapısı alet geliştirmiş ve artık gergedan veya fil gibi tehlikeli hayvanları dahi avlayabilecek, olta ve ağ ile balık tutabilecek duruma gelmişlerdir.¹²⁹ Aynı yazar, karşılaştırmalı tarihi (veya modern tarihi), son Buzul Çağı’nın sona erdiği, dünya nüfusunun çoğunlukla büyükçe tek aile veya birbiriyle akraba birkaç aileden oluşan öbekler halinde yaşadığı, MÖ 11.000 yılından başlatır.¹³⁰

Bugünkü çağdaş devlette var olan ve olağan gördüğümüz para, vergi, kentler, asker ve polis, zengin-yoksul farkı, birçok diğer siyasal, ekonomik ve toplumsal kurum 13.000 yıllık süreçte ortaya çıkmış ve evrilmiştir. Tüm topluluklar için eş zamanlı ve doğrusal bir gelişim sözü konusu olmasa da insan topluluklarının örgütlenme bakımından evrimini, basite indirgeyerek, aşağıdaki tablo ile temsil etmek mümkündür:

Tablo-2: Oba’dan Devlet’e toplumsal örgütlenmenin evrimi¹³¹

	Oba →	Kabile →	Şeflik →	Devlet
İnsan Sayısı	5-80	<1.000	1000’ler	50.000+
Bilinen Tarih	İlk MÖ 40.000	MÖ 11.000	MÖ 5.500	MÖ 3.700

Oba, birkaç aile veya büyükçe bir aileden oluşan avcı-toplayıcı toplumdur; gücü yerinde olan her birey her faaliyete katılır. Günümüzde “Afrika gorilleri, şempanzeler ve bonoboların da obalar halinde yaşadığı”ni¹³² aktarırsak, oba tanımlamasına biraz daha açıklık getirmiş oluruz.

Kabile ise nüfus bakımından yüzlerle ifade edilen, kendine ait bir yerleşim yerine ve bol yiyecek kaynaklarına sahip veya yiyecek

üretmeyi bilen, obaya göre biraz daha sofistike bir toplumdur, ancak birçok yönüyle şeflikten ziyade obaya benzer.¹³³ Bizce kabilenin en önemli özelliği, ilk yerleşik toplum düzeni olmasıdır. Batılı tarih anlayışının yerleşiklik=uygarlık savına inanırsak, kabilenin “proto-medeniyet” olduğunu kabul edebiliriz.

Şeflik, şu özellikleri nedeniyle bugünkü çağdaş devletin öncülü “proto-devlet” sayılır:

- Nüfus, herkesin birbirini tanıyamayacağı kadar büyüktür (birkaç bin ile birkaç onbin arası).
- Çatışmaların çözümünde “hakemlik” ve “güç kullanma” tekeli vardır ki bu genellikle “kalıtsal şef”in elindedir.
- Oba ve kabilenin “değiş-tokuş” ekonomisi yerine, “yeniden dağıtım modeli” (vergi ve bayındırlık işleri gibi) gelmiştir.
- Şef, toplumu birkaç düzeyden oluşan tam-zamanlı görevliler aracılığıyla yönetir; “bürokrat” diyebileceğimiz bu görevliler, bizzat yiyecek bulma/üretme işleriyle uğraşmayıp, üreticileri yönetme ve onlardan vergi toplama işleriyle uğraşırlar.¹³⁴

Devlet ise, ister MÖ 3.700’deki ilk devlet, isterse bugünkü çağdaş devletler olsun, nüfusu yüzbinler/milyonlar ile ifade edilen, çok sayıda yerleşim birimi içeren coğrafi alana egemen olan, vergi toplayan, tam-zamanlı ve farklı uzmanlıklara sahip görevliler “çalıştıran”, ekonomisi “para”ya dayanan, içeride düzenin ve dışarıya karşı güvenliğin sağlanması için “savaşçı” güçleri olan, istikrarlı kurallar bütününe (hukuk düzeni) sahip en karmaşık toplum düzenidir.

Asker ve asker olmayan ayrımının devlet ile birlikte ortaya çıktığını söylersek yanlış olmaz. Diamond’un şu sözleri oldukça açıklayıcıdır:¹³⁵

Şefliklerdeki bir ya da iki yönetim kademesi devletlerde büyük oranda artmıştır. Dikey bürokrat kademelerindeki büyük artışın yanısıra yatay uzmanlaşma da söz konusudur. Şefliklerdeki, her türlü işle ilgilenen genel bürokratin yerine devlet yönetimlerinde, her biri kendi içinde hiyerarşisi olan su işleri, vergi, askere alma gibi işlere bakan ayrı ayrı kurumlar vardır. Küçük devletlerin bile, büyük şefliklerden daha karmaşık bürokrasileri vardır.

Devlet Yönetiminin Evrimi

Yönetim biçimlerine (Lipson'un tabiriyle "siyasi sistemler") ilişkin olarak yazıyla aktarılan en eski tanımlama ve sınıflama Herodot'tan gelir. Lipson'a göre Herodot'taki sınıflama tek soruya dayandırılmaktadır: En üst düzeyde iktidar kaç kişinin eline teslim edilmiştir? İktidar bir kişiye (Monarşi), birkaç kişiye (Aristokrasi) veya birçok kişiye (Demokrasi) ait olabilir.¹³⁶

Tek Kişi (Monarşi)

Şeflik ve devlet evrelerinde, önceki iki evreden (oba ve kabile) farklı olarak, merkezi otoritenin en önemli iki niteliği, güç kullanma ve varlıkları yeniden dağıtma iktidarındır. Toplanan varlıklardan daha azının halka dağıtılması, aradaki farkın "iktidar" sahibine ve onun buyruklarını uygulayanlara ayrılması, gücün getirisi olmuştur. Ödül büyük ve sürekli olunca, kaçınılmaz olarak iktidar mücadelesi, iktidara sahip olma savaşı ortaya çıkmıştır. Varlığın rızaya dayalı değiş tokuş yoluyla el değiştirdiği oba veya kabiledede iktidar kavramı olmadığı gibi, iktidar mücadelesi de olamazdı. Dolayısıyla, iktidar mücadelesi şeflik evresinde belirginleşmiş, devlet evresinde ise önemli bir uğraş haline gelmiştir. Herodot "en üst düzeyde iktidar kaç kişinin eline teslim edilmiştir?" sorusunu sormadan önce, iktidar mücadelelerinin sonuçları tek kişi, birkaç kişi veya birçok kişi şeklinde yönetim biçimlerini doğurmuştur.

Şeflikten devlete evrilen toplumsal örgütlenmede yönetim biçimi, dönüşümün gerçekleştiği ana kadar "tek kişi" olmuştur; devlete dönüşümden sonra da uzunca bir süre genellikle "tek kişi" olarak devam etmiştir. Tek kişiden birkaç kişiye veya birçok kişiye dönüşüm, aslında bir yenilik değil, kabile düzenlerindeki eşitlikçi yapıya benzeyen bir "yeniden düzenleme" olarak nitelenmelidir. Tabii ki arada önemli gelişmeler olmuş, önemli nitelik ve nicelik farkları doğmuştur. Ayrıca, yönetim biçiminde tek kişiden birkaç kişiye veya birçok kişiye evrilme aslında hiçbir zaman geri dönüşsüz kesin bir süreç değil, birkaç on yıl içinde daha önceki bir evreye dönüş olasılığını sürekli barındıran oldukça akışkan bir süreçtir.

Birkaç Kişi (Aristokrasi)

Tek kişinin anlaşılmasında sorun olmasa gerekir. İktidar mutlak olarak tek kişiye aittir ve çoğunlukla babadan oğula geçer; tek kişi birçok unvan alabilir.

Birkaç kişi ile kastedilen, “En iyi yetişmiş insanlar (aristoi) tarafından devletin yönetilmesi”dir ve Herodot’un diyalogunda aristokrasiyi savunan kişiye göre, kendisi ve diğer soylular en iyi yetişmişler kategorisine girmektedir.¹³⁷

Aristokrasi ise, tanım olarak açık olmakla birlikte, pratikte nelerin “aristokrasi” kategorisine gireceği çok açık olmayabilir. Aristokrasiyi daha iyi tanımlayabilmek için, tek kişi ile birçok kişi arasında kalan tüm yönetim biçimlerini aristokrasi olarak niteleyebiliriz. Bu kez de demokrasiyi tanımlama sorunuyla karşılaşırız; demokrasiyi tanımladığımızda, aristokrasiyi tanımlama sorununun da çözümlenmiş olması gerekir.

Birçok Kişi (Demokrasi)

Demokrasiyi tanımlamada, salt günümüzdeki demokrasinin asgari koşullarından hareket edecek olursak, tarihte “demokrasi” kategorisine giren yönetim biçimi bulmakta zorlanırız. Örneğin, günümüz için (1) yetişkin tüm yurttaşların eşit oy hakkına sahip olmasını ve (2) iktidarın seçimle el değiştirmesini demokrasinin asgari iki koşulu olarak kabul edersek; dünyanın en eski demokrasisi Yeni Zelanda olur, çünkü kadın-erkek herkese eşit oy hakkını 1893 yılında tanıyan ilk ülkedir. Demokrasinin beşiği kabul edilen Büyük Britanya’da dahi kadın-erkek eşit oy hakkı 1928 yılında tanınmıştır. Tüm yetişkin yurttaşlar için koşulsuz eksiksiz oy hakkı ise 1948 yılında gerçekleşmiştir. Fransa’da kadınlar 1945 yılına kadar, örnek demokrasi olarak anılan İsviçre’de ise 1990 yılına kadar tam oy hakkına sahip olmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde, siyahların koşulsuz, eksiksiz oy hakkına sahip olmaları ancak 1965 yılında Oy Hakkı Kanunu ile mümkün olmuştur.

O zaman, bu çalışmada “demokrasi” tabirini kullandığımızda ne anlaşılmalıdır? Demokrasi tabiriyle şunu kastediyoruz: İktidarın toplumun yalnızca küçük ve ayrıcalıklı bir kesimine ait olduğu

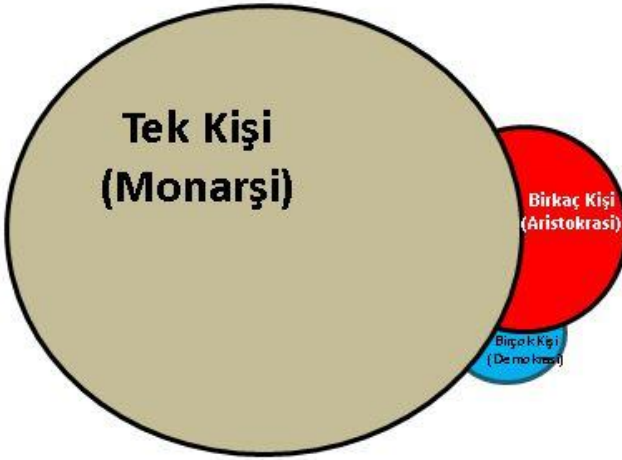
aristokrasiden farklı olarak, ayrıcalıklı olmayan kitlelerin de bir şekilde söz hakkına sahip olduğu yönetim biçimidir. Tabii ki günümüzdeki çağdaş demokrasi de, Antik Çağ Atinası'nda Atina yurttaşı olan birkaç bin kişinin oy hakkına sahip olduğu, binlerce kölenin yalnız mülk olduğu "antik" demokrasi de bu kategoriye girer.

Monarşi ve demokrasiyi bu şekilde tanımladıktan sonra, arada kalan diğer yönetim biçimlerini aristokrasi olarak sınıflandırabiliriz. Aristokrasinin en belirgin özelliği, iktidarın fiilen tek kişiye ait olmaması, birkaç kişi ile birkaç yüz kişi arasında değişen ayrıcalıklı bir zümreye ait olmasıdır. Bu bağlamda, aynı antik demokrasi durumunda olduğu gibi, tarihte kendilerini "cumhuriyet" olarak adlandıran devlet düzenleri, iktidarın çoğunlukla bir zümreye ait olması nedeniyle fiilen aristokrasidir. Dolayısıyla, antik çağdan aydınlanma sonrasına kadar dönemdeki düşünürlerin dilindeki "cumhuriyet" tabiri çoğu kez aristokrasiye bazen de "antik/arkaik" demokrasiye işaret eder.

Yönetim biçimlerine ilişkin bu üçlü sınıflama, ifade ve kavrama kolaylığından olsa gerek, günümüze kadar gelmiştir. Hatta Lipson, Aydınlanma düşünürlerinin (Hobbes, Locke, Rousseau, Montesquieu ve Madison vs.) kendilerinden 2000 yıl önceki Herodot'un tasnifine bir şey eklemediklerini dile getirmiştir.¹³⁸

Devlet "yönetim biçimleri"ni, tarihsel olarak kapsadıkları nüfuslar, süreler ve birbirine baskınlık bakımından, Şekil-1'deki gibi temsil etmek mümkündür.

Tek kişi biçimi, hem süre hem de egemen olduğu nüfus bakımından diğer ikisine göre devasa boyutlardadır; ayrıca, birkaç kişi veya birçok kişi rejimlerinde de "tek kişi" baskınlığı sık görülen bir durumdur. Tek kişinin mutlak gücünün sınırlandığı durumlarda ortaya çıkabilen birkaç kişi rejimi de, tek kişi biçiminin birçok özelliğini sürdürürken, birçok kişi biçimini "karartan" baskın yapıdadır. Birçok kişi rejimi ise, hem süre, hem kapsadığı nüfus bakımından en genç ve en küçük olandır. Kırılığandır ve tek kişi veya birkaç kişinin ele geçirmesine karşı oldukça hassastır.

Şekil-1. Modern Tarihte Yönetim Biçimlerinin Nüfus, Süre ve Baskınlık Bakımından Temsili

Tablo-2'den, 50.000 yıllık insanlık tarihinde devlet dediğimiz örgütlenme biçiminin yalnız 5.500 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu (dünya üzerinde sınırlı coğrafyalarda olmak üzere) ve Şekil-1'den, demokrasinin sınırlı sayıda toplumda birkaç yüzyıllık geçmişe sahip olduğunu dikkate alırsak, çıkarılacak en basit sonuç şudur: Devlet adını verdiğimiz örgütlenme biçimi henüz okul çağına girmemiş bir çocuk, demokrasi adını verdiğimiz yönetim biçimi ise 2 aylık bir bebektir. Her ikisinin de gelişme ve olgunlaşma dönemi gelecektedir; öte yandan olgunlaşma hızının farklı toplumlarda farklı seyredeceğini söylemek kehanet sayılmaz.

Bu bağlamda Türk tarihine kısa bir bakış atmak gerekir. Batılı tarih anlayışı ölçütlerine göre ilk Türk devleti hangisiydi, ne zaman kurulmuştu tartışmalarına hiç girmeden, şunu söyleyebiliriz: Gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası Türk devlet geleneğinde, yönetim biçimi birkaç kişi (aristokrasi) veya birçok kişi (demokrasi) değil tek kişi (monarşi) olmuştur. Bu durum aslında, Milat öncesi ve sonrası dönemde, Venediklilerin "Turchia"sından doğuya doğru tüm ülkeler için de geçerlidir.

Bu kitapta üçüncü kısım, birinci bölüm “Devlet Geleneği ve Asker”de daha ayrıntılı olarak irdelendiği gibi, Doğu’nun geleneksel siyaset teorileri tek kişi dışında hiçbir biçimi ele almamıştır. Bu doğrultuda, Türk devlet biçiminin evriminde, zaten geleneksel olarak yerleşmiş “tek kişi” yönetiminin, birkaç kişiye dönüşmesine yol açacak koşullar genel olarak oluşmamıştır.

İnalçık’ın vurguladığı üzere, “Türk/Moğol Avrasya imparatorluklarında gelenek, Hakan’ın mutlak bağımsızlığı ve kamuya ait meselelerde yasama hakkının, kanun koymanın yalnız Hakan’a ait olması biçiminde tanımlanabilir.”¹³⁹ Keza, şeflik dönemlerinden itibaren hemen hemen her toplumda gözlenen egemenliğin Tanrısal kaynağı, Türk devlet anlayışında önemli yer tutmuş ve Türk-İslam sultanlıklarında pekişmiştir. Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemleri boyunca, Türk devletlerinin tek yönetim biçimi olan monarşi, Osmanlı’nın son döneminde zayıflamış, meşrutiyet adını verdiğimiz kısa süreli (1908-1922) nominal monarşiden sonra yerini cumhuriyete bırakmıştır.

Askerin Evrimi

Toplumsal örgütlenmenin ilk evreleri olan oba ve kabilede, içeride düzeni sağlamakla görevli olan “güç kullanma görevlisi” yoktur. Zaten anlaşmazlıkların çözümlenmesi, çatışmaların önlenmesi gibi iç düzenle ilgili sorunlardan toplumun yetişkin bireyleri ortaklaşa sorumludur. Ayrıca, diğer oba veya kabilelerden gelebilecek saldırılara karşı savunmaya veya diğerlerine yapılacak saldırıya, gücü kuvveti yerinde olan tüm yetişkinler katılır. Tanımlanmış bir savaşçı zümresi yoktur, dolayısıyla herkes savaşçıdır. Ancak kabilelerin ilk yerleşik toplum düzeni olduğu gözönüne alındığında, tanımlanmış bir savaşçı zümresi olmasa da savaşmanın ve savunmanın bu dönemde daha fazla önem kazandığını belirtmek gerekir.

Toplumsal örgütlenme evriminin son evreleri olan şeflik ve devlette asker, merkezi otoritenin (iktidarın) asli dayanağı ve parçası olmuştur. Askerin kendi başına, bağımsız olarak hareket edebilen ayrı bir kurumsal yapı olarak ortaya çıkması da devlet evresine rastlar. Bu ortaya çıkışın ardından asker, yönetim biçimi ister tek kişi, ister birkaç kişi olsun, iktidarı elinde tutanların sürekli gözetmesi ve memnun

etmesi gereken bir zümre olmuştur. Asker, yeterince güçlü hissettiğinde kendi kumandanını “tek kişi”nin yerine geçirmekten de çekinmemiştir.

Roma'nın kalıtsal tek kişi imparatorlar dönemi, Severusların sonucusu olan Alexander Severus'un MS 235'te öldürülmesiyle sona ermiştir. Gibbon'un anlatımıyla, imparatoru öldürerek Maximinus adıyla taç giyen kişi, babası Got, annesi Alan kavminden olan Trakyalı bir barbardır; MS 193 yılında Doğu Seferi'nden dönen imparator Septimius Severus'un Trakya'da bir şenlikte, güçlü-kuvvetli bir güreşçi olarak gözüne girmiş, onun emriyle askere alınmıştır. Soylu kökenli olmak bir yana, Romalı bile değildir; otuz iki yılda orduda yükselmiş ve ordu kumandanı olmuş, imparatoru öldürmüş ve Roma tarihinde görülmemiş biçimde, soylu ve Romalı olmayan ilk imparator olarak tahta çıkmıştır¹⁴⁰ (asker imparator “soldier emperor” veya kışladan imparator “barracks emperor”). Takip eden 35 yıllık dönem Roma tarihinde “askeri anarşi”¹⁴¹ olarak anılır ve o kısa dönemde bazen aynı anda birkaç kumandan imparatorluğunu ilan etmiş olarak, toplamda 14 imparator tahta çıkmıştır. Anarşi dönemi sona erdiğinde, Gibbon'a göre artık hiçbir imparator kendi askerlerine karşı emniyette değildir.

İngiliz örneğinde ise, 1642-48 yıllarında “tek kişi”ye karşı “birkaç kişi”nin giriştiği mücadeleyi, “birkaç kişi” lehine sonuçlandıran asker, kendi kurumsal gücü ve konumunu ileri sürerek “birkaç kişi”yi de fiilen tasfiye etmiş ve 12 yıl süren “asker tek kişi” rejimini tesis etmiştir.

Bu türden örnekler, her toplumun tarihinde vardır; yakın tarihte ve hatta günümüzde halen hüküm süren pek çok “tek kişi” yönetimi de görülür. Örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada yaygın olan tek kişi yönetimlerinin büyük çoğunluğunda o “tek kişi” askerdir veya asker kökenlidir.¹⁴²

Askerin denetimi, büyük ölçüde demokrasilerin sorunudur; aynı zamanda monarşilerin ve aristokrasilerin de sorunu olmuştur. Monarklar çoğunlukla askeri niteliklere sahip veya doğrudan asker kökenlidir; gücünün dayanağı da askerdir. Aristokraside ise çoğu kez, aristokratlar asker zümrenin yönetici kadrolarını (subayları) kendi tekellerine alarak, iktidarları için orduya dayanmışlardır. Dolayısıyla, uzun süreli monarşi/aristokrasi geçmişiyle sahip ülkelerin

demokrasileri, asker karşısında oldukça zayıf/kırılgan durumda olmuştur ve olmaktadır.

Bu kısa tarihsel bilgiler ışığında şu sonucu çıkarabiliriz: Devlet örgütünün oluştuğu zamandan itibaren, insan toplumlarında asker, devlet düzeni bakımından iki temel risk oluşturmuştur:

- Asker devlet düzenini, yani iktidarı, ele geçirebilir. Modern çağda “darbe” olarak adlandırdığımız bu olayın ardından gelen şey, askerin kamu iktidarını fiilen kullanması, yani kaynakları kontrol etmesi ve kaynak dağıtım mekanizmasını bizzat yönetmesidir.
- Asker, açık veya örtük güç kullanma tehdidiyle, kendine ek çıkarlar sağlayabilir. Darbeye göre daha sık rastlanan ve daha uzun soluklu olan bu olgu, tek eylemden ziyade süreklilik arz eder. Ek çıkarlar tabiriyle kasıt, olağan koşullarda kamu iktidarının ve toplumun, askere vermeye razı olduğu düzeyin ötesinde çıkarlardır.

Askerin denetimi kavramı ise, asker dışında zümrelerin bu iki riskin gerçekleşmesini önlemeye yönelik çabalarını içerir. Asker dışında kalan kişi, kurum ve zümreleri günümüzde “sivil” olarak adlandırıyoruz. Bunlar, kamu yönetimi ve yöneticileri (veya hükümet ve bürokrasi), yargı kurumu, kolluk, örgütlenmiş veya örgütlenmemiş toplum kesimleridir.

İşte, asker ile asker dışı zümreler arasındaki ilişkiler, hep bu iki riskin gölgesinde yürümüştür. Risk bazı zamanlarda ve toplumlarda yüksek, bazılarında ise düşüktür, ancak hiçbir zaman “mutlak sıfır” seviyesine inmemiştir, muhtemelen de hiç inmeyecektir. Günümüzde sivil-asker ilişkilerindeki gerilimin yüksek veya düşük olması, bu risklerin yüksek veya düşük olması ile doğrudan ilişkilidir. Yükseklik/düşüklük düzeyi ise, her toplumun kendi tarihsel evriminde yaşanan olayların bir sonucudur.

İkinci Bölüm:

Sivil-Asker İlişkileri Sorunsalı

Akay'a göre, sivil-asker ilişkilerini bir sorun düzlemine çeken çelişki, toplumu korumakla yükümlü olan bir kurumun fazla güç edindiğinde, yine aynı toplum için tehdit unsuruna dönüşmesi olasılığıdır. Silahlı kuvvetlerin yeterince güçlü olmaması, dış tehdit ihtimalini artırırken, gereğinden fazla güçlü olması aynı toplum için sorun olabilmektedir. Sivil denetim tartışmaları; bu çelişkiyi gidermek, dışarıya karşı güçlü orduyu muhafaza etmek ve bu gücün içeride kendi toplumuna dönmemesi için denge kurma amacını güder.¹⁴³

Serra, Juvenal'ın "muhafızların muhafızlığını kim yapacak" sözünü aktararak sivil-asker ilişkilerini doğuran temel problematiğe işaret eder.¹⁴⁴ Lipson ise, dışarıda düşmanlara ve içeride yasalara uymayanlara karşı korunmanın güvence altına alındığı noktada başka sorunların ortaya çıkabileceğini vurgulayarak ilişkilerdeki sorunsala dönük şu soruları sorar: "(1) Ne kadar güç örgütlenecektir? (2) toplum kendini koruyucularına karşı koruyabilir mi? (3) bir tür özgürlüğün korunması, başka bir özgürlüğü tehlikeye atar mı?" Lipson, bu soruları takiben şu tespitte bulunur: "Bir ulusun dışsal denetimden kurtulup özgürlüğe kavuşmasına önderlik eden 'kurtarıcı', bazen içeride karşıtlarını baskı altına alır."¹⁴⁵ Bu tespitlerde, sivil-asker ilişkilerindeki iki temel probleme işaret edilmektedir. Bunlardan birincisi, ordunun sivil denetim altına alınarak toplumun kendi koruyucusuna karşı korunması; ikincisi ise sivil denetim altına giren ordunun, rakiplerine karşı kendi egemenliğini güçlendirmek için hükümetler tarafından kullanılmasıdır.

Güçlü bir ordudan feragat edilmesi, bazı durumlarda sivil irade ve demokratik ilkelerin yerleşmesi için fırsat da yaratabilmektedir. Lipson bu konuda ABD örneğini vererek, bağımsızlığını kazanmak için kara gücünü örgütleyen bu ülkenin, daha sonraki yıllarda, İç Savaş Dönemi dışında, 150 yıl boyunca ordusunu ihmal ederek demokratik yönetim ilkelerinin kök salmasına imkan sağladığını vurgular. Bu

dönemde Anglo-Amerikan anlaşmasının deniz gücü, ABD'ye güvenli bir savunma sağlamıştır. Benzer bir durum Restorasyon sonrası ordusunu kalıcı biçimde sınırlayan İngiltere için söz konusu olduğu halde, aynı şey kıta içindeki konumundan dolayı daha güçlü bir orduyu sürdürmek zorunda olan Fransa için geçerli olmamıştır.¹⁴⁶ Gerçekte, silahlı kuvvetler temelinde II. Dünya Savaşı sonrası önemli sınırlamalar getirilen Almanya ve Japonya için de benzer bir etkinin varlığından bahsedilebilir.

Mevcut tecrübeler, sivil-asker ilişkilerinde “demokratik sağlama sürecine en fazla zarar verebilecek ögenin, kendisini hami güç olarak ileri süren ya da kendi özerk alanını yaratarak, siyasi karar alanlarını hükümetin elinden alan ordu olduğunu göstermektedir. Silahlı kuvvetler, kendisini ulusun özünün ve kalıcı çıkarlarının garantörü olarak gördüğünde hami rolünü üstlenir ve bu konuyla, seçilmiş hükümet üzerinde etki kurar.”¹⁴⁷

Sivil-asker ilişkilerini problem boyutuna taşıyan önemli bir ayrıntı da askerlerin yönetilmekten kaçınma ve özerk davranma eğilimleridir. Sivil-asker ilişkilerine askerlerin gözüyle bakıldığında; Feaver'a göre ordu, yapılacak şeyin ne olduğuna bakılmaksızın, kendisinden istenenleri asgari düzeyde sivil müdahale ve idare altında yapmak ister. Bu ve benzer tercihler, sivillerin ne istediğine bakmaksızın, ordunun kendi isteğine yönelmesi olasılığını da ortaya çıkarmaktadır.¹⁴⁸

Konuya farklı bir açıklama getiren Bland'e göre, sivil-asker ilişkilerinde, sivil otoritenin meşruiyeti yanında ordunun silaha dayalı bir güce sahip olması, denklemde her zaman yeri olan bir gerçektir ve orduların yönetim kadroları, sivil yönetime tabi olmalarını sivil otoritenin bir dayatması olarak değil, kendi kabulleri olarak tanımlama eğilimindedir.¹⁴⁹

Bu durumu, hem askerlerin sivillere karşı tüm toplumlarda geçerli olan güvensizliği, hem de en iyi bildiklerini düşündükleri konuda siviller tarafından yönetilmekten kaçınma davranışı olarak tanımlamak gerekir. Askeri değerler ve adanmışlıkları nedeniyle, askerlerin stratejik düzeydeki kararlarda sivillere itaati Batılı toplumlarda içselleştirebildiği görülmektedir. Ancak, bu itaatin taktik alanda ve kurumsal işleyişe müdahale düzeyinde kabullenilmesi pek

çok orduda askeri alana müdahale anlamına gelecek ve onursuzlukla eşdeğer karşılanacaktır.

Askerler ve sivillerin paylaşılan ortak sorumluluklar temelinde ilişkilerini sürdürmesi gerektiğine vurgu yapan Herspring ise, sivillerin askeri kültüre saygı duyması durumunda bu ilişkinin daha sağlıklı olacağını vurgulamaktadır.¹⁵⁰ Bu durumu, askerlerin sivillere itaat temelindeki davranışlarda duygusallığın öne çıkması, ilişkilerde sadakat ve meslek onurunun daha baskın olması; sivil elitlerde ise itaatin daha çok pragmatik bazen de sembolik anlam taşıması ile açıklamak yanlış olmayacaktır.

Bir başka açıdan bakıldığında sivil-asker ilişkileri; devlet yönetimini ve vatandaşlar ile arasındaki genel ilişkiyi anlamak için güvenilir bir barometre olarak kabul edilmektedir.¹⁵¹ Sivil-asker ilişkilerine bakarak şu üç konuda bilgi edinilebilir: (1) Devletin politik ve stratejik öngörüsü, (2) devletin dünya görüşü/anlayışı ve sahip olduğu mevcut kaynaklar, (3) devletin uluslararası çevredeki konumunu nasıl düzenlemek istediğine dair niyet.¹⁵²

Sivil-asker ilişkileri; güç ve siyaset, ekonomi ve medya, bilim ve teknoloji, kültür ve tarih gibi gözlemlenebilir pek çok boyut ve alanda kendini gösterir.¹⁵³ Sivil-asker ilişkilerini anlamak için bu alanların her birine bakmak önemlidir. Bu ilişkinin bu derece geniş bir alanının olması ve toplumdaki birçok kesimi de kapsamaması nedeniyle, problem alanı da bir o kadar büyümektedir. Sivil-asker ilişkilerinin bugünkü ve gelecekteki muhtemel problem alanları şu şekilde sıralanabilir: (1) Orduların yapısı ve temel görev alanları, (2) kaynak aktarımı ve bütçe problemleri, (3) orduların özerklik düzeyleri (4) orduların sivil denetimi (5) değişen askerlik modelleri ve alternatif askerlik uygulamaları, (6) büyüyen ordu-toplum mesafesi, (7) vicdani red uygulaması.

Bland ise sivil-asker ilişkiselliğindeki problem alanlarını şu dört temel konuya indirgemektedir: (1) Askeri kurumların siyasi gücünü kontrol altına almak, (2) askeri disiplin almış bu zümrenin zarar vermeden devleti koruması, (3) ordu üzerinde otorite sahibi olan politikacıların partizan taleplerine karşı ve kendi güçlerini ordu yoluyla artırma amacına karşı orduyu korumak, (4) gerekli bilgi ve tecrübeden genelde yoksun olan bir sivil bakanın orduyu etkin olarak

yönetebilmesi. Bu dört problem alanında çözüm için ordunun da çaba sarf etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda paradoksal olan şey, ordunun sivil kontrolünün kısmen üst düzey askeri liderlere de bağlı olmasıdır.¹⁵⁴

Yukarıda belirtilen problem alanlarında vurgulanması gereken önemli bir nokta, sivil-asker ilişkilerinde mutabakata varılan veya ideal olarak düşünülen denge noktasının her zaman askerlerin lehine olmaması veya askerler tarafından bozulmamasıdır. Politikacıların orduyu kendi amaçlarına göre, partizanca kullanma amaçları da kantarın topuzunun her iki tarafa kaçabileceğini göstermektedir. Politikacılara alet olmuş veya politize olmuş bir ordunun, sivil-asker ilişkilerinde kısa dönemli uyumu ve istikrarı getiriyormuş gibi görünse de, askeri güç olarak ciddi bir varlık göstermesi uzak bir ihtimal olarak görülmelidir.

Sivil-asker arasındaki dengeyi askerlerin lehine bozan en önemli faktörlerden birisi, açık bir çatışma veya savaşın varlığıdır. Sivil denetimin kısmen veya tamamen askıya alındığı olağanüstü hal ve seferberlik durumlarında inisiyatif daha çok askerin kontrolüne devredilir ve askerin özerklik alanı genişler. Serra'ya göre, ordunun müdahalesini gerektiren bir silahlı çatışma, orduyu sivil hükümetle ilişkisinde güçlü bir konuma getirecektir. Böyle bir çatışma, ordunun siyasete müdahalesinin azaltılması ve ilişkinin sağlam temeller üzerine oturtulmasının önündeki en önemli engel olacaktır.¹⁵⁵

Huntington'un şu tespitleri askerlerin politizasyonuna dönük endişelere işaret etmesi açısından önemlidir: "Rejime yönelik ideolojiler ve idari bağlılıklar arasındaki çatışma, subay kadrosunu böler ve de askeri hesap ve değerlerin üzerine siyasi hesap ve değerleri bindirir. Bu şekilde hükümet açısından, subayın siyasi bağlılığının yapısı, mesleki yeterlik düzeyinden daha fazla önem kazanır."¹⁵⁶

***

Askerlerin sivil görevlere atanması uygulaması, yoğunluğu değişmekle birlikte farklı ülkelerde zaman içinde etkili bir yöntem olmuştur. Kimi ülkelerde kamu bürokrasisinin düzenlenmesi veya modernizasyonu gibi misyonlar yüklense de bu uygulama Mısır gibi ülkelerde, ordunun egemen güç olarak bürokrasiyi kontrol etmesinin bir aracı olarak

kullanılmıştır. 1960 ihtilali sonrası Türkiye’de emekli veya ordudan uzaklaştırılmış önemli sayıdaki subayın böyle bir görevlendirmeye tabi tutulduğu da görülmektedir. Bu uygulamanın doğurduğu temel sonuçlardan en önemlisi ordu personelinin politizasyonundan daha çok, kamu bürokrasisinin militarizasyonu olacaktır. Benzer bir uygulamanın özellikle 1946-1948 yıllarında ABD’de yoğun şekilde yaşandığına ve uygulamanın şiddetle eleştirildiğine vurgu yapan Huntington’a göre, “askeri nitelikli atamalar, kamu idaresinin militarizasyonu, sivil denetimin ihlali ve terki ve de kışla-devlet oluşumunun işaretleri olarak gösterilmiştir.”

Sivil-asker ilişkilerinin günümüze bir problem alanı olarak gelişinin nedenleri açıklamaya çalışan Lipson’a göre, 19. yüzyıl reformlarından en az payı askerlik ve dışişleri hizmetleri almıştır. “Bunlar günümüzde bile, geride kalmış bir dönemin davranış kalıplarını ve apoletlerini isteyen bir kafa yapısı içinde iş görmektedirler. Kendilerini bir sır ve gizlilik havasına sokarak, işlerini, ellerinden geldiğince kamuoyundan saklamaktadırlar.” Lipson bu durumun nedeni olarak, askerlik ve dışişleri hizmetlerinin aristokratik geçmişlerini göstermekle birlikte; bu hizmetlerin devletin varlığının dayalı olmadığı diğer alanlara göre açık bir tartışmaya uygun olmamasını da bir diğer neden olarak vurgular.¹⁵⁷ Bu tespitler Türkiye için de geçerli olan ve üzerinde düşünülmesi ve çalışılması gereken konulardır. Kitabın “Türkiye’de sivil-asker ilişkileri” bölümünde ordunun gizlilik argümanı ve gerekçelerinin sivil denetime etkisi üzerinde görüşler sunulmuş olmakla birlikte, bu kurumların işleyişindeki gizliliğin ve dışarıya kapalılığın bir noktaya kadar haklı sınırlarının bulunduğunu da belirtmek gerekir.

***

Sivil-asker ilişkisi denildiğinde akla gelmesi gereken aktörler; halk, sivil yönetici elitler ve askerlerdir. Aktörler içinde askerlerin silahlı tarafı, sivillerin ise silahsız tarafı işaret ettiği söylenebilir. Ancak sivil-asker ilişkisi kavramındaki aktörler bu tanımdan çok daha karmaşık ve fazla sayıda unsuru içinde barındırır. Konuyla ilgili teorilerde de bu çeşitlenmeyi görmek mümkündür. Bu teorilerden bazıları sivil tanımlarken yalnızca siyasi otoriteyi kast ederken, bazıları geri kalan toplumu da bu ilişkiye dahil eder. Bu anlamda siyasetin dışında yer

alan toplumun, bu ilişkide doğrudan mı yoksa dolaylı mı rol oynadığı önemli bir tartışma konusudur. Diğer taraftan, asker kavramı ise silahlı kuvvetlerin bütün kademelerini temsil etmekle birlikte, bu ilişkide daha ziyade üst komuta kademesini yani sivil aktörlerle muhatap olan zümreyi tanımlar.

En basit tanımıyla sivil-asker ilişkilerinde sivil denildiği zaman genelde seçimle işbaşına gelmiş otorite ve asker denildiği zaman silahlı kuvvetlerin üst komuta kadrosu anlaşılrsa ve bu tanım pek çok kişi tarafından kabul görse de; siviller içinde halk ile birlikte STK'ların, medya ve benzeri aktörlerin, askerler içinde ise diğer alt kademelerin gözardı edilmesi mümkün değildir. Yönetim bilimi literatüründeki paydaş kavramı, belirli bir çevrede faaliyet gösteren örgüt olarak düşünüldüğünde ordular için de geçerlidir ve bu anlamda sivil-asker ilişkilerinde de tüm aktörlerin paydaş olarak tanımlanması ve rollerinin ortaya konulması gerekir. İşletmeler için, firma, tüketici ve düzenleyici rolü nedeniyle devletin denklemde yer alması ve diğer aktörlerin genelde dışarıda bırakılması nasıl sorunlu bir yaklaşımsa, sivil-asker ilişkilerinde de sivil yöneticiler ve askeri yöneticiler dışındaki aktörlerin denklemin dışında bırakılması, daha kolay bir problem çözümü gibi görülmekle birlikte, sağlıklı ve sürdürülebilir bir durum değildir. Sivil-asker ilişkilerinde, iki temel aktör arasında geliştiği düşünülen sivil denetim ayağında bile diğer aktörlerin dikkate alınmaması sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Bu sebeple denklemin kurgusunda bu iki ana aktörün yer alması ve ilişkilerin bu iki aktör arasındaki güç mücadelesine odaklanması, diğer aktörlerin gözardı edilmesini de gerektirmez.

Bu noktada, sivil-asker ilişkileri kavramını aşağıdaki üç ana başlıkta inceleyen Vennesson'un yaklaşımının daha doğru olduğu söylenebilir: (1) Genel anlamda ordu-toplum arasındaki ilişkiler, (2) ordu ve diğer kurumlar arasındaki ilişkiler, (3) asker ve sivil karar alıcılar arasındaki ilişkiler.¹⁵⁸ Siyaset bilimciler, sivil-asker ilişkilerini askeri elit ve siyasi yöneticiler arasındaki ilişkiler olarak ele alırken, sosyologlar orduyu tüm mensupları ile bir bütün olarak görmekte ve toplumun geneliyle olan ilişkileri incelemektedir.¹⁵⁹

Sivil-asker ilişkileri genelde siyasetçilerin perspektifinden sivil elit-askeri elit arasındaki ilişki temelinde güç dengesini sağlayan denklem

olarak görölse de, ilişkilerde gözardı edilen toplum gerçekte ve uzun vadede daha etkili olan aktör olarak görülebilir. Ordu ister profesyonel ister zorunlu askerlik modeli uyguluyor olsun, her iki durumda da toplumla arasında gözardı edilemez bir ilişki modelinin varlığı temel belirleyici durumundadır. Siyasi elitler gibi ordu üzerinde doğrudan bir denetim/yaptırım etkisi olmayan toplum, sadece ordunun kararları, uygulamaları ve yarattığı sorunlarla ilgili değil aynı zamanda siyasetçilerin orduya dönük kararları temelinde de dolaylı denetim yetkisine sahiptir. Bu nedenle, toplumun ordulara ve uygulamalarına duyduğu güven, bu kurumun varlığının toplumsal meşruiyeti anlamında çok daha önemli bir sivil-asker ilişkileri konusudur. 21. yüzyılın örgütlü toplumları, bu anlamda sivil-asker ilişkilerinde daha fazla rol alan aktör durumundadır. ABD ordusunun II. Körfez Harekatı (2003) ve Afganistan müdahalelerinin temel eleştirisinin bizzat sivil toplum kuruluşları eliyle, örgütlü toplum tarafından yapılmış olması bunun en güzel örneğidir. Eylül 2013 ayında Suriye'ye müdahale konusunda hem İngiltere ve hem de ABD yönetimlerinde gözlenen tereddütlerin kaynağı da hukuki meşruiyet değil toplumsal meşruiyet ve destek temelindeki kaygılardır. Irak ve Afganistan operasyonlarında, hareketin büyüklüğü düşünüldüğünde çok da yüksek olmayan asker kayıpları, ne ordu ne de sivil elitler tarafından sorun yapılacak boyutta iken, kayıpları tüm hareketin meşruiyetinin sorgulandığı bir ana problem alanına dönüştüren şey kamuoyu ve örgütlü toplumun tepkileridir. Bu iki harekatta birkaç bin ile ifade edilen kayıplara karşı toplumsal tepkinin, II. Dünya Savaşı ve Vietnam'da yüzbinlerle ifade edilen kayıplara gösterilen tepkiden kat be kat yüksek olması da, diğer pek çok neden yanında, toplumlardaki dönüşümü ve toplumların sivil-asker ilişkilerinde artan rolünü göstermektedir.

Huntington'a göre ise, sivil-asker ilişkileri devlet ile silahlı kuvvetler arasındaki siyasi ilişkiyi yansıtır. Huntington, sivil-asker ilişkilerini ulusal güvenlik politikalarının önemli bir boyutu olarak görür. Bu sebeple sivil-asker ilişkileri analizine bu noktadan başlar. Ulusal güvenlik politikalarının ise üç alanı vardır: (1) Askeri güvenlik politikası, (2) iç güvenlik politikası ve (3) durumsal güvenlik politikası (situational security policy). Durumsal güvenlik politikası, bir ülkenin

sosyo-siyasi ve iktisadi dönüşümünün neticesinde ortaya çıkabilecek tehditlerle ilgilidir.¹⁶⁰

***

Bir rejim uzun süreliğine sabit olsa da değerler, kişilikler, menfaatler ve tehditler gibi temel faktörlerin değişmesi sebebiyle kendisi de değişime uğrayabilir. Kuralların ve karar alma sürecinin değişimi sivil-asker ilişkisinin dinamik doğasına bir açıklama getirirken, normların ve prensiplerin değişimi sivil-asker ilişkisinde çatışmalara açıklama getirmektedir.¹⁶¹

Ayrıca, paylaşılan sorumluluklar temelindeki sağlıklı bir ilişki, çatışmaların olmayacağı anlamına da gelmemektedir.¹⁶² Sivil-asker ilişkilerinde mutabakata varılan denge, ana prensipler temelindedir. Özgün her yeni vaka, bu prensiplerin yeniden sorgulanmasını ve yorumlanmasını getirebileceğinden, denge noktasında sabit bir ibreden çok sapması az olan ve tekrar denge konumuna gelen bir ibreden ve ilişki modelinden bahsetmek gerekecektir.

Siviller tarafından kurulan güçlü rejimlerde istikrarlı bir sivil-asker ilişkisi ve güvenilir bir sivil denetim varken, askerler tarafından kurulmuş güçlü rejimlerde istikrarlı bir sivil-asker ilişkisi olabilir, ancak bu tarz rejimlerde sivil denetim çok zayıftır.¹⁶³

Weber'in analizinde ordu, modern demokratik devletin tanımında merkezi bir öneme sahiptir. Weber modern devleti, belirli sınırlar içerisinde meşru güç kullanma tekelini elinde bulunduran, bürokratik örgütlenme olarak tanımlar.¹⁶⁴ Burada, güç kullanımının meşruluğu ile meşruiyetin hangi zeminde ve koşullarda sağlandığı sivil-asker ilişkilerini belirleyen önemli bir göstergedir. Mekansal anlamda güç kullanımı üç farklı kategoride ele alınmıştır: Metropollerde, ulusal sınırlar içinde ve yurtdışındaki görevlerde.¹⁶⁵

Sivil-asker ilişkileri ve devlet yapılarını kara ordularının büyüklüğüne göre farklı bir bakış açısıyla analiz eden Lipson; karada büyük güce sahip olan devletlerin demokratik olmaktan çok otokratik şekilde yönetildiği ve karadaki güç ile bir arada gidemeyen demokrasinin denizdeki güç ile birlikte gidebildiği tespitinde bulunur. Bu görüşe göre, bir donanma demokratik yönetimler için hiçbir zaman (1895 Brezilya örneği hariç) bir tehlike oluşturmamıştır.¹⁶⁶ Bu durumu,

donanmaların misyonlarının ve görev niteliklerinin farklılaşmasının da etkisiyle, daha fazla uluslararasılaşmasına ve devletin konumlandığı ana karanın merkezinden çok kenarlarında veya ana karadan uzak konuşlanmış olmasının getirdiği doğal yalıtılmışlığa bağlamak da yanlış olmayacaktır. Bu noktada, ülkelerin ordu yapılarının kara ordusu veya donanma ağırlıklı olup olmasının temel belirleyici unsurunun, ülkelerin deniz gibi kesin bir doğal sınırla ne kadar çevrili olduğuna göre değiştiği unutulmamalıdır. Kara sınırları oranı yüksek olan ülkeler için tehdit algısının da yüksek olduğu ve yüksek tehdit algısının otokratik yönetim şeklini daha fazla öne çıkardığı gerçeğinin de göz önüne alınması gerekir. Yani Lipson'un teorisindeki temel korelasyonu açıklayan diğer değişkenler de denkleme dahil edilmeli veya en azından gözönünde bulundurulmalıdır. Teorisini ülkeler üzerinden açıklayan ve örneklendiren Lipson, İsviçre'yi bu konudaki istisnalardan birisi olarak vermekte ve muhtemel gerekçelerini açıklamaktadır.¹⁶⁷ Bu gerekçeler, farklı ülke örneklerinin anlatıldığı bölüde daha detaylı olarak tartışılmıştır.

***

Sivil-asker ilişkilerini anlayabilmek için üzerinde durulması gereken bir diğer konu orduların ve özellikle subayların davranış kültürüdür, çünkü bu konudaki çalışmalar ve tartışmalarda, ordu ve asker kavramlarının kullanımında, açıkça söylenmese de her zaman doğrudan subaylar ve subay davranış kültürüne gönderme yapılır. Bunun sebebi, ordularda üst yönetim kademelerinde yer alan kişilerin subay olmasıdır. Burada generallerin de subay ve subay kültürünü en fazla içselleştiren kişiler olduğu gerçeğini hatırlatmak gerekir. Bu nedenle, Huntington'ın da vurguladığı gibi,¹⁶⁸ sivil-asker ilişkilerinde ilk incelenmesi gereken konu, subayların düşünce yapıları ve davranış kalıplarıdır.

Sivil-asker ilişkilerine yansıyan boyutuyla subay davranış kültürü temelindeki tartışma konularından birisi, subayların ve orduların demokrat olup olamayacağıdır. Orduların merkeziyetçi ve hiyerarşik yapısı, karar alma mekanizmalarının tabi olarak daha çok lideri öne çıkarması ve muharebelerin temel özellikleri, kurum içi işleyişte personelin demokrat tavırlar sergilemesini bir noktaya kadar elbette engellemektedir. Ancak temel soru; bu kültürel eğilimin, kurum ve

kurumsal süreçlerle sınırlı olmayıp, sivil-asker ilişkilerine yansıma durumudur. Orduların siyasi özerkliğinin yükseldiği ülkelerde sivil-asker ilişkilerindeki temel problemler de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu genel tespitleri yaptıktan sonra, orduların mesleki kültürü ve subay davranış kültürü temelinde tespitlere de bakmak gerekir. Lipson'a göre, komutanı kim olursa olsun, "bir askeri yönetim demokratik olamaz. Muhalefete katlanmak, açıktan eleştiriyi kabul etmek veya fiziksel güçleri üzerindeki yasal sınırlamalara boyun eğmek, askerler için kolay değildir. Onları söze değil, silaha dayanan bir yönetimdir." Aynı çalışmada Lipson bu konuda Napolyon'un şu tespitlerini dipnot olarak aktarır: "Bir askerin doğasında her şeyi despotça yapmak isteği, bir sivilinkinde ise her şeyi tartışmaya, mantığa ve gerçeğe teslim etmek eğilimi vardır. Dolayısıyla toplumsal yaşamda, üstünlük hakkı sivile aittir."¹⁶⁹

Kayıtsız şartsız itaat ile zamana ve duruma göre sivil normları ihlal edebilme esnekliğini; askerleri ve askeri kurumları, disipline dayalı diğer kurumlardan ve diğer meslek mensuplarından ayıran özellikler arasında görmek de gerekmektedir.¹⁷⁰

II. Dünya Savaşı ve özellikle Soğuk Savaş Dönemi sonrası, askeri meslek kültürü ve subay davranış kültürünün sivil davranış kültürüne biraz daha yaklaştığı ve ordularda demokratik değerleri anlama ve içselleştirmede önemli gelişmeler yaşandığı gerçeği gözönünde bulundurulsa da yukarıdaki tespitlere katılmamak ve bu tespitlerin bugün de bir ölçüde geçerliliğini sürdürdüğünü kabul etmemek elbette mümkün değil. Post-modern ordularda ana görev alanlarından birisi haline gelen, barışı sağlama/sürdürme ve insani yardım faaliyetlerinin önümüzdeki dönemlerde sivil kültür-askeri kültür yakınlaşmasına daha fazla katkılar sağlayacağı da değerlendirilebilir.

Sivil-asker ilişkilerine yansıyan yönüyle değişen subay davranış kültürünü bu anlamda iyi analiz etmek gerekir. Moskos'un kavramlaştırdığı ve tanımladığı "kurumsal askeri örgüt"ten "mesleki askeri örgüt"e dönüşüm, subayları kurumsal adanmışlıktan bireysel hedeflere ve piyasa ekonomisi değerlerine doğru daha fazla sürüklemektedir. Ancak, Moskos'a göre bu durum, orduların anti-demokratik değerler geliştirmesini sınırlayan ve sivil üstünlüğünü

daha fazla öne çıkaran bir gelişmedir.¹⁷¹ Moskos'tan bu tespitleri aktaran Serra, askerlerin siyasete müdahalesini kolaylaştıran durumları şu şekilde sıralar: (1) Silahlı kuvvetlerin bir kurum olarak güçlü bir kolektif ruha sahip olması, (2) askerlerin, kendi değerlerinin bir bütün olarak toplumun değerlerinden üstün olduğuna inanmaları, (3) örgütlenme kabiliyetlerinin sivillerden üstün olması, (4) iç disiplinlerinin, yönetim ve toplum karşısında tek vücut olarak hareket edebilmelerine imkan tanınması.¹⁷²

Sivil-asker ilişkileri, temel problem alanlarından biriyken ve subaylar bu ilişkinin temel aktörüyken Türkiye'de subaylar üzerinde çok az araştırma yapılmış olması, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında anlaşılması zor bir durumdur. Ayrıca sorunun tanımına dönük bu eksiklik, sivil-asker ilişkileri problematiğinde çözüme ulaşılmasını geciktiren temel nedenlerden de birisi durumundadır. Bu eksiklikten yola çıkarak, kitabın Birinci Kısmında subayların davranış kültürü temelinde, gözlemler ve özgün görüşler sunulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm:

Sivil-Asker İlişkilerinde Kuram

Feaver'a göre, sivil-asker ilişkisine dönük bir teori için dört temel kıstas ortaya konabilir: (1) Teori, sivil ve askeri alanların ayrımını yaparak işe başlamalıdır; (2) ordu üzerinde sivil denetim fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan pratikler belirlemelidir; (3) profesyonelleşme konseptini açmalıdır; (4) teori tümünden gelerek geliştirilmelidir.¹⁷³

Bland bu dört kıstasa ek olarak şu beş kriterden bahseder: (1) Teori, alakalı bütün konuları bir modelde toplamalıdır; (2) bir teori demokratik yönetimler yanında herhangi bir devlet ya da siyaset modeline uyarlanabilmelidir; (3) zaman içindeki değişiklikleri açıklayabilir olmalıdır; (4) sınırlar, zamanlar ve olaylar boyunca tahmin edilebilirlik sağlamalıdır; (5) teori yanlıştır olmalıdır.¹⁷⁴ Yukarıda ortaya konulan temel kıstas ve kriterlerin sadece sivil-asker

ilişkileri teorileri için değil, diğer tüm teoriler için de büyük oranda geçerli olduğunu söylemek gerekmektedir.

Sivil-asker ilişkileri teorilerinin temel özellik ve kriterlerine dönük bu tespitleri verdikten sonra, sivil-asker ilişkilerini açıklamaya dönük teorileri kısaca özetleyebiliriz. Bu konuda beş ana teoriden bahsedilebilir: (1) Huntington'ın Kurumsal Ayrım Teorisi, (2) Janowitz'in Yakınlaşma Teorisi, (3) Schiff'in Uyum Teorisi, (4) Feaver'ın Vekalet Teorisi Uyarlaması, (5) Bland'in Müştereklik Teorisi.

Bu başlıkta, teorilerle ilgili temel bilgiler verilmiş olmakla birlikte; söz konusu teorisyenlerin sivil-asker ilişkilerinin temel tartışma konularındaki görüşleri kitabın diğer bölümlerinde de aktarılmıştır. Bu teorileri tartışmanın önemli noktalarından birisi, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini daha çok hangi teori çerçevesinde tartışmanın, açıklamaya çalışmanın ve ihtiyaç duyulduğunda yeniden yapılandırmanın doğru olacağı noktasında ipuçlarını yakalamaktır.

Söz konusu teorilerden bazıları, farklı ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerini anlama ve yeniden yapılandırmada diğerlerine göre daha fazla geçerli olabilmekle birlikte, teorilerin hiçbirisi mutlak anlamda birbirini çürütecek argümanlar da içermemektedir. Ülkelerin ve toplumların özellikleri ile orduların tarihi, her ülke için farkı bir ilişki modelinin tesisini de zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, bir ülkede sivil-asker ilişkilerinin tesisinde mevcut teoriler dahil pek çok şeyden faydalanmak bir zorunluluk olmakla birlikte, bu konularda kanıtlanmış ve şaşmayan stratejiler aramak çok da mantıklı değildir.

Kurumsal Ayrım Teorisi: Huntington

Huntington teorisini sivil ve askerlerin rol ve sorumluluk temelinde ayrılması fikri üzerine inşa etmiştir. Bu teoriye göre, siviller askeri alanlarda ve konularda askerlerin otonom yapısını ve özerkliğini tanımalı ve korumalıdır. Bunun karşılığında ise askerler askeri olmayan konularda siyasi irade ve otoriteye mutlak itaat sergilemelidir. Huntington, sivillerin askerler üzerinde doğru bir kontrol mekanizması kuramamasını ve kursa bile bu mekanizmayı işletmemesini, sivil-asker ilişkileri problemiğinin temelindeki neden olarak görür ve askerlerin özerk alanının korunmasını öne çıkaran “nesnel sivil denetim” modelini çözüm olarak önerir.¹⁷⁵

Huntington, askerlerin özerk alanlarının korunmasını savunmakla birlikte, ayrıntıda bazı konuları gözardı ederek bu alanlara dönük bir çözüm de getirmez. Bu konular: (1) Hangi alanların askeri alan olarak kabul edileceği, (2) askeri hiyerarşiye ve oluşumuna sivillerin müdahil olup olmayacağı, (3) terörle mücadele eden ülkelerde operasyonel bağımsızlığın askerlere tanınıp tanınmayacağıdır.¹⁷⁶

Yakınlaşma Teorisi: Janowitz

Ordunun etkili olabilmesi için sivillerden farklı olması gerektiğini savunan Huntington'un aksine, Janowitz ordunun yeni koşullar altında etkinliklerini artırabilmek için sivil değerler ve prosedürlere yaklaşması gerektiğini savunur.¹⁷⁷ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve güç kullanımının meşru nedenlere dayanması konusunda uluslararası camiada artan farkındalık, Janowitz'in kriterlerinin 21. yüzyılda Huntington'unkine nazaran daha fazla savunulması sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁸

Sivil-asker ilişkilerini daha çok sosyolojik bir mesele olarak gören Janowitz'in ortaya koyduğu yaklaşım (Yakınlaşma Teorisi), askerlerin sivil otoriteye tabi olması konusunda Huntington'ın yaklaşımından farklı olmamakla birlikte, kontrol ve karar alma hususundaki siyasi sorulara cevap arayışında değildir.¹⁷⁹ Janowitz, askeri gücü ve amaçlarını yeniden kavramsallaştırarak, askeri konsepti bir tür iç güvenlik konseptine dönüştürmektedir.¹⁸⁰

İç güvenlik görevlerini askerin görev alanı içinde tanımlayan bu yaklaşımı, yeni dönemde özellikle Batılı orduların post-modern yapılanma temelinde değişen rolleri ile açıklamak mümkün olduğu gibi, 11 Eylül saldırılarının Batılı ordularda iç güvenlik temelinde yarattığı tehdit önceliği olarak da yorumlamak mümkündür. Teori bu temelde; iç güvenlik sorunlarının ve terörle mücadelenin askerlerin görev alanı içinde olup olmaması konusunda, halen Türkiye'de de devam eden tartışmalara ışık tutabilecek ipuçlarını vermektedir. Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi, "Dönüşen Ordular ve Sivil-Asker İlişkilerine Etkisi" başlıklı altıncı kısımda verilmiştir.

Uyum Teorisi: Schiff

Asker, siyasi elitler ve vatandaşlardan oluşan üç ortağın, ayrımı barındırabilen ancak onu şart koşmayan işbirlikçi bir ilişkide olmasını savunan Schiff'in Uyum Teorisi, ordunun fiziksel ve ideolojik olarak siyasi kurumlardan ayrı olması gerektiğini savunan Huntington'ın Kurumsal Ayrım Teorisine (Separation Theory), alternatif olma niteliği taşımaktadır.¹⁸¹

Schiff'in Uyum Teorisi, Huntington'ın Kurumsal Ayrım Teorisinin iki konudaki sınırlılığına çözüm getirir: (1) Ayrım Teorisi çoğunlukla Amerika'nın deneyimlediği sivil-asker ilişkisinden yola çıkmış bir teoridir ve bu haliyle teorinin bütün uluslara uygulanabileceğini savunmaktadır. Ancak Uyum Teorisi Amerika örneğinin belli bir tarihsel ve kültürel deneyime dayandığının farkındadır ve bu yüzden Amerika örneğine benzemeyen, kendine has kültürel ve tarihsel özellikler taşıyan birçok farklı örneğin olabileceğini kabul eder. (2) Huntington'ın teorisi sivil ve askeri kurumların ayrılığını savunur ancak bu ayrımı destekleyen ya da desteklemeyen tarihsel ve kültürel şartları göz önüne almayı ihmal eder. Ancak Uyum Teorisi, kurumsal analizlerin ötesine geçerek ulusların kültürlerini analizlerde anlamlı kılmaya çalışır.¹⁸² Schiff'e göre, uyumun var olabilmesi; hükümet yapısına, bir takım kurumsal yapılara, yasalara ve karar alma süreçlerine bağlı olmaksızın, aktif bir anlaşma ortamının var olmasıyla mümkündür.¹⁸³

Schiff'in Uyum Teorisi genel anlamda, ordu ile siviller arasında şart koşulmuş bir ayırmadan ziyade; ordu, sivil elitler ve vatandaşlar arasında oluşturulabilecek bir uyumdan bahseder. Bu üç aktörün oluşturduğu uyumun içerisinde bu üç ögenin ayrımı barınabilmekte ancak uyumun oluşabilmesi için şart koşulmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, uyum teorisi bu aktörlere ait sınırların tamamen birbiri içerisine geçmiş olması gibi bir iddia taşımamakla birlikte uyumun altını çizmektedir. Bununla birlikte Uyum Teorisi, ordu üzerinde bir sivil denetimin zorunlu olduğunu savunmaz, kurumlar ve sektörler arasında oluşacak karşılıklı diyalogun daha önemli olduğunu belirtir. Ayrıca bu teoriyi diğer birçok sivil-asker ilişkisini anlatan teoriden ayıran özelliği, Uyum Teorisi'nin bu ilişkiselliğe üçüncü bir boyut katarak vatandaşları da çerçeveye dahil etmesidir. Bir başka deyişle,

bu teori ile sivil-asker konusu kurumsal öğelerin dışına taşınarak kültürü oluşturan bireyleri de olaya dahil eder. Bu hamle kendi içerisinde oldukça tutarlıdır. Çünkü Schiff, toplumun sivil-asker ilişkisini etkilediğini ve bunu da kültür üzerinden yaptığını savunur. Bu anlamda Schiff, her toplumun barındırdığı farklı kültürel özelliklere, sivil-asker ilişkiselliğini o ülke özelinde anlamak adına oldukça önem verir. Bir başka deyişle, bir ülkedeki sivil-asker ilişkisini anlamak adına sadece o ülkenin gözlemlenmesiyle ortaya çıkmış ve her ülkede farklılık gösterecek olan kültürel değerleri gözardı etmiş bir teorisin, evrensellik iddiasıyla her ülke özelinde işler kabul edilerek uygulanmaya çalışılması doğru olmayacaktır. Schiff, teorisinin bu özelliklerini Huntington'ın kurumsal ayrılığa dayanan teorisinin sınırlılıklarını giderme amaçlı kullanmaktadır.

Buradan hareketle Uyum Teorisi, toplumlarda farklılık gösteren kültürel değerleri dışlamadan, aktörler arasındaki sivil-asker ilişkiselliğini anlamaya çalışan ve diğer taraftan evrensellik iddiasında bulunan ilgili teorilere eleştirel yaklaşan bir teori olarak tanımlanabilir.

Schiff'in Uyum Teorisi, bazı ülkelerin askeri müdahalelere maruz kalmasının nedenlerini açıklamaya çalışırken, siyasi elitler, ordu ve vatandaşlar arasındaki ortaklığı vurgular.¹⁸⁴ Schiff'e göre, askeri müdahalenin önlenmesinin yolu ordu, siyasi liderler ve vatandaşlar arasındaki anlaşmadır ve bunun da dört göstergesi vardır: (1) Subayların sosyo-demografik özelliklerinin toplumu temsil düzeyi, (2) ordu ile ilgili siyasi karar alma süreci, (3) askere alma yöntemi, (4) askerlerin daha çok zihinsel yapılarını tanımlayan 'ordu stili'. Bu göstergeler arasında ne kadar fazla uyum varsa ordunun müdahale ihtimalinin o kadar azalacağını iddia eden bu teori, bu ihtimali açıklama konusunda yeterli olsa da, bazı ülkelerin uyuma ulaşırken bazılarının neden ulaşamadığını açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır.¹⁸⁵

Uyum Teorisi iki amaca hizmet eder: (1) Ordu, toplum ve siyasi elitler arasındaki ilişkileri etkileyen kurumsal ve kültürel etkenleri açıklaması, (2) bu üç ortağın, bahsedilen dört göstergede anlaşmasının askeri müdahale olasılığını azaltacağı tahmininde bulunması.¹⁸⁶

Uyum Teorisi'nin gücü, bir toplumun kültürel ve kurumsal nitelikleri ile askeri müdahaleler arasında bir nedensellik bağı kurması ve bunu yaparken de o topluma yabancı değerleri ve standartları kullanmamasıdır.¹⁸⁷ Yani teori, toplumlara has kültürel değerleri gözardı etmeden o toplumlardaki askeri müdahaleleri anlamaya veya askeri müdahale ihtimallerini değerlendirmeye çalışmaktadır.

Vekalet Teorisi Uyarlaması: Feaver

Bu konudaki bir diğer teori olan Vekalet Teorisi, politik ve ekonomik olarak üstün pozisyondaki aktörlerin (asil, principal), politik ve ekonomik olarak daha alt seviyedeki aktörlerin (vekil, agent) davranışlarını nasıl kontrol ettiğini açıklamaya çalışmaktadır.¹⁸⁸ Bu teori, asil-vekil ilişkisi esasına dayanır ve Amerika'daki sivil-asker ilişkilerinin Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki durumunu aydınlatmaya çalışır.¹⁸⁹ Vekalet Teorisi bütün sivil-asker teorilerinin olmazsa olmazı olan sivil-asker ayrımını korumakla birlikte, kuramı ideal tipteki iş bölümüne dayandırmamaktadır.¹⁹⁰

Asil-vekil literatüründe iki önemli kabul vardır ki ikine göre, vekiller gözetim altında tutulduklarında işlerini yaparken, gözetim altında değilken çalışmaktan kaçınabilmektedirler (kaytarma, shirking).¹⁹¹ Diğerine göre ise gözetim, doğası gereği yetersizdir. Bu sebeple ideal rıza/uyum (optimal compliance) vekillerin değerini yükseltirken, onları asillerin kararlarına daha çok yaklaştırır.¹⁹² Feaver, asil-vekil kuramı uyarlamasında, bu iki görüşe de katılır ve vekillerin nasıl gözetim altında tutulduğu ile asillerin ve vekillerin tercihlerinin hangi düzlemde birleştiği konularını inceler.¹⁹³

Ekonomik bir ilişkide, vekile yüklenen temel işler konusunda asil ile vekil farklı güdülere sahiptir: Asil vekilden, az para karşılığı çok iş beklerken; vekil çok para karşılığında daha az çalışmayı umar. Ancak sivil-asker ilişkiselliğinde bu duruma çok az rastlanır. Çünkü hem sivil asiller hem de asker vekillerin istediği şey devletin güvenliğidir. Ancak anlaşmazlık bu güvenliğin genel olarak ya da belirli düzenlemelerde nasıl sağlanacağı konusunda ortaya çıkmaktadır.

Sivil-asker bağlamında, asil olan siviller ile vekil olan askerler, güç kullanarak sivillerin çıkarlarının korunmasına dayanan bir anlaşma yapmışlardır. Yani siviller şiddet araçlarına ihtiyaç duymuş; askeri

kurumları kurmuş ve onlarla, toplum adına güç kullanma konusunda bir anlaşma yapmışlardır.¹⁹⁴

Vekalet teorisi temelinde bakıldığında, ordu bazı durumlarda sivil delegasyona ve kontrol kararlarına karşı stratejik karşılık verebilecek dürtülere ve yeteneğe sahiptir ki, yönetim bilimi jargonunda çalışmama/kaytarma anlamına gelen “shirk” tabiri, sivil-asker ilişkileri bağlamında “yönetilmekten kaçınma” anlamına gelmektedir.¹⁹⁵ O yüzden, ordunun yönetilmekten kaçınmayı seçmesi, sivillerin isteklerinin ordunun gözünde ne kadar olumsuz olduğuna ve karşılaşacakları cezanın ağırlığına bağlıdır.¹⁹⁶

Feaver’a göre; sivillerle askerler arasındaki farklı bakış açısı, amacı gerçekleştirmeye yönelik araçlar üzerinde anlaşmazlıklardan ortaya çıkmaktadır ki bu durum sivillerle askerlerin oynadığı farklı rollerin bir sonucudur ve yönetilmekten kaçınmayı doğuran temel neden durumundadır.¹⁹⁷ Çalışma, işleri sivillerin istediği gibi yapması anlamına gelirken; yönetilmekten kaçınma, ordunun işleri kendi istediği gibi yapması anlamındadır. Ayrıca çalışma, işleri asillerin (sivillerin) tatmini için yapmak anlamına gelirken; yönetilmekten kaçınma, işleri asillerin tatmini için yapmamak anlamına da gelmektedir.¹⁹⁸

Çalışma ve onun karşıtı olan yönetilmekten kaçınma çok boyutludur. Siviller dış tehditlerden korunmak isterler ama aynı zamanda siyasi kontrolün de kendilerinde kalmasını isterler. İlk amaç fonksiyonel olarak adlandırılırken; ikinci amaç daha ilişkiseldir. Ancak vekil olan askerler her iki amaca da zıt şekilde hareket edebilir ve bu durum yönetilmekten kaçınma olarak tanımlanabilir.¹⁹⁹

Yönetilmekten kaçınmanın uç sonucu askeri darbe iken; çalışmanın uç sonucu sivillerin kendisinden yapmasını istediği şeyleri yapan ideal tip bir ordudur. Ancak çalışmanın anlamı, politika yapımcıların ağızından her çıkkanı yapan bir ordu anlamına gelmez. Ordu çalışma halindeyken de sivillere bazı tavsiyelerde bulunabilir ancak tavsiye vermekle istenilen şeyi yerine getirmeye direnmek arasında ince bir çizgi vardır.²⁰⁰

Kısacası, sivil-asker ilişkileri bir stratejik etkileşim oyunu gibidir ve siviller askerlerin istenen şeyleri yapıp yapmayacağından emin

olamazken; askerler de uygun davranışlarda bulunmadıkları takdirde sivillerin onları tespit etmesinden ve cezalandırıp cezalandırmayacağından emin olamazlar.²⁰¹

Bu genel tanım ve kavramlara rağmen, askerler hiçbir zaman kendilerini teoride öngörüldüğü şekilde vekil olarak görme eğiliminde değildir. Türkiye ve benzeri pek çok kültürde askerlerin kendilerini devletin asli unsuru ve toplumun özü olarak görme eğilimi de bu kabulü desteklemektedir. Feaver'ın Vekalet Teorisi uyarlamasını bu bakış açısı temelinde sadeleştiren Bland'e göre, "Kimileri subayları sivil otoritenin sadece vekilleri olarak değerlendirirken, subaylar kendilerini bazı koşullarda, askeri değerlere ve standartlara uygun ve dolayısıyla sivil denetimden uzak, kendi kendilerini yöneten profesyoneller olarak görme eğilimindedir."²⁰²

Feaver'ın vekalet teorisi uyarlamasında, sivillerin askeri izleme şekli ve askerlere bırakılan hareket alanı Huntington'dan farklılıklar göstermektedir. Vekalet teorisinde, verilen görevler yerine getirilse bile, sivillerin istediği şekilde yerine getirilmediği sürece ordunun yönetilmekten kaçınma durumu söz konusudur. Bu anlamda Huntington'ın teorisine göre verilen görevi yerine getiren bir ordu, Feaver'ın teorisinde yönetilmekten kaçınmayı seçmiş bir ordu olarak yorumlanacaktır.

Feaver'a göre ise, Vekalet Teorisinin önemli bir özelliği Huntington'ın kurumsal tarzdaki analizi ile Janowitz'in sosyolojik bakış açısı arasında bir ilişkisellik kurmasıdır. Kurumsal yaklaşımın ana odağı, ordunun sivil siyasi liderler ile olan ilişkileri iken; sosyolojik yaklaşımın ana odağı, ordunun toplum ile olan ilişkileridir. Bu bağlamda Vekalet Teorisi, Janowitz'in kullandığı, sivil-asker davranış farklılığı gibi değişkenleri; Huntington'ın askeri itaat değişkeniyle ilişkilendirmektedir.²⁰³

Vekalet Teorisi, ayrıca stratejik etkileşim ve hiyerarşiyi de incelemektedir. Sivil ve asker arasındaki ilişki, birçok ana formda, hiyerarşik düzenlemeler içerisinde devam eden stratejik bir etkileşimdir. Bu stratejik etkileşimde ordunun ne yapması gerektiği konusundaki beklentiler üzerinde sivillerin fikir birlikteliği vardır ve bu durum askerler için de geçerlidir. Ayrıca bu ilişki hiyerarşiktir, çünkü

siviller ayrıcalıklı pozisyonadadır ve onların asker üzerinde meşru bir otoritesi vardır.²⁰⁴

Feaver, görevini yapma ve yönetilmekten kaçınma hallerinin anlamlarını ve bunların hangi şartlarda ve nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Vekalet teorisinde, yönetilmekten kaçınma terimi yaygın kullanımının dışında bir anlam taşımaktadır ve bu sebeple verilen görevden kaytarmak olarak yorumlanmamalıdır. Huntington'ın profesyonelleşmiş ve bu anlamda da kendi özerk alanına sahip ordu anlayışı ile Feaver'ın sivil-asker ilişkisini açıklayış şekli önemli bir noktada ayırım göstermektedir ki bu da siviller tarafından askere verilen görevin nasıl yerine getirileceği ve ordunun gözetimi konusudur. Karadış'e göre, "Huntington'ın teorisinde nereye gidileceğini belirleyen sivil-dir ancak aracı götüren veya süren asker olmalıdır ve aracı nasıl sürmesi gerektiği noktasında onun profesyonelliğine karışmamalı ve güven duymalıdır. Ayrıca Huntington, sivil otoritenin askeri denetlemesi meselesinde ise şu görüşü savunur; sivil güç, hedef veya amaçlara ulaşılıp ulaşılamadığı yönünden askeri denetlemelidir, ancak amaçlara nasıl ulaşılacağı konusunda askere özerklik tanınmalıdır."²⁰⁵

Feaver'ın stratejik bir ilişki temeline oturttuğu sivil-asker ilişkisini Türkiye'ye uyarladığımızda sivil-asker ilişkisinin Feaver'ın bahsettiği tarzda stratejik bir oyun şeklinde devam ettiğini söyleyebiliriz. Bir taraftan siyasi otorite kendi bildiği şekilde devleti yönetmek ve orduyu kendi kontrolü altına almak isterken, ordu geçmişte genellikle buna izin vermemiş ve kendi hamlelerini yapmıştır.

Müştereklik Teorisi: Bland

Bland'ın Müştereklik Teorisi, diğer teorilerden farklı olarak, ordunun sivil kontrolünün sağlanması ve yönetilmesinin, sivil liderler ve askerler arasında paylaşılan sorumluluklar doğrultusunda mümkün olabileceği temel iddiasını taşır. Bu anlamda, sivil otorite kontrolün bazı konularından sorumluyken; askeri liderler de kontrolün başka yönlerinden sorumludur. Kontrol için gereken bazı sorumluluklar birbirinin içine geçmiş veya birleşmiş olsa da özelliklerini yitirip birbirlerine kaynamış halde değildir.²⁰⁶ Araştırmalar göstermiştir ki sivil otoriteler yalnızca teknik bilgi sağlamak ya da operasyonları

yönetmek için değil ordunun sivil kontrolünü sağlayabilmek amacıyla da askerden yardım alabilmektedir.²⁰⁷

Müştereklik Teorisi, ordunun sivil kontrolünün temellerini açıklaması, sonuçları tahmin etmesi ve devlet sistemlerini kıyaslayabilmesi bakımından etkilidir. Bu teori aynı zamanda gelişmekte olan demokrasilerdeki sivil-ordu ilişkisinin kendi tarihsel çerçevesinde, kültüründe ve siyasetinde nasıl organize olduğunu ve yönetildiğini anlamak açısından iyi bir araçtır.²⁰⁸

Müştereklik Teorisi sivil-asker ilişkiseliliğine derinlemesine ve çok daha ilişkisel baktığı iddiasıyla, bu konudaki diğer teorilerden farklılaşmaktadır. Ayrıca bu teori, sivil ve orduyu iki farklı öge olarak görerek ayrımsal geleneği korumakla beraber; ordunun sivil doğrultuda yönetilmesi fikrini de desteklemektedir. Ancak, diğer teorilerden farklı olarak, direkt bir sivil kontrol yerine, sivil ve asker aktörler arasında paylaşılan sorumluluk anlayışının hüküm sürmesi sayesinde sivil kontrolden bahsetmenin mümkün olacağını belirtmektedir.

İlişkiye bu şekilde bakıldığında, hangi sorumluluğun kime ait olduğunun belirlenmesi ve bunun kim tarafından yapılacağı konusuna Bland tarafından bir açıklama getirilmemekle birlikte, Bland'e göre sorumluluğun paylaşımını net çizgilerle ayırmak pek de mümkün değildir, çünkü iki aktörün sorumluluklarını belirleyen normlar ve değerler her ülkede farklılık gösterebilmektedir.²⁰⁹

Bu özellikleriyle Müştereklik Teorisi, her ülkede farklılaşan sivil-asker ilişkisini o ülkenin kendisine has tarihsel sürecinde ve kültürü içinde açıklama çabasında olması ve bu sayede ülkeler arasında kıyaslama yapmaya imkan vermesi nedeniyle bu konudaki tartışmalara önemli katkılar sunmaktadır.

Bland, toplumsal normlar, prensipler ve kurallar gibi kültürel öğelerin bir ülkedeki rejimi şekillendirdiğini, bunun da sivil-asker ilişkilerini etkilediğini belirterek bu konuda denkleme çok fazla dahil edilmeyen kültür ögesini teorisinde daha fazla öne çıkarmıştır. Ancak, Bland sivilleri ve orduyu iki farklı kurum olarak gören ayrılıkçı geleneği devam ettirmiştir. Toplumsal kültürü dikkate almasına rağmen,

Schiff'in aksine, sivil-asker ilişkisinde toplumu ve sivil kontrolün toplumsal yönünü ihmal etmiştir.

Konsolide Demokrasi Teorisi: Diamond ve Heywood

Demokratik konsolidasyonun nasıl sağlanacağı üzerine çalışmalar yapan ve Konsolide Demokrasi Teorisi'ni (Consolidating Democracy Theory) üreten Larry Diamond ile Andrew Heywood bu alandaki diğer iki önemli isimdir. Demokratik konsolidasyonun gerektirdiği koşulların en önemlilerinden biri de sivil-asker ilişkilerinin işleyişidir. Bu anlamda sivil-asker ilişkiselliği demokrasi teorilerinin de bir alt başlığı olma özelliğini kazanmıştır. Diamond'a göre bir ülkede "asker, sivil kontrole kesin bir şekilde tabi hale gelmediği ve demokratik anayasal düzene tam manasıyla bağlı olmadığı sürece" o ülkedeki demokrasiye, konsolide demokrasi olarak bakılamaz.²¹⁰

Demokrasinin konsolide edilmesi için, sivil otorite tarafından, öncelikle askerin siyasi alana angaje oluşunun en alt düzeye çekilmesi ve askere tahsis edilmiş güç alanlarının ortadan kaldırılması gerekmektedir.²¹¹ Bir demokraside sivil bir hükümetin, politikalarını askerin müdahalesi olmadan yürütebilmesi, milli savunmayı düzenleyebilmesi ve askeri politikaların uygulanmasını izleyebilmesi sivil üstünlük için temel şartlar olarak tanımlanabilir.²¹²

Demokratik konsolidasyona doğru ilerleyişin, demokratik kültürün gelişmesiyle yakından ilişkili olduğu yadsınamaz.²¹³ Sağlıklı bir demokratik konsolidasyon için, demokrasi kültürünün ve değerlerinin sadece yönetici elitlerde değil, tüm toplum kesimlerinde ve tabii ki askerler arasında da gelişmiş ve içselleştirilmiş olması büyük önem arz etmektedir.

Konsolide Demokrasi teorisyenlerinin görüşlerine bakıldığında; üstlenilen farklı roller ve sivil kontrol temelinde Huntington ile örtüştükları görülse de bu isimlerin orduya karşı daha katı tutum içinde olduğunu söylemek gerekir.²¹⁴

Konsolide Demokrasi Teorisi bağlamında Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine bakıldığında, Türkiye'nin demokratik konsolidasyondan uzak olduğu söylenebilir. Çünkü bugün büyük oranda değişmiş olmakla birlikte, geçmişte ordu hiçbir zaman tam anlamıyla sivil kontrol altına girmemiştir. Seçimlerle iş başına gelmiş birçok

hükümet, politikalarını askerın memnuniyetsizliği ile sonuçlanmayacak şekilde düzenlemeye özen göstermiş ve ordu ile ters düşmemeye çalışmıştır.

Dördüncü Bölüm:

Orduların Özerkliği

Orduların özerkliği, siyasi irade ile askerlerin karar alanlarını ayıran çizgi belirlendiğinde, askerlerin alanında kalan yetkileri ve rolleri tanımlamaktadır. Orduların özerklik alanları, stratejik düzeye ve siyasi alana doğru genişledikçe demokratik temelde işleyen bir sivil-asker ilişkisinden uzaklaşılacağı tespitinde bulunulabilir.

Andrew Heywood'a göre, demokrasilerde sivil-asker ilişkileri, silahlı kuvvetlerin liberal sivil kontrol altında olup olmadığına bağlı olarak değişir ve bu kontrolün temel özelliği, siyasi ve askeri rollerin birbirinden ayrılmasıdır.²¹⁵ Huntington da, ordunun kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirebilmesi için sivil ile askeri alanların birbirinden ayrı olması gerektiğini savunurken, Janowitz bu konuda daha farklı düşünür ve profesyonel askeri, ülkenin siyasi tercihlerine fazlasıyla entegre olmuş ve içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarına uyum sağlayan kişi olarak tanımlar.²¹⁶

Bu tartışmalara özerk alanları tanımlayarak farklı bir açılım getiren David Pion-Berlin, orduların özerk yapısını iki farklı düzeyde analiz eder: Kurumsal özerklik ve siyasi özerklik. Kurumsal özerklik, bireysel düzeyde ast konumundaki kişilerin terfi, atama ve cezalandırılmasındaki yetkiyi; ordu düzeyinde askeri eğitim, doktrin, askeri reform ve modernizasyon konularını kapsar. Hem ideoloji hem de davranış boyutu olan siyasi özerklik ise, ordunun kurumsal sınırlarını aşan ofansif bir strateji ile sivil kontrole tahammülsüzlüğü ve meydan okuması olarak tanımlanır.²¹⁷

Kurumsal özerklik, orduların yetkisine bırakılan alanlara dışarıdan müdahale olmamasını kastederken, siyasi özerklik ise münhasıran sivil otoriteye ait alana askerın müdahalesi ve sivil otoriteyi dışlaması

olarak tanımlanabilir. Bu bakış açısıyla, askerlerin siyasi özerkliğinin olmaması gerekir. Ancak buradaki temel tartışma noktası, hem teorilerde hem de pratikte bu özerklik ve karar alanlarının sınırlarını belirleyen çizginin muğlaklığı ve kişiden kişiye farklılaşmasıdır.

Bu noktada Schiff'in bakış açısının farklılaştığı görülür. Schiff ordunun büyüklüğü, yapısı, bütçesi, ihtiyaçları ve askerlerin terfi/atamaları ana konu başlıklarının tamamını siyasi karar alma süreçleri olarak görmekte ve bu süreçlerin ne kadar demokratik ve katılımcı olduğunun sivil-asker arasındaki uyumu belirlediğine işaret etmektedir. Bu konulardaki kararlar, açık parlamentolarda, kapalı kurullarda veya özel komisyonlarda, askerinin dahil olduğu ya da olmadığı süreçlerle işletilebilmektedir ki ordunun ihtiyaçlarının en iyi ve doğru şekilde karşılandığı bir süreç, asker-hükümet-halk arasındaki işbirliği ve uyumu artırır.²¹⁸

Bland ise, paylaşılan sorumluluk mekanizmasının işlediği dört ayaklı bir karar matrisinden bahseder. Bunlardan ilki stratejiktir ve savunmanın amaç ve araçları hakkında alınacak kararlar bütünüdür. İkincisi kurumsaldır ve savunma kaynakları ile içsel sorumlulukların yönetimi hakkındaki kararlar bütünüdür. Üçüncüsü sosyal düzlemdir ve toplum ile ordu hakkındaki kararlar bütünüdür. Sonuncusu ise operasyonel ve kuvvetlerin kullanımı hakkındaki kararları temsil eder. Siyasi ve askeri liderler bütün bu alanlardaki kararlardan ve bunlardan doğan sonuçlardan sorumludur.²¹⁹ Bu dörtlü tasnifte, stratejik ve işlevsel kararlar siyasi kararlar olarak nitelenebilir. Bu durumda, yetki ve sorumluluk mekanizmasının işlediği konuları; siyasi, kurumsal ve toplumsal olarak üç ana kategoride toplamak da mümkün olabilir.

İnsel'e göre, demokratik rejimlerde silahlı kuvvetler siyasal ve toplumsal olarak dilsizdirler ve bunun karşılığında, harcamalarının belirlenmesi konusunda orduların görece özerkliği, sivil siyasal güçler tarafından çoğu yerde kabul edilir. Ama askerlik hizmetinin tanımı, süresi, silahlanma stratejileri ve genel dış güvenlik gibi konularda silahlı kuvvetler temsilcileri teknik bilgi veren uzman konumundadır.²²⁰

Orduların özerkliği ve yetki alanı konusunu ulusal güvenlik politikaları bağlamında yorum getiren Cizre'ye göre, Batı geleneğinde askerler tehdidin doğasını tarif eder, ülkenin tehdit altında olup olmadığına ve

nasıl bir cevap verileceğine karar veren ise sivil otoritedir. Bu noktada, “ulusal güvenlik politikasının askeri bürokrasi egemenliğinde belirlenmesinin, silahlı kuvvetlerin kendi kurumsal ve varoluşsal çıkarlarını koruyabilmek için abartılı tehdit değerlendirmesi yapmasına ve optimum üstü bir kuvvete sahip olmasına yol açacağından endişe edilir.”²²¹

Lord Salisbury’den, “Doktorlara bakarsanız, hiçbir şey sıhhatli değildir; ilahiyatçılara bakarsanız, hiç kimse masum değildir; askerlere bakarsanız, hiçbir şey güvende değildir.” alıntısını yapan Huntington, askerlerin mesleki sorumluluk konusundaki duyarlılığının bir profesyonel önyargıya neden olabileceğini vurgulamaktadır.²²² Bu tespitler, askerlerin tehdit konusundaki yanılma ve önyargılarının, art niyetli ve maksatlı bir yanıltmadan daha çok mesleki bir duyarlılığa bağlanabileceğini göstermektedir.

Tanel Demirel’e göre, siyasi özerklik konusundaki mevcut tartışmalar, orduların karar alma süreçlerinden dışlanması veya siyasal mekanizmaya etkilerinin sıfırlanması anlamına gelmemektedir. “Diğer bürokratik örgütler gibi ordu da kendi kullanımına sunulan kaynakları artırmak/genişletmek için çaba gösterecek, ulusal güvenliğe ilişkin sorunlarda kendi görüşlerini siyasal iktidar nezdinde kabul ettirmeye çalışacaktır. Ordunun bu faaliyeti, tehdit ve şantaja dönüşmedikçe kabul edilebilir davranışlardır.”²²³

Gürsoy, orduların siyasi özerkliğinin (yani, sivil siyasi gücün iradesinden bağımsızlığının) düşük veya yüksek olmasının temel göstergelerini farklı çalışma bulgularına dayanarak şu altı konuya indirgemektedir: (1) Ordunun iç güvenlikteki rolü, (2) yasama, yürütme ve sivil mahkemelerin rolü, (3) ordunun yasal sistemdeki rolü, (4) ordunun üst düzey yönetim kadroları ile ilgili personel kararlarındaki rolü, (5) savunma sektörü ile koordinasyon, (6) istihbarattaki rolü.²²⁴ Gürsoy’un 2011 yılındaki tespitlerine göre, AB reform süreci kapsamında Türkiye’de ilk dört göstergede gelişmeler olsa da ordunun siyasi özerkliği halen yüksek düzeydedir. Savunma sektörünün yeniden düzenlenmesi konusunda göstergeler üzerinden analiz edildiğinde ise ilerlemede zayıf kalmıştır.²²⁵

Teorilerdeki temel ayırmadan da anlaşılacağı gibi, askerler ile siviller arasında yetki ve sorumlulukların paylaşımı noktasındaki temel

kırılma, bu paylaşımın katı çizgilerle belirlenip belirlenmeyeceği noktasında düğümlenmektedir. Alanların katı çizgilerle ayrıldığı bir model askerler için nesnel bir özerklik anlamına gelmektedir.

Bland'e göre sorumluluğun paylaşımı konusunun genişliği ve doğası devletten devlete değişir ve Müştereklik Teorisi'nin bir işlevi de paylaşılan sorumlulukların dinamiklerini ve bunların ülkeler arasında ya da zaman içerisinde nasıl farklılaştığını açıklamaktır.²²⁶ Sivil-asker meselesinde sorumlulukların ilişkisi ve düzenlenmesi, ulusal temelde evrilen ve aktörlerinin beklentilerinin ortak noktalarda buluşabildiği prensiplere, normlara, kurallara ve karar alma süreçlerine bağlıdır.²²⁷

Sivil-asker ilişkilerinde yetki ve sorumluluk alanlarının kültüre ve zamana göre değişebileceği gerçeğini kabul etmemiz durumunda, yetki ve sorumluluk alanlarının kimi konularda keskin çizgilerle, kimi konularda ise müştereklik ve uyum içerisinde işletilmesi gerektiği gerçeğini de kabul etmemiz gerekir. Bu noktada, sivil-asker ilişkilerinde yetki, sorumluluk ve orduların özerkliği temelinde, kültüre, zamana ve konuya/alana göre bir "değişebilirlik" ilkesinin varlığı, farklı teoriler ve görüşlerin ortak bir çözüm noktası olarak da görülebilir. Dolayısıyla, sivil-asker ilişkilerinde yetki/sorumluluk veya özerklik konusunda ayrımı, müşterekliği veya uyumu esas alan herhangi bir teorinin tüm alanlarda geçerli olmasını savunmak çok da mümkün görülmemektedir. Bu konuya, yetki alanına dönük spesifik örnekler verilecek olursa; bir ordudaki terfi ve atama usul ve esaslarının tespitinde sivil-asker kanatlar arasında bir müştereklik ve uyumdan bahsedilebilirken, bu kuralların kurum içinde işletilmesinde ordu lehine bir ayırım ve ordunun bu konuda özerkliği kabul edilebilir bir seçenektir. Benzer şekilde, üst komuta düzeyindeki atamalarda da sivil iradenin lehine bir ayırım ve keskin çizgilerin varlığı söz konusu olabilecektir. Bu konuda başka bir örnek daha verilirse; herhangi bir alanda ordunun güç kullanması konusunda karar merci ve tek yetkili sivil irade iken; gücün niteliği ve formasyonu konusunda, karar yetkisi sivillerde olmak kaydıyla, sivil-asker kesimler arasında bir müştereklik/uyum söz konusu olabilecek; ancak bu gücün alanda nasıl kullanılacağı konusu tamamen askerin yetkisine ve özerk alanına bırakılabilecektir.

Yetki ve sorumluluk paylaşımı konusunda, ABD’de yapılan bir çalışmanın bulguları, örnek teşkil etme açısından dikkat çekici bulunabilir. Bu çalışmanın bulgularına göre, askeri güç kullanımına karar verenlerin sivil otorite olması konusunda ABD’de askerler dahil tüm toplum kesimleri arasında bir mutabakat olduğu görülmektedir.²²⁸ Askeri güç uygulanıp uygulanmayacağına yönelik kararın siviller tarafından verilmesi gerektiğine inanç düzeyi ABD ordusunda askeri elitler ve yedek askerler arasında dahi %90’ların üzerinde destek bulurken, uygulanacak gücün türüne sivil yöneticiler tarafından karar verilmesine katılım oranı çok daha düşüktür (%25).²²⁹ Kuruluşundan beri askerlerin, sivil yöneticilere tabi olması ve darbe tehdidinin olmaması, yani ülkenin siyasi tarihi ve siyasi kültürü bu konudaki görüşlerle doğrudan ilişkilidir.

Bu tartışmalardan hareketle varılabilecek nokta, farklı tasnifler ve tanımlamalarla açıklanmaya çalışılan özerkliğin sınırlarının ülkelere ve kültürlere göre değişebilirliğinin kabul edilmesidir. Özerkliğin sınırlarının ve niteliğinin belirlenmesinde aşağıda belirtilen temel konularda mutabakatın sağlanması, demokratik ilkelere dayanan bir sivil-asker ilişkisinin yaratılmasında etkili olacaktır. Bu temel mutabakat konuları: (1) Sınırları değişebilir olmakla birlikte, bir sivil denetim gereğinin her iki tarafça kabulü, varlığı ve işletilmesi; (2) özerklik sınırlarının devlet yönetiminde iki başlılığı doğurmayacak, ancak bunun yanında ordunun kurumsal etkinliğini en az olumsuz etkileyecek şekilde optimum bir noktada olması; (3) özerkliğin sınırlarının, ordunun gücünün ve konumunun siyasiler tarafından politik amaçlarla suiistimal edilmeyecek ve ordu personelini politize etmeyecek şekilde belirlenmesi; (4) özerkliğin sınırları ne olursa olsun, güvenlik alanında sivil iradenin askerlerin danışmanlığını işletilen kurumsal süreçlerle kabul etmeleri ve bu danışmanlığa önem vermeleri; (5) kurumsal veya siyasi özerkliğin sınırlarının, ordunun sivil iradeyi tehdit edecek veya ona karşı güç kullanacak bir düzeye ulaşmaması.

Beşinci Bölüm:

Orduların Sivil Denetimi

Sivil denetim, şiddet araçlarının meşru sivil bir otorite tarafından kontrol edilmesi ve bu bağlamda da orduların kontrolünün demokratik ilkeler temelinde yapılmasıdır. Bu terim son dönemde çoğu zaman siyasi kontrol kavramı yerine veya bu kavramla aynı anlamda da kullanılmaktadır.²³⁰ Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, orduların sivil denetiminin siviller tarafından ve yasalarla belirlenmiş demokratik ilkeler temelinde yapılması gerekmektedir. Ancak bu görüş, her ülkede değişiklik gösteren kültürel öğeler dikkate alınarak denetimin çerçevesi belirlenmediğinde eksik kalmaktadır. Bu anlamda, Batılı örnekler bir kenara bırakıldığında, her ülkeye uygun bir sivil denetim yönteminden bahsetmek güçtür. Bu nedenle, sivil-asker ilişkilerinin önemli bir boyutunu temsil eden sivil denetim, her ülkede farklı parametreler üzerinden farklı düzeylerde sağlanmıştır.

Bu farklılaşmaya rağmen, Born'a göre sivil denetimin amaçları birçok ülkede benzerlik gösterir ve şu şekilde sıralanabilir: (1) Toplumun bütün bireylerinin insan haklarını korumak, (2) siyasi ve askeri liderlerin amaçlarını aynı kulvara dahil etmek (yani, paralel kılmak), (3) güç kullanımını meşrulaştırmak, (4) belirli parametreler içerisinde orduların kendi takdiriyle güç kullanımını azaltmak ve otoriter kurallardan kaçınmak, (5) toplumsal ve fonksiyonel zorunlulukları dengelemek.²³¹

Sivil denetimin temel konusu ise bunun nasıl sağlanacağıdır. Bu konu iki temel farklı yorumla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bunlardan ilki siyaset bilimi bakış açısıdır ki Huntington en çok bilinen temsilcilerinden biridir. Bu bakış açısına göre yasalar ve kurallar bütünü ve resmi bir emir komuta zinciri, orduları topluma karşı sorumlu kılmaya yetecektir. İkinci görüş ise daha çok Janowitz tarafından temsil edilen *sosyolojik bakış açısıdır* ve buna göre sivil denetim ancak ve ancak ordular geniş bir toplumsal ilişkiler ağının içine entegre olduğunda sağlanabilir.²³²

Sivil denetimin nasıl sağlanabileceği yönünde bu iki temel teorik görüşü de içine dahil eden ve üçlü bir tipolojiye giden açıklamaya göre ise; yatay, dikey ve şahsi kontrol mümkündür. Dikey kontrol, orduların parlamentolar ve hükümetler tarafından kontrol edilmesine; yatay kontrol, medya, sivil toplum kuruluşları, dini kurumlar, araştırma merkezleri, askeri sendikalar vb. toplumsal aktörler yoluyla kontrol edilmesine; şahsi kontrol ise, askerlerin sivil kurallar ve insan hakları gibi sosyal sorumluluk gerektiren konularda siyasi nötrlük gerektiren şahsi kontrollerine işaret etmektedir.²³³ Bu üç boyut, orduların sivil denetiminin hemen hemen her ayağını kapsıyor olsa da, orduların kurumsal ve işlevsel yapısı, içinde buldukları toplum ve kültür, yer aldıkları coğrafya ve tarihsel etmenler gibi, sivil denetimi etkileyen başka unsurlar da bulunmaktadır. Yani bir bakıma her ülkede yatay, dikey ve şahsi kontrol farklı şekillerde ve zamanlarda ortaya çıkacak ve hatta bazılarında hiçbir zaman gözlemlenemeyecektir. Ayrıca süregiden bir diğer tartışmaya göre, sivil denetim orduların muharebe yetkinliğini kısıtlama tehlikesini içerdiğinden savaş tehdidi içerisinde olan ülkelere sivil denetimin sağlanması daha zor olacaktır. Bu açıdan bakıldığında sivil denetimi sağlamaya yönelik uygulamalarda, siviller ile askerler arasındaki görev dağılımı ve orduların özerklik alanlarının iyi tayin edilmesi de gerekmektedir.

Serra, orduların sahip olduğu özerkliğin azalmasını ve ordu üzerindeki kademeli sivil denetimi yedi aşamada tanımlar. Bu aşamalardan ilk üçü geçiş, sonrakiler ise sağlama aşamaları olarak adlandırılır.²³⁴

Tablo-3: Siyasi özerklik aşamaları

	Aşama-1
Siyasi gücü denetleyen ordu	
Ulusal temellerin koruyucusu ordu	2
Hükümet politikalarını kısıtlayan ordu	3
Örgütsel ve operasyonel özerkliği savunan ordu	4
Sivil üstünlüğünü resmen ancak kısmen kabul eden ordu	5
Siyasi özerkliği zayıf, kurumsal özerkliği görece yüksek ordu	6
Demokratik sivil denetime tabi olan ordu	Aşama-7

Serra'nın yukarıdaki tabloda ifade edilen "sivil denetimi tesis aşamaları", daha çok Latin Amerika ve İspanya-Portekiz deneyimini açıklayan, askeri rejimler veya asker-egemen otoriter rejimlerden sivil-egemen demokratik rejimlere geçiş aşamaları olarak görülmelidir. Ayrıca, münferit ülke bağlamında aşamaların doğrusal bir gelişim süreci halinde değil, zaman zaman daha önceki bir aşamaya hatta en başa döndüğü gel-git biçiminde olduğu bilinmelidir. Türkiye'nin 1960-2000 yılları arasındaki 40 yıllık deneyimi, ilk üç aşama arasında gel-git döngüleri biçiminde olmuştur. Bugün itibarıyla (2013) Türkiye'de ordu üzerinde sivil denetimin, iyimser bir nitelemeyle, 5. Aşamada olduğunu söyleyebiliriz. Daha iddialı bir söylemle, siyasi elitler ve sivil toplum kesimleri arasında demokrasinin tanımı ve yaşanması konusunda "fiili mutabakat" oluşmadığı sürece, 6. ve 7. aşamalara geçilmesi uzak bir olasılıktır.

Müştereklik Teorisi'ne göre, sivil-asker ilişkisi; kuralların ve kurallara uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımların belli olduğu ve üzerinde anlaşıldığı, rejim içerisinde çalışan birçok oyuncunun etkileşiminin ortaya konulmasıdır.²³⁵

Bland'e göre, paylaşılan sorumluluk anlayışı kabul edilse ve uygun bir rejim oluşturulsa bile; kontrol konusu, oyunun kurallarının konulduğu ancak işlemeyen bir yanılısama olarak kalabilir ve gerçek anlamda bir sivil kontrol, siviller ordunun rejime sadakati konusunda hesap sorabildiği sürece sağlanabilir.²³⁶ Hesap verebilirlik ilkesi sivil-ordu ilişkisinde önemlidir çünkü ordu siviller tarafından bu ilkeye göre kontrol edilirken, siviller de toplum tarafından bu ilkeye göre kontrol edilir.²³⁷ Bu ilke sayesinde bireylerin ve grupların devletin gücünü kendi varlıkları için kötüye kullanmasına engel olunabilir.²³⁸

Sivil-asker ilişkilerinde hesap verebilirlik mekanizmaları güçlü ve etkin ise kontrol da güçlü ve etkindir. Bu sebeple sivil kontrol yalnızca darbe ihtimaline karşılık bir kalkan olarak kavramsallaştırılmamalı, rol alan bütün oyuncuların hareketlerini toplumsal çıkarlar temelinde kısıtlayan ya da meşrulaştırın yönetim prensibi olmalıdır.²³⁹

Sivil denetim, ulusal güvenliğe dair kararların seçilmiş siyasetçiler ve hükümetler tarafından verilmesini, sadece askerler tarafından verilen kararlar olmaktan çıkarılmasını öngörür. Ulusal güvenliğe dair karar sürecinde siviller ile askerler arasında ideal iş bölümünün nasıl

olacağına dair çeşitli öneriler getirilmiştir. Huntington “nesnel sivil denetim” kavramıyla bu tartışmanın neredeyse çıkış noktasında tespitler yapmaktadır.²⁴⁰

Tarihsel sürece bakıldığında, siviller ile asker grupları arasındaki güç dağılımı, askeri etik ile siyasi ideoloji arasındaki uyumluluğa göre değişiklik göstermektedir.²⁴¹ Asker ile sivil yönetici zümre arasındaki güç dengesinin sağlanması ise sürekli tartışılan bir konudur. Çoğu zaman sivil-asker arasındaki gerilim, uygun sivil denetim mekanizmasının kurulamamasından kaynaklanır. Huntington’a göre iki tip sivil denetim türünden bahsedebiliriz: öznel sivil denetim ve nesnel sivil denetim. Kısaca tanımlamak gerekirse; öznel sivil denetimde, bağımsız bir askeri alanın reddi, nesnel sivil denetimde ise özerk askeri profesyonelliğin tanınması söz konusudur.²⁴²

Öznel sivil denetim (subjective control): Bu kavram askerin siyasi gücünün azaltılarak, sivil grupların siyasi gücünün artırılması durumunu açıklar; sivil gruplar silahlı kuvvetlere nazaran daha güçlü konumda olduklarında ordu üzerinde sivil denetim kurulabilir önermesine dayanır. Ancak bu tür bir denetim belirli sivil grupların güçlerinin artması anlamına gelir.²⁴³ Bu nedenle, öznel sivil denetim tamamen sivil gruplar arasındaki güç ilişkileri ile ve belirli bir sivil grubun, diğer sivil güçlere rağmen iktidar alanını genişletmesiyle ilişkilidir. Bu yüzden öznel sivil denetimde daha ziyade, şu üç sivil unsurun sivil denetimi sorgulanır: (1) Resmi kuruluşların (örneğin parlamentonun) ordu üzerindeki denetimi, (2) toplumsal sınıfların sivil denetimi; ki bu alanın belirleyici noktası, ordunun hangi toplumsal sınıfın (aristokrasi ya da burjuvazi) çıkarları doğrultusunda hareket edeceğiyle ilgili olmasıdır; (3) Huntington’ın bahsettiği bir diğer sivil denetim unsuru ise siyasi rejimdir.²⁴⁴ Öznel sivil denetim, sivillerin kontrolünü en üst düzeye çıkarırken, askerlerin özerk mesleki alanlarını da ortadan kaldırarak, ordunun politizasyonu tehlikesini barındırır.²⁴⁵

Nesnel sivil denetim (objective civil control): Askeri profesyonelliğin üst düzeye çıkarılması ve subay kadrosunun profesyonelleşmesi için en uygun ortamı sağlayacak bir denetim mekanizmasının kurulmasına işaret eder. Nesnel sivil denetimde, askerin sivilleştirilmesi değil, profesyonel ve özerk yapısının tanındığı ve silahlı kuvvetlerin

demokratik yollarla denetlenmesine olanak sağlandığı bir siyasi güç dağılımı vardır. Huntington, nesnel sivil denetim ile “orduyu askerileştirerek devletin bir aracı haline getirmeyi” kasteder. Kısaca Huntington’a göre nesnel sivil denetim; askeri güvenliği zayıflatmadan, askerin özerk yapısını tanıyan, siyaseten tarafsız bir orduya müsaade eden, belli bir çıkar grubunun amaçlarına yönelik denetimi içermeyen bir kavramdır.²⁴⁶ Huntington, işlevsel ve toplumsal zorunluluklar arasındaki gerilimden kaynaklanan asker-sivil çekişmesinin çözümü olarak “nesnel sivil denetim” politikasını önerir.²⁴⁷ Nesnel sivil denetim ile askeri güvenlik üst düzeye çekilebilir, ancak bunun diğer toplumsal değerler pahasına gerçekleştirilmiş olması da ayrı bir problemdir.²⁴⁸

Huntington’ın önerdiği nesnel sivil denetim, askere özerk alan tanımakta ve askerin profesyonelliğini üst düzeye çıkarabileceği zemini sağlayan bir gözetime işaret etmektedir. Bu denetim modelinde sivil yöneticiler, askeri uzmanlık gerektiren alanlara dair kararları askerlere bırakmalı, askerler ise sivil iradeye tabi olmalıdır. Huntington’a göre ancak bu şekilde sivil-asker ilişkilerinde denge sağlanabilir.²⁴⁹

Sivil denetim her zaman tamamen askerin rızasına dayanmamakta, sivillerin zorlamasıyla da gerçekleşmektedir. Bu yüzden, Feaver, Huntington tarafından tanımlanan nesnel ve öznel sivil denetim türlerine *zorlayıcı denetimi* (assertive control) de eklemektedir. Zorlayıcı denetim, sivil müdahale ve askeri profesyonelliğin eşzamanlı varoluşuna dayanır. Ayrıca Feaver, Huntington’un nesnel sivil denetimi ile pratikte aynı olan ve askerlere operasyonlarda karar alma özerkliğini veren *delegatif denetim* (delegative control) tanımını getirmektedir.²⁵⁰

Denetimi farklı açılardan inceleyen bir diğer tasnifte ise *iç denetim* ve *dış denetim* ayrımı yapılmaktadır. Serra’ya göre dış denetim, yasama, yürütme, yargı ya da paydaşlar tarafından uygulanırken; iç denetim, belirli bir bürokrasiyi oluşturan insanların benimsediği değerler ve normlar temelinde işletilen sezgilere dayanmaktadır. İç denetim ayrıca kendi içinde, bilimsel, teknik ve profesyonel değerlere dayanan *nesnel iç denetim* ve sosyal, manevi, siyasi değerlere dayanan *öznel iç denetim* olarak iki grupta tasnif edilebilir.²⁵¹

Huntington'ın önerdiğinin aksine, askerlerin operasyonlara dair aldıkları kararların teknik meseleler olmaktan öte, siyasi sonuçlar doğuran kararlar olduğu da savunulmaktadır. Bu sebeple, siyasi sonuçları gözeterek, askeri ve siyasi hedefleri belirleyici unsurun siviller olduğu ve askerlerin bu kararlara yönelik hareket etmesi gereği, demokratik denetimin sağlanması için ileri sürülen bir diğer görüştür.²⁵²

Sivil denetim sorunsalında tartışmanın odak noktasının aslında askerinin özerkliği olduğuna vurgu yapan Akay'a göre ise, silahlı kuvvetlerin özerk alanı ne kadar genişse, siyasete dolaylı ya da doğrudan müdahale eğilimi de buna bağlı olarak güçlenecektir.²⁵³

Orduların toplumlardan farklı olmasını savunan Huntington'a göre, etkin bir denetim için ordunun sivil toplumdan ve siyaset dünyasından uzak kalması gerekir. Ayrıca sadece askeri ideallerle motive olması durumunda ordu devletin hizmetçisi olacak ve sivil denetime tabi olacaktır.²⁵⁴ Bunun tam tersini savunan Janowitz'e göre ise sivil denetim ancak sivil ve askeri değerlerin birbirine yakınlaşmasıyla mümkün olabilir. Ayrıca, bu ortamda askerlerin sivil değerlere uyum sağlaması gereği de ortaya çıkmaktadır.²⁵⁵ Teknolojik yenilikler ve silah sanayisindeki gelişmelerin de etkisiyle giderek daha çok sivil uzmanın ordu içinde yer alması da bu yakınlaşmayı mecbur kılacaktır.

Genel çerçevede Huntington, sivil-asker ilişkileri meselesinde, ordunun sivil denetimi ile askeri ve ulusal güvenliğin sağlanması misyonlarının öncelikleri arasındaki gerilime vurgu yapar. Bu gerilimin kaynağı; sivil yöneticilerin, sivil denetimi sağlamak için ordunun gücünü asgari düzeye çekme çabasının, ulusal güvenlikten feragat edilerek ülkenin dış tehditlere açık hale getirmesi sonucunu doğurmasıdır. Huntington'a göre nesnel sivil denetim ile askeri güvenlik azami düzeye çıkarılarak, siviller ile askerler arasındaki gerilim azaltılabilir.²⁵⁶ Huntington'a göre öznel sivil denetim askeri güvenliği azaltırken, nesnel sivil denetim askeri siyasi alanda zayıflatmakta, ancak askeri güvenliği ve verimliliği artırmaktadır.²⁵⁷ Nesnel sivil denetimin kilit noktası ise profesyonelliktir.²⁵⁸

Profesyonelleşmenin doğrudan sivil yönetime tabi olmayı beraberinde getirdiği düşünülse bile, ilerleyen süreçte hiçbir zaman

reddedilmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu durum Finer'e göre, profesyonel orduların kendilerini mevcut hükümetin hizmetinde görmek yerine, devlete hizmet eder konumda görme eğilimleriyle ilgilidir.²⁵⁹ Daha somut ifade edilecek olursa, profesyonelleşmiş olan ordu mensupları ve özellikle yönetici kademe, siyasi iradenin birkaç kriz/yarı-krizde yanlış karar verdiğini düşündüklerinde veya genel kaniya ulaştıklarında ve siyasi iradenin yetkinliğini/ehliyetini sorgulamaya başladıklarında, siyasi iradenin kararına uymayı reddetmelerini kolaylaştıran yetkinlik seviyesinde ve dayanışma içinde olabilecektir. Bu durumda, profesyonelleşmenin sivil denetime katkı sağlayacak bir ilaç olduğu savı, aşağıdaki paragraflarda açıklandığı üzere, çeşitli sınamalardan başarıyla çıkamamıştır.

Bu noktada orduların ve askerlerin sivil denetimi sorunsalının içinde, askeri profesyonelliğin incelenmesi gereken bir kavram olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kavram temelindeki tartışma konularından birisi orduların yapı olarak profesyonelleşmesi ile bu profesyonelliğin sivil-asker ilişkilerine ve sivil denetime yansması konusudur. Bir diğer konu ise, personel konusu bağlamında, bir değerler sistemi olarak askeri profesyonelliğin sivil denetime de yansıyan nitelikleridir.

Birinci konu bağlamındaki tartışmalar, orduların siyasete ve yönetime müdahalesi ile profesyonelleşme düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemektedir. Finer ve Abrahamsson gibi çok önemli analistler, Huntington'un askeri profesyonelliğin daha fazla sivil denetim getirdiği yönündeki iddialarına katılmazlar. Latin Amerika ülkelerindeki araştırmacılar ise, daha fazla askeri profesyonelliğin, tam aksine, siyasete karışma eğilimini artırdığına işaret etmişlerdir.²⁶⁰ Feaver ise "profesyonel eşittir itaat" hipotezinin tutmadığı görüşünü savunmuştur.²⁶¹ Bu noktada, orduların profesyonel yapıda olmasının veya olmamasının sivil denetim ve askeri müdahalecilikle doğrudan ilişkilendirilmesi ve bu konuda klişe yargılar ve teoriler üretilmesinin çok da doğru sonuçlara götürmediği tespitinde bulunulabilir. Bu kavramlar ve olgular arasında kurulmaya çalışılan ilişkiselliğe, belirli ülkeleri ve kültürleri esas alarak genellemeler yapmaya çalışan araştırmacıların düştüğü temel hatalar çerçevesinde şüphyle bakılması ve bu ilişkiselliğin kültürel diğer parametreler temelinde açıklanması gerekmektedir.

Mesleki değerler sistemi olarak askeri profesyonelliğin incelenmesinde, iki farklı tasnif ortaya konulmaktadır: *Pragmatik profesyonellik* ve *radikal profesyonellik*. Özerklik ve profesyonel özyönetim temelinde bu iki kavramı geliştiren Larson'a göre, askerlik mesleğini sivillerin üstünlüğü geleneğiyle uzlaştırmanın sonucu olarak, toplumun ihtiyaçları ile şekillenen ve görevlerde verimliliği temin etme aracı olan profesyonellik pragmatik profesyonelliktir. Serra'ya göre, bu kavram Janowitz'in görüşleriyle bağlantılıdır. Radikal profesyonellik ise askeri değerler, idealler ve askerlerin kendi verimlilikleri ile ilgili olarak yaptıkları değerlendirmeye bağlı olan ve geniş anlamda toplumun sosyal ve siyasi gerçekliklerine bağlı görünmeyen, Huntington'un kine yakın bir profesyonelliktir.²⁶²

Bu tartışmalar bağlamında profesyonelleşmenin askeri müdahaleciliğe etkisini iki farklı boyutta değerlendirmek gerekir. Bunlardan birincisi yapı olarak, ikincisi değerler bağlamında profesyonelliktir. Zorunlu askerlik uygulamasını sürdüren ülkelerde de orduların subay astsubay kadrolarının profesyonellerden oluşması nedeniyle, tam profesyonelliğe geçen ya da geçmeyen ordular arasında, yapısal temelde orduların müdahaleciliğini etkileyen bir fark bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada tam profesyonel ordular için farklılaşan nokta, ülkede yönetim kademelerine aday elit ailelerin tamamına yakınının askerlikle ilgisinin kalmaması nedeniyle (ABD örneğinde olduğu gibi), ordu yönetim kademelerinin bu kişilere karşı beslediği güvensizliğin artması ve bu güvensizliğin müdahalecilik eğilimini yükseltme ihtimalidir. Leander'in, profesyonel orduların bir süre sonra politikada dominant aktörler haline gelebileceği yönündeki tespitlerini²⁶³ de bu bağlamda değerlendirmek gerekecektir.

Değerler bağlamındaki profesyonellik ise, orduların sivil iradenin üstünlüğüne inanarak kendi görevlerine odaklanmaları ve bu görevleri en iyi şekilde yapmalarınıdır. Müdahalecilik konusundaki temel problemler de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Değerler bağlamında profesyonelleşemeyen ve daha çok radikal profesyonelliğe yakın orduların, sivil yönetimler üzerinde etkili olma ve gerektiğinde açık veya örtülü olarak ülke yönetimlerine müdahale etme ihtimali de yükselecektir.

****

Sivil denetimin şekli, işlevsel ve toplumsal zorunluluklar tarafından şekillendirilir. İşlevsel zorunluluklar topluma yönelik tehditleri kapsarken; toplumsal zorunluluklar, mevcut dünya görüşüne yani ideolojiye ve yasal mevzuatı oluşturan yapıya işaret eder. Tehdit algısının değişmesi de sivil denetimin şeklinde değişikliğe neden olabilmektedir.²⁶⁴

Bland'ın paylaşılan sorumluluklar temeline dayanan teorisi, sivil kontrol konusunda iki anahtar varsayımda bulunmaktadır: (1) Sivil kontrolün anlamı; ordunun hareketleri ve yönü için gerekli olan meşruiyetin kaynağı savunma/ordu kuruluşlarının dışındaki sivillerden gelmektedir; (2) Sivil kontrol; fikir, değer, durum, konu ve kişilik değişikliklerine, krizlerden kaynaklı streslere ve savaşa duyarlı dinamik bir süreçtir.²⁶⁵

Paylaşılan sorumluluk fikri; sivil liderler ile askerler arasında paylaşılan kontrol temelinde, sivillerin askerleri idare etmesidir. Spesifik olarak, sivil otorite kontrolün bazı açılarından sorumluyken, askerler de kontrolün başka yönlerinden sorumlu olabilirler.²⁶⁶ Bu anlamda, ordu üzerinde sivil kontrol meselesinin, çoğunlukla sivil bakış açısından tartışılan bir konu olmasına rağmen, bir de askeri bakış açısını yansıtan tarafı olduğu unutulmamalıdır.²⁶⁷

Orduların sivil denetimi konusunda genellikle bir aktör olarak toplum gözardı edilmiştir. Bland'ın ordunun sivil kontrolü konusundaki formülüne göre, silahlı kuvvetler ve sivil otorite bileşenlerden yalnızca ikisidir ve bu konseptte göre, toplum kendisini yeniden denkleme dahil etme ihtiyacı duymaktadır. Aslında Bland, toplum ögesini sivil-asker ilişkisinde kendine has hakları olan bir aktör olarak tanımlayarak ihmal etmekte ve topluma hiçbir ağırlığı olmayan bir arka plan değişkeni olarak davranmaktadır. Kısacası Bland'ın teorisi sivil kontrolün siyasi ve idari yönlerini vurgularken; demokratik yönetimlerde özellikle önemli olan sivil kontrolün toplumsal yanını gözardı etmektedir.²⁶⁸

Demokrasilerde toplum, hükümetlere ve ordulara meşruiyetlerini veren ögedir. Yani, ordunun toplumla olan ilişkisindeki meşruiyeti, ordunun askeri rollerinin toplumsal kabulüne ve bu rolleri etkin bir şekilde yerine getirebilmesine dayanmaktadır.²⁶⁹ Bu bağlamda Shiff'in

uyum teorisi, askerin sivil kontrolü konusuna toplumu da ekleyerek bütün öğeleri bir araya getirmiştir.

Huntington, oluşturduğu Sivil Denetim Modelinde ilişkileri “güç-profesyonellik- ideoloji” değişkenleri ile açıklamaktadır. Huntington’ın bu konudaki görüş ve tespitleri beş farklı tipoloji şeklinde aşağıda tablo olarak özetlenmiştir.²⁷⁰

Tablo-4: Sivil-asker ilişkileri tipolojisi

Sivil-Asker ilişkileri Tipoloji	Askeri Siyasi güç	Askeri Profesyonellik	İdeoloji
Tip-I: (Yakın Doğu, Asya ve Latin Amerika, Türkiye, Japonya, Almanya (I.Dünya Savaşı sonrası), ABD (II.Dünya Savaşı Sonrası)	Yüksek	Düşük	Anti-militer
Tip-II: Almanya (II.Dünya Savaşı Sonrası)	Düşük	Düşük	Anti-militer
Tip-III: ABD (İç savaş sonrası, II.Dünya Savaşı öncesi)	Düşük	Yüksek	Anti-militer
Tip-IV: Prusya ve Almanya (19. yüzyıl Bismarck-Moltke)	Yüksek	Yüksek	Asker-yanlısı
Tip-V: Britanya (20. yüzyıl)	Düşük	Yüksek	Asker-yanlısı

Yukarıdaki tablodaki tipolojilere bakıldığında birinci grup, askeri profesyonelliğin gelişmediği, güvenliğe dair tehditlerin olduğu ve ordunun siyasi gücünün aniden arttığı ülkelerdir. Huntington bu gruba dahil ettiği Türkiye için, subaylarını siyasetten uzaklaştırarak askeri yönetici kadrolarını profesyonelleşmeye yönlendiren bir ülke değerlendirmesi yapmaktadır.²⁷¹ İkinci grup silahlı kuvvetler, toplumun ideolojisini benimseyen ancak siyasi gücünün azalmış olduğu ülkeleri kapsamaktadır. Üçüncü grup ise, güvenliğe yönelik tehdidin fazla olmadığı ülkelerdir. Dördüncü grup sürekli güvenlik tehdidinin olduğu, askeri değerlerle özdeşleşmiş toplumlara kapsamaktadır. Hem askeri profesyonelliğin hem siyasi gücün yüksek olduğu tek örnek Prusya-Almanya ordusu olarak gösterilmektedir. Beşinci grup ise halkın yine askeri değerlere sempati duyduğu, askeri muhafazakar anlayışa yakın ve güvenlik tehditlerinden uzak toplumlarda görülmektedir.²⁷²

Son dönemde sivil denetim/demokratik denetim tartışmalarının, “demokratik yönetim” eksenine kaydığını söyleyebiliriz. Bob

Jessop'un iyi yönetim (good governance) kavramını eleştirdiği makalesi bu konuda ufuk açıcudur. Eleştirel açıdan yönetim, neoliberal politikaların yarattığı sorunları çözmek için yine neoliberal uzmanların getirdiği öneridir. İnsanların hayatını ilgilendiren tüm konularda yaşanan sorunların, merkezi yönetimler tarafından etkili bir şekilde çözülemediği ve çözülemediği ön kabulünden hareketle, mevcut sorunların iktisadi ilişkilerden ya da sınıfsal eşitsizliklerden ziyade, bu sorunların çözümü için gereken sürecin iyi yönetilememesinden kaynaklandığını savunur. Demokratik yönetim, mevcut toplumsal sorunları çözüme işinin devletin (aslında hükümetlerin) yetki alanından çıkarılıp, süreci etkileyen ve yaşayan tüm aktörlerle beraber yürütülmesini önerir. Bu aktörler özel sektör, sivil toplum ve yerel yönetimler ile kamunun içinden çıkabilir ve süreç bu aktörlerin işbirliğine dayanır. Bu aktörlere çoğunlukla sendikalar, siyasi partiler, tabandan gelen toplumsal hareketler dahil edilmez. Bu anlamda yönetim, parti siyasetinin üstünde, küresel sermaye birikimi adına kamu-özel işbirliği ve hükümet-sivil toplum ortaklığına dayanan bir sürece işaret eder. Ancak, işbirliğine dayalı kurumsallığı artırırken, temelinde yer alan kar merkezli bakışı o kadar da görünür kılmaz. Bu bakımdan Jessop, yönetim kavramını neoliberal projenin, düzenleyici modunun (mode of regulation) bir boyutu olarak değerlendirir.²⁷³

Güvenlik sektörünün demokratik yönetimi şu prensiplere dayandırılmaktadır: (1) Güvenlik sektörünün demokratik sivil denetimi, (2) güvenlik politikalarında, kararlarında ve uygulamalarında; şeffaflık, izleme/gözetim ve hesap verilebilirlik, insan haklarına saygı, uluslararası hukuka uyum, toplum nezdinde meşruiyet.²⁷⁴

Güvenlik sektörünün demokratik yönetimi, güvenlik ve yargı uygulayıcıları ile sivil otoriteler ve kamuoyunun rolünü ön plana çıkarır. Bu aktörler denetleme ve izleme aşamalarında çeşitli kurumlar aracılığıyla yer alır. Ayrıca bu kavram, devletin kaynaklarının kısıtlı olduğu çatışma sonrası ortamda devlet merkezli bakışın, sürdürülebilir güvenlik ve adalet sağlama konusunda yetersiz olduğu ön kabulüne dayanır. Bunun yanı sıra, devletin güvenlik sektöründeki rolünü yadsımaz²⁷⁵ ama devleti ve piyasaları bir aktör olarak görerek, güvenlik sektörüne devlet-dışı/özel aktörlerin de dahil olması

gerektiğini savunur. Bu durum, silahlı kuvvetler içerisinde yaşanan ya da yaşanması muhtemel hak ihlallerinin denetlenmesi gibi olumlu katılım kanallarını açmasına rağmen, kar merkezli bakış açısına da halel getirmemekte ve nihayetinde harp sanayisinde ve güvenlik sektöründe özel girişimlerin de yer alabilmesi için devletin yasal düzenlemeler yapmasını önermektedir.

Akay, Hanggi'den alıntıyla demokratik yönetime ilişkin kurumsal yapıları ve bu yapıların nasıl düzenlenmesi gerektiğini şu beş ana konuda özetler: (1) Yasal çerçevenin güçler ayrılığının temelini oluşturan ve kurumsal denetim içerisinde güvenlik sektörünün görevlerini ve haklarını açıkça tanımlayan anayasal ve yasal düzenlemeler, (2) güvenlik sektörünün hükümet tarafından sivil denetimine ve idaresine dayanan yürütme, (3) parlamenter denetime dayalı yasama, (4) güvenlik sektörünün sivil yargı sistemine dahil olduğu, sivil mahkemeler dışında özel mahkemelerin olmadığı yargı denetimi, (5) sivil toplum içerisinde yer alan, güvenlik sektörüyle ilgili örgütlenmeler aracılığıyla sağlanan kamusal denetim.

Feaver, görev yapma (work), yönetilmekten kaçınma (shirk), izleme (monitoring) ve cezalandırma (punishment) gibi öğeleri, sivil-asker arasındaki stratejik ilişki düzeninin önemli parçaları olarak kullanmakta ve teorisini bu dört kavram etrafında anlatmaktadır.²⁷⁶ Bu çerçeve, askerlerin denetimi konusunda, temel parametreleri ve dinamikleri anlamada önemli ipuçları sunmaktadır.

Sivil-asker ilişkiseliliği bağlamında ve orduların denetimi sonucunda askerlerin cezalandırılması teorik literatürde çokça tartışılan bir konu değildir, çünkü ordu zorlayıcı gücü (coercive power) kontrol eden taraftır ve bu durum cezalandırmayı zorlaştırmaktadır.²⁷⁷ Fakat yine de siviller istedikleri takdirde orduyu şu beş ana yöntemle cezalandırabilir: ²⁷⁸ (1) Ordunun sevmediği şekilde gözetlendiği zorlayıcı düzenlemelerinin yapılması, (2) bütçenin kesilmesi ve ek ödemelerin azaltılması, (3) sorumluları ordudan ayırma, (4) ceza kanunu çerçevesinde cezalandırma, (5) askeri personele karşı siviller tarafından uygulanan yasal olmayan eylemler.

Altıncı Bölüm:

Seçilmiş Bazı Ülkeler Üzerine Kısa Notlar

Modern ordular dönemi ve sonrasında, sivil-asker ilişkileri kavramının ve bu konudaki tartışmaların farklı ülkelerde daha çok II. Dünya Savaşı sonrasında olmak üzere ve bazı ülkelerde profesyonel orduya geçişle birlikte, farklı tarihlerde bir problem alanı olarak gündeme taşındığı ve tartışıldığı görülmektedir. Bu bölümde, sivil-asker ilişkileri ve sivil denetim bağlamı, aşağıdaki grupta içinde ve münferit ülkeler halinde ele alınmaktadır:

- Büyük askeri/iktisadi güçler: Büyük Britanya, ABD, Almanya, Fransa, Japonya, Çin, Rusya
- Özgül örnekler: İsrail, İsviçre
- Arap ülkeleri: Mısır, Irak, Suriye, Libya, Cezayir
- Latin Amerika ülkeleri: Brezilya, Arjantin, Şili vd.

Ele alınan ülkeleri seçme nedenleri ise şöyle açıklanabilir: Büyük askeri/iktisadi güçler son yüzyılda ve günümüzde dünyadaki büyük aktörlerdir. Özellikle Büyük Britanya, ABD, Almanya, Fransa ve Japonya, sivil-asker ilişkilerinin izlediği evrimsel çizgi bakımından önemli gözlemler sunmakta ve bu kitaptaki tartışmalarımıza çok önemli bilgiler sağlamaktadır. Özgül örnekler olarak sayılan toplumlar, her biri farklı koşullarda farklı çözümler üretmiş (veya üretememiş) ve farklı sonuçlara ulaşmış vakalardır. Arap ülkeleri ve Latin ülkeleri, kendi içlerinde büyük benzerlikler arz eden gruplar olarak irdelenmektedir.

Büyük Askeri/İktisadi Güçler

Büyük Britanya

Sivil-asker ilişkileri bakımından, bir uçta asker üzerinde sivil denetimin tam olduğu “full-control/tam denetim”; diğer uçta ise hiç denetimin olmadığı “no control/sıfır denetim” olmak üzere hayali bir süreklilik ölçeği (continuum of control) oluşturulsa, tam denetim ucunda yer

alacak ilk ülke oybirliğiyle Büyük Britanya olur. Başta ABD olmak üzere, diğer Anglo-Sakson ülkelerinin de (Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda) tam denetim ucunda veya buna yakın olmalarının nedeni, anılan ülkelerin bağımsız devlet haline geldikleri dönemde, asker üzerinde sivil denetimin oldukça güçlü olduğu köklü İngiliz geleneğine dayanmalarındır.

Britanya tarihinde, günümüze en yakın askeri-otokrat yönetim, 350 yıl kadar önce 1660 yılında sona eren 12 yıllık dönemde yaşanmıştır. Zaten öncesinde de İngiliz geleneğinde veya belleğinde yer tutacak derecede önem taşıyan herhangi bir “askeri yönetim” olmamıştır. 1642-48 İç Savaşı, birçok bakımdan Britanya tarihinde dönüm noktasıdır: (1) Parlamento’nun en üstün otorite olduğu silahlı mücadele sonunda teyit edilmiş, 1660 sonrası hiçbir dönemde Parlamento’nun üzerinde güç iddiası olmamıştır; (2) İç Savaşı takip eden 12 yıllık dönemde, İngilizlerin belleğinde ve müteakip pratiğinde ülke yönetiminde “kaba askeri güce asla fırsat vermeme” ilkesi yerleşmiştir; (3) 1660’tan sonra, askerler üzerinde sivil denetim tam anlamıyla kurumsallaşmıştır.

Büyük Britanya adasını 1642-1648 İç Savaşı’na getiren koşullar, reformasyon döneminin uzun süreli dinsel çekişmeleri, İngiliz olmayan ulusların bağımsızlık mücadelesi ve en önemlisi de parlamento ile kral arasındaki iktidar mücadelesidir. Aslında, kabaca 150 yılı (1490-1640) kapsayan bu dönemde veya öncesinde de, askerler bir kurum veya bütün olarak ülke yönetiminde kendi başlarına “ayrı ve özerk” bir aktör olmamıştır. İç Savaşın bitiminde, beklenmedik ve İngiliz belleğinde olmayan bir “anomali” olarak, Kral’ın var olmadığı, Parlamento’nun da askerler tarafından itilip kakıldığı ve sık sık lağvedildiği, Cromwell’in “Lord Protector” unvanıyla mutlak otokrat olduğu bir rejim ortaya çıkmıştır. Anomali tabirini kullanmamızın nedeni, İngiliz belleğinde, ordunun daha üst bir otoritenin “enstrümanı” olmadığı tek dönem işte bu 12 yıldır. Ordu, 1648 öncesinde olduğu gibi, 1660’tan sonra da daha üst otoritenin “enstrümanı” olmaya devam etmiştir.

Dünya siyasi tarihinde çok önemli bir yer tuttuğu halde, Türk düşünce hayatında hemen hemen hiç adı geçmeyen ve muhtemelen

bilinmeyen veya yorumlanmaya değer görülmeyen Britanya İç Savaşı'nın kısa akışını Churchill'in²⁷⁹ anlatımından özetleyebiliriz:

1. İç Savaş diye nitelenen 1642-48 dönemi, aslında iki iç savaşı içerir: Birincisi 1642-46 yılları arasında Kral I. Charles ile Parlamento kuvvetleri arasındaki kanlı savaşlar dizisidir. 1646 baharında generaller Cromwell, Fairfax ve Ireton komutasındaki Parlamento Ordusu'nun tüm kralcı kuvvetleri mağlup etmesi ve I. Charles'ın İskoçya'ya sığınmasıyla sonuçlanmıştır. İkincisi ise, Parlamento'nun 1645 yılında "New Model Army" adıyla kurduğu (İngiliz Nizamı-Cedit'i dersek yanlış olmaz) ve Britanya tarihinde "Ironsides Army" adıyla bilinen ordunun isyanı üzerine, ordu ile Parlamento'nun toplayabildiği diğer kuvvetler arasında 1646-48 yıllarında yaşanan, ilk 18 ayında isyan ve müzakere, son altı ayda ise silahlı çatışmalardan oluşan diğer kanlı mücadeledir. İkinci İç Savaş, Ironsides Army'nin kesin zaferiyle, Cromwell'in mutlak otokrat olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

2. Birinci İç Savaş, kentli varlıklıların temsilcileri olan Avam Kamarası ile toprak sahibi soylular, kilise (tam olarak Fransız örneğindeki gibi olmasa da) ve Kral ittifakı arasındaki iktidar mücadelesinin silahlı çatışmaya dönüşmüş halidir. Tarihte sıkça rastlanan bir taht mücadelesi değildir; ülkenin en yetkili makamını tayin mücadelesidir. Birinci İç Savaş 1646 yılında sona erdiğinde dahi, krallık müessesesinin varlığı veya meşruiyeti sorgulanmamıştır; sadece Parlamento, Kral'ın Parlamento iradesine tabi bir "yüce şahsiyet" olarak kalmasını arzulamış ve bunu da silah zoruyla tesis etmiştir. Churchill'in tabiriyle "herkes kraldan yana idi, yeter ki kral onların istediği gibi davransın."

3. İkinci İç Savaş ise hem nedenleri hem de sonuçları bakımından, görülmemiş bir vakadır. Varlıklılar arasındaki "çatışma" bir şekilde sonuçlanmış; ancak bu çatışmada bir tarafın kazanmasını sağlayan ordu (Ironsides Army), kendine özgü kimlik, ideoloji ve taleplerle ortaya çıkmıştır. Şubat 1647'de, Parlamento'nun orduyu küçültme ve alayların çoğunu terhis etme iradesine karşı, ordu dağılmak yerine, Londra'nın yaklaşık 200 km kuzeyinde Newmarket'ta toplanmıştır. Orduda her alaydan seçilmiş iki temsilci, iki subay ve generallerden oluşan bir Ordu Konseyi kurulmuştur. Haziran 1647'de de, İngiliz siyasi tarihine "Solemn Engagement of the Army" adıyla geçen, Türk

siyasi jargonunda ise “muhtıra” denilebilecek bir talep mektubunu Parlamento’ya göndermiştir.

4. Her ne kadar talep mektubu, askerlerin ücretlerinin ödenmesi ve savaş suçlarından muafiyet gibi talepler içeriyorsa da, Ordu Konseyi daha sonra, yepyeni bir anayasa anlamına gelecek “Agreement of the People” adıyla anılan devrim manifestosunu yayınlamıştır. Bildirgede, tüm erkeklere eşit oy hakkı, halk tarafından seçilen parlamentonun her yıl toplanması, din özgürlüğü ve kanun önünde eşitlik gibi devrimsel talepler vardır. Churchill’e göre, ordunun temsilcileri “doğal hak doktrini”ne inanıyor, herkesin eşit hakka sahip olduğunu, dünyadaki mülklerin herkese eşit dağıtılmasını savunuyordu; Churchill’in ifadesiyle “daha o günlerde sosyalizm veya komünizm yokken, bu ideolojilerin talepleri 1647’de en yalın biçimiyle dile getirilmişti.”

5. Generaller bu görüşleri paylaşmasalar dahi, karşı koyabilecek durumda değillerdir; ancak, hayatta kalmaları ve istikballeri bu ordu ile birlikte kalmalarına bağlıdır. Parlamento ile ordu arasındaki müzakereler bir yıldan uzun sürmüştü; bu dönemde ordu, daha önce İskoçlar tarafından “şahsına zarar verilmeyecek güvencesiyle” Parlamento’ya teslim edilmiş olan Kral I. Charles’ı Parlamento’nun elinden zorla almış, kendi tutsağı haline getirmiştir. Ordu içinde zaman zaman baş gösteren, isyana varır derecedeki huzursuzluk, Cromwell’in bizzat müdahalesi ve çok az cezalandırma ile sona erdirilmiştir. Parlamento’nun özellikle “askerlerin biriken maaşlarının ödenmesi” talebini ve bunun yanındaki talepleri kabul etmeye yanaşmaması, ülkedeki diğer güçleri de kendi çevresinde toplamaya gayret etmesi ve kuzeyden İskoç kuvvetlerini de davet etmesi üzerine, İkinci İç Savaş’ın “silahlı çatışmalar” bölümü Temmuz 1648’de başlamış, altı ay sürmüştü ve ordunun tüm diğer kuvvetleri tek tek yok etmesiyle ve 1648 sonunda kesin galibiyetle sonuçlanmıştır.

6. İkinci İç Savaş kazanıldığında, artık ordunun programı, ilk “Agreement of the People” değil, daha sonra generallerin kaleme aldığı, ordunun çıkarlarını ve güvenliğini güvenceye alan daha az devrimci programdır. Lordlar Kamarası lağvedilmiş, bundan kısa süre sonra Parlamento dağıtılmış ve Devlet Konseyi adında olağanüstü yetkili konsey yürütme görevini üstlenmiştir. Kral I. Charles

yargılanmış ve 30 Ocak 1649'da idam edilmiştir. Churchill'e göre, "aksi halde Cromwell'in orduyu kontrol altında tutabilmesine ve kendisinin ve diğer generallerin hayatta kalabilmesine pek imkan yoktu."

7. Daha sonra seçilen ve toplanan parlamentolar ile askeri yönetim arasındaki sorunlar hiç bitmemiştir. Cromwell'in 1649-50'de İrlanda'daki ayaklanmayı kanlı biçimde bastırması ve 1651'de II. Charles ile birlikte hareket ederek İngiltere'yi işgale girişen İskoç ordusunu bozguna uğratmasıyla Cromwell'in gücü perçinlenmiştir. Cromwell, Nisan 1653'te yanında bizzat komuta ettiği 40 tüfekendaz ile Parlamento'ya gelmiş ve lağvetmiştir. Yeni seçilen Parlamento da, ordunun (ve tabii ki Cromwell'in) iradesini sınırlama eğilimi gösterdiğinde Aralık 1653'te lağvedilmiştir. Aynı ay içinde Cromwell ömür boyu "Lord Protector" ilan edilmiştir. Cromwell Mart 1655'te ülkeyi 11 bölgeye ayırmış ve her birinin başına tam yetkili bir tümgeneral atamıştır (halk arasında "godly governor/tanrı gücünde vali" olarak anılmaktadır).

8. Hukuken adlandırmaları ne olursa olsun, 12 yıl filen süren asker-egemen yönetim, ağır baskı, mülk gaspı ve adaletsizlikler nedeniyle halkın tüm kesimleri nezdinde desteğini ve meşruiyetini yitirmiş; Cromwell'in 1658'de ölümünden sonra iki yıl dahi dayanamamış ve çökmüştür. Orduda özellikle alt rütbelilerin önemli bir kısmı da "Parlamento'ya itaat isteklerini" açıkça dile getirmiş ve yeni silahlı çatışmalara girişen Cromwellist generalleri terk etmişlerdir. Bu ortamda Mayıs 1660'ta II. Charles'ın davetle sürgünden dönmesi üzerine monarşi restore edilmiştir.

9. O tarihte, muharebe sahasında yenilmez olan 40 bin kişilik Ironside Army, halkın tüm kesimlerinin nefretini kazanmış; sessiz-sedasız evlerine ve önceki işlerine dönmüştür. Churchill, ordunun kansız biçimde dağıtılmasını "mucize" olarak niteler.

10. Krallık ve Parlamento restore edildiğinde, artık herkesin dilindeki parola "daimi ordu istemiyoruz" (no standing army), Britanya toplum ve siyaset yaşamında kökleşen bir gelenek haline gelmiştir.

1642-1660 arasındaki 18 yıllık kanlı dönemden, İngiliz siyaseti ve toplum yaşamına kalan miras "kaba askeri güce asla fırsat vermeme"

ilkesi olmuştur. Bu siyasi ilke, 100 yıl sonra ABD'nin kuruluşu, sonraki yüzyıllarda diğer Anglo-Sakson kökenli devletlerin (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) siyasi kültüründe temel ilkelerden biri olarak yer almıştır.

Büyük Britanya çoğunlukla uluslararası alanda olmak üzere daha ağır krizler yaşadığında dahi (örneğin Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile eşanlı olarak yaşanan İngiliz-Fransız Savaşı veya günümüze daha yakın iki dünya savaşında), sivil-asker ilişkilerinde kayda değer bir kriz yaşamamıştır. Kısaca, askerler üzerinde sivil denetimin kurumsallaştığı, sivil-asker ilişkilerinde uyumun en ileri düzeyde olduğu bir ülkedir.

Amerika Birleşik Devletleri

Orduya karşı şüphecilik ulusun kuruluşundan bu yana Amerika'nın temel özelliklerinden biri olmuştur. Amerikan halkının orduya şüpheli bakışı, sivil dünyada/toplum hayatında işler zorlaştığında değişmekte ve bu şüpheli tutum dengelenmektedir.²⁸⁰

Weigley'e göre²⁸¹ ABD'de orduya karşı şüpheli tutumun kökenleri, "daimi orduya karşı hasmane tutum" taşıyan İngiliz siyaset geleneğine dayanır. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri haline gelecek kolonilerde daha "Amerikan ordusu" yokken bile, kolonyal Amerika'daki sivil kültür, askere karşı şüpheli ve hasmane tutumu özümsemiştir. ABD'nin kuruluşundan itibaren "meslek askerleri, kendilerini bir tür düşman topraklarda görmüş, sivillerin güvensizliğini hissetmiştir." Tabii ki sivillerin bu güvensizliği ve husumeti de karşılıksız kalmamıştır: Askerler, askeri kültürde bugün de hakim olan "disiplin etosu ve erkeklik erdemi"ni, sivillerin kolaycı-gevşek değerlerinden hep üstün görmüştür.

Weigley'in anlatımından, kuruluştan (1777) Soğuk Savaş sonuna (1990) kadar 200 yılı aşkın dönemde, sivil-asker ilişkileri ve sivil denetimi bağlamında şu olguları ve sonuçları çıkarabiliyoruz:²⁸²

1. Bağımsızlık öncesi dönemde, kolonyal Amerikalıların belleğinde Lord Protector Cromwell ve ordusu hiç de uzak bir hatıra değildir. Daimi ordu demek, despotluğun/tiranlığın aracı demektir. Nitekim Britanya Hükümeti'nin 1763 yılında Amerika kıtasına daimi asker garnizonu yerleştirme kararı, kolonyal Amerikalılar tarafından

kendileri aleyhine olan kanun ve kararları “despotça” yöntemlerle uygulama girişimi olarak görülmüştür.

2. Bağımsızlık Savaşı boyunca ve sonrasında, Amerikan Kongresi (Continental Congress), yeni kurdukları ordunun komutanının (George Washington) yeni bir Cromwell haline gelebileceği kaygısıyla, orduya güvenmemiş, hep gayrı makul derecede yakın denetim altında bulundurmaya gayret etmiştir.

3. Kuruluş yıllarında (1777-1787) yerel askeri birliklerin muhtelif isyanları olmakla birlikte (Massachusetts, Connecticut, Pennsylvania ve New Jersey), en önemli sivil-asker krizi 1783 yılında, bir kısım subayların (conspirators/komplocular), “yaşam boyu yarı-maaş verilmezse ordunun harekete geçeceğini” ilan etmeleriyle yaşanmıştır. Washington durumu tüm çıplaklığıyla Kongre’ye iletmış, bu komployu bastırmak üzere, subayları New York yakınlarında Newburgh’ta toplamış ve ünlü hitabıyla (Newburgh Address) “kalkışma niyetinde olanların utanç duyması gerektiğini” bildirmiş, tüm subayların itaatini tesis etmiştir. Weigley’e göre, Washington’un müdahalesi olmasaydı veya Washington başka türlü davransaydı, Amerikan sivil-asker ilişkileri tamamen farklı biçimde seyredebilirdi (Washington’un Cromwell olma fırsatını bilinçli olarak teptiğini ima ediyor).

4. Kuruluş sonrasında (1787) Amerikan İç Savaşı’na (1861) kadar olan dönemde, siyasetçilerin daimi orduyu özellikle çok küçük tutması (elbette, büyük ordu gerektirecek kriz olmaması) nedeniyle, Amerikan ordusu ülke siyaseti bağlamında oldukça kenarda kalmış, sivillere itaat dışında bir seçeneğe sahip olmamıştır. Sivil denetimin bu dönemde kurumsallaştığı ve ordu tarafından içselleştirildiği söylenebilir. Ayrıca, meslek subaylığı bu dönemde gelişmiş, gerçek anlamda Amerikan ordusu bu dönemde oluşmuştur. Anayasa’ya ve sivil otoriteye itaat, bu dönemde subay etosunun ayrılmaz parçası haline gelmiştir.

5. Amerika tarihindeki en ağır kriz olan İç Savaş Dönemi’nde (1861-65) sivil-asker ilişkileri gerek Güney’de gerekse Kuzey’de daha fazla güven, uyum ve işbirliği düzeyine ulaşmıştır. İki tarafta da, görevden alınan komutanlar olduğunda dahi, asker cephesinde sivil otoriteye karşı bir “asi tavır” olmamıştır.

6. Amerika'nın dünya siyasetinde önemli bir aktör olarak belirlediği 1890 yılından bugüne kadar (2013) asker üzerinde sivil denetim bağlamında ağır sorun yaşanmamış; sivil-asker ilişkileri dönemin krizlerine bağlı olarak zaman zaman gerilmiş; ancak hiçbir zaman sivil otorite karşısında "ordu" bir bütün veya kurumsal olarak tavır almamıştır.

Bir Amerikan deniz subayının, diğer birkaç Amerikan subayının da bulunduğu ortamda, sohbet esnasında bir Türk subayına²⁸³ anlattığı anekdot, askerlerin özellikle Anayasa'ya bağlılık yanında sivil siyasetin "iç oyunlarına alet olmama" düşüncesini yansıtmaya açısından ilginçtir:

"Watergate sürecinde, Kongre soruşturması gelip Nixon'a dayanmış, Kongre'de Başkan'ın görevden alınmasına doğru giden sürecin işleyeceği belli olmuştur (1974 yaz ayları). Nixon, kuvvetlerin başındaki en üst rütbeli askerleri (kuvvetlerin kurmay başkanlarını) Beyaz Saray'da toplar ve "Kongre'yi lağvedip, belirli bir süre sonra Kongre seçimleri, ardından Başkanlık seçimi yapmayı düşünüyorum; bu konuda sizlerin desteğine güvenebilir miyim?" diye sorar. Geleneksel olarak bu türden toplantılarda, ilk önce en kıdemsiz askerin görüşlerini belirtmesi beklenir. Ancak "genelkurmay başkanı" muadili olan "Kurmay Başkanları Heyeti Başkanı" hiçbir askerin konuşmasına fırsat vermeden: "Mr. President, we serve to uphold the Constitution, not keep a particular President in office" (Sayın Başkan, biz Anayasa'yı yaşatmak için hizmet ederiz, belirli bir başkanı görevde tutmak için değil) der ve toplantı biter. Nixon bir haftaya varmadan istifa eder."

Böylece, sivil "başkomutan" eliyle yapılacak bir darbe (yürütmenin yasamayı lağvetmesi), askerler tarafından daha fikir aşamasında reddedilmiştir.

Genel olarak, Büyük Britanya bahsinin başlangıcında belirtilen hayali "ölçek"te, "tam denetim" ucuna koyduğumuz Büyük Britanya'dan hemen sonra ABD'yi sayabiliriz. Son 150 yılda ABD'de sivil-asker ilişkileri tartışması, siviller ile askerler arasındaki ilişkinin uyumlu, gerilimli, güvenli/güvensiz olduğu hakkındadır; ciddi olarak nitelenebilecek sivil denetim sorunu olmamıştır.

Langston'a göre, siyaset bilimciler ve sosyologlar ABD ordusuna yönelik toplumun üç temel tutumu olduğu yönünde hemfikirdir: (1) Amerikalılar savaş konusunda sabırsızdır; (2) Amerikalılar insanların ölümü konusunda hassastır; (3) askerlerin farklı olmayı hakkı olarak görmesi konusunda şüphecidir.

ABD'de ordunun darbe girişiminde bulunma olasılığı gibi bir algı olmasa da, bu durum sivil-asker işbirliğinin ve askeri verimliliğin önünde engellerin olmadığı anlamına gelmemekte, bilakis bu ülkede de sivil-asker ilişkilerini zayıflatan eğilimler görülmektedir.²⁸⁴ Bu bağlamda yukarıda verilen üç maddenin, sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir zemine oturması için önemli bir toplumsal kontrol mekanizması getirdiği görülmektedir.

2000'li yıllar itibariyle birçok sivil Amerikan vatandaşının orduya saygı duyduğunu vurgulayan Langston'a göre, yaşlı kesim gençlere göre daha negatif bir tutum sergilemekle birlikte, toplumda genel olarak orduya duyulan güven diğer kurumlardan daha yüksektir. Ancak, bu güvene rağmen, Amerikan toplumunun orduya bakışındaki değişkenlik ve şüphecilik toplumda egemen olan liberalizm temelli ulusal ideoloji ile açıklanmaktadır. Yazara göre toplumda egemen olan ve kişisel bağlılıkları grup sadakatinin üzerinde tutan liberalizm temelli değer ve tutumlar, askere alma ve ordudaki hizmet esasları ile çelişmektedir. Ayrıca, liberalizmin insan hayatına verdiği değer ile Amerikan hükümetinin politika ve askeri uygulamaları arasındaki derin çelişki, toplumdaki şüpheciliğe katkı yapsa da, savaş zayıyatına karşı hassasiyeti liberalizmden çok Amerikalıların yaşam hakkı anlayışına dayandırmak gerekir.²⁸⁵

Ordunun diğer kurumlara göre toplumun gözündeki farklı ve ayrıcalıklı konumunu, bu kurumun Amerikan ulusal kimliğinin ve amacının bir sembolü haline gelmesine bağlayan Langston, liberalizm temelli eleştiri dışında savaşlarda yaşanan zayıyata tepkide iki farklı faktörün etkisini vurgular:²⁸⁶

I. Demografik faktör: Amerikan ailelerinin gittikçe küçülmesi ve genç nüfusun azlığı, Amerikan toplumunun can kayıplarına tepkisini artırmaktadır.

II. Ordu-sivil elit kopukluğu: Orduyu ve orduda hizmeti reddetmek Amerikan sivil elitlerine özgü bir tutum haline gelmiştir.

Amerikalıların askerlere karşı şüphecililiği ve asker karşıtı tutumu karşısında Huntington çelişki olarak algıladığı şu iki soruyu sormaktadır: (1) Neden savaş kahramanı askerler ülkede bu denli popülerdir? (2) nasıl olur da ülkenin ilk 33 başkanından 10'u general kökenli olur? Savaş kahramanı olan bir askerın askerlik deneyimi olmayan rakibine nispeten daha başarılı bir siyasi aday olarak görülmesini, askere pek saygıyla yaklaşmayan toplum için anomali olarak gören Huntington, hiçbir askerın sadece asker kimliğini öne çıkararak ülkede asla popüler olamadığını ifade etmektedir.²⁸⁷

Weigley'e göre, siviller ile askerler arasındaki mesafe ve güvensizliğin varlığı konusunda Amerikan tarihi boyunca bir farkındalık olsa da, 20. yüzyıldan önce ordu, politika oluşturma konusunda hem fazlasıyla kenarda, hem de iki kesim arasındaki kültürel mesafenin etkilerinin görülebilmesi için topluma göre küçük kalıyordu. Ne var ki 20. yüzyılda ordu artık ne kenardadır ne de Amerikalıların ve hükümetlerin endişelerine karşı ilgisizdir.²⁸⁸

Soğuk Savaş Dönemi'nin yarattığı birliktelik ve uyuma rağmen, Vietnam Savaşı ve sonuçları, sivil ve asker kesimler arasındaki şüphecililiği artırmış ve kültürel mesafeyi açmıştır.²⁸⁹ Amerikan sivil-asker ilişkisinin altında yatan güvensizlik, Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle biraz daha derinleşmiştir.²⁹⁰

Zorunlu askerlik kaldırıldığından beri, Amerikan eliti orduyu ve orduya katılımı daha fazla gözardı eder olmuştur.²⁹¹ Bu durum ülkede demografik temelde ordu-toplum mesafesini artırmakla kalmamış, devlet kademelerinde yükselen ancak askerlik yapmayan sivil elitlerle askerlerin politika tercihlerinin farklılaşmasını getirmiş ve beraberinde çatışma riskini de artırmıştır. Ricks'in Amerikan siyasi ve ekonomik elitlerinin askeri konularda bilgisiz olduğu yönündeki tespitleri,²⁹² yukarıdaki bulgu ve tespitlerle yorumlandığında; ABD'de sivil-asker ilişkilerinin çatışmaya açık olmakla birlikte, yasal temelde belirlenmiş dengeler ve uzlaşa üzerinden yürüdüğünü göstermektedir.

ABD'nin ve ordusunun Soğuk Savaş Dönemi sonrası bir süper güç olarak oynadığı rol, tehdit ve güvenlik eksenli olarak sunulsa da ülke çıkarları temelinde müdahaleciliği doğurmuştur. Özellikle II. Körfez Harekatı ve Afganistan müdahalesi, geçmiş savaş ve müdahalelere göre daha sınırlı bir zayıflık getirmiş olsa da, hem ülke içinde hem de

ülke dışında hareketlerin meşruiyeti ve insan hakları ihlalleri temelinde ABD yönetimini ve orduyu daha çok eleştirilen bir noktaya taşımıştır. ABD’de örgütlü toplumun, bu hareketler ve yaşanan kayıplar nedeniyle ülke içinde ortaya koyduğu eleştirilerin de etkisiyle, hem ordu-toplum ilişkileri olumsuz etkilenmiş hem de sivil-asker ilişkilerinin seyri değişmiştir. Bu değişimde, toplum kanadının sivil-asker ilişkilerindeki etkinliği yükselmiştir. ABD ordusunun Irak’tan ve Afganistan’dan çekilme planlarının temelinde, diğer faktörler yanında yaşanan bu olumsuzlukların ve toplumsal tepkinin etkisini de görmek gerekmektedir.

Almanya

Almanya’da modern anlamda sivil-asker tartışmalarının Clausewitz ile birlikte başladığı görülmektedir. Prusya’da Clausewitz tarafından dile getirilen, askerlerin siyasi otoritenin emrine girmesi konusuna iktidarda olan Prusyalı subayların direnç gösterdiği görülmektedir.²⁹³ Clausewitz’in görüşüne, liberal Fransız düşüncesine yakın olduğu gerekçesiyle pek itimat edilmemiştir.²⁹⁴ Ancak bu durumu, askerlerin iktidardaki ayrıcalıklı konumunu kaybetmek istememeleriyle ilişkilendirmek daha doğru olacaktır.²⁹⁵

1898’de yaşamını yitiren Bismarck Dönemi’nde Alman Birliği sağlanmış ve ilk iş olarak Prusya denetiminde bir Alman ordusu oluşturulmuştur. Bu dönemde, ordu ile İmparatorluk Meclisi arasında gerilim hakim olmuştur. Sonrasında ordu Bismarck’ı istifaya zorlamış ve bunu başarmıştır. Bismarck sonrasında, ordu ülke yönetiminde başat aktör olarak yer almıştır.²⁹⁶ 19. yüzyılın sonundan itibaren meclis Alman siyaset tarihinde hep yer almasına rağmen, 1950’lere kadar her zaman ordunun gerisinde kalmıştır.²⁹⁷ Almanya tarihinde, Moltke ve Bismarck 19. yüzyıl sivil-asker ilişkilerine damga vuran iki isim olarak anılmaktadır. Belge, bu ilişkiyi tipik bir sivil-asker çekişmesi olarak tanımlamaktadır.²⁹⁸

Almanya’da ordunun sivil yönetime tabi olmasını sağlayacak, askeri verimliliği artıracak ve ordunun toplumla entegrasyonunu geliştirecek düzenlemeler, II. Dünya Savaşı sonrasında ordunun demokratik sivil-asker ilişkileri temelinde yeniden kurulması aşamasında öne çıkmıştır.²⁹⁹ Bu dönemde bir nevi yeni bir askeri felsefe oluşturma çabası ve buna bağlı olarak, profesyonel esasa dayalı daha az gerilimli

bir ordu-yurttaş ilişkisi kurmak için kurumsal ve bireysel düzeyde uygulanacak yeni prensipler (Innere Führung) ortaya konulmuştur.³⁰⁰

Almanya'da II. Dünya Savaşı sonrası ortaya konan "Innere Führung" prensipleri; kurumsal düzeyde ordunun "devlet içinde devlet" konumuna gelmesi yönündeki kaygıları ortadan kaldırmaya dönük olarak, demokratik prensiplerin uygulanmasını ve ordunun sivil yönetimin kontrolünde olmasını öngörmüştür.³⁰¹

Innere Führung prensipleri bireysel düzeyde: "üniformalı yurttaş" (the citizen in uniform) kavramı üzerinden ordu ve toplum arasındaki bağın yeniden kurulması yanında, askerlerin temel bireysel haklarının garanti altına alınması ve ordu içinde anayasal prensiplerin uygulanmasını içermiştir. Bu kavram daha sonraları demokratik değerler ile profesyonel etiği birbirine bağlayan bir liderlik felsefesine dönüşmüştür.³⁰² İlk kez, 19. yüzyıl Prusya ordusunda reformcu Scharnhorst tarafından kullanıldığı belirtilen³⁰³ "üniformalı yurttaş" kavramı ise ordu mensuplarını özgür bireyler, sorumlu yurttaşlar ve profesyonel askerler olarak nitelemektedir.³⁰⁴

II. Dünya Savaşı sonrasında, Alman ordusunun dönüşüm dinamikleri, kuşkusuz günümüz itibarıyla, asker elitler ile sivil elitler arasında kültürel değerler boyutunda yaklaşma yaratmıştır. Birinci kısımda anılan ERGOMAS çalışmasında, Alman asker ve sivil elitleri arasında dışavurumsal değerler bakımından fark gözlenmemiş olması, bu dönüşüm çabalarının hedeflenen sonuçları doğurduğuna kanıt sayılabilir.³⁰⁵

Almanya'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra sivil-asker ilişkilerinin demokratik prensipleri yansıttığı gözlenmektedir. Küreselleşmenin sonucu olarak, uluslararası güvenlik meselelerinin ön plana çıkması ve Alman ordusunun AB içerisinde yükselişi ile güvenlik kavramının toplum tarafından 2000'lerde tekrar yorumlandığı görülmektedir. Bu yeni dönemde ordu, toplum tarafından kilise, polis gibi bir kurum olarak algılanmaya başlanmış ve toplumun yaşam tarzına etkisi noktasında meşruiyet tabanını kaybetmiştir.³⁰⁶ Almanya'da geçmişte devletten önce ordunun geldiği gözönünde bulundurulduğunda bu çarpıcı bir dönüşüm olarak görülebilir.

Almanya’da Yeşiller Hareketi ve Yeşiller Partisi’nin öncülüğünde 1970 ve 1980’lerde gelişen toplumsal hareketler, ekolojik gerekçelerle askeri harcamaların kısıtlanması konusunda baskı unsuru oluşturmuştur. Ancak orduda küçülme ve yeniden yapılanma girişimleri 1990’lı yıllarla birlikte başlamıştır.³⁰⁷ Bu gelişmeleri diğer pek çok ülkede olduğu gibi Almanya için de değişen güvenlik algısı ve post-modern ordu yapılanmasının getirdiği yeni misyonlara bağlamak gerekir.

Almanya’da 1991 Körfez Savaşı’ndan sonra, askerliği profesyonellere bırakmanın gereğine dair eğilim özellikle gençler arasında artmış ve “Orduya katılıma evet, fakat ben hariç, (Yes to Bundeswehr, but without me!)” söylemi daha fazla geçerli olmuştur.³⁰⁸⁻³⁰⁹ Gençlerdeki bu değişime rağmen, 2000 yılı itibarıyla Alman toplumunun üçte ikisinin zorunlu askerliğin devam etmesini desteklediği ve yükümlü askerliğin “üniformalı yurttaş” anlayışı sayesinde de daha eğitilmiş bir orduya hizmet edeceğine inanıldığı görülmektedir.³¹⁰ Savaşçı bir toplum yapısına sahip olmasına rağmen, Alman ordusunda askerlik süresi önce 12 aya, müteakiben 6 aya indirilmiş ve 2011 yılında alınan bir kararla zorunlu askerlik askıya alınmış ve ordu tamamen profesyonelleştirilmiştir.

Japonya’ya benzer şekilde Almanya da militarist geçmişine rağmen, orduyu sivil siyasete tabi kılma konusunda başarılı olmuştur. Uygulamanın askerler dahil toplumun tüm kesimlerinde kabul gördüğünü de söylemek gerekir. Alman Genelkurmay Başkanı’nın dış politika konularında profesyonel olarak askerlerin de fikir beyan etmesi gerektiği savı nedeniyle yakın dönemde kıyasıya eleştirilmesi de bu konuda son yıllar için verilebilecek önemli bir ölçüt sayılabilir.

Bugünkü özellikleri bakımından Alman ordusu (Bundeswehr) Moskova’nın post-modern ordu tanımına yakın özellikler göstermektedir.³¹¹ 2000’li yıllarda barışı koruma misyonları Almanya’da toplumsal tabanda daha fazla destek bulmaya başlasa da, içerdiği çatışma unsurları nedeniyle bu tür uluslararası askeri müdahalelere karşı çıkanların oranı, çoğunluk olmasa da bir hayli yüksektir.³¹² Alman ordusunun Afganistan’da ISAF içinde görev yapmasına rağmen çatışma bölgelerinde görev almaması ve ABD

ordusuna göre daha farklı bir politika izlemesindeki temel nedenlerden birisi de bu yöndeki toplumsal tepkilerdir.

Alman toplumunda, “bilgi güçtür” prensibiyle bilgi ve eğitime verilen önem, öne çıkan “tek adam kültürü” ve “düello kültürü”³¹³ düşünüldüğünde; Alman toplumunu, toplumdaki sivil-asker ilişkilerini ve Alman askeri kültürünü anlamlandırmak biraz daha kolaylaşmaktadır.

Fransa

Bugün İnternet’te elektronik arama motorlarına <coup d’etat> tabirini yazarsak, Batı demokrasileri arasından hiç de beklenmedik bir eşleşme olarak Fransa karşımıza gelir. Zaten dünya literatüründe darbe kavramını ifade eden terim olan “coup d’etat” Fransızcadır. Ayrıca, coup d’etat ile aynı sıklıkta kullanılsa bile, darbeyi ifade etmek üzere yine Fransızca olan “18 Brumaire” tarihi, bir kavram olarak, sonraki dönemlerde darbeyi yapan veya darbe ile gidenler için kullanılmıştır (18 Brumaire, Yeni Cumhuriyet Takviminde, Yedinci Yıl’ın İkinci Ayı’nın 18. günüdür; miladi takvimde, 9 Kasım 1799’a karşılık gelir).

Fransa’nın darbe literatürüne katkıları bu iki tabirden ibaret değildir; bu tabirler yaşanan olaylardan doğmuştur. Günümüzde Afrika ülkelerinde sivil yönetimin zayıflığı ve askerlerin kendi aralarındaki hiyerarşiye itaat etmemesini mizahi bir dille “sabah erken kalkan yönetime el koyar” şeklinde ifade ediyorsak; Batılı demokrasi olarak niteleyebileceğimiz ülkeler arasında bu türden mizah konusu olmaya en yakın aday Fransa’dır. Fransa, günümüz demokrasileri arasında, hem yakın tarihe kadar (1958 ve 1961 krizleri) hem de önceki 200 yıllık demokratikleşme sürecinde (1789 ve sonrası), sivil-asker ilişkilerinin en sorunlu olduğu ülkelerin başında gelmektedir.

1789 öncesi Fransa’yı, Roma İmparatorluğu’ndan bu yana, Avrupa’nın en merkezîyetçi ve otokratik rejimle yönetilen ülkesi olarak nitelersek yanlış olmayız; Rusya’yı Avrupa’da sayarsak, merkezîyetçilik ve otokraside ikisi başa baş gider. 1789-92 İhtilali, Kral ile Meclis’in Halk Kanadı’nın mücadelesi olması, kralcı güçler ile halkın silahlı çatışması bakımından 1642-48 Britanya İç Savaşı’na benzese de ne öncesindeki koşullar ne de sonrasındaki olaylar Britanya’ya benzer. İhtilal

öncesinde, ordu üzerinde Kral'ın denetim sorunu yoktur; Kıta Avrupa'sının en büyük kara ordusudur; karada birleşmiş halde gelseler dahi İngiliz, İspanyol, Avusturya ve çok sayıda Alman prensliğinin güçleriyle boy ölçüşebilecek durumdadır. Fransız donanması, denizlerde İspanyol ve İngiliz armadalarına boyun eğdirebilecek güçtedir.

Fransa'da sivil-asker ilişkileri ve sivil denetim, Fransız demokrasisinin evrilmesiyle paralel biçimde çok sancılı, bol buhranlı bir süreç olmuştur. Fransa'da sivil-asker ilişkileri sorunsalı ve özellikle ordunun denetimi, Büyük İhtilal sonrası dönemde başlayan ve Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'da artık ortadan kalktığını varsayabileceğimiz önemli bir sorundur. Varsayıyoruz çünkü günümüzden geriye gittiğimizde, 1968'de önemli bir müzakere konusu olmuştur; 1961'de darbe girişimi bastırılmıştır; 1958'de askerlerin açık talebiyle olağanüstü yetkili atama yapılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında bir kaos vardır; iki dünya savaşı arasındaki dönem nispeten fırtınasız geçmiştir. Ancak Büyük İhtilal sonrasında 1799'da Napolyon'un askeri darbe ile yönetimi ele geçirmesinden itibaren, 1812, 1830, 1848-51, 1870-71 tarihleri ordu ile sivil yönetim arasında ağır krizlerin olduğu, aynı zamanda devlet düzeninin de çöktüğü olağanüstü dönemlerdir.

1789'un Fransız ordusu ile 1815'in Fransız ordusu arasında büyük fark vardır; öyle ki, 1789'dan önce münhasıran aristokrat subayların denetiminde tipik bir kraliyet ordusu iken, 30 yıla yakın dönemde tamamen değişmiş ve devrimci "eşitlik" fikrini benimsemiş subay ve erlerden oluşan bir "yeni ordu" haline gelmiştir. 1799-1815 Napolyon Dönemi'nde, ordunun "ulusal ordu"luk bilinci pekişmiş, kendi ayrı kurumsal kimliği, düşünüş ve eylem kapasitesi oluşmuştur. Napolyon'un 18 Brumaire darbesini başarıya ulaştıran, 1795-99 döneminde savaşlarda başarılı bir general olmasından çok, ordu içinde Napolyon'a duyulan güven ve sevgidir. Napolyon, Cromwell gibi devrimin başlarında rolü olmasa da, iç savaşın büyük ölçüde sonuçlandığı ancak dış tehlikelerin ve siyasi karmaşanın azalmadığı bir ortamda, Cromwell'e göre daha zayıf konumda olmasına rağmen, komplocu ortak olduğu bir darbeyi kendi lehine kullanarak kısa sürede tek kişi konumuna gelmiştir.

Napolyon sonrası dönemde orduda oluşan ayrı kimlik, düşünüş ve eylem eğilimi, sonraki dönemlerde güçlü askeri şahsiyetlerle birleştiğinde, sivil iktidar için sorun olmuş, sıklığı hiç az olmayan siyasi krizlere yol açmıştır. Fransa'nın her yeni cumhuriyet ve cumhuriyet sonrası rejime geçişinde, örgütlü en büyük güç olan ordunun dolaylı veya doğrudan parmağı vardır. Örneğin, İkinci Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı seçilen Lui Napolyon, ordunun desteğiyle Meclisi feshetmiş (2 Aralık 1851 darbesi) ve daha sonra III. Napolyon unvanıyla imparator olmuştur. 19. yüzyıl Fransa'sında, önemli toplumsal ve iç-dış siyasi buhranlarda, her zaman bütüncül hareket etmese de ordunun bir siyasi aktör olarak etkisi ve müdahalesi olmuştur.

Demokrasi çağı olarak adlandırabileceğimiz 20. yüzyılın ikinci yarısında, Fransa'da Cezayir ile bağlantılı krizler olarak nitelenen 1958 ve 1961 olayları, temelde sivil iktidarın asker üzerinde denetiminin zayıflığını gözler önüne sermiştir. 13 Mayıs 1958'de³¹⁴ Cezayir'deki Fransız generallerin teşkil ettiği cunta, kolonyal yönetimi devirmiş ve Fransa Cumhurbaşkanı'ndan "Cezayir'in terkinin önlemek üzere, De Gaulle başkanlığında ulusal birlik hükümeti kurulması"ni talep etmiştir. De Gaulle o sırada, on yılı aşkın süredir aktif siyasetin dışındadır ancak görevi üstlenmeye isteklidir. Bu arada Cezayir'deki darbeci Fransız Kuvvetleri, taleplerinin yerine getirilmemesi ihtimaline karşı birkaç seçeneği içeren hareket planları geliştirmiştir. De Gaulle, 29 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı'nın görev çağrısını olağanüstü yetkiler de içeren bazı şartlarla kabul eder. Teoride ve pratikte olanlar, bir askeri darbedir. Ancak ordunun talebiyle görevi üstlenen De Gaulle, üç yıl sonra yine aynı cenahtan bir darbe girişimine maruz kalır.³¹⁵ Bu kez, Cezayir'de konuşlu Fransız kuvvetleri 21 Nisan 1961 gününde ayaklanır, kıta Fransası'ndaki bazı askeri birliklerin desteğini de alır; De Gaulle Fransız halkına çağrı yapar, sivil toplum direnme kararlılığı gösterir ve darbe girişimi 26 Nisan 1961'de güçlkle bastırılır. Aynı De Gaulle'ün 1968 toplumsal olaylarında, halka ve öğrencilere karşı orduyu kullanmak üzere generallerin desteğini istediği rivayet edilir.³¹⁶

Demokratik geleneği ve demokratikleşme süreci Almanya ve Japonya'ya göre daha eski olan Fransa'da sivil iktidarların, II. Dünya Savaşı sonrasında, Almanya ve Japonya'da olduğu gibi ordu üzerinde

“sivil denetimi” tam olarak tesis edemediği; askerin sivil erkin yanısıra, zaman zaman sivillere cephe alarak siyasete müdahil olduğu görülmektedir. Ülke bahsinin başlangıcında belirtildiği gibi, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle, özellikle Avrupa genelinde orduların tam sivil denetim altına girmiş olduğu, Fransa için de kabul edilen genel bir varsayımdır.

Japonya

Doğrudan Japonya bahsine girmeden önce şunu belirtmekte fayda olabilir: Demokrasi geleneği veya deneyimi olmayan ülkelerde sivil-asker ilişkilerinin tarihsel evrimini incelemek daha kolay görünür. Tek kişi rejimlerinde, ordu kurum olarak ayrı kurumsal kimlik geliştirse dahi, yapacağı şey neticede tek kişinin yerine başka bir tek kişiyi getirmesi veya kendi başkumandanını tek kişi yapmasıdır (Roma İmparatorluğu örneğindeki gibi). Veya birkaç kişi rejimlerinde (aristokrasi), yöneten zümre çoğunlukla ordunun yönetim kademesini de kendi zümresine münhasır kılarak orduyu denetim altında tutmaya çalışır. Tek kişi rejimlerinde esas sorun, sivil kurumların askerleri denetim altında tutması değil, ordunun tek kişiye sadık kalması veya kalmamasıdır.

Örneğin, şimdi ele alacağımız Japonya’nın 1945 sonrasına dayanan oldukça yeni ve kısa demokrasi deneyimi vardır; hemen sonra irdelenecek Çin ve Rusya’da ise demokrasi deneyimi hiç olmamıştır. Üçü de 20. yüzyıl öncesinde tarihsel olarak otokrat tek kişi rejimiyle yönetilmiştir. Yine de anılan üç ülkede sivil-asker ilişkileri ve asker üzerindeki sivil denetim farklı seyir izlemiştir. 1945 sonrası hariç olmak üzere Japonya’da, Çin’de ve Rusya’da çağlar boyu egemen yönetim biçimi “otokrat tek kişi”dir.

Japon tarihinin bilinen ilk kayıtları MS 7. yüzyıla dayanır. Bu zamanda güneşin oğlu “imparator” tek merkezi otorite olarak görünür. Sonraki dönemler ve Japonya’nın coğrafyası dikkate alındığında, bugünkü Japon adalarının tamamında sözü geçen bir merkezi otorite olması pek olası değildir. Yine de imparatorun, şeflikten devlete geçişi temsil ettiğini ve büyük bir nüfus ve coğrafya üzerinde hüküm sürebildiğini kabul etmemizde sakınca yoktur.

Sonraki dönemler, Roberts³¹⁷ öyle nitelense de, Ortaçağ Avrupası'na benzer. Heian Dönemi adı verilen 794-1185 yıllarında, Fujiwara klanı, yetişkin kişi olan imparatorların naibi olarak devleti idare etmiştir ("regent, viceroy" olarak adlandırılan naibler, yalnız yetişkin olmayan monarklar için atanır). İmparator'un gücünün daha da kısıtlandığı, nominal hale geldiği Kamakura Dönemi'nde (1185-1333) ise, "shogun" adı verilen, başkentte İmparatorluk Sarayı'nda yaşamayan askeri diktatörler ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Ancak, shogunların gücü de, tıpkı Avrupa'daki "feodal derebeyleri" gibi, daha küçük fakat kendi bölgelerinde özerk birer askeri güç olan diğer klan şeflerinin itaatiyle sınırlıdır; yani mutlak merkezi otorite yoktur. 1333'te Kamakura shogunluğunun sona ermesiyle, İmparator'un tüm gücü tekrar elinde toplama girişimleri başarısız kalmış, ülke 1603 yılına kadar süren daimi iç savaş ortamında yaşamıştır (Roberts iç savaş olarak niteliyor, ancak "derebeyi savaşları" ve "merkezi otoritenin yokluğu" Ortaçağ Avrupası'na benzer diyebiliriz). 1603'te Tokugawa ailesinin diğer tüm derebeylerine boyun eğdirmesi ve shogunluğu ve İmparator adına merkezi otoriteyi tesis etmesiyle, Japon tarihinde "Büyük Huzur Dönemi" olarak bilinen, 1860'a kadar sürecek 250 yıllık Tokugawa Dönemi başlamıştır. Bu dönemde Japonya, askeri ve sivil kurumları kök salan bir merkezi devlet haline gelmiştir. Dönemin özelliği, askeri güce dayalı tek kişi yönetimidir.

Avrupalı güçlerin yayılmasına karşı Asya'nın tepkisi bahsinde Roberts'in³¹⁸ anlatımıyla;

1. 19. yüzyıl başlarında, Batı'nın Hindistan'dan Çin'ine ve Çin'e nüfuz etmeye başlaması, özellikle 1839'daki Afyon Savaşı'nda o güne kadar Doğu'nun yenilmez gücü olarak görülen Çin'in, Britanya karşısında ağır bir askeri yenilgiye uğraması ve 1842'de "aşağılayıcı" koşullarda anlaşma imzalaması, Japon shogununun gözünden kaçmamış; daha önceki dönemlerde yaptığından daha güçlü bir şekilde yabancı güçleri Japon adalarından uzak tutmaya çalışmıştır.

2. ABD'li Amiral Perry'nin bir deniz filosuyla 1853'te Edo limanına girmesi, ertesi yıl Japonya'nın yine aynı filonun topraklarının gölgesinde, ABD ile elverişsiz koşullarda ticari anlaşmalar (Osmanlı'nın kapitülasyonları gibi) imzalamak zorunda kalmasına neden olmuştur. Bunu hemen Britanya, Fransa, Rusya ve Hollanda ile yapılan benzer

anlaşmalar izlemiştir (Osmanlı o sıralarda iktisadi bağımsızlığını, askeri yeteneğini ve merkez ülke konumunu yitirmiş, Avrupalı büyük güçlerin nüfuz mücadelesi alanı haline gelmiştir).

3. Diğer büyük klanlar, Tokugawa klanını uzaklaştırmak üzere Batı'nın modern askeri tekniklerini benimseyen girişimlerde bulunmuş; ülkeye Fransız, Alman, İngiliz askeri danışmanlar dolmuştur. Ülke yeniden iç savaş ve kaosa sürüklenmeden, 1868 yılında "Meiji Restorasyonu" adı verilen, dört büyük klanın bir bildirge ile tüm gücün İmparator'da olduğunu ve İmparator'un merkezi otoritesini tanıdıklarını ilan etmeleriyle başlayan dönemde, hızlı biçimde idari yapıda, eğitimde, üretimde ve orduda reformlar yapılmıştır.

4. Yeniden yapılanma döneminde, "askeri-sınai kompleks" diyebileceğimiz, askeri ve iktisadi güce dayanan yayılmacı bir Japonya doğmuştur. 1854'te "elverişsiz anlaşmalar" imzalamak zorunda kalan Japonya'nın yerini, 1905 yılında denizde ve karada Uzak Doğu'nun tartışmasız en büyük gücü sayılan Rusya'yı ağır yenilgiye uğratan, 1910 yılında ise Kore'yi ilhak eden Japonya almıştır.

İmparator'un merkezi otorite olarak yeniden tanındığı dönemin başından (1868) II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar (1945), otokrat merkezi otoritenin Japon ordusunu denetimiyle ilgili önemli bir sorun yaşanmamıştır.

Tarihsel olarak, 14. yüzyıldan itibaren askeri diktatör olan "shogun" tarafından yönetilen Japonya'da zaten yüzyıllarca bir tür yarı-askeri rejim hüküm sürmüştür. Ülke, 19. yüzyıl ortasından itibaren süratle sanayileşmiş ve 20. yüzyıl başında önemli bir askeri güç olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde de, askerlerin imparator-meclis-hükümet tarafından temsil edilen merkezi otoriteye itaati eksiksiz olmuştur.

Japonya'nın demokrasi deneyimi, II. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve ABD'ye kayıtsız-şartsız teslim olması sonrasında, uzun süren Amerikan işgali döneminde empoze edilen demokratik kurumların ve uygulamaların yerleşmesiyle mümkün olmuştur. Aşağıdaki paragraflarda, 1945 sonrası Japon demokrasi deneyiminde sivil-asker ilişkileri ve denetime değinilmektedir.

Japonya'da ordu için, modern yapılanmaya işaret eden ulusal savunma yerine nefsi müdafaayı çağrıştıran "Self Defence Force"

kavramının kullanılması, II. Dünya Savaşı sonrasında Japon ordusunun yaşadığı dönüşüme işaret etmektedir. Ordu tamamen gönüllülük esasına dayalı katılım (all-volunteer force) sistemi uygulamakta ve orduya katılanlar istedikleri zaman ordudan ayrılabilirlerdir. Genelde özel sektör ve kamuda yüksek gelirli işler çokça yer aldığından, ordu gönüllü katılanları elinde tutmakta zorlanmaktadır. Askerliğin toplumda kariyer hedefi olarak pek revaçta olmadığı ve prestijinin de düşük olduğu görülmektedir. Japonya’da II. Dünya Savaşı sonrası bir “de-militarizasyon” sürecinin yaşanmış olması bu durumun ana nedenlerindedir.³¹⁹

Japon ordusu tamamen sivil bürokrasiye tabidir. Ordunun siyasete müdahil olmaması konusunda toplum ve siyasetçiler çok hassas davranmakta ve kentsel alanlarda orduya ait yerleşke dahi bulunmamaktadır. Sivil kontrol, hem orduyu kısıtlamak hem de toplumda militarizmin yükselmesini önlemek için elzem görülmektedir.³²⁰

II. Dünya Savaşı’nda yaşanan felaketlerin de etkisiyle, Japonya’da toplumsal tabanda anti-militer düşüncenin yaygın olması siyasi partilerin tavrının da bu çerçevede olmasını sağlamakta ve savaş yanlısı görünmesini engellemektedir.³²¹

II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya ve Almanya’nın anti-militarist bir karakter kazanmasında sadece bu savaşın etkisinden söz edilemez. Hem Japonya hem Almanya için Amerika ittifakının benimsenmesi, Soğuk Savaş Dönemi’nde Amerika’nın bu ülkelerde kendi liberal değerlerini ve kurumlarını empoze etmesinin de bir sonucudur.³²² Şüphesiz Japonya’daki anti-militarist dönüşümün bir sebebi de ekonomik kalkınma temelli yaklaşımdır. Ancak burada ortak sermaye sınıfının etkisini de gözardı etmemek gerekir.

Japonya’da üç konuda genel toplumsal mutabakat vardır: (1) Sınırlı bir ordu gücünün anayasal kısıtlamalar çerçevesinde var olması, (2) ABD ile ikili ittifak, (3) refahın ekonomik büyüme ile sağlanması.³²³

Japonya’da askerler ABD-Japonya ittifakını kayıtsız şartsız olmasa da genel olarak savunmaktadır.³²⁴ Ülkede askerler, çatışmaların yarattığı zayıflığa karşı duyarlıdır ve ordu üzerinde sivil kontrolün olmasını

anlamalı bulsalar da politika yapım sürecine katılma konusunda isteklidirler.³²⁵

Japonya'nın, militarist geçmişine rağmen, çeşitli düzenleme ve yaptırımlarla orduyu sivil siyasete tabi kılma konusunda başarılı olduğunu görmekteyiz. Bu uygulamanın askerler dahil toplumun tüm kesimlerinde kabul gördüğünü söylemek gerekir. Japonya'da Hava Öz Savunma Kuvvetleri Komutanı Tamogami'nin II. Dünya Savaşı dönemindeki İmparatorluk ordusuna ve ordunun saldırgan tavrına övgüler içeren makalesi yüzünden yakın dönemde görevden alınması ve gösterilen tepkiler bu konuda önemli bir gösterge durumundadır. Japonya'da askerlerin %70'ten fazlasının, askerlerin hükümeti ve toplumu kapsayan eleştiriler yapmaması gerektiğine inanması³²⁶ da ülkede orduya biçilen toplumsal role yönelik önemli bir bulgu niteliğindedir.

Çin

Çin, bugünkü dünya üzerinde kesintisiz tek devlet/tek kültür olarak gelen en eski ülkedir. MÖ 453-221 dönemindeki "Savaşan Devletçikler" kaosunun sona ermesinden sonra Çin tek devlet olarak günümüze gelmiştir. İmparatorluk Dönemi'nin sona erdiği 1912 yılına kadar geçen 2100 yılda, tipik Asya geleneğinde (Türk-Çin-Hint-Rus-Pers-Arap) tek kişi yönetim biçimiyle gelmiştir.

İmparatorluk Dönemi, Ekim 1911'de yeni ordunun isyanı, Ana Kraliçe'nin tahtı, son Qing imparatoru ilan edilen bir çocuğa bırakması ve 1 Ocak 1912'de cumhuriyetin ilanı ile sona ermiştir. 1912-49 dönemi, tek parti askeri diktatörlüğü olarak anılsa da, 1912-28 döneminde generaller ve orducuları arasındaki savaşlar, 1931-49 döneminde de iç savaş nedeniyle ülke, 2100 yıl öncesindeki "Savaşan Devletçikler" kaosuna bir kez daha dönmüş gibidir. 1912-49 dönemini "tek kişi" veya "birkaç kişi" rejimi olarak nitelemek zor olsa da, "çok kişi" (demokrasi) olmadığı kesindir. İç Savaş'tan 1949'da zaferle çıkan Çin Komünist Partisi, o günden beri ülkeyi yönetmektedir.

Dünyada komünist partiler, silahlı kuvvetlerin devletin değil partinin kontrolünde olmasına özen göstermişlerdir. Bu yüzden Çin'de de ordunun tek muhatabı parti olmuştur³²⁷ ve ordunun iktidar partisi olan Komünist Parti'ye sadık olduğu herkes tarafından kabul

edilmektedir.³²⁸ Son dönemde, ordunun parti-ordusu olmaya devam ettiği kabul edilse de, 1970'lerin parti-ordusundan farklı olarak nitelendirilmektedir.³²⁹

Siyaset bilimci Yu Bin'e göre; siyasi ve askeri liderler arasındaki ilişki, 1966-1976 arasında gerçekleşen Kültürel Devrim sonucunda daha istikrarlı hale gelmiştir. İronik olarak, şu anki siyasi liderler hiçbir askeri deneyime sahip olmamasına rağmen, ordunun profesyonelleşmesi konusundaki çabalarda aktif rol oynamaktadır.³³⁰

1980'ler, Çin'de ekonomik kalkınmayla birlikte profesyonel modern orduya geçişin başlangıcıdır. Ordunun askeri meseleleri aşan konulardaki rollerinin azalmaya başlaması da yine bu döneme denk gelmektedir.³³¹ Çin'deki parti-devlet-ordu ilişkilerindeki dönüşüm, son dönemlerde demokratikleşme süreci yaşayan diğer Asya ülkeleri (Kuzey Kore ve Vietnam hariç) örneklerine de benzemektedir.³³²

Çin ordusunda 1990'lı yıllarda; 1980'lerdeki eğitim, teknoloji, lojistik, vb. konularındaki iyileştirmeler devam etmiştir. Yabancı ülkelerin ordularıyla bağlantılar kurulmuş ve Batı ordularının askeri normları bu dönemde benimsenmiştir.³³³

Profesyonelleşmeye bağlı olarak 1988'de terfi ve rütbe sisteminin yeniden düzenlendiği ve ordunun görev tanımında yer alan iç güvenliği sağlamaya yönelik uygulamaların polis teşkilatına devredildiği görülmektedir.³³⁴

Shambaugh'a göre ordu ve Çin Komünist Partisi tarihsel süreçte birbirlerine karşılıklı fayda sağlayarak gelişmiş ve geçmişte ordu, devlet ile özdeş görülen parti ile özdeşleşmiştir. Bu özellik komünist orduların bir özelliğidir.³³⁵ Yine de Çin örneğinde profesyonelleşmeyle beraber bu karşılıklı ilişkinin devam ettiğini görmekteyiz. Bu yüzden Shambaugh'a göre simbiyotik ilişki ile profesyonelleşme birbirinin muadili olmaktan ziyade birbirlerini tamamlayan unsurlardır.³³⁶ Bunun yanında, Çin ordusunun profesyonelleşmeye başlamasıyla parti ile ordu arasındaki simbiyotik ilişkinin değiştiğini görüyoruz. Çin hakkında bugüne dair güncel tartışmalar, parti-devlet-ordu arasındaki gizil ilişkilere dayanmıştır. Shambaugh, parti-ordu ilişkisinin artık karşılıklı fayda sağlama esasına dayanmadığını ve eskisi gibi birbiriyle özdeşleşmiş durumda olmadığını söylemektedir. Yeni dönemde, parti

ve ordunun birbirinden ayrışması iki sebebe bağlanmaktadır: (1) Ordunun profesyonelleşmesine bağlı olarak göreceli depolitize olması, (2) iktidar partisi olan Komünist Partisi'nin yönetimindeki dönüşüm. Bu dönüşümle beraber parti-ordu ilişkilerinden ziyade, Batı merkezci yaklaşımıyla sivil-asker ilişkileri tartışılır hale gelmektedir.³³⁷

1980'lerde Çin'de sivil-asker ilişkilerine dair akademik tartışmalarda 'Profesyonelleşme Yaklaşımı' yanında 'Hizipçilik Yaklaşımı' da göze çarpmaktadır. Profesyonelleşme Yaklaşımında Huntington'ın profesyonel askerlik tespitleri öne çıkarken, Hizipçilik Yaklaşımında; Çin ordusu içerisinde farklı grupların olduğu ve bu hizipler üzerinden kişisel bağlantıların, politikaların, parti-ordu ilişkilerinin ve terfi işlemlerinin belirlendiği görülür. Ordu bu bakımdan geçmişte yüksek düzeyde politize olmuştur.³³⁸ Hiziplerin yanısıra, askerlik hizmetinde bulunmuş sivil yöneticiler de ordunun siyasete katılımı ile siyaset-ordu bağlantısı arasında köprü kurmuştur.³³⁹

Çin siyasi sisteminde, kişisel bağlara dayalı kayırmacılık, siyasi sistemin kurumsallaşmasının önündeki kalıcı bir engel olarak 2000 yılına kadar devam etmiştir.³⁴⁰

Çin ordusunda 1990'ların ortasına kadar siyasi ve askeri elitlerin çoğunlukla aynı kişiler olduğunu görüyoruz. Siyasi ve askeri elit ayrışması ancak bu tarihten sonra başlamaktadır.³⁴¹ 2000'lere geldiğinde sivil teknokratlar parti yönetiminde çoğunluğu oluştururken, askerlik deneyimi olan kişilerin oranı partide %12'ye düşmüştür. Ancak buna rağmen MGK benzeri bir yapılanma olan CMC (Control Military Commission) asker ağırlıklı olmaya devam etmiştir. Bu yapılanmada sivil oranı ise sadece 1/11'dir.³⁴² Bu yapılanmada ordu 2000'li yılların başında bile Çin politikasının önemli bir unsuru olmaya devam etmiştir.³⁴³ Bu nedenle; Çin özelinde, ordunun tamamen apolitik olduğu söylenemez çünkü Leninist rejimlerde ordu, iktidar partisine tabi ve sadıktır.³⁴⁴

Profesyonelleşme trendine bağlı olarak, askerlerin siyasetten çekilmesi ve daha çok askeri konulara odaklanarak, sivil yönetime tabi olmasından dolayı Çin ordusunun Huntington'ın öznel sivil kontrol tanımına uyduğu değerlendirilebilir. Teknoloji yeni profesyonelleşme alanları açmaktadır ve neticesinde Çin'de ordu kendi profesyonel-asker-elitini oluşturmaktadır.³⁴⁵ Bunun yanında; Çin'de ordunun

partiye ya da devlete itaatinin profesyonelleşmiş olduğunun kanıtı olamayacağını savunan görüşler de vardır. Örneğin, Dreyer, ordunun Batı merkezli profesyonellik anlayışıyla örtüşmediğini savunurken, Latham profesyonellik ve ordu sadakatinin birlikte çalışılmasının hatalı olduğunu düşünmektedir.³⁴⁶

Diğer taraftan, Li'ye göre, büyüyen modern liberal ekonomi Çin'deki insanların düşünce yapılarını etkilemiştir. Artık askere alınan kişiler daha bireysel eğilimler göstermektedir ve verilen emirlere gözü kapalı itaat azalmaktadır. Ayrıca bu kişiler, vatanperverlikten çok kariyer odaklı hale gelmiştir ve bütün bu gelişmelerin sonucunda da Çinli liderler sadık bir ordu oluşturma konusunda güçlük çekmektedirler. Bunun yanısıra savaş tecrübesinden yoksun olsa da, generaller geçmiş kuşağa göre daha profesyonel, daha iyi eğitilmiş ve daha gençtir.³⁴⁷

Eğer ki Çin ekonomisi birçok Çinli vatandaşı yoksulluk sınırının üzerinde tutarsa bu ordu için bir başka sorun olarak ortaya çıkacaktır çünkü ordu ile özel sektör arasındaki insan kaynakları yarışı ordu için büyüyen bir kabus haline gelmiştir. Çin ordusu için yetenekli kadın ve erkekleri orduya katmak, özel sektör tarafından yapılan yüksek ücretli teklifler yüzünden gittikçe zorlaşmaktadır.³⁴⁸

Ticari aktiviteler haricinde, ordunun iç işlerine yönelik etkinliği hiç olmadığı kadar azaltılmıştır.³⁴⁹ Ancak ordunun sahip olduğu işletmelerin ticari aktiviteleri, ordunun dış politika alanında etkin bir aktör olmaya başlamasına neden olmuş ve sonrasında olumsuz etkileri nedeniyle ordunun işletmeleri elinden çıkarması istenmiştir.³⁵⁰

Rusya

İmparatorluk Rusyası'nın kuruluşu, genel olarak Korkunç İvan (1533-1584) Dönemi'ne dayandırılır. İvan, Moskova Büyük Dükü olduğunda, hükümdarı olduğu devlet, Kazan Hanlığı ve Kırım Hanlığı'na vergi verir durumdadır. Devlet idaresinde ve özellikle yaptığı reformlarla, ordusunu top ve tüfek kullanan Batı modelinde etkin bir ordu olarak eğitmiş; 1552-56 savaşlarında Kazan Hanlığını ortadan kaldırmış; Kuzey'in büyük gücü olmuştur.

Büyük Petro (1682-1725), yeni bir Batılılaşma hamlesi başlatmış, ölümüne kadar sürdürdüğü reformlar (ve savaşlar) ile Rusya'yı Avrupa'nın ve Asya'nın büyük güçlerinden biri haline getirmiştir

(Türkçe tarih kitaplarında neden “Deli Petro” olarak anıldığı bir muammadır). Ekim 1917 Devrimi’yle sona eren Çarlık Rusyası da tipik Asya geleneğinde (Türk-Çin-Hint-Rus-Pers-Arap) tek kişi yönetimidir. Bu dönemde ordu, Fransa ve Çin’in İmparatorluk dönemlerinde olduğu gibi otokratın denetimine tabidir ve otokratın en önemli dayanağıdır.

1917’den 1991 yılına kadar ülkeyi Rus Komünist Partisi yönetmiştir. 1991’de Sovyetler Birliği’nin bir askeri darbe sonunda dağılmasıyla tekrar Rusya adıyla ayrı bir devlet haline gelmiştir.

Blank’e göre Rusya’nın sivil-asker ilişkileri profili Arap ülkeleri ve diğer üçüncü dünya ülkelerine benzemektedir. Bu benzerlikler şu altı ana konu başlığında özetlenmektedir:³⁵¹

(1) *Ülkede demokratik kontrol ve denetleme/izleme sisteminin olmaması*: Yasalara rağmen, ne hükümet, ne bakanlar, ne ordu, ne de ordu mensupları meclis tarafından etkin olarak denetlenmektedir.

(2) *Savunma politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması konusunda düzenli bir sistemin olmaması*: Bu sebeple politikalar sistematik yönetim mekanizmaları ve kanunlardan daha çok şahıslara dayalı olarak yapılandırılmış ve bu durum kurumlardan çok şahıslar ve kişisel ilişkilerin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

(3) *Hükümetin ordunun siyasallaşmasını desteklemesi*: Ordunun siyasette aktif olması hükümetler tarafından teşvik edilmekte ve güvenlik güçleri (ordu ve polis) ülke içerisinde asayiş sağlama ve muhalifleri bastırma amacıyla kullanılmaktadır.

(4) Yasaların, Gazprom ve Transneft gibi büyük şirketlerin kendilerine ait özel, yarı özel ya da ordu benzeri kolluk kuvvetine sahip olmaya olanak sağlaması: “Şirket güçleri” (corporate forces) olarak adlandırılan bu güçler,³⁵² devletin güç kullanma yetkisinin ve konumunun sorgulanmasına neden olmaktadır.³⁵³

(5) *Ülke içindeki görevlere yönelik paramiliter güçlerin kurulması*: Rus vatandaşların reform ve demokrasi taleplerine karşı, ülke içinde muhalifleri bastırmak için paramiliter kurumlar kurulmuş ve bunların bazılarını ayrılan bütçe düzenli orduya ayrılan bütçeyi aşmıştır.³⁵⁴ Putin, toplumdaki potansiyel rahatsızlığa karşı geçmiş dönemlere

benzer şekilde İçişleri Bakanlığına bağlı paramiliter kuvvetleri güçlendirmiştir.

(6) Paramiliter yapıların *tamamen yozlaşması ve kanunsuz iş yapar haline gelmesi*: Rusya'da rüşvet ve yozlaşma vakalarında artış olmuştur.³⁵⁵

Rusya için ordudaki yozlaşmalar, daha geniş bağlamda toplumda ve devlette bulunan eğilimleri yansıtmaktadır. Suç, kanunsuzluk, rüşvet ve süreklilik gösteren saldırganlık, Rusya'nın iç ve dış politikası için güvenlik tehdidi oluşturmaktadır.³⁵⁶

Profesyonel yapılanmaya geçemeyen orduda daha eğitimsiz, fiziksel, duygusal ve ruhsal bakımdan yetersiz kişilerin oranı artmış; şiddet ve yozlaşma yaygınlaşmıştır. Bu durum ise profesyonel orduya geçmeyi zorlaştırmaktadır.³⁵⁷ 2008'de başlatılan ve askeri birliklerde niceliksel olarak küçülmeye gitmeyi amaçlayan ordu reformuna ve bu kapsamda yapılan pek çok iyileştirmeye rağmen yozlaşma devam etmiştir.³⁵⁸

Blank'e göre Rus ordusu içinde bulunduğu toplumdan bağımsız ele alınamayacak bir kurumdur ki toplumun ve devletin mustarip olduğu yolsuzluk gibi sorunları ve patolojileri yaşamaktadır. Ordunun toplumla ve devletle ilişkilerinin gelişebilmesi için öncelikle toplumda ve devlet yapılanmasında bulunan bu tür sorunların çözülmesi gerekmektedir.³⁵⁹

Rusya'da ordu, bazı durumlarda siyasete müdahil olmaya çalışmıştır. Mesela, Yeltsin Başkanlık Kararnamesi olarak 2000 yılının sonunda zorunlu askerliğin gönüllülüğe çevrileceğini belirtmiş; ancak ordu Başkan'ın bu kararını onaylamadığını ifade etmiştir. Bu olay, ordu ile başkanın reform girişimleri konusunda anlaşmazlığa düştüğü birçok durumdan sadece biridir.³⁶⁰

Komünist sistemde ordu, ideoloji temelli değerlere dayandığı için bu sistem bozulduğunda problemler yaşamaya başlamış ve sivil otorite ile olan ilişkisini de yeniden tanımlamaya mecbur kalmıştır. Komünist sistemde ordu bir taraftan, siyasi gözlemci rolündeki sivil denetçilerin müdahalesine tabi olmakla birlikte bazı düzlemlerde kendi yolunda ilerleyebilmekteydi. Denilebilir ki Rusya'da ordunun ne zaman

inisiyatif aldığı, ne zaman sivillerin emrine tabi olduğu konusunu açıklamak zordur.³⁶¹

Özgül Örnekler: İsrail, İsviçre

İsrail

Yüksek dış tehdit seviyesine ve askeri değerlerin İsrail hayatının neredeyse bütün aşamalarında bulunuyor olmasına rağmen, İsrail devleti askeri olmayan bir devlet olarak görülebilmektedir.³⁶² Ancak, İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF), birçok Batı ordusundan ve gelişmekte olan ülke ordularından ayrılır, çünkü İsrail ordusu hem sivil yaşamda hem de hükümette oldukça görünür ve aktiftir. IDF'nin, hükümetteki karar alma gücü ve var oluşu ile toplumdaki görünürlüğü, sivil-asker arasındaki sınırları geçişken yapmıştır. Ancak geçişkenlik hali kurumsal ayrılığı değil, karşılıklı ve entegre bir ilişkiyi göstermektedir. Yani, toplum ve hükümet ordunun istediği kaynakları temin ederken, ordu da güvenlik kararlarının alınmasında aktif bir rol oynamaktadır.³⁶³

İsrail'de ordu, toplumun üzerinde fazlasıyla kurumsal ve kültürel bir etkiye sahiptir ve bu anlamda "sivil" kavramını bu ülkeye uyarlamak oldukça güçtür ve ordu-politikacı-vatandaş arasındaki işbirliği ve uyum İsrail'in bu sivil olmayan yapısını da beslemektedir. Bunun sebebi ortada sivillerin kurumsal kontrolünü görmezden gelen ve orduya çok fazla rol ve fonksiyon yükleyen uzun süreli bir mutabakatın varlığıdır.³⁶⁴

Reuven Gal yazdığı kitapta İsrail askerlerini İngiliz askerlerinden şu özellikleriyle ayırır: "Bir centilmen, akademisyen veya aristokrat olmak hiçbir zaman şart değildir. Aslında çok az sayıda subay bu tarz kültürel, eğitimsel ve davranışsal tutumlara önem atfeder. Yani, bir centilmen ya da aristokrat olmak İsrail kültürüne çok yabancıdır ve ordu için de bir ön koşul değildir."³⁶⁵

İsrailli subaylar bilinçli olarak toplumun gelenek ve değerlerini orduya aktarmaya çalışırken, İsrailli siyasiler daima askerlerden ayrı ve siviller tarafından temsil edilen bir hükümetin iddiası olmuşlardır.³⁶⁶

Savunma konusunda hükümetin yükümlülüklerinin ne olduğuna dair belirsizlikler vardır ve bu belirsizlik önemli siyasi ve askeri problemlere de sebep olabilmektedir. İsrail'in ayrılmış sivil bir siyasi

yapısının olduğunu iddia etmek zor olmakla birlikte, ordunun birçok ulusal sektöre entegre olması, ordu ile siviller arasında bir uyumun ve anlaşmanın olduğunu da göstermektedir. Bu sebeple, uyum kavramı başka ülkelerde farklı şekillenip, farklı bir karaktere bürünse de İsrail’de uyumun anlamının derin bir entegrasyon ve siviller ile ordu arasındaki karşılıklı anlayış olduğu yargısına varılabilir.³⁶⁷

İsrail’de askere alma yöntemi ikna edici olsa da gönüllülük esasına dayanmaz ve neredeyse bütün İsraililer orduda hizmet etmek zorundadır ve pek çoğu da tehdit algısı nedeniyle buna isteklidir.³⁶⁸ Kadın ve erkeklerin zorunlu askerliğe tabi olduğu İsrail’de birçok vatandaş profesyonel asker değildir, ancak önemli askeri meselelerde yarı zamanlı şekilde görev alırlar. Resmi olarak erkekler 55 yaşına, kadınlar da çocuk sahibi değillerse 34 yaşına kadar yedeklik hizmetinde bulunurlar.³⁶⁹

IDF’deki askere alma yöntemi ve İsrail toplumunun siyasal, sosyal ve kültürel yapısındaki askeri değerler; ordudan bağımsız sivil bir boyutun varlığından söz etmeyi zorlaştırır. Ayrıca İsrail’de IDF, siyasi kurumlar ve vatandaş arasında karşılıklı bağımlılık söz konusudur ve bu durum ayırık bir ilişkiden ziyade uyumlu bir ilişkinin göstergesidir.³⁷⁰

Batı Avrupa tarihine baktığımızda, sivillerle askerleri birbirinden ayıran Prusya tarzı bir üniforma kullanımı görülmektedir çünkü aristokratların baskın olduğu Prusya ordusu, kendisini toplumun geri kalanından ayırmak için sivil-asker ayrımının görünür olmasını istemiştir.³⁷¹ Bu gelenek ise halen farklı ve haklı gerekçelerle tüm ordularda devam etmektedir. Bunun yanında, İsrail ordusu üniformaları ve rütbeleriyle profesyonel bir ordu olsa da Batı ordularıyla ilişkili olan işaret ve semboller İsrail ordusunda çok fazla geçerli değildir.³⁷²

Reuven Gal’a göre, İsrail ordusunda disiplin ve seremoniler yerine görev ve performans öne çıkmaktadır. Bu anlamda, parlayan bir çizme yerine temiz bir tüfek, ütülü bir üniforma yerine zamanında ve etkili bir performans daima tercih edilmektedir.³⁷³ Yani, kolalanmış üniformalar, selamlaşmalar, marşlar, rütbelerdeki katılık gibi diğer ordularda önemli olan konular IDF’de değerli değildir.³⁷⁴

Toplumsal işleyişte karşımıza çıkan Kibbutz yapı İsrail askeri kültürünü önemli derecede etkilemiş ve Avrupa ülkelerinden farklı kılmıştır. Üyeleri tarafından komün şeklinde sahiplenilip yönetilen kolektif tarımsal bir yapı olan Kibbutz sistemi insanlar arasındaki bölünmeleri, resmiyeti ve hiyerarşiyi büyük ölçüde azaltmıştır. Schiff'e göre İsrail toplumunun resmi olmayan samimi karakteri Kibbutz yapısının bir sonucudur çünkü bu yapı sadece komün işçiliği vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda savunma stratejilerinin oluşmasında da etkilidir.³⁷⁵

İsviçre

İsviçre tarihi ve benimsemiş olduğu daimi tarafsızlık ilkesi ülkedeki sivil-asker ilişkilerini ve ordu yapısını anlamak açısından oldukça fazla ipuçları barındırır. İsviçre tarihine baktığımızda; ülkenin kuruluş aşamasında Habsburglar'a karşı 13. yüzyılın sonlarında verdiği mücadeleyi,³⁷⁶ arkasından Katolik ve Protestan Kantonlar arasında 1500'lerde başlayıp, 1700'lere kadar devam eden çatışmaları³⁷⁷ ve en son da 18. yüzyılın sonlarına doğru Napolyon'un ülkeyi işgal etme çabalarını içeren bir geçmişe sahip olduğunu görürüz³⁷⁸. Ancak bütün bu yaşananlardan sonra, ülkenin 1800'lü yıllardan günümüze uluslararası bir savaşa dahil olmadığı, 2002 yılına kadar da BM'ye katılmadığı tespitinde bulunabiliriz. Bu anlamda İsviçre'nin, diğer birçok Avrupa ve dünya ülkesinden farklılaşan uzun bir silahlı tarafsızlık tarihinden bahsedebilir ki bu durum ülkenin, sivil-asker ilişkilerinin de kendine özgü bir gelişim göstermesini sağlamıştır. İsviçre'nin daimi tarafsızlığı, 20 Kasım 1815 tarihinde imzalanan Paris Senedi ile düzenlenmiştir³⁷⁹. Bu noktada daimi tarafsızlığın ne anlama geldiğini ve geçici tarafsızlıktan ne şekilde ayrıldığını açıklamak faydalı olacaktır. Geçici tarafsızlık bir ülkenin, savaş durumunda kendi iradesiyle karar vererek ilan ettiği ve yine kendi kararıyla vaz geçebileceği bir tarafsızlık halidir³⁸⁰. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi geçici tarafsızlık, savaş zamanında her devletin ilan edebileceği bir dış politika tercihidir. Ancak daimi tarafsızlık, geçici tarafsızlığın aksine tek taraflı bir beyanla ilan edilip, son verilebilecek bir savaş dönemi politikası değildir. Daimi tarafsızlığı benimseyen ülkeler, tarafsızlıklarını diğer ülkelere beyan edip, uluslararası hukuk yoluyla bunu garanti altına alırlar ve savaş zamanında tarafsız kalmak ya da savaşa katılmak arasında bir seçim yapamazlar³⁸¹.

İsviçre'nin benimsediği bu daimi tarafsızlık ilkesi, ülkenin dış politikadaki enerjisini iç politikaya yönlendirebilmesine ve de doğrudan demokrasi kurumlarının etkinlik kazanabilmesine imkan sağlamıştır³⁸². Ancak bir taraftan demokratik açıdan böyle bir gelişme sergilerken, diğer bir taraftan da dünya savaşlarını yaşamış ve daimi tarafsızlık ilkesinin getirdiği haktan yararlanarak nefsi müdafaa ilkesine sarılmış ve savunmasına da önem vermiştir. Aslında İsviçre'nin bu daimi tarafsızlık hali, ülke ordusu ve askerlik yapısı hakkında çok şey açıklar. İsviçre ordusunda profesyonel asker sayısı ordunun yalnızca %5'ini teşkil etmektedir. Bunun haricinde ülkede zorunlu askerlik devam etmektedir ve yurttaş-asker kavramı hala önemlidir. Bu bağlamda, aktif ordu mevcudunun 23 bin kişi olduğu ülkede, profesyonel asker sayısının az olması ve nefsi müdafaa adına her vatandaşın savaşıma hazır bir şekilde eğitilmesi, daimi tarafsızlık ilkesinin bir sonucudur.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, İsviçre de tıpkı İsrail gibi, deneyimlediği sivil-asker ilişkileri kapsamında kendine has özellikleri olan bir ülkedir. Bu ülke ayrıca, Lipson'un deniz gücü yüksek ülkelerin, kara gücü yüksek ülkelere göre sivil-asker ilişkilerinde daha demokratik bir yapıya sahip olduğu tezine³⁸³ de bir istisna getirmesi bakımından önemlidir çünkü İsviçre, etrafı tümüyle kara ile çevrili olmasına rağmen demokratik bir toplum çizgisindedir ve daha da önemlisi sürekli olarak ordusuna dayanmak zorunda olduğu gibi yadsınamaz bir gerçeğe de sahiptir. Yani İsviçreli bir anlamda Machiavelli'nin de dediği gibi; "Baştan aşağı silahlı ve baştan aşağı özgürdürler."

İsviçre'de yaşanan bu istisnanın, yukarıda açıklanan daimi tarafsızlık haline ek olarak, askeri/siyasi gelenek ve coğrafi konum olmak üzere iki tür açıklamasını yapmak mümkündür. Aslında İsviçre'nin demokratik yapısı, ülkenin eskiden beri getirdiği siyasi geleneğinin bir sonucudur. İsviçre de tıpkı İngiltere gibi bireyin ve bölgelerin bazı temel özgürlükleri için erken dönemde savaşmış ve bu özgürlükleri korumasını bilmiştir. Bu sebeple de İsviçreli kendilerini açıkça ve bilinçli bir şekilde kendi ordularına karşı korumuşlar ve özel önlemler almışlardır. Yani bir anlamda, onlar askeri darbe ihtimaline karşı kendilerini korumanın yollarını çok önceden keşfetmişlerdir. Bu önlemlerden biri örneğin; İsviçre'de devamlı profesyonel ordunun

küçük olması ve normal zamanlarda belli bir başkomutanının olmamasıdır.

Bunun yanısıra, İsviçreli Germen kavimlerindeki kökenlerinden bu yana, askerlik hizmetini olağan bir yurttaşlık hizmeti ve ayrıcalık olarak görme geleneğini korumuşlardır. Öyle ki İsviçre’de gönüllülük esasına dayalı askerlik hizmetine geçilmesi yolunda iki kez yapılan referandumda yüksek oranlarda olumsuz oy çıkmıştır. Halen, İsviçre’de 18 yaşını dolduran her erkek en az 260 günlük bir askeri eğitimden geçmek zorundadır. Bu süreyi 18 haftalık zorunlu askeri eğitiminin arkasından, on yıl boyunca yedi kez yazları eğitimini tazelemek için aldıkları üç haftalık eğitim kamplarında tamamlamaktadırlar.³⁸⁴ Ayrıca, gerektiğinde hızlı bir seferberliği mümkün kılabilmek için, askerliğini yapmış İsviçrelilerin bu hizmetten edindikleri tüfeklerini ve başka küçük silahlarını evlerinde bulundurabilmeleri serbesttir. Bir anlamda, profesyonel ordu mevcudu çok küçük olduğundan, her İsviçre erkeği kendisinin ülkesini korumakla sorumlu olduğuna inanır ve bu yıllardır süren bir gelenektir. Dolayısıyla çoğunluğun direniş için eğitilmiş ve silahlı olduğu böyle bir halk üzerinde herhangi bir zümrenin diktatörlük ya da egemenlik kurmaya çalışması çok da kolay olmayacaktır.

1984’ten önce, konfederasyon altında gevşek bir şekilde bir arada tutuldukları yüzyıllar boyunca İsviçre’de ordu, kantonlara göre bölünmüş bir haldedir. Bu yapı gereği bir arada duran kalabalık bir ordudan söz etmek güçtür çünkü ordu ancak ulusal bir güç gerekmesi halinde, kantonların gönderdiği askerlerden oluşturulmaktadır. İşte bu uygulama İsviçre’de sivil-asker ilişkilerinin geçmişten beri yapısını belirleyen bir diğer etmen olmuştur zira böyle bir olgu herhangi bir kimsenin merkezi bir mutlakiyetçilik kurmasını olanaksızlaştırırken; kanton ordularının bir araya gelerek müdahale girişiminde bulunmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Bu askeri ve siyasi geleneğin getirmiş olduğu özelliklerden başka, ülkenin coğrafi yapısı da sivil- asker ilişkilerinin demokratik bir zeminde ilerlemesine olanak sağlamıştır. İsviçre’de Alp ve Jura Dağları ülke sınırının yarısı boyunca etkili bir savunma rolü üstlenir. Bu durum, İsviçre’de belli bir siyasal rejimin güvenli bir şekilde gelişebilmesine imkan sağlamıştır çünkü devlet doğal korunma

hatlarından aldığı güç ile kendi içinde, siyasi rejimini güçlendirme yolunu seçmiştir. Yani bir anlamda, toplumun eşitlikçi eğilimleri, ülkenin coğrafi özellikleriyle beslenerek daha demokratik bir yönetime doğru evrilmiştir. Yani bir bakıma ülke, Lipson'un en başta bahsedilen savını çürütmemiş, tersine bir başka şekliyle doğrulamıştır. Onun tezinde, demokratik yönetimin bir nevi kaynağı olarak görülen denizler, İsviçre'de yerini ülke sınırlarının büyük bir kısmını çevreleyen dağlara bırakmıştır.

Kısacası onların bu başarısı profesyonel ordudan çok ulusun silahlanmasına dayanan askeri geleneklerinden; anayasalarında bulunan ve kendilerini ordularına karşı koruyan yasalarının dayandığı siyasi geleneklerinden ve en son da bütün bunların pekişmesini sağlayan coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Bütün bunları sayarken, devletin daimi tarafsızlığını ilan etmiş bir ülke olduğunu da unutmamak gerekir. Bu sebeple belirtmek gerekir ki bu tarz bir yapı ancak İsviçre gibi yalnızca bir tampon devlet konumunda olan ve sürekli bir biçimde tarafsızlığını açıklayan küçük bir ulus için mümkündür. Öyle ki İsviçre'deki uygulamalar, dünya siyasetinde aktif bir rol oynama yükümlülüğünden kaçamayacak devletler ile coğrafi açıdan saldırya daha açık ülkeler için geçerli değildir.

Arap Ülkeleri: Mısır, Irak, Suriye, Libya ve Cezayir

Günümüzde “monarşi” ile yönetilmeyen bu beş Arap ülkesi, post-kolonyal dönemde ya kısa süreli monarşiler olarak (Mısır, Irak, Libya) ya da nominal “cumhuriyet” olarak kurulmuş; kısa sürede “askerlerin egemen” olduğu askeri-otokrat yönetimler halini almıştır. Bu beş ülkenin diğer bir özelliği de, uzunca süre, Batı çıkarlarına karşı koyan sol-sosyalist eğilimli askerler tarafından yönetilmesidir. Zaten Soğuk Savaş sonrasında, birleşik Batı kuvvetleri, bu yönetimleri birer birer devirmeye başlamıştır (2003 Irak, 2012 Libya ve şimdi de Suriye).

Mısır

Bu kitap yazılırken, Temmuz 2013 başında Mısır'da askeri darbe oldu. Ancak Osmanlı öncesinde (1517 öncesi) ve post-kolonyal dönemde (1945 sonrası) büyük çoğunlukla (1952'den beri) fiilen askeri yönetim altında olan bir ülkede, 2012-13 döneminde kısa süreli bir nominal

sivil yönetim deneyiminin askeri darbe ile sona ermesi pek de sürpriz olmadı.

Mısır tarihini, özellikle son 1000 yılını dikkate alarak, Mısır'ı "askerler tarafından yönetilen ülke" olarak nitelersek büyük bir hata yapmış olmayız. Dikkate aldığımız dönemde ülkenin siyasi bütünlüğe sahip olmadığı, dış güçlerin fethine açık olduğu ve sık sık yabancı işgaline uğradığı, bu nedenle sivil idari yapıların kalıcı olmadığı bir ortamda, çoğunlukla "örgütlü tek güç" olarak yer alan yerli veya ithal/köle askerler (ve bunların komutanlarının kurduğu hanedanlar) ülkeyi yönetmiştir.

Abbasi egemenliğinin fiilen zayıflayarak sadece "nominal" hale geldiği 1100-1250 döneminde, Mısır'ı ya bizzat köle askerlerin (kölemen veya Arapça "mamluk") komutanı, ya da kölemen ordusunun desteğini almış bir bey yönetmiştir. 1250-1517 dönemi, zaten Memluk Sultanlığı olarak anılır; bu dönemde de herhangi bir "hanedan" ancak birkaç nesil devam edebilmiş; ordunun başındaki komutanın mevcut hükümdarı ortadan kaldırmasıyla yine birkaç nesil sürebilecek "asker kökenli başka bir hanedan" oluşmuştur. Ne gariptir ki, 1517-1805 döneminde fiilen ve hukuken Osmanlı'nın bir vilayeti olan Mısır, yine askerlik mesleğinde yükselen bir Osmanlı valisinin (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) isyanı ile fiilen Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştır. "Kavalılar Hanedanı" diyebileceğimiz soy, 1805'ten 1952 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir.

Özet olarak, günümüzdeki Mısır'a yansıyan bir yönetim geleneği varsa o da "askeri yönetim"dir. Bunun diğer anlamı, sivil yönetim geleneğinin hiç olmaması veya zayıf olması demektir. I. Dünya Savaşı sonrasında 1922'de bağımsızlığını ilan eden Mısır'ın Britanya'nın da tanıdığı nominal bağımsız Krallık Dönemi'nde (1922-1952), zaten 1882-1918 döneminde zayıflayan Türk etkisinin ve Türk kökenli askerlerin artık kalmadığını, Mısır ordusunun bir tür "Arap Ulusal Ordusu"na dönüştüğünü görüyoruz. Aslında, bugünkü anlamda bağımsız Mısır Devleti'nin 1952'de Hür Subaylar Darbesi'nden sonra kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. O günden bu yana, 60 yılda ülke, yalnız 1 yıl 3 günlük sivil yönetim dışında, askerler tarafından yönetilmiştir.

Bu Bölüm'ün başında bahsettiğimiz “sürek ölçeği”nin “tam denetim” ucuna Büyük Britanya’yı koyarsak, “sıfır denetim” ucuna da Mısır’ı koymamız gerekir. Araya da dünyadaki diğer ülkeleri serpiştirebiliriz. Daha doğrusu, sivil yönetimin nominal/görüntüsel olduğu bu ülkede asker üzerinde sivil denetimden ziyade, asker olmayan kurumlar üzerinde doğrudan veya dolaylı asker denetimi mevcuttur.

Irak-Libya-Suriye-Cezayir

Bu dört Arap ülkesi, tarihsel bakımdan Mısır’dan pek farklı değildir; ya fetheden kolonyal güçlerin bir eyaleti olmuşlardır, ya da bağımsız devlet olduklarında tek kişi rejimleriyle yönetilmişlerdir.

Post-kolonyal dönemde, farklı tarihlerde nominal veya fiili bağımsızlıklarını kazanmalarından kısa süre sonra Nasır tarzı darbelerle askeri güçler tarafından yönetilir hale gelmişlerdir. Bu anlamda, Nasır’ın da mensup olduğu Hür Subaylar’ın "anti-emperyalist, seküler Arap milliyetçiliği", bu ülkelerde askerlerin temel ideolojisi olmuştur; daha sonra Baas etkisiyle tam tarif edilemeyen sol/sosyalist görüşler de benimsenmiş; hatta Suriye (1963) ve Irak’ta (1963) darbeler sonrasında “Baasçı” asker-egemen yönetimler kurulmuştur (Irak’ta monarşi zaten 1958 yılında Hür Subaylar’dan Kasım yönetiminde darbe ile yıkılmıştı).

Latin Amerika: Brezilya, Arjantin, Şili vd.

Latin Amerika ülkeleri 1800 başlarından itibaren bağımsızlıklarını kazandıkları post-kolonyal dönemde, önemli oranlarda “plüralist/çoğulcu” deneyimler yaşamakla birlikte, özellikle Soğuk Savaş Dönemi’nde, Amerika/Batı yanlısı askeri-otokrat yönetimlere sahne olmuştur.³⁸⁵ Soğuk Savaş sonrasında askeri rejimler birer birer çözümlenerek, “Latin Amerika tipi demokrasi”ye geçişler olsa da, sivil-asker ilişkileri, önceki dönemin izlerini taşıyan oldukça hassas dengeleri yansıtmaktadır.

ÜÇÜNCÜ KISIM:

Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri

Toplumlarda, sivil-asker ilişkilerinin bugünkü durumunu, toplumsal örgütlenme, yönetim biçimi ve askerin toplumdaki konumunun tarihsel evriminin ulaştığı nokta olarak tanımlamıştık. Ayrıca, ikinci kısımda, Asya geleneğinde (Türk-Çin-Hint-Rus-Pers-Arap) tipik yönetim biçiminin “tek kişi” olduğuna değinmiştik. Son yüzyılda, bu gelenekten gelip de demokratikleşmeyi başarabilen tek örnek Japonya’dır; Türkiye ise tek kişi yönetiminden çok kişi yönetim biçimine (demokrasi) geçiş sürecinde olan önemli bir örnektir.

Bu bölümde, önünde demokrasiye geçiş için atılması gereken önemli adımlar olan Türkiye’de; sivil-asker ilişkilerinin tarihsel süreci, bu ilişkileri belirleyen temalar (güvenlik teması, ordunun devraldığı miras, sivil iradenin yetkinliği, çatışmacı paradigma vb.), yönetimdeki merkezîyetçi yapı ve militarizm konuları incelenmiştir.

Birinci Bölüm:

Devlet Geleneği ve Asker

Selçuklu öncesindeki Türk topluluklarının örgütlenme biçimini devlet olarak niteleseک dahi, bugünkü anlamıyla “devlet”in tam karşılığı olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Türk devlet geleneğini Selçuklu-Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti akışında incelemek yerinde olur.

Doğu'nun Devlet ve Siyaset Anlayışı

Halil İnalçık, Doğu'nun geleneksel siyaset teorilerinin (Hint-İran) esas olarak mutlak otoriteye ve bağımsız (başka güçler tarafından kısıtlanmayan) kanun yapma yetkisine sahip tek hükümdar idaresini savunduğunu belirtir.³⁸⁶ Türk geleneği de farklı değildir. İnalçık'ın sözleriyle devam edelim:

Türkler, 11. yüzyılda İslam dünyasına girerek bu dünyayı idare etmeye başladıkları zamandan itibaren, İslam devlet idaresine yeni bir gelenek kazandırdılar. Türk/Moğol Avrasya imparatorluklarında gelenek, Hakan'ın mutlak bağımsızlığı ve kamuya ait meselelerde yasama hakkının, kanun koymanın yalnız Hakan'a ait olması biçiminde tanımlanabilir.³⁸⁷

Doğu siyaset teorilerinin diğer önemli özelliği de, bu mutlak otoritenin sivil (mülki) otorite olması gereğidir. Türk tarihçi ve devlet adamı Tursun Bey'e göre de, "her insan toplumu, İslam toplumu da dahil olmak üzere, bekası için sivil bir otoriteyi kabul etmelidir."³⁸⁸ Selçuklu-Osmanlı geleneğinde, tek kişinin şahsında toplanan mutlak sivil iktidarın dayanağı tabii ki askerdir. Selçuklu-Osmanlı devletlerinde genel olarak, askerin sivil idareye etkisi ve müdahalesi, Osmanlı'nın son yılları hariç olmak üzere, Memluk Sultanlığı'nda olduğu gibi, hiçbir zaman salt asker-egemen yönetim biçimi olmamıştır. Ancak sivil-asker ilişkileri sorunsuz da olmamıştır.

Türk devlet biçiminin evriminde, zaten geleneksel olarak yerleşmiş "tek kişi" yönetiminin, birkaç kişiye ("aristokrasi") dönüşmesine yol açacak koşullar genel olarak oluşmamıştır. Yine, İnalçık'ın açıklamaları buna ışık tutar niteliktedir:

Eski Türk devletlerinde yönetici seçkin zümre, vergi ödeyen üretici sınıfların, reayanın üzerinde imtiyazlı bir yere sahipti ve bunun bilincindeydi. Hükümdar, devletin çıkarlarına hizmet edecek herhangi birini ya da kulunu seçerek yönetici seçkin zümresine yerleştirmekteydi. Yönetici zümre içinde merkezi bürokrasi, özel bir konumdaydı. Kadim İran devlet teorisi, bu bürokrasinin siyasi felsefesini oluşturmaktaydı. Bu merkezi örgüt, doğal olarak asker, sivil ve dini bürokratlardan oluşuyordu.³⁸⁹

Dolayısıyla, Türk devletinde yönetici seçkin zümre, Batı'daki muadillerinden farklı olarak, Sultan'ın mutlakiyetçiliğini temsil eder;

Sultan ve Sultan ile kendisi arasında yer alan hiyerarşik üstleri dışında kimseye karşı sorumlu değildir (mutlakiyetçi katı merkezizetçilik). Aynı merkezizetçiliği, çeşitli derecelerde Çin, Rus, İran, Japon ve Arap tarihinde de görürüz.

Osmanlı’dan Ulus Devlete Asker

Osmanlı tarihine atıflarda, askerlerin asiliğini belirten yaygın söylem olarak kullanılan “Yeniçeri isyanı” tabiri, günümüzde yanlış bir şekilde, tam askeri yönetim ile askerin memnuniyetsizliğini ifade eden gerilim dönemini kapsayan yelpazedeki her şeyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Eğer askeri darbe ile kasıt, darbeyi yapanların bizzat idareyi ele alması ise, ki öyledir; Yeniçeri isyanlarının hiçbiri “askeri darbe” olarak nitelenemez. Öte yandan, Yeniçeri isyanlarını salt askeri isyan olarak da nitelemek mümkün değildir; hemen hemen tamamı sivil-asker ilişkilerinde bir “şiddet” dönemidir. Askeri isyan denilince yalnız askerlerin dahil olduğu, genelde örneğin kışla, savaş meydanı veya açık denizdeki gemi gibi sırf askeri ortamda meydana gelen isyan anlaşılması gerekir. Osmanlı tarihi boyunca “askeri isyan” diye adlandırılan olaylar, çoğunluğu payitahtta (zamanına göre, Bursa, Edirne veya İstanbul) ve bir kısmı da Belgrad, Mısır gibi diğer ana merkezlerde askerlerin de yer aldığı, esas olarak çeşitli diğer zümrelerin katılımı veya öncülüğüyle meydana gelen kalkışmalardır. Bir kısmı padişahın tahttan indirilmesi, hatta katliyle sonuçlanmış olsa da, çoğu isyanın asıl hedefi devletin üst yönetiminde bulunan bazı kişileri (hizipleri) tasfiye etmektir; diğer bir ifadeyle isyanlar, sivil-dini-askeri bürokrasinin çeşitli hizipleri arasındaki iktidar mücadelesinin şiddete dökülmüş şeklidir. Bu dikkate alındığında, isyanların hazırlayıcıları ve icracılarının salt askerler olduğunu düşünmek fazlaca basite indirgeme olur, çünkü hizip mücadelelerinden çıkar sağlayanlar yalnız askerler değildir, hatta esas çıkar sağlayanlar, sivil-dini bürokratlardır.

Bu tarihsel arka plana dayanarak, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini askerin ayrı bir “zümre” olarak davranma eğiliminin zirveye çıktığı 19. yüzyıl başlarından, Yani Nizam-ı Cedit’in kurulduğu koşullardan itibaren daha yakın bakışla ele almamız doğru olur (önceki kısımlarda gördüğümüz üzere, Nizam-ı Cedit bize özgü değildir; askerini modernize etmek isteyenlerin ortak deneyimi gibidir. Sadece askerin

modernizasyonu için kullanılan bir terim de değildir; Roosevelt'in "New Deal" tabiri "Nizam-ı Cedit", yani devlet yönetiminde "yeni düzen" anlamına gelir). Modern ordu yapılanmasına dönük temel olaylardan birisi olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve sonrasındaki güç ilişkileri, bugünümüze daha çok ışık tutar niteliktedir. Ancak, kaldırılmadan önceki dönemde Yeniçerilerin devlet içindeki konumunun ve nüfuzunun da değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Karpat'a göre, Yeniçeriler özellikle son dönemlerde, sarayın gücüne karşı durabilen, askeri görevlere kayıtsız kalarak önemli toplumsal ve siyasi roller oynayan bir aktör haline gelmiştir.³⁹⁰ Yeniçerilerin üstlendiği bu rol, toplumsal güvensizlik ve tepki ile birleşince teşkilatın sonunu hazırlayan neden olmuştur.

Yeniçerilerin özellikle son dönemlerinde üstlendikleri bu roller dikkate alındığında, "TSK'nın modernleşme tarihimiz içindeki siyasi rolünü 19. yüzyılın ortalarına kadar geriye götürmek mümkündür. 19. yüzyılda ivme kazanan modernleşme hareketi silahlı kuvvetleri modernleşmenin bekçiliğine getirerek, militarist ve müdahaleci bir siyasi-askeri kültürün egemen olmasına yol açmıştır."³⁹¹

Tanel Demirel'e göre, "1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Tanzimat Dönemi'nin (1839-1876) güçlü sivil bürokratları nedeniyle sistem içindeki nüfuzları azalan askerlerin, siyasal sistem içindeki ağırlığı, II. Meşrutiyetin ilanı (1908) ile birlikte kendini tekrar hissettirmeye başlamış ve 1913 Bab-ı Ali baskını ile doruk noktasına çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde hem İmparatorluğun hem de Cumhuriyet'in kaderi önemli ölçüde askerlerin eliyle şekillenmiştir."³⁹²

19. yüzyıldaki askeri ıslahat çabaları, Osmanlı payitahtını zaman zaman yabancı askeri danışman heyetleri panayırı haline getirmiştir. Aslında Osmanlı'nın can düşmanı Rusya dışında, Avrupa'nın tüm büyük veya uzman ülkelerinden danışman heyetlerinin biri gelmiş biri gitmiştir; bazıları ise hem kalıcı olmuş, hem de kalıcı etkiler bırakmıştır. Bunların içinde en derin etki bırakanlar Fransızlar ve Almanlar olmuştur. Fransız danışmanlar, subay mekteplerinde subayların düşünüş yapısını şekillendirirken, daha sonraki dönemlerde önemli nüfuz elde eden Alman danışmanlar ise daha çok ordunun yeniden yapılandırılması ve harp hazırlığına yönelik konulara odaklanmıştır. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk yılları

ordunun yapılandırılması ve eğitiminde Almanya’nın etkisinin oldukça yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde, ordu içinde ulusçuluk ve liberalizm fikirlerinin yer bulduğu ve subaylar tarafından sistemin sorgulandığı bir dönem olarak da görülür. Bu dönemde askerlerde en önemli değişim, artık ülkenin yönetim biçimine dair çeşitli fikirleri taşımaya başlamalarıdır; diğer bir ifadeyle askerler, belirli bir padişahın tahttan veya bir hizibin iktidar makamlarından uzaklaştırılması meselesini aşmışlar, “ülke yönetiminin nasıl olması gerektiği” tartışmalarına katılır olmuşlardır. Temelde 19. yüzyılın son yarısında Türk ordusunda yeni bir olgu olarak yerleşmiş olan bu politizasyon, 20. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Teknik olarak da, “askerin tam depolitize” olacağı zamana kadar, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin Batıdaki gibi uyum düzeyine erişmesi pek beklenmemelidir.

Feroz Ahmad’a göre, II. Abdülhamit Dönemi, hakediş ilkesinin ortadan kaldırılması ve subayların sadakat temelinde terfi ettirilmesi nedeniyle ordunun siyasallaştırıldığı yıllardır. Bu durum, “ordu içinde, modern askeri okullarda eğitim gören, yurtseverlik ruhuyla dolu mektepli profesyonellerle esas olarak Sultan’a bağlılıkları nedeniyle yüksek rütbelere getirilen alaylı subaylar arasında bir bölünme yaratmıştır.” Bu dönem aynı zamanda, küçük rütbeli subayların da katıldığı İttihat ve Terakki Komitesinin Sultan karşıtı mücadelesinin arttığı yıllar olmakla kalmaz; Komite üyesi radikal reform yanlısı subaylarla ılımlı liberaller arasındaki kutuplaşmaya, 1908-1912 yıllarında yoğunlaşan iktidar mücadelesine, ayaklanmalara ve müdahalelere sahne olur.³⁹³ İktidar mücadelesinin ordu içinde yarattığı bu kutuplaşma ve politizasyon, muharebe etkinliği zaten sınırlı olan ordunun, 1912 yılında patlak veren Balkan Savaşında yaşadığı hezimetin de ana nedenlerinden birisi olmuştur.

Türkiye’nin gelenekleri ve kültürel değerlerinin ordunun önemli bir siyasi role sahip olmasında etken olduğunu vurgulayan Özbudun’a göre, ordu 19. yüzyılın ortalarından itibaren modernizasyonun temel ajanı/aktörü olarak hareket etmiş ve bu durum Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde kuvvetlenerek devam etmiştir. Bu temel rol ve misyonun da etkisiyle toplum orduya karşı her zaman derin bir saygı beslemiş ve kurum olarak güvenmiştir.³⁹⁴ Benzer şeyler söyleyen Karpaz da Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde ve Cumhuriyet’in en

azından ilk dönemlerinde, toplumsal ve siyasi örgütlenmenin bina olunduğu esas dayanağın ordu olduğunu vurgulamakta ve ordunun Erkan-ı Erbaa olarak tabir edilen dört temel direğin (ordu, ulema, tüccar, köylü) içinde en başta geldiğini söylemektedir.³⁹⁵ Ordunun toplum içinde farklılaşmasına vurgu yapan Feroz Ahmad'a göre ise, "ordu, dünya görüşünü asla değiştirmeyen, toplumun üzerinde duran ve ondan bağımsız bir kurum olarak görülür."³⁹⁶

1859 "Kuleli Olayı" ordunun müdahaleci geleneğini başlatmış olsa da ordunun siyasal yaşama ilk açık müdahalesi 1876 Kanun-u Esasi'nin ilanında görülür.³⁹⁷ İmparatorluğun İttihat ve Terakki Komitesinin hakimiyetindeki son dönemi, ordunun siyasetin üzerinde görülmeye başladığı yıllar olarak tespit etmek de yanlış olmayacaktır. Feroz Ahmad, 1914 yılında Savaş Bakanlığınca çıkarılan bir kararnameyle, subaylara sultanın huzurunda bile önce alay sancağını selamlama yükümlülüğü getirilerek, sultanın esas sadakat sembolü olmaktan çıkarılmasını önemli bir dönüm noktası olarak göstermektedir.³⁹⁸ İttihat ve Terakki Komitesinin hakimiyetindeki bu yıllar, hükümet ve ordunun siyaset ve ideoloji olarak aynı noktada olduğu bir birlikteliği de göstermekteydi. Ordunun üstlendiği bu rol I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da artarak devam etmiştir.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi (1876), II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ve 1913 Bab-ı Ali baskını vakaları, 1876 öncesinde askerin karıştığı tüm olaylardan nitelik olarak farklıdır; askerin bir siyasi aktör olarak "yönetim biçimi"ni belirleyecek/düzenleyecek şekilde yaptığı müdahalelerin ilk örnekleridir. Bu müdahalelerle tek kişinin gücü fiilen sınırlanmış, 1908'den itibaren bu sınırlamalar hukuk düzenine aktarılmıştır. 10 yıllık savaş döneminden sonra 1922'de ise, zaten fiilen sona erdirilmiş olan tek kişi idaresi hukuken de kaldırılmış ve rejim, nominal de olsa "çok kişi" yönetimi (demokrasi) olmuştur. "Ordunun Kurtuluş Savaşı sırasında vergi toplamadan askere almaya ve iç isyanları bastırmaya kadar oynadığı etkin ve kaçınılmaz rol, dönem koşullarının dış politika, iç politika ve cephe operasyonlarını ayrılmaz bir bütün haline getirmesi, bu çerçevede Genelkurmay Başkanlığının bir bakanlık olarak tasarlanması", bir savaş yönetim modelinin dinamiklerini ve konjoktürel gerekçelerini oluşturmuş, ancak bu model kendi dönemi ile sınırlı kalmamış ve 2000'li yıllara kadar taşınmıştır.³⁹⁹

Cumhuriyet’ten Darbeler Dönemine Asker

Türkiye’yi, “burjuvasının ve orta sınıfının tarihsel anlamda gelişmediği ve dönüşümlerini burjuvası ve orta sınıfı yoluyla yapamayan; buna karşın, tepeden devlet yoluyla devrim dediğimiz veyahut eğitilmiş küçük bürokrasi eliti yoluyla kendi dönüşümünü sağlayan ülkeler” sınıfında gören ve Mısır ve Peru gibi diğer bazı ülkeleri de bu gruba dahil eden Keyman, Cumhuriyet Dönemi’nde askerin egemen duruşunu da ordunun yüklendiği bu misyona bağlamaktadır.⁴⁰⁰

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin rengi ve tonunun Latin Amerika ülkelerine benzetilmesini bir yönüyle eleştiren Vergin ise şu tespitlerde bulunmaktadır: “Türk ordusu ile söz konusu ülkelerin silahlı kuvvetlerinin ne tarihsel olarak ne de askeri güç açısından benzer tarafları yoktur. Kurulabilecek tek analogi o ülkelerde olduğu gibi bizde de silahlı kuvvetlerin sivil (görünümlü) iktidarları darbe ile devirmeye tevessül etmiş olmasıdır.”⁴⁰¹

Bu temel benzetme ve eleştirilerden bağımsız olarak, yakın dönemde ordunun ülkedeki rolüne bakıldığında, Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte 1950’lere kadar devlet içinde ordunun siyasetin üzerinde bir nüfuzu yokmuş gibi görünse de Atatürk ve İnönü başta olmak üzere, asker kökenli siyasetçilerin mutlak hakimiyetinden bahsedilebilir. Aynı dönemde 23 yıl (1921-1944) Genelkurmay Başkanlığı görevinde kalan Fevzi Çakmak ile kontrol altında tutularak ve kurum doğrudan cumhurbaşkanına bağlanarak, ordunun rakip bir iktidara dönüşmesi yönündeki muhtemel çabalar engellenmeye çalışılmıştır. Benzer bir çabayı, Kurtuluş Savaşı’nın önde gelen komutanlarından bazılarının Cumhuriyet’in ilk yıllarında ordudan emekli edilmesinde ve uzun yıllar siyasetin dışında tutulmasına dönük politikalarda da görmek mümkündür. Bu ve benzeri tutumlar, asker kökenli siyasi kadronun da bu dönemde orduyu iktidar için muhtemel bir tehdit olarak algıladığını göstermektedir.

Tek Parti iktidarı döneminde, iktidar alternatifi olarak görülmesi nedeniyle bir noktada ihmal edilen, baskılanan ordu ve askerler, DP iktidarı döneminde de istediğini bulamamıştır. Ancak, 1952 yılında ülkenin NATO’ya girmesi, hem genç subayların kendilerini yetiştirmesi, hem de ordunun yardımcıları ve dış destekle de olsa yeniden yapılandırılmasının yolunu açmıştır. Feroz Ahmad bu

değişimi, “Ordu siyasal bakımdan gölgeden gün ışığına çıktı.” cümlesi ile özetlemektedir. Aynı dönemde, daha önce toplumdan ve siyasal yaşamdan yalıtılan askerlerin ve özellikle genç subayların NATO üyeliği sayesinde diğer ülkeleri ve orduları görmesi ve kıyaslama yapması mümkün olmuştur.⁴⁰² Ordunun özellikle genç kuşaklarda yaşadığı bu değişim ve farkındalık, diğer pek çok sebeple birlikte 1960 ihtilalinin dokusunu da hazırlamıştır.

Demokrat Parti (DP) iktidarı ile birlikte, subayların emir eri kullanımının kaldırılmasından, askeri yargı ve savunma politikalarının oluşturulmasına kadar bir dizi reform ile sivilleşme altyapısının hazırlığının yapıldığını söylemek mümkündür.⁴⁰³ Bu gelişmeleri DP’nin sonunu hazırlayan örgünün içinde etkili bir desen olarak tanımlamak da yanlış olmayacaktır. Bu değişimler içinde bir reformun ancak ayak sesi olabilecek, emir erinin kaldırılması uygulamasına ordudan gösterilen tepki de, iktidarın ordu ile veya ordudan belli kesimlerle zıtlaşmasının ilk işaretleri gibidir.

1960’tan Günümüze Asker

1960 ihtilali ve sonraki müdahaleler ise, Türkiye’de iktidarda olmasa da ordunun; bir gölge yönetim ve sivil siyasetçilerin başının üstündeki bir kılıç gibi, her alana müdahil olarak, ülkenin şekillenmesini yönlendirdiği ve siyasal alanın asli unsuru gibi davrandığı yılları getirmiştir. Gürsoy’a göre, 1960 darbesinden sonra TSK’nın sivil idareden bağımsızlığını sağlayan yasal düzenlemeler, her yeni müdahaleyle birlikte giderek artacak şekilde orduya veto yetkisi tanımış ve bu durum sivil hükümetlerin karar alma yetisini sınırlandırmıştır. TSK’nın siyasi otonomisi ancak 1999 sonrası azalmaya başlamıştır.⁴⁰⁴ 1971 ve 1980 müdahaleleri ve sonrasında getirilen anayasal ve yasal düzenlemelerle, ordu denetimden tamamen uzaklaştırılarak özerkliği perçinlenmiş ve aynı dönemde ülkede daha otoriter bir yönetim süreci de meşrulaştırılmıştır. Sakallıoğlu, askerinin yönetimde etkin olduğu bu dönemleri, seçilmiş sivil hükümetlerin demokratik temeldeki sorumluluğunun ve otoritesinin altını oyan paralel devlet yapılanması yaşandığı yıllar olarak tanımlamaktadır.⁴⁰⁵

1950 yılı sonrası sivil-asker ilişkilerindeki iniş çıkışları değerlendiren ve bu ilişkilerin bazı dönemlerde oldukça demokratik bir zeminde ilerlediğini söyleyen Karaosmanoğlu, farklılaşan dönemler için şu tespitlerde bulunmaktadır.

Demokrat Parti on yıl iktidarda kaldı ve on yıl sivil-asker ilişkisi oldukça demokratik bir zeminde yürüdü. Yani Silahlı Kuvvetlerin komuta kademesi siyasi otoriteye bağlı kaldı fakat ondan sonra 1960 darbesi oldu. Sivil-asker ilişkisi Özal döneminde de gene aşağı yukarı on yıllık bir süre demokratik bir zeminde yürüdü. Özal’dan sonra askeri vesayet geri geldi. Ancak, 2000’li yılların ilk yarısından itibaren sivil-asker ilişkisini demokratikleştirmek için özellikle AB’nin telkin ettiği ve denetlediği bir takım reformlar yapılmaya başlandı. Bu reformlar sonucunda sivil-asker ilişkisi gene demokratik bir zemine oturdu. İşte bugün hala bu demokratik zeminde yürüyor fakat bu demokratik zemin kurumsallaştırıldı mı diye soracak olursak, buna olumlu bir cevap vermek pek mümkün değil. Henüz kurumsallaştırılmadı ki bundan da kastımız Anayasa’da ve sivil-asker ilişkisiyle uzaktan yakından ilgili mevzuatta gerekli değişikliklerin henüz tamamlanmamış olmasıdır.⁴⁰⁶

Türkiye’de darbeler ve sonrasında sivil yönetime geçişte toplumun rolüne değinen Vergine göre:

Siyasetçi-asker-bürokrat mücadelesi bağlamında darbeler döneminde suskun kalan toplumun büyük bir çoğunluğu yeniden seçimler olduğunda darbenin hedef aldığı partilere ya da başka isim altında bu partileri temsil edenlere oy vermesiyle ülkeyi zora sokmadan, meşru sınırlar içinde tavrını her seferinde göstermiş, ülke yönetiminin askerlerin güdümünde olmayan sivillere ait olmasını istediğini ifade etmiştir.⁴⁰⁷

Askerler müdahale sonrası yönetimde etkin olsalar da görünürde iktidarı sivillere yeniden vermişler ve bu dönemlerde uygulanan sıkıyönetimler bir şekilde kaldırılmıştır. Ancak bu noktada itirazlarını dile getiren Üskül’e göre, “Böyle bir ülkede başta anayasa olmak üzere yasaların pek çoğu askeri ise, sıkıyönetimle yapılan yasalar yürürlükteyse, iktidarda bulunanlar sivil olsalar da, o ülkede sıkıyönetim var demektir. Ne tam asker, ne tam sivil olduğu için de böyle bir iktidara ancak sivil sıkıyönetim denir.” Üskül aynı çalışmasında fiili sıkıyönetim uygulamalarının uzunluğuna vurgu yaparak bu sürelerin toplamını 25 yıl 9 ay olarak vermektedir.⁴⁰⁸

1960 ve sonrasında, ülkede gelişme, modernleşme, demokratikleşme vb. tüm adımların kendi eliyle olmasa da kendi etkisi ve yönlendirmesi ile atılması gerektiğine inanan ordunun bu tutumu sonucunda ülkede vesayetçi melez bir yapı oluşmuştur. Bu melez yapının nedenselliği ve sonuçları tartışılabilir olmakla birlikte; bu yapıyı bir problem olarak tanımlama noktasında itirazların mevcut olması da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

NATO dönemi, artıları yanında, yeni bir müttefik ilişkisinden daha çok, ABD'ye askeri bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Bu bağımlılığın acı tecrübelerini Kıbrıs Harekatı dahil pek çok olayda yaşamış olan ordunun, içeride egemen aktör olarak davranmasına rağmen, ABD ve müttefiklerle ilişkilerinde aynı dik duruşu sergileyememesi de ayrı bir tartışma konusudur. Cumhuriyet'in kuruluşunun üzerinden bir yüzyıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen, kendi silah sistemlerini üretme noktasında henüz emekleme aşamasında olan ülkede, bu yöndeki geri kalmışlığın ve diğer ülkelere bağımlılığın faturasını da egemen siyasi aktör rolünü son yıllara kadar sürdürmüş olan orduya kesmek gerekir. İçeride siyasi iktidarlara yaşanan çatışmalarda ve mevzi kazanma çabalarında, ülkenin askeri bağımlılığını artıracak çözümlerin, gözü kara bir yaklaşımla uygulamaya konulması ise hayli şaşırtıcıdır.

Buna bir örnek verilecek olursa; 1997 yılında Refah Partisinin iktidar ortağı olması ile birlikte, iktidarın Ortadoğu ve Arap ülkelerine açılma politikası karşısında, maliyeti çok yüksek modernizasyon projeleri dahil, savunma teknolojileri alanındaki pek çok konuda, hükümete tepki olarak İsrail ile ortaklıklara girilmesi ve bu ülke ile Savunma Sanayi ve İşbirliği anlaşması imzalanmış olması, içeride sivil-asker ilişkileri bağlamında yaşanan çatışmaların, ülkenin ve ordunun bağımlılığını artıracak ve geleceğini ipotek altına alacak adımlara nasıl dönüştürüldüğünü göstermesi açısından ibret vericidir. Bu örnek, silah alımı ve modernizasyon projeleri gibi pek çok konuda kendi siyasi özerkliğini kabul ettirmiş, denetimden muaf bir ordunun gücünü ve neden olabileceği sorunları göstermesi açısından önemlidir. 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasında ordunun özerk yapısını pekiştiren ve siyasi açıdan güç kazanmasını inceleyen Cizre'ye göre bunun nedeni; siyasi kriz içinde, statükoyu kurtararak taşları yerli yerine oturtacak başka bir aktörün bulunmaması ve demokrasiye geçişi mümkün kılacak geniş tabanlı bir ulusal diyalog/uzlaşma

geleneginin olmamasıdır. Bu dönemde ordu, “sivil aktörler karşısında güç kazanmakla kalmamış, sivil otoritenin karar verme sürecine katılmak suretiyle geleneksel olarak sivil kontrolündeki alanlarda yetkilerini de artırmaya başlamıştır.”⁴⁰⁹

Ancak, 1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Budapeşte Belgesi’ni kabul ederek, Türkiye dahil üye ülkelerin iç işlerini doğrudan bağlayan önemli kararlar almıştır. Adeta bir anayasa gibi temel hak ve hürriyetleri ayrıntılı biçimde tanımlayan Budapeşte Belgesi’nde silahlı güçlerin yetkisiz ve amacı dışında kullanılması, darbe yapılması durumunda alınacak tedbirler ve alternatif askerlik hizmeti veya askerlikten muafiyet gibi konular da bulunmaktadır.⁴¹⁰ Budapeşte Kararları 1994 yılı sonrasında Türkiye tarafından ilk aşamada çok fazla dikkate alınmamış olsa da, bu kararların 2000’li yıllarda sivil-asker ilişkileri konusunda yapılan demokratik temeldeki düzenlemelerde önemli bir etkisinin olduğundan bahsedilebilir.

TSK’nın 1960 darbesi ile başlayan ve müteakip iki müdahale ile artan ve pekiştirilen özerkliğinin 1997 yılı ve sonrasında yükselişe geçmesine açıklama getirmeye çalışan Mahçupyan; bu yükselişi, TSK’nın kontrol merkezli stratejilerine değil, “hegemonyaya rıza gösteren vatandaş üretme” projesine medya ve sivil toplum kuruluşlarını da katarak daha büyük bir sentez yaratmasına bağlar.⁴¹¹

TSK’nın sahip olduğu özerklik ve toplum karşısında kendisini konumlandığı yer, kurumun kamuoyunu yönlendirme ve yönetme yönündeki uygulamalarının kurumsal bir rutine dönüştürülmesi ve pek çok kurum çalışanınca bu durumun içselleştirilmesi sonucunu da doğurmuştur. Bu yöndeki uygulamaların 2007 yılı sonrası sivillerce sorgulanması ve bu yönde başlatılan yasal takibat ise pek çok askerin mağduriyetine sebep olmakla birlikte kurumsal sorgulamanın da başladığı dönem olarak görülebilir.

Narlı’ya göre, ordu bir taraftan kendisini Batılılaşmanın ve modernleşmenin bir lokomotifi olarak görürken, diğer taraftan da sivil-asker ilişkilerini Batı standartlarına taşıyacak değişimlere karşı durmuştur.⁴¹² Bu çelişkiyi açıklamaya çalışan Karaosmanoğlu’na göre, kendini modernleşmenin koruyucusu gören silahlı kuvvetlerin, başta ulus-devlet ve laiklik olmak üzere Cumhuriyet’in kazanımlarını çok partili demokratik rejim içinde koruma kollama çabasının

modernleşmenin yeni unsuru olan demokratikleşme ile bağdaştırılması sorunu TSK'nın içine düştüğü temel çelişki durumundadır.⁴¹³

Yazarların bu tespitleri doğru da olsa, askerlerin kendi egemenlik alanlarını ve üstlendikleri rolü gönüllü terketmesini veya bu yöndeki gelişmeleri desteklemelerini beklemek çok da mantıklı olmasa gerekir. Ayrıca, modernleşme ve siyasete egemen tavır, askerlerin gözünde çelişki teşkil eden bir tutum da değildir.

Ordunun kurumsal gücü ve sivil karar alma mekanizmalarına etkisi, sivil-asker ilişkisini anlamaya katkısı olan Luckham'ın örtülü muhafızlık (covert guardianship) modelini ortaya çıkartmıştır.⁴¹⁴ Bu durumu, Steven Cook, Türkiye, Mısır ve Cezayir'i incelediği çalışmasında "iktidar olmadan yöneten ordular" kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır.⁴¹⁵ Ordunun örtülü muhafızlık rolünün sonuçlarını haklar ve güvenlik mekanizmalarının arasındaki ters yönlü ilişki ile açıklamaya çalışan Keyman şu tespitte bulunmaktadır:

Ordu sivil hayatı ve siyasi hayatı engelleyici, darlaştırıcı ve kendisini onun üzerinde tutan koruyucu gözetleyici yetkide ve konumda görüyor kendisini. Böyle olunca da siyasi yol ile sorunların çözümü zorlaşıyor ve haklar alanı sürekli olarak güvenlik mekanizmasında daralmaya başlıyor. Çünkü Türkiye'nin bu laiklik ve denetim alansal, teritoryal bölünmez bütünlüğü, temel haklar ve özgürlükler alanının sınırlayıcı üst yapısı haline geliyor.⁴¹⁶

Yukarıda değinildiği gibi, Türkiye gibi tepeden devlet yoluyla veya eğitilmiş bürokrasi elitleriyle kendi dönüşümünü sağlamaya çalışan ülkelerde⁴¹⁷ orduların modernleşmedeki rolü de öne çıkmaktadır. İter Turan'a göre, "ordunun sistemde etkili olmasını sağlayan mekanizmalardan biri, 1960 ile 1989 yılları arasında cumhurbaşkanlarının hep askeri kökenden gelmesidir. Yani, bir anlamda Cumhurbaşkanlığı ve diğer devlet kurumları, seçim ile gelen iktidarları denetleyici ve onların modernleşme misyonunun dışına çıkmamalarını sağlayıcı bir biçimde konuşlandırılmıştır."⁴¹⁸

Türkiye'de ordunun örtülü muhafızlığının modernleşme alanında hem önderlik hem de muhafızlık boyutuna taşındığı da görülmektedir. Son dönem sivil-asker ilişkilerinde yaşanan değişime, modernleşme muhafızlığı temelinde farklı bir yorum getiren İter Turan'a göre:

Bizde askere atfedilen “modernleşme muhafızlığı” diyebileceğimiz rol başlangıçta sadece askerin üstlendiği bir rol değildi. Bu işlevi bir kurumlar koalisyonu üstlenmişti. Bunun içerisinde bürokrasi, yargı, üniversiteler, büyük ölçüde basın ve meslek kuruluşları, barolar, mimar-mühendis odaları gibi kuruluşlar bulunmaktaydı. Bu kurumlardaki modernleşme muhafızlığı yaklaşımı yavaş yavaş aşındı... Modernleşme muhafızlığının yandaşı olan ya da bu görevi doğrudan üstlenmiş kurumların sayısı azaldıkça, asker bir oranda yalnızlaşırken, diğer taraftan muhafızlık işlevini de daha sert bir şekilde ifaya yöneldi.⁴¹⁹

***

Orduların siyasetin dışına çıkarılması gerektiğine işaret eden Hasan Cemal’e göre, bunun dünyada örnekleri olan iki yolu var: (1) Japon, Alman, İtalyan ordularının II. Dünya Savaşı’nda yaşadıkları gibi büyük yenilgilerle askerlerin toplum içine çıkamaz hale gelmeleri ve siyaset üzerindeki etkilerini kaybetmeleri; (2) Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi siyasete müdahale eden orduların iktidarda uzun süre kalmaları nedeniyle halkta oluşan tepkiler ve yaşanan bütün olumsuzlukların da orduya fatura edilmesi.⁴²⁰ Bu konuda benzer bir görüş ortaya koyan İlter Turan’ın tespitleri ise şu şekilde:

Askerin siyasi rolünün daha baskın olduğu ülkelerde, askerin nüfuzunun kırılması için genellikle ordu tarafından önemli bir başarısızlık söz konusu olması gerekir. Bunun bizim yakından tanıdığımız örneği Yunanistan’daki cuntadır. Fakat Türkiye’de böyle bir olay gerçekleşmemiştir. Zaman içerisinde toplumun diğer kesimlerinin güçlenmesi sonucu askerin gücü sınırlanmaya başlamıştır.⁴²¹

Bu görüşler, 2010’lu yıllar gibi yakın bir tarihte ifade edilmesine rağmen; sivil-asker ilişkilerinde demokratik ilkeler temelinde ulaşılabilecek uzlaşmacı zemini sadece bu uç sonuçlara bağlaması nedeniyle eksik kalmakta, ABD ve İngiltere gibi örnekleri de gözardı etmektedir.

Tam anlamıyla demokratik sivil-asker ilişkileri için “demokrasiye geçiş” ve “demokrasinin sağlanması” şeklinde iki kuşak halindeki reformların gerçekleştirilmesi gerektiğine vurgu yapan ve Türkiye’de yarım yüzyılı geçen sancılı sivil-asker ilişkileri dönemini değerlendiren Karaosmanoğlu, sonuç niteliğindeki şu tespiti

yapmaktadır: “ Türkiye, altmış beş yıl önce çok partili rejime ve siyasi iktidarların serbest seçimlerle tayin edilmesi uygulamasına geçmiş, fakat sivil-asker ilişkilerinde demokrasiye geçişi, yani birinci kuşak reformları dahi henüz tamamlayamamıştır.”⁴²² Alınacak çok mesafenin olduğu bu ortamda, demokratik temelde yapılandırılacak bir sivil-asker ilişkisinden öteye geçilerek sıkı bir sivil-asker işbirliğinin yaratılması gerektiğine vurgu yapan Karaosmanoğlu bunun gerçekleşmesi için öncelikle şu temel esasların kabulü ve içselleştirilmesinin zorunluluğuna işaret etmektedir: (1) Hukukun üstünlüğü, (2) son sözün daima sivil otoritede olması, (3) yürütmenin bir unsuru olarak hesap verme yükümlülüğü, (4) sivil otoriteye saygı. Bu temel esaslar, daha çok askerin yükümlülükleri olarak tanımlandığında sivillerin yükümlülükleri ise şu şekilde sıralanabilir: (1) Silahlı kuvvetlerin demokratik rejimin meşru ve zaruri unsuru olarak görülmesi, (2) TSK’ya ve askerlere saygı gösterilmesi, (3) TSK’nın görevleri için gerekli mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi, (4) sivillerin (sivil toplum kuruluşları dahil) savunma sorunları ve askeri kültür üzerine kendilerini yetiştirmeleri, (5) askerleri kendi siyasi görüşleri doğrultusunda kullanma eğiliminin engellenmesi.⁴²³

Türkiye’nin yaşadığı sancılı sivil-asker ilişkileri sürecini daha iyi anlayabilmek için; ülkedeki tehdit ve güvenlik algısının, ordunun devraldığı mirasın, ordunun rolüne toplumsal bakışın, sivil iradenin yetkinliğinin ve sivil-asker ilişkilerinde hakim olan çatışmacı paradigmanın analiz edilmesi gerekmektedir. Müteakip alt başlıklarda bu konulara kısaca değinilmiştir.

Cumhuriyet tarihinde güvenlik temelli tehdit algısı ve sivil siyasetçilere karşı beslenen güvensizlik, ordunun müdahaleciliğinin görünen temel iki gerekçesi olarak tespit edilebilir. Bu nedenle, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin doğru anlaşılması ve yorumlanması için bu iki temel gerekçenin de analiz edilmesi gerekmektedir.

İkinci Bölüm:

Günümüzde İlişkileri Belirleyen Temalar

Güvenlik Teması

Sivil-asker ilişkilerinde öne çıkarılan güvenlik teması, Türk siyasal sisteminin önde gelen sorunlarından birisidir ve bu sorun sadece güvenlik sektörünün yapısı ve örgütlenme şekliyle sınırlı kalmayarak, TSK’nın özerk yapısı ve yönlendirici işlevi noktasında da gözlenir.⁴²⁴ Bu nedenle Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini anlamak için, öncelikle güvenlik kavramına ve bu kavramın yarattığı sorunsala farklı kesimlerin bakışını anlamak gerekmektedir. Türkiye’de dış politikanın, laikliğin, eğitim sisteminin ve hatta sosyal problemler gibi pek çok konunun güvenlik ve askeri güvenlik kavramı içinde yorumlanması ve siyaset üstü görülmesi, sivil-asker ilişkilerinde rollerin birbirine karışmasına ve bu alanda müdahalelere yol açmıştır. Öztan’a göre, tüm sorunları acil kılma ve güvenlik ile ilişkilendirme, sonrasında da mekanik bir çözüm üretme ısrarı, militer zihniyetin izdüşümüdür.⁴²⁵

Akay, ordunun dış politika konusunda güvenlik teması bağlamındaki müdahaleciliğini şöyle ifade etmektedir:⁴²⁶ “TSK’nın dış politikadaki ağırlığı hem Türkiye’de dış politika meselelerinin reel-politik bir söylem üzerine oturmasını sağlamakta ve böylece dünyayı dost/düşman ekseninde gören siyah-beyaz bakış açısına toplumda hakimiyet kazandırmakta, hem de her türlü dış politika sorununun militarizasyonuna yol açmaktadır.” Akay’a göre, ordunun tehdit algısı temelinde kendini konumlandığı pozisyonda, Türkiye üzerinde emelleri olan tüm dünyaya karşı ülkeyi kollama ve koruma görevini üstlenen ordu; dış politika tehditleri ve stratejilerinin belirlenmesinde de kendisini öncelikli bir kurum ve vazgeçilmez bir aktör olarak görmektedir.⁴²⁷

Narlı’ya göre ise, Cumhuriyet’in kurulmasından bu yana muhafazakar gerçeklik (conservative realism); asker, bürokrasi ve elitler tarafından paylaşılan güvenlik kültürünü yüksek oranda şekillendirmiş ve “jeo-

politik önem yüzünden Türkiye'nin etrafı her daim düşmanlarla sarılıdır" fikri Türk güvenlik kültürünün betimleyicisi olmuştur. Sonuç olarak toplumda canlılığını koruyan bu iç ve dış tehdit algısı, ordunun popüler ve benzersiz bir model olarak sunulmasına katkı sağlamış ve bu tarz bir askeri kültür ortamında, sivil politikacılar ve halk güvenlik kültürünün inşa sürecinden dışlanmışlardır.⁴²⁸

Türkiye'de güvenlik politikalarının geçmişte tamamen askerlerin inisiyatifinde geliştirilmesinin sakıncalarına atıfta bulunan Bor'a göre, "Askerliğin ve millî savunma doktrininin mutlak dost-düşman ikiliği içinde, normal olarak dış güçlere mahsus olan düşman konumu iç politikaya teşmil edilmiştir."⁴²⁹

Aynı şeyler iç tehdit algısı temelinde de söylenebilir. 1990 öncesinde daha çok dış tehdit algısını müdahaleciliğinin gerekçeleri arasında gören ordu bu tarih sonrasında önce PKK nedeniyle oluşan bölücü terörü ve müteakip yıllarda irtica tehdidini, millî güvenlik siyasetinin ve stratejilerin temeline yerleştirmiş ve bu iki tehditle mücadelede, sivillerin de inisiyatif almaması nedeniyle sorumluluğu kendi üzerine alarak çözüm üreten ana aktör haline gelmiştir.

Belge, Alman toplumunda coğrafi konumun bir sonucu olarak, yüzyıllardır kuşatılmışlık duygusunun hakim olduğunu vurgulamaktadır.⁴³⁰ Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de de benzer algıların ortaya çıktığını, "Türkün Türk'ten başka dostu yoktur" gibi söylemlerle diğer ülke ve toplumlara güvensizliğin vurgulandığı görülmektedir. Bu algılarda, Osmanlı'nın son döneminde ve Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan sıkıntı ve travmaların etkisi kabul edilebilir olsa da bu tarz yönelimlerin uluslararası ve hatta ulusal bağlamda reel-politik bir anlamı olmadığı gibi, bu yöndeki algı ve söylemler olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Ancak bu yöndeki algılar ve öğretiler, askerin önde olduğu güvenlik eksenli politikaların ve asker egemen sivil-asker ilişkilerinin temel nedenlerinden birisi durumundadır.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde belirleyici olan tehdit algısında NATO'ya girişle birlikte önemli bir rahatlama yaşansa da üyelik sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir temele oturmasında önemli bir katkı sağlamamıştır. İspanya gibi diğer NATO üyesi ülkeleri de değerlendiren Gürsoy'a göre, sivil-asker ilişkilerine NATO'nun katkısı dolaylı ve uzun vadeli. Kurum, Türkiye'deki hiçbir müdahaleyi

kınamamış ve bunlara karşı somut bir yaptırım uygulamamıştır. Ayrıca, NATO’nun Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1990 sonrası demokratikleşme temelinde sağladığı kısa vadeli değişimi ve rolü Türkiye için söylemek de zordur.⁴³¹

Ordunun Devraldığı Miras

Ülkede sivil-asker ilişkilerinin temel tarihsel dokusu, Silahlı Kuvvetlere kurumsal bağımsızlığı getiren ve kuvvetlendiren bir miras bırakmıştır.⁴³² Güvenlik temelli tehdit algısı ve sivillere (özellikle siyasetçilere) karşı beslenen güvensizliği, mirasın birer unsuru olarak görmek de doğru bir yaklaşım olacaktır. Ordu 2000’li yıllara kadar, hem kurumsal hem de siyasi özerkliği getiren bu mirasa sıkı sıkıya bağlı kalmış ve onun duvarlarını sağlamlaştırmayı tercih etmiştir.

Ordunun tarihsel mirası konusuna açıklık getiren Karpat’a göre, Darbeci subayların kendilerini ordunun tarihten gelen gelenek ve değerleriyle tanımlaması; toplumsal hiyerarşi, reformlar ve modernleşme hakkındaki fikirleri, siyasi tavırlarını ve eylemlerini temelden etkilemiştir.”⁴³³

Türk güvenlik kültürünü anlamak için siyasi kültürdeki Osmanlı mirasının etkilerini de anlamak gerektiğine vurgu yapan Narlı’ya göre, Cumhuriyet’in ilk yıllarında modernizasyon haricinde, Osmanlı tarafından aşılınmış davranışlar, inançlar ve düşünceler; hiyerarşik ve bürokratik-patrimonyal olan siyasi geleneğe yapışık olarak kalmaya devam etmiş ve hem siviller hem de askerler bu kültürün paylaşımcıları olmuşlardır.⁴³⁴ William Hale ise, ordunun tarihsel mirasını üç ana öge ile açıklamaktadır: (1) İmparatorluğun yükseliş döneminde ordunun devlet ile özdeşleşmesi, (2) 19. yüzyıl reformlarında subayların öncü rolü üstlenmeleri, (3) Cumhuriyet Dönemi’nde devlet güvenliğinin tehlikeye düştüğü değerlendirilen zamanlarda ordunun siyasete müdahale etmesi.⁴³⁵

Osmanlı Devleti’nde 1826 öncesi dönemde yönetimde sivil-asker ayrımının olmaması ve askerlerin aynı zamanda mülki idare amirliği görevlerini üstlenmiş olmaları da,⁴³⁶ Türkiye’de sivil-asker ilişkilerindeki çatışmanın ve rollerdeki muğlaklığın nedenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Tacan’a göre, İmparatorluğun son dönemlerinde Batı’nın kurduğu üstünlüğün ve yaşanan toprak

kayıplarının, savaşlardaki yenilgilere dayalı olarak salt askeri üstünlük olarak değerlendirilmesi ilk çağdaşlaşma hareketlerinin de öncelikle ordudan başlatılmasına neden olmuştur.⁴³⁷ Bu durum, bugün orduya ve subaylara atfedilen güven ve rollerin kolektif bilinç temelinde de ışık tutacak niteliktedir.

Serra'ya göre, 1950'lerden 1970'lere kadar sosyal bilimlerde hakim olan modernleşme paradigmasının etkisinde kalan Orta Doğu uzmanlarınca, bu dönemde görece özerk ordular modernleşme ve demokratikleşme için ilerici güçler olarak görülmüştür. Buna göre, "ampirik veriler, gelişmekte olan ülkelerdeki orduların belirgin ekonomik başarılarla imza attıklarını ve ülkelerindeki alt yapı çalışmaları için başarılı programlar izlediklerini ortaya koyar."⁴³⁸ Daha önce belirttiği gibi, Türk ordusuna modernleşme temelinde yüklenen rol çok daha gerilere gitmekle kalmamakta, 1970'lerin ötesine de sarkmaktadır. Bugün de TSK'ya bu rolü yükleyen pek çok kişi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ordunun Türk siyasetinde oynadığı otonom rolü ve kaynağını anlamak için stratejik, sosyal, politik ve ekonomik tetikleyici etkenlerin yanısıra onun tarihini, ideolojisini oluşturan ve muhafazlık rolünü üstlenmesine katkı sağlayan şu üç konudaki mirasına bakmak gerekir: (1) Modernliği ve Batılılığı savunan ve de siyasete askeri katılımı uygun gören Genç Türkler geleneğinden kalan miras, (2) orduyu toplumun gözünde meşrulaştıran Kurtuluş Savaşı'ndan kalan miras, (3) orduya demokratik düzen, laiklik, cumhuriyetin birliği gibi amaçlar yükleyen Kemalist ideolojiden ve Mustafa Kemal Atatürk'ten kalan miras.⁴³⁹ İşin karmaşık tarafı, bu mirasın Türkiye'de ordunun iktidarda olması pahasına da olsa korunmasını ve canlı tutulmasını destekleyen kesim ile bu mirası demokratik Türkiye'nin geleceği için bir engel olarak gören kesimler arasında, şiddeti hiç azalmayan ve Türkiye'yi sürekli bir kutuplaşma zeminine doğru sürükleyen açık ve gizli bir çatışmanın varlığıdır.

Farklı bir çalışmada, Türkiye'de ordunun siyasete müdahil olmasının temel nedenleri: (1) Güçlü bir demokrasi geleneğinin olmayışı, (2) politikacıların ulusal çıkarlardan önce kendisinin ya da partisinin çıkarlarını düşünen kişiler olarak görülmesi, (3) Cumhuriyet'in temelini oluşturan demokrasi ve laiklik anlayışlarını tehdit eden iç

güvenlik sorunları olarak sıralanmaktadır.⁴⁴⁰ Burada sayılan maddeler yukarıda miras olarak betimlenen maddeleri tamamlayıcı olarak da görülebilir.

Bu mirasa sahip çıkan taraflardan birisi olan ordunun demokrasi anlayışı Giovanni Sartori’nin rasyonel demokrasi (rational democracy) kavramıyla uyuşur ve bu kavrama göre; demokrasi, eğitimliler arasında en iyi politikanın da üzerinde kararlar verme amacı taşıyan bir tartışma ortamıdır. Bu açıdan ordunun demokrasi tanımı, demokrasiden öte düzenin sağlanması ve idaresi fikrine daha yakındır.⁴⁴¹

Ordunun Rolüne Toplumsal Bakış

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini doğru anlamak için öncelikle diğer ülkelerden farklılaşan toplum-ordu özel bağını da iyi analiz etmek gerekmektedir. Köse’ye göre bu özel bağda ve toplumun ordu ile ilgili algısının nitel boyutunda, toplumsal iradenin edilgen konuma itilmesinin yarattığı boşluğu dolduran bir mikro ideoloji yatmaktadır. “Yani toplum, kendi varoluşunun temel dayanaklarını ve toplumsal-siyasal dünyayı tahayyül ediş biçimini bu mikro ideoloji içinde bulmakla, hem kendi varlığını ordununkiyle özdeş kılmakta, hem de geleneksel devlet yönetim tarzına uygun olarak, kendisi için en iyi olanın bizzat bu mikro ideoloji alanını oluşturan ordu tarafından düşünüleceğine olan inancını korumuş olmaktadır.”⁴⁴²

Türkiye’de sivil-asker ilişkisinde yıllarca süren ikiliğin bir tarafına göre; askerin siyaset üzerindeki etkinliği zaten olması gereken şeydir ve bu sistem Cumhuriyet’in değerlerinin korunması için devam etmelidir.⁴⁴³ Bunun tam tersini savunan grup ise ordu üzerindeki sivil denetimin tek başına yeterli olmayacağını, sivil hükümetin orduya karşı her alanda güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁴⁴

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin demokratik normlara uyumlu hale getirilmesi konusunda farklı toplum kesimlerinde tereddütler mevcuttur. Tanel Demirel’in de belirttiği gibi;⁴⁴⁵ TSK’nın siyasi rolü hem sivil elitler/bürokratlar hem de bazı toplum kesimleri tarafından meşru görülmekte ve bu konuda getirilmeye çalışılan sınırlamalara karşı çıkmaktadır. BİLGESAM TSK Algı araştırmasının bulguları da bu tespiti desteklemektedir. Bu araştırmaya göre,⁴⁴⁶ Türkiye’de ordunun

siyasete müdahalesi konusunda toplumda temel iki farklı eğilim olduğu ileri sürülebilir. Bir yanda, ordunun hiçbir şekilde siyasete karışmaması gerektiğini savunan darbe karşıtı bir kitleden; diğer yanda son dönemde ordunun üst düzey yöneticilerinin hükümet ile uyumlu olmasından rahatsız olan ve orduyu “göreve çağırmaya” eğilimli bir kitleden bahsedilebilir. Bu rahatsızlığın bir kısmının AKP’ye ve uygulamalarına tepkiden ve ordunun AKP hükümeti ile uyum içerisinde olmasından/görünmesinden kaynaklandığı düşünülse bile, Türkiye’de halen orduyu toplumun öncüsü olarak, siyasetin üzerinde görme eğiliminin bazı kesimlerde sürdüğü söylenebilir.

Türkiye’de 2011 ve 2013 yıllarında yapılan iki farklı çalışmanın bulguları, ordunun siyasete müdahalesine ve siyaset üzerinde görülmesine bakış ile ilgili, farklı kesimler arasındaki çatışmayı da ortaya koyan çarpıcı ipuçlarını vermektedir. 2011 yılında yapılan çalışmada yöneltilen, “Gerektiğinde asker yönetime el koyabilmeli ve ülkeyi yönetebilmelidir.” cümlesine katılım oranı %30 düzeyinin üzerindedir.⁴⁴⁷ 2013 yılında yapılan bir diğer çalışmada ise “Ordu gerekli durumlarda yönetime müdahale etmelidir.” görüşüne katılım %31 olarak bulgulanmıştır.⁴⁴⁸ Bu ve benzer bulguları yorumlayan Gürsoy’a göre; medya, iş adamları ve siyasetçiler gibi elit kesimler arasında, askerlerin sivil-asker ilişkilerindeki demokratik rolü temelinde önemli bir değişim gözlenirse de toplumda askerin vesayetini onaylayanların oranı hala azımsanmayacak düzeydedir.⁴⁴⁹

Tarihsel perspektif ile birlikte ordu-toplum ilişkilerini anlamlandırmak konusunda Tanel Demirel önemli tespitler yapmaktadır. Demirel’e göre, üç yüzyıl boyunca her alanda Batı’dan geri kalmışlığının sancılarını ve komplekslerini üzerinden atamayan toplumun, yakın dönemde başarı adına gördüğü şeylerin askerlerin eseri olması, orduyu halkın gözünde önemli kılan gerekçelerden birisidir. Ordunun diğer devlet kurumlarından daha yüksek kurumsallaşma düzeyi de bu güveni başka bir açıdan beslemiştir.⁴⁵⁰

Türkiye Batı’nın değerlerini ve kurum yapısını kendine örnek alsada siyasi kültürü 1980’lerdeki değişime kadar paternalist, hiyerarşik, otoriter, kurumsal ve elitist olarak kalmıştır.⁴⁵¹ Türkiye’de askeri tarzda bir siyasi kültür, resmi olarak okullarda davranış ve müfredat temelindeki sosyalizasyon süreci ile egemenliğini sürdürmüştür.⁴⁵² Bu

kültürel yapı sivil-asker ilişkilerinde askeri düşünce kalıplarının ve paradigmanın daha egemen olmasının da yolunu açmıştır.

Tüm bu değerler, ordunun toplumun güvenliğini sağlayan temel ve önemli kurum olduğunu savunan görüş ve geleneksel itaatkarlıkla birlikte, TSK’yı gizemli ve sorgulanmayan bir kurum haline getirmiştir.⁴⁵³ Jenkins’e göre, “Türk ordusunu, milletin esas timsali olarak yücelten toplumsal, kültürel ve tarihi etkenlerin kombinasyonu orduya, Batı’nın parlamenter demokrasilerinde silahlı kuvvetlerin üstlendiği güvenlik rolünün çok daha fazlasını bahsetmiştir.”⁴⁵⁴

Türk ordusunun laikliğin muhafızlığı temelinde geçmişte üstlendiği siyasi rolün uzun süre geçerli olmasına ve ordunun modernliği Batı’dan farklı olarak yorumlamasına toplum tarafından tepkisiz kalınması veya bu durumun desteklenmesi, Türkiye’nin diğer ülkelerden farklılaşmasının ve demokratikleşme noktasında geri kalmasının nedenleri arasında da görülmektedir.⁴⁵⁵

Sivil İradenin Yetkinliği

Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de askerlerin ve kurum olarak ordunun siyasetçilere güvensizliği, bilinen ve üzerinde tartışılan bir konu durumundadır. Ordunun siyasete ve siyasetçilere güvensizliğinin boyutlarının ve nedenselliğinin ortaya konulması gerekmektedir. Güven problemini ortaya koymadan, siyasi iradenin yetkinliği tartışmalarını doğru bir zeminde yapmak da zorlaşmaktadır. Askerin sivillere güvensizliğini, yetiştirilme tarzına bağlayan Hasan Cemal’e göre, asker kendisinden başka nerdeyse herkesi düşman saflarda görüyordu ve sırtında üniforma olmayan herkes sanki başıbozuk takımıydı. Askerin bir sivile güvenilebilmesi için, askere tabi olması, emre amade olması ya da kullanılabilir olması gerekiyordu.⁴⁵⁶

Cizre, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren ordunun politizasyonunun, politika üstü değil politika karşıtı bir eksende geliştiğini vurgulamaktadır.⁴⁵⁷ Cumhuriyet’in ilk yıllarında ordunun siyasetten ayrı tutuluşunun amacının Batı Avrupa ve Amerika’daki gibi sivil hakimiyeti yerleştirmek değil, ordunun büyüyerek egemen sınıfa rakip olmasını engellemek olduğu iddiaları da bulunmaktadır.⁴⁵⁸

Huntington'ın sivil-asker ilişkilerindeki temel problemlerin sorumluluğunu sivillere havale eden görüşleri,⁴⁵⁹ Türkiye'de siyasetçilerin askerleri yönetecek ve denetleyecek yetkinliği geçmişte gösteremediği yönündeki temel eleştiriler ile örtüşmektedir. Türkiye'de askerlerin darbe ve müdahalelerle sivillerin bu yetkinliğe ulaşmasını bir şekilde engellediği yönündeki görüşü de burada hatırlatmak gerekmektedir. Geçmişe bakıldığında, her iki görüşün de belirli bir oranda geçerli olduğu söylenebilir.

Sivillerin yetkinliği konusunda Karaosmanoğlu şu tespitlerde bulunmaktadır:

Asker, sivil kesimde kendisine muhatap bulmalı. Yani, askerle kim görüşecek? Askeri hem TBMM'de denetlemek istiyorsunuz, hem de TBMM'de askeri konularla ilgili hiçbir uzman ve milletvekili yok. Şimdi bunlar gelip kimi muhatap alacak? Siyasi partilerin ileri gelenleri ile oturup konuşulduğu zaman sivillerde çok büyük bir bilgi ve kapasite eksikliği ortaya çıkıyor. Asker de sivil de kendi derdini anlatamıyor... Eğer sivil siyasetçi askeri konuları bilemiyorsa yanında bunları bilen uzmanların olması lazım, mesela ABD'deki, İngiltere'deki, Almanya'daki gibi. Böyle bir kapasite eksikliği var Türkiye'de ve bu sebeple sivil ile siyaset arasında bir diyalog oluşmuyor. Bu çok büyük bir eksiklik.⁴⁶⁰

Türkiye'de askerleri kontrol etmeyi ve bu yönde mekanizmalar kurma ve işletmeyi siyasi ve kişisel bir risk olarak algılayarak açık veya örtülü bir askeri vesayet rejimi altında pek çok konuyu askerlere havale etmenin rahatlığıyla, geçmişte sorumluluktan kaçınan iktidarlar olduğu gibi, askerleri yönetme yetkinliği ve iradesini sergileme konusunda kendisini ve ekibini yetersiz gören parti ve iktidarlar da olmuştur.

Geçmişte pek çok konunun askere havale edilmesi konusunda tespitlerde bulunan Üskül'e göre, "Ülke içinde baskı politikalarını uygulamada askerin kullanılması, politika açısından işleri kolaylaştırıyordu. Hükümet eleştirilerden kaçıyor, sorumluluğu askere yükliyordu. Ordu nasıl olsa kolay kolay eleştirilmiyordu."⁴⁶¹

Demokratikleşmenin kesintilere uğramasında sivillerin de büyük payı olduğuna vurgu yapan Karaosmanoğlu'na göre ise, politikacılar ve siyasi partiler zaman zaman antidemokratik tutum içine girmişler,

sorumluluktan kaçarak kendi görevlerini askerlere devretmişler ve askeri konulara ilgisiz kalarak, bilgilerini geliştirme ihtiyacı duymamışlardır.⁴⁶²

Cizre, Türkiye siyasetine uzun yıllar hakim olan DP-AP çizgisinin demokratikleşme ve sivilleşme taleplerinin siyasal topluma sirayet edememesini; bu partilerin ve liderlerinin, ordu söz konusu olduğunda faydacı ve ilkesiz bir siyasi hesapçılığa sapması ile açıklamaktadır. “DP-AP-DYP, ‘ikili söylem’ olarak adlandırılabilir bir strateji dahilinde ordunun gönlünü hoş tutmak için uzlaşmacı bir politika izleyegelmiştir.”⁴⁶³

Bu tespitlerden hareketle, 2007 yılına kadar, TSK’nın üst yönetim kadrolarına atama için kendi tercihini öne çıkaran ve uygulatan çok az siyasetçi örneği dışında, askerlerin sivil denetime tabi kılınmasına dönük kurumsal ve yasal düzenleme girişimlerine pek fazla rastlanmadığını söylemek gerekmektedir. Bu durum, iki yönlü bir nedensellik ilişkisi sergilemekle birlikte, askerlerin kendilerini sürekli olarak siyasetçiler, diğer kurumlar ve toplumun üzerinde görme ve bu aktörlere güvenmeme eğilimini de doğurmuştur.

Askerlerin siyasete müdahalesinin haklı ve gerekli olduğu düşüncesinin altında da askerlerin sivillere üstünlüğü düşüncesi ve ilgili konularda sivillerden üstün olduğu kabulü yatmaktadır. Bu düşüncüyü savunan kişilerin bu yöndeki eylemlerini devleti koruma misyonu ile özdeşleştirdikleri de görülmektedir.⁴⁶⁴

Jenkins’e göre, demokratik yollarla seçilen hükümetin ancak etkin ve Anayasa’da tanımlanan parametreler dahilinde hareket etmesi halinde Türkiye’de asker kendi faaliyet sahalarına çekilmekte ve kendine ait “etkili bir özerkliğe” sahip olmak kaydıyla kışlasında kalmayı kabul etmektedir.⁴⁶⁵

Türkiye’de ordunun profesyonel alanı dışındaki sorunları da sahiplenmesi ve bu sorunların sorumluluğunu siviller kadar kendisinde de görmesi, temelde bir müdahalecilik ve yanlış tavır olsa da; nedenlerini tarihsel arka plana, siyasetçilere güvensizliğe ve onlara karşı beslenen üstünlük düşüncesine bağlamak da gerekmektedir. Bu noktada müdahaleciliğin temelinde samimi bir vatanseverliğin izleri de görülür. Ordu için pederşahi tavırlar ve

babalık rolü uygun görülse de biz bu durumu, çok sevdiği çocuğuna aşırı müdahaleci davranarak ve güvenmeyerek istemeden onun kişilik gelişimine engeller koyan bir babaya da benzetebiliriz.

İnsel'e göre 1960 darbesi sonrası özerk bir güç odağı haline gelen orduya karşı, sivil siyasal güçler ve devlet bürokrasisinin teslimiyetçi ilişki içinde olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar: (1) Ordunun gerçekleştirdiği müdahaleler, (2) "resmi ideoloji rejimine sahip Türkiye Cumhuriyeti demokrasisinde, bu ideolojinin halen Kurtuluş Savaşı tahayyülünden beslenmeye devam etmesi ve bunun TSK'nın hakim konumunu doğallaştırmasıdır."⁴⁶⁶ Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının asker kökenli olmasının halkın bu kişilere ve orduya sempati duyması ve kendisini ordu ile özdeşleştirmesi gibi bir olumlu sonucu doğurduğuna vurgu yapan Köse ise; bu durumun olumsuz tarafı olarak, toplumun TSK dışında özerk ve sivil bir inisiyatif alanı geliştirmesini engellemesini öne çıkarmaktadır.⁴⁶⁷

Karadış'e göre, Türkiye için Huntington'ın teorisinde vurguladığı sivil-asker rol ayırımından bahsetmek çok mümkün olmamakla birlikte, askerlerin bu teorinin ayaklarından birisi olan profesyonelliği yerine getirdikleri de pek söylenemez. Türk askeri, bir mesleğin icra edilmesi anlamında profesyonel yapılanmayı yerine getirirse de sivil otorite ile ilişkileri bağlamında TSK için profesyonellikten bahsetmek çok da mümkün görünmemektedir.⁴⁶⁸

Türkiye'de sivil-asker ilişkileri bağlamında profesyonellikten uzak yaklaşım ve tutumları sadece askerlere şamil kılmak çok da hakkaniyetli olmayacaktır. Bu noktada, daha önce bahsedilen liyakat bağlamında, sivillerin profesyonel bir yetkinlik ve duruştan uzak oldukları tespitini de yapmak gerekmektedir. Devlet kurumlarının düşük kurumsallaşma düzeyinin bu durumun ortaya çıkmasına etkisini de öncelikle vurgulamak gerekmektedir. Binlerce yıllık devlet geleneğinden bahsedilse de, tüm devlet kurumlarında ve yönetim kademelerinde kurumsallaşmanın zayıflığı ve siyasetçilerle birlikte pek çok üst düzey yöneticinin kurullarla değil istisnalarla ve özselci hareket etme eğilimi göstermesi, temelde siyasetçiler ve bürokratlar kadar ordu üst yönetim kademelerinin de profesyonel tutumlar sergilemesini engellemektedir. Gerek kurumsallaşma ve gerekse profesyonellik anlamında, çok üst bir yerde olmasa da orduyu

Türkiye’de görece siyasetçilerden ve diğer devlet kurumlarından daha ileride görmek de yanlış olmayacaktır.

Çatışmacı Paradigmanın Hakimiyeti

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri çoğu zaman ikili ve çatışmacı bir paradigma içinde açıklanmaktadır.⁴⁶⁹ Sivil-asker ilişkisindeki çatışmacı atmosferin temel söylemlerinden birisi; askerlerin milliyetçi, vatansever, akılcı, laik ve çağdaş; seçilmiş politikacıların ise verimsiz çalışan, suiistimalci ve laik olmayan kişiler olarak tanımlanmasıdır.⁴⁷⁰ Askerlere güveni ve politikacılara güvensizliği ortaya koyan bu temel yaklaşım, pek çok ülkede az ya da çok geçerli olmakla birlikte, Türkiye’de çok uzun yıllar sivil-asker ilişkisindeki kırılmanın temel nedeni olmuştur ve çatışma yaratan bu kırılma bugün de halen devam etmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli iki noktadan birisi, politikacılara karşı güvensizliğin TSK içinde diğer toplum kesimlerine göre çok daha yüksek olması; diğeri ise, hem orduda hem de toplumda, politikacılara karşı beslenen güvensizliğin politikacıların siyasi görüşüne göre önemli bir farklılaşma göstermemesi ve tüm politikacıları kapsamasıdır.

Çatışmacı paradigmanın etkilerini askerlerin sivillere bakışında da görmek mümkündür. 1980 müdahalesi sonrası Bülent Ecevit’in askerlerin tavırları ile ilgili şu tespitleri, çatışmacı paradigmanın Türkiye’de sivil-asker ilişkilerine hakimiyetini göstermesi açısından önemlidir: “Askerler, strateji ve taktiği sürekli olarak düşmana karşı öğreniyorlar. Sivil hayata politikaya girince de aynı yönteme başvuruyorlar. Çok acımasız oynuyorlar... Tıpkı düşmana karşı mücadele eder gibi her yolun mubah olduğu düşüncesini uyguluyorlar.”⁴⁷¹

Türkiye’de muğlaklığın, taban tabana zıt görüşlerin her zaman tartışma masasında olduğu sivil-asker ilişkilerinin ve bu konudaki gelişmelerin dört farklı yaklaşım ile ortaya konulan görüşler çerçevesinde analiz edilmesi bir noktada açıklayıcı olacaktır. Bu yaklaşımlar: (1) Akılcı Eylem Yaklaşımı, (2) Uluslararası Yapısalcı Yaklaşım, (3) Kültürel-Öznel Yaklaşım ve (4) Çok Boyutlu Yaklaşım’dır.⁴⁷²

Akılcı Eylem Yaklaşımı: Burada aktörleri TSK ve Hükümet olan karşılıklı çıkar ilişkisini, kar-zarar hesapları temelinde almak gerekmektedir. Her iki tarafın da kazançlarını en üst noktaya çekme çabası çatışmayı doğursa da aktörler ortak çıkar noktalarında uzlaşabilmektedir.⁴⁷³ Turgut Özal dönemi sivil-asker ortak çıkar buluşmasının en iyi örneklerinden birisidir. O dönemde Özal'ın ekonomiyi özel sektöre ve yurt dışına açması, yerli savunma sanayisinin işine gelmiştir. Hükümet yerli savunma sanayi faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamak için Savunma Sanayi Müsteşarlığını kurmuş ve Savunma Sanayi Fonu oluşturulmuştur.⁴⁷⁴

Uluslararası Yapısalıcı Yaklaşım: Bu yaklaşım daha çok kurumların, siyasi ve sosyal yapılanmalarının aktörler ve onların eylemleri üzerindeki etkileri ile ilgilenir. Ayrıca, eylemi yapan aktörleri birbirinden farksız ve etkisiz kabul eder; yani eylemlerin sonucundan aktörler değil yapılar sorumludur.⁴⁷⁵

Bu yaklaşım sadece devleti ve devlet kurumlarını değil, uluslararası sistemi, küresel ve bölgesel düzeyde de ele alır. Oysa Türkiye'deki düalist ve çatışmacı yapısalcılar, uluslararası ve bölgesel yapıların sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkilerini büyük ölçüde ihmal etmişler ya da sadece soruna Türkiye-AB ilişkisi açısından bakmışlardır.⁴⁷⁶

Bir iç güvenlik sorunu olarak görülen terör ve terörle mücadelede de uzun yıllar bu yaklaşım ihmal edilmiş, küresel ve bölgesel düzlem ve aktörler bilinmesine rağmen denklemde ve analizlerde gerçek anlamda yerine konmamış veya dikkate alınmamıştır. Sonuçta, bölgesel gelişmelerin de etkisiyle Türkiye için terör aynı zamanda çok boyutlu ve çok aktörlü bir dış güvenlik sorunu haline gelmiştir.

Kültürel-Öznel Yaklaşım: Yapısalıcı yaklaşımın aksine bu yaklaşım, aktörlerin eylemlerini, değerlerini, inançlarını, fikirlerini, diğer aktörlerle ve çevresiyle olan ilişkileri temelinde ön plana çıkartır. Son dönemde daha fazla öne çıkan bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye'nin güvenlik kültürünü anlamak için Osmanlı'nın askeri yapısına geri dönmek gerekmektedir. Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in güvenlik kültürünün bireysel değil devlet merkezli olduğu kolayca görülür. 18. yüzyılda yapılan reformlar ilk olarak ordudan başlatılmış ve bu sayede saray modernleşme ve reformların bekleliğini askere vermiştir. Bu

durum daha sonra devlet ideolojisi olmuş ve benimsenerek Cumhuriyet yıllarına taşınmıştır.⁴⁷⁷

Modern Türkiye tarihinin, cumhuriyetçilik-saltanat veya İslam-sekülerizm kavgası olarak değil, birbiri içine nüfuz eden ve yakınlıkları içinde dönüştürülen geleneksel güçler ve modernlik arasında yaşanan karmaşık ve çok katmanlı bir karşılaşma olarak değerlendirilmesi ve aynı zamanda bu güçlerin bulunduğu ve değiştiği yeni alanların yaratılışının öyküsü olarak görülmesi gerekmektedir.⁴⁷⁸ Bu noktada, Osmanlı’nın son dönemi ile birlikte modernleşmenin öncüsü olarak misyon yüklenen ordunun gelenekçilikle mücadelesinin bugün de süren sivil-asker ilişkilerindeki çatışmaların temel nedeni olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

Çok Boyutlu Yaklaşım: Türkiye’de sivil-ordu ilişkiselliğinin, diğer birçok yaklaşım gözardı edilerek çoğunlukla çatışmacı ve düalist perspektif üzerinden açıklanmaya çalışılması Huntington’ın paradigmasına işaret etmektedir.⁴⁷⁹ Sivil-asker ilişkisinde askerlerin davranışlarını anlamlandırmak ve mevcut sorulara tatmin edici cevaplar aramak için güç ilişkisine dayanan yaklaşım ve rasyonalite yaklaşımının yanında yapısal ve kültürel yaklaşımları da kullanmak ve konuya çok boyutlu bakmak gerekmektedir.⁴⁸⁰

2000’li Yıllar ve AB Uyum Süreci

2000’li yıllarla birlikte iç ve dış pek çok faktörün etkisiyle Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde pek çok değişim yaşanmıştır. Narlı AB uyum sürecinde, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan değişimleri kurumsal ve kültürel değişiklikler olarak sınıflamakta ve yeni bir güvenlik kültürünün oluşmasına katkı sağlayan kültürel değişiklikleri şu üç başlık altında toplamaktadır: (1) Siyasi ve güvenlik kültüründeki değişiklikler, (2) subayların zihniyetindeki ve sosyalizasyon sürecindeki değişiklikler, (3) ordunun sahip olduğu resmi olmayan etki mekanizmalarında azalmaya sebep olan değişiklikler.⁴⁸¹ Narlı siyasi kültürde yaşanan değişimleri ise dört ana konuda tasnif etmektedir: (1) Medyada ordunun şeffaflığı temelindeki eleştiriler ve sivil-asker ilişkileri üzerine yapılan akademik çalışmaların artması, (2) halkın, ordunun sivil siyasete katılımına onayının azalması, (3) vicdanı ret

söylemlerinin gittikçe artması, (4) demokrasiyi ve laikliği koruma işinin askerden alınıp sivil kurumlara devredilmesi.⁴⁸²

Gürsoy ise benzer bir analizde, Türkiye’de son dönem sivil-asker ilişkilerinde yaşanan önemli değişimin dinamiklerini üç ana konuda analiz etmektedir: (1) Hükümetin irade ve kararlılığının belirleyici olduğu AB üyelik sürecindeki gelişmeler, (2) toplumda askerin siyasi rolü üzerine değişen algı ve siyasetçiler dahil geniş bir çevre tarafından ordu ile ilgili dile getirilen eleştirilerin artması, (3) askerlerin demokrasiyi korumak adına dahi olsa siyasete müdahale etmemesi gerektiğini savunan subayların 2000’li yıllarda etkilerini artırması.⁴⁸³

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde sivillerin lehine yaşanan son dönem gelişmeleri, ordu üst yönetiminin 2000’li yıllarda anti-Amerikan söylem ve tutumlar geliştirmesi nedeniyle ABD ile Türk ordusu arasında yaşanan bir çatışmanın sonuçları olarak yorumlayan görüşler de bulunur. Uzel bu durumu farklı bir açıdan yorumlayarak bu konuda şu tespitlerde bulunmaktadır: “Sorun, ABD’nin II. Dünya Savaşı ertesi siyasal ortam için tasarladığı ve Türkiye’deki pretoryen yapıya çok iyi oturan milli güvenlik devleti modelinden vazgeçerken ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirirken, TSK’nın bunu sürdürmek istemesinden kaynaklandı. Bu yalnızca Türkiye ile ilgili bir sorun olmayıp, Latin Amerika ülkelerinde de yaşanan bir gelişmeydi.”⁴⁸⁴

2000’li yıllarda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan kırılmaları açıklamada yukarıda verilen değişimlerin hepsinin, etkileri farklı olmakla birlikte, önemli olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenle, sivil-asker ilişkilerindeki değişim ve dönüşümü anlamak ve dönüşümün düzeyini tespit etmek için başta AB üyelik sürecindeki gelişmeler olmak üzere, kültürel ve yapısal tüm gelişmelerin çok iyi incelenmesi gerekmektedir.

Tanel Demirel’e göre, Türkiye’de demokratikleşmeyi savunanlar, AB üyeliği gibi, hiçbir toplumsal grubun reddedemeyeceği bir meşrulaştırma gerekçesini arkalarına almışlar ve 2000’li yılların ortasından itibaren bu gelişmelerin de etkisiyle, TSK’nın siyasi rolü ve sistem içindeki ayrıcalıklı konumu daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır.⁴⁸⁵

Narlı’ya göre, AB uyum süreci ile ordunun kullandığı resmi olmayan etki mekanizmalarında bir azalış gözlenmiştir. Hilmi Özkök ile 2004’te başlayıp 2006’da yükselişe geçmiş bir düşük askeri etki profilinden bahsetmek yanlış olmayacaktır. 2006’da Yaşar Büyükanıt ile tekrardan yükselişe geçen ordu profilinde 2008’de İlker Başbuğ ile yeniden bir azalış yaşanmış ve 2009’da bu etki iyice zayıflamıştır. Ordunun en üst kademeleri bile iç işleriyle alakalı siyasi olaylarda görüş bildirmek konusunda tedbirli olmaya başlamışlardır.⁴⁸⁶

Karaosmanoğlu’na göre, Türkiye’de son yıllarda gözlemlenen hükümet-ordu uyumunun analizinde ülkedeki değişim büyük oranda ihmal edilmekte ve konu çoğu zaman AB modeline ve AB uyum sürecine bağlanmaktadır. Bu durum çoğu zaman eksik bir anlatıma neden olsa da AB kriterlerinin bu ilişkisellik içinde kuramsal demokratik bir çerçeve sunduğu ve her ülkenin bu çerçeveye sadık kalarak kendi tarihine, kültürüne ve toplumsal yapısına göre sistemini oluşturduğu da bir gerçektir.⁴⁸⁷ 2002-2006 yıllarında yapılan reformların hem hükümet hem de ordu tarafından kabullenilmesinde ufukta görünen AB üyeliğinin etkisi büyük olsa da 2007’den sonraki iş birliğini açıklamada AB faktörü yeterli olmayacaktır.⁴⁸⁸ Sivil-asker ilişkilerinde 2000’li yıllarda yaşanan kırılmayı ve kırılmanın nedenselliğini inceleyen Gürsoy ve Keyman’ın AB üyelik sürecine bağlı değişimler dışında, bu kırılmada etken olan olaylarla ilgili önemli tespitleri aşağıdaki iki ayrı alıntıda aktarılmıştır:

Aslında kırılma 1999’dan itibaren başlıyor ancak kesin ve net kırılma noktası 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Askerin 27 Nisan e-muhtırası, AKP’nin ona geri cevap vermesi, seçimlerde AKP’nin oyunu güçlendirmesi ve 2008 itibarıyla de Ergenekon, Balyoz vesaire gelişmeleri sayabiliriz. Kırılma noktası 2007 ama ondan önce eğilmeye başlıyor fakat kırılmıyor.⁴⁸⁹

AB süreci ve Türkiye’de demokratikleşme talebinin artması buna neden oldu. Bir de şunu söyleyebiliriz, bu son dönemde yaşamış olduğumuz PKK ile ilgili ateşkes, çekilme, sonradan silah bırakma ve Kürt sorununda müzakere yoluyla demokratik çözümün mümkün olması süreci de ordu-sivil ilişkilerinin demokratik temelli yapılmasında önemli rol oynayacaktır. Ama tabii devam eden bir süreç olduğu için sürecin başarılı olup olmayacağını bilmiyoruz. Başarılı olursa çok önemli katkısı olacak. Ama başarısız olursa bu sefer eskiye dönme gibi bir riski de taşıyor.⁴⁹⁰

Yukarıdaki görüşlerinin devamında Keyman, 2000’li yıllarda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin ve temel kırılmanın nedenlerini şu üç ana konu başlığında formülize etmektedir: (1) Avrupa Birliği süreci, (2) demokratikleşme konusunda toplumdan gelen talepler ve bu anlamda yapılan anayasal değişiklikler, (3) Çözüm Süreci ve bunu siyasal alana, güvenlik alanına öncü kılmaya olasılığının arttırılması. Keyman ayrıca, Ergenekon ve Balyoz gibi davaların da burada kafa karıştırıcı bir rol oynadığını vurgulamaktadır.⁴⁹¹

Bu noktada, AB üyeliğine ve bu kapsamda sivil-asker ilişkilerini siviller lehine etkileyen reformlara ordunun bakışını da ortaya koymak gerekmektedir. 2000’li yıllarda, AB raporlarının ordunun demokratik kontrolü temelinde eleştiriler getirmesi ve reform önerileri sunması, temelde orduda genel bir rahatsızlık yaratmıştır. Ancak AB üyeliğinin Batılılaşma, demokratikleşme ve modernleşme anlamında vizyon ve değerler sunması ile AB’nin ordu ile ilgili reformlar talep etmesinin askerlerin zihinlerinde bir çatışma yarattığı ve bu nedene bağlı olarak Hilmi Özkök’ün Genelkurmay Başkanlığı dönemi dışında AB üyeliği ile ilgili genelde nötr davranış ve söylemler geliştirildiği söylenebilir. AKP’nin iktidarda olması ve reformları desteklemesini, reformlara ve AB üyeliğine ordunun şüpheyle bakışının ve nötr tavırlar sergilemesinin nedenlerinden birisi olarak da görmek gerekmektedir.

AB üyeliği ile Batılılaşma ve demokratikleşme vizyonu arasında, bir çelişki gözlemleyen askerler arasındaki bu zihinsel muğlaklığı açıklamaya çalışan Tanel Demirel’e göre bunun nedeni; askerlerin, AKP tarafından yürütülen AB üyelik sürecinde, küreselleşme, demokratikleşme temelinde süslü sloganlarla sunulan gelişmelerle, Cumhuriyet değerlerinin aşındırıldığına ve TSK’nın yıpratıldığına inanmalarıdır.⁴⁹²

Türkiye’nin AB uyum süreci, genel olarak ordunun sivil denetim altına alınmaya başladığı en temel itici güç olarak görülse de Karadış’e göre değişimi açıklayan diğer parametrelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Son yıllarda Türkiye’nin daha büyük ölçülerde küresel ekonomiye dahil olmaya başlaması, toplumsal algıların ve taleplerin değişmesine neden olmuştur. Ayrıca, muhafazakar-demokrat eksenli

yeni toplum katmanlarının siyasal iktidara verdiği destek de bu değişimde etkili olmuştur.⁴⁹³

AB’nin TSK üzerinden yaptığı en büyük eleştiri asker üzerindeki demokratik kontrol konusudur ve bu konuda geçmişte daha çok üç başlık öne çıkmıştır. Bunlar; Genelkurmay Başkanlığının MSB’ye bağlanması, MGK’nın Türk siyasetindeki rolü ve sivillerin askeri giderler üzerindeki kontrolüdür.⁴⁹⁴ Genelkurmay Başkanlığının MSB’ye bağlanması henüz gerçekleşme de partiler tarafından deklare edilen görüşlerde önemli bir mutabakat olduğu görülmektedir. MGK’nın yapısı ve rolü ile askeri harcamaların denetimi noktasında ise özellikle 2007 yılı sonrası, sivillerin elini güçlendiren önemli adımların atıldığı görülmektedir.

Bu yeni dönemde, güvenlik kültürü konusunda en göze batan değişiklik ise, güvenlik konusuna sivillerin daha fazla dahil olması ve güvenlik kültürü konusunun artık akademik bir konu olmaya başlamasıdır. Bu bağlamda, pek çok ordu mensubunun sivil üniversitelerde lisansüstü programları takip etmesi, bu süreçte değişimi etkileyen faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹⁵

2000-2007 yılları arasında, bitirilen yüksek lisans ve doktora eğitimlerine bir yıllık kıdem verilmesi ve bu durumun terfilerde yarattığı avantajlar pek çok subayı üniversitelerde lisansüstü eğitime yönlendirmiş ve bu sayede yaklaşık her üç subaydan birisi üniversitelerdeki programları takip etmiştir. Kurum bu uygulamalarla yetinmemiş; pek çok personeli yurt içi ve dışındaki üniversitelere izinli olarak lisansüstü eğitime göndermiş ve Harp Okulları ile Harp Akademileri bünyesinde kurduğu enstitülerle aynı eğitimleri, sivil öğrenci ve öğretim üyelerinin de dahil olduğu programlarla kurum içine taşımıştır. TSK’nın dışı açılımı ve ordu-toplum mesafesinin azaltılması yönünde önemli bir misyonu olan bu uygulama; 2007 yılında, terfi sistemine bağlı olarak personel yapısında yarattığı problemler ve kurum içi hiyerarşinin bozulması iddiaları nedeniyle, sadece kurum kontenjanında bu eğitimi yapanlara kıdem verilmesini sağlayacak şekilde daraltılmıştır. Uygulamanın bu şekilde daraltılması, subayların lisansüstü eğitimlere yönelimini ve dolayısıyla sivillerle daha fazla iletişimini 2007 yılı sonrası azaltmıştır.

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini ve bu ilişkilerdeki değişimi anlamaya yardımcı olan kültür öğelerinden birisi de TSK ile medya ve birçok ulusal ve uluslararası sivil kuruluş arasında açılan iletişim kanallarıdır. Kamuoyunda geçmişte hiç olmadığı kadar TSK’nın tartışılması ve tartışmaya tüm toplum kesimlerinin bir şekilde ilgi duyması ve dahil olması, otoriter ve iç tehdit algısı yüksek bir askeri kültürün yerini daha çoğulcu bir kültüre bırakmaya başladığını göstermektedir.⁴⁹⁶

Son dönemdeki siyasi ve ekonomik gelişmeler de demokrasinin pekişmesi yönünde askerlerin algı ve tercihlerinde değişime neden olmuş ve askerler artık siyasi bir müdahalenin sonuçlarının daha riskli olduğunu fark ederek, çatışmacı yaklaşımdan uzaklaşmaya ve işbirliğini daha akılcı bir yol olarak görmeye başlamışlardır.⁴⁹⁷

Değişime bağlı olarak askerler arasında artan uzlaşmacı tavır, şüphesiz pek çok değişkene bağlı olarak açıklanabilir. Ancak, bu uzlaşmacı tavrın tüm kurum çalışanlarını kapsadığı tespitinde bulunmak da çok doğru olmayacaktır. Bu konuya açıklama getiren Tanel Demirel, askerler arasında geçmiş kutuplaşma dönemlerinde olduğu gibi son dönemde de geçerli olan iki farklı eğilime işaret etmektedir. “Birinci eğilim, Soğuk Savaş Dönemi’nde kurumsallaşan askeri vesayet rejiminin, gerekirse muhtıra ve hatta askeri darbe gibi yollara da başvurularak sürdürülmesi taraftarı iken; ikinci eğilim, Cumhuriyeti koruma ve kollama misyonunun darbe, muhtıra ya da sivil toplumun manipülasyonu gibi eski ve bilindik usullerle yerine getirilmesinin, değişen koşullarda güç olacağı teşhisinden yola çıkarak kontrollü değişimi önermektedir.”⁴⁹⁸ Yukarıda tanımlanan ikinci eğilim, geçmişte her zaman daha pasif kalırken, 2010’lu yıllarda TSK komuta kademesinde daha fazla egemen olmuştur.

Askerlerin paradigmalarında kontrollü değişimi öneren eğilimi besleyen temel görüşler ise şu şekilde özetlenmektedir: (1) Ordunun eleştirilmesi mutlaka yıpratma anlamına gelmemektedir; (2) eleştiriler kurumsal sorgulama ve öğrenme amaçlı kullanılmalıdır; (3) laiklik ve Kürt meselesi gibi siyasal hayatın temel kırılma noktalarında ordunun sahiplendiği klasik devlet çizgisi sorgulanabilmelidir.⁴⁹⁹

Askerler arasında var olduğu ve 2010 yılı sonrası ordu komuta kademesine daha fazla egemen olduğu varsayılan kontrollü değişim eğilimi ile ilgili yukarıdaki tespitleri büyük oranda doğru kabul etmek

gerekmektedir. Burada, kontrollü değişimin sadece sivil-asker ilişkileri temelinde yeni bir dönemin kapılarını açmakla kalmayacağı; kurumsal süreçlerle birlikte, TSK için bir yeniden yapılanma döneminin kapılarını açacak dinamikleri de yaratabileceği öngörülebilir. Orduda aynı zamanda kırılğan olan katı hiyerarşik yapının, bir içsel sorgulama ve hatta kurumsal iletişimin önünde engel olduğu gerçeği de gözönünde bulundurulduğunda, yukarıda tanımlanan ve kültürel boyutu ağır basan değişime duyulan ihtiyaç daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye’de TSK’nın siyasete daha fazla müdahil olduğu ve bir siyasi aktör olarak davrandığı dönemlerde, ordunun modernizasyonu, kurumsal süreçlerin iyileştirilmesi ve kurumun yeniden yapılandırılması çabalarına zaman harcaması gereken üst komuta kademesindeki askerlerin, bu ana görevlerini ikinci öncelikli olarak gördükleri ve ülkenin siyasi gündemine ve diğer sorunlarına daha fazla odaklandıkları görülmektedir. Türk ordusunda kurumsal süreçler ve ordunun yeniden yapılandırılması temelinde son 30 yılda atılması gereken pek çok adımın atılmamasının ana nedenleri arasında, komutanların bu değişimi kendi görev süresi için bir risk olarak görmesi veya bu yetkinliği kendisinde bulamama gerekçesi yanında, bu kişilerin siyasete angaje olmasını da saymak gerekmektedir. Ayrıca, siyasete angaje olmuş bir ordunun, kendi içindeki çatışmaların da etkisiyle, disiplin ve muharebe etkinliği temelinde istenen düzeyde olmasını beklemek de hayalcilik olacaktır. Kurtuluş Savaşı sonrası büyük bir askeri sınavdan geçmemiş olan ordunun, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde politize olması nedeniyle yaşadığı acı tecrübe ve hezimetleri unutmuş olması da bu konudaki kayıtsızlığın nedenleri arasında görülebilir.

Sivil-asker ilişkilerindeki değişimin ve uzlaşmacı yaklaşımın nedenleri arasında, sonuçlanan ve devam eden davaları da görmek gerekmektedir. İddianameleri ve kararları üzerindeki tartışmalar devam ediyor olmakla birlikte, askerlerin de mahkum edildiği veya sanıkları arasında yer aldığı Ergenekon, Balyoz ve 28 Şubat davaları da askerlerin siyasete müdahalesini ortadan kaldıran en temel gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu davalar ve gelişmeler, askerlerin müdahaleci tutumlarını durdurmakla birlikte; subayların sivilere bakışı ve güvensizliği temelinde önemli bir değişimi beraberinde getirmemiştir. Bu değişimi, kurumdaki eğitimler ve

sosyalizasyon sürecine bağlı olarak gelişmesi gereken ve uzun dönemde tamamlanacak kültürel bir dönüşüm olarak görmek gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, sivil-asker ilişkilerindeki demokratikleşme ve normalleşme sürecinin henüz yeni başladığı ve emekleme aşamasında olduğu tespitini yapmak yanlış olmayacaktır.

Askerlerin de içinde yer aldığı söz konusu davalarla ilgili bir diğer önemli nokta, terörle mücadelede kahramanlıkları bulunan pek çok askerin bu davalarda terör örgütü kurmak ve ihanet gibi iddia ve suçlarla karşı karşıya kalmış olmasıdır. Kolay kabul edilebilir olmayan bu çelişkili ve muğlak yaklaşım, sadece ordunun kültüründe değil aynı zamanda toplumsal akıl ve hafızada da önemli hasarlara yol açacak niteliktedir. Gelinen noktada bu problemlili durumun iyi analiz edilmemesi, gelecekte sağlıklı bir sivil-asker ilişkileri inşasının önündeki gizli ve açık engellerin ortaya konulmaması anlamına da gelecektir. İhanet ve kahramanlık gibi iki zıt kavramı aynı kişilerin şahsiyetinde buluşturan savların nedenlerini bireysel ve mikro düzeyde incelemektense daha genel boyutlarıyla nedenlerini ortaya koymak gerekecektir. Bu sonucu doğuran temel nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- I. Ordunun siyasetin ve toplumun üzerinde kendisine biçtiği rol ve bu role uygun, geçmişte kimi zaman jakoben olan yönetme ve yönlendirme çabaları,*
- II. Mevcut yasalardaki tanımların, farklı ideolojilerdeki yargıçların takdir yetkisini birbirinin tam aksi şekilde kullanacak şekilde muğlak olması,*
- III. Türkiye’de kutuplaşma ve çatışma zemininin siyaset ve medya yanında yargıyı da içine alan bir çerçevede genişlemesi,*
- IV. 28 Şubat sürecinde yargı mensuplarının brifinglere çağrılma şekli yüzünden kamuoyundaki eleştiriler nedeniyle, hakim ve savcıların söz konusu davalar üzerinden asker karşısındaki pozisyonunu yeniden düzenleme isteği,*
- V. Esas iddiaların tamamı doğru bile olsa, bu davalara, gözaltına alma ve yargılama süreçlerinde hınc ve rövanş duygusunun egemen olması ve savunma hakkının çoğu zaman ihlal edilmesi,*
- VI. Bu davaların, siyasetçiler tarafından, iktidar mücadelesinde askerlerin kontrol altına alınmasının aracı olarak görülmesi.*

TSK ile ilgili son dönemde daha yüksek oranda gözlenen değişimin niteliğinin de sorgulanması gerekmektedir. Bu konudaki temel soru, yaşanan değişimin kurumsal bir temelini olup olmadığıdır. Değişimin, komuta kademesindeki kişilerin veya kurumda ikbal beklentisi içinde olanların kendi dönemlerini zarar görmeden geçiştirme çabası ile sınırlı olması ve bireysel düzeyde yaşanması; temel bir problem olarak görülmeli ve bu eğilimin kurumda uzun dönemde gerçekleşecek kültürel ve paradigma temelindeki dönüşümün hiç gerçekleşmemesi riskini de beraberinde taşıdığı bilinmelidir.

Yukarıda açıklanan nedenler ve temel parametrelere göre gelişmeler okunduğunda; Türkiye’de özellikle son beş yıldaki gelişmelerin ve yasal temeldeki düzenleme ve değişikliklerin, askerlerin sivillere tabi olması noktasında önemli bir değişimi ve tarihi bir kırılmayı beraberinde getirdiği görülmektedir. Gürsoy’a göre, “son yıllarda gerçekleştirilen reformlarla TSK, siyasi yetkileri ve otonomisinin büyük kısmını yitirmiş ve bu değişimin sonucunda sivil-asker ilişkileri giderek daha demokratik bir çerçeveye oturmaya başlamıştır.”⁵⁰⁰

Türkiye’de ordunun devlet içindeki etkin konumunun değişmesinin muhafazakarlık-modernlik temelinde yaşanan mevcut kutuplaşmayı artırdığı görülmektedir. Ordunun misyonunu sınırlayan değişimin, rejim için tehdit olarak algılanan muhafazakar kesim tarafından gerçekleştirilmesi ise iki kesim arasındaki gerginliği ve kutuplaşmanın derecesini yükseltmiştir. Değişime gösterilen dirence dönük öngöründe bulunan Karpat’a göre, “siyasi ve toplumsal düzende ordunun sahip olduğu seçkin konuma dair bir değişimin tüm toplumda derin akis bulması kaçınılmaz bir sonuçtur.”⁵⁰¹

Siyasi kutuplaşmanın hem siyasette hem de toplumda belirgin olduğu gözönünde bulundurulduğunda; Türkiye’de son dönemde siviller ile askerler arasında gözlenen ‘uyumlu’ ilişkiler TSK’nın, geçmişte ordu tarafından baskılanan bir toplumsal katman ile şartların da getirdiği yarı gönüllü bir ilişkisi olarak da yorumlanabilir.

Türkiye’de 2013 yılı itibariyle vesayet rejiminden çıktığını söyleyen Keyman’a göre, yargıyla ve demokrasinin kurumsallaşmasıyla ilgili ciddi sorunlar bulunmakta ve demokratik anlamda ordunun kontrol altına alınması için sivil alanın demokrasi ve ekonomi alanında da

güçlü olmak gerekmektedir. Demokrasiyle ilgili endekslerde Türkiye'nin sınırlı bir demokrasi olarak ortaya çıkması da bu anlamda problemin devam ettiğini göstermektedir.⁵⁰²

Üçüncü Bölüm: Sivil Denetim ve Özerklik

1960 Sonrasında Zayıflayan Sivil Denetim

Osmanlı'nın son döneminde (1876-1918) zayıflayarak yok olma noktasına gelen sivil denetim, Cumhuriyet'ten itibaren, asker kökenli devlet adamları eliyle nominal de olsa tesis edilebilmiştir. En azından ordu, kendi başına bir siyasi aktör olma konumundan uzaklaştırılmış, kışlasına yerleştirilmiş, sivil iktidarın faaliyet alanına müdahale yeteneği büyük ölçüde sınırlanmıştır. Ancak 1960 sonrası dönemde, ordu üzerindeki sivil denetim tamamen ortadan kalktığı gibi, ordu, kendi başına bir siyasi aktör olarak güçlü biçimde siyaset sahnesine geri dönmüştür.

Son dönemde değişmiş olmakla birlikte, özellikle 1960 sonrası dönemde Türk ordusunun; askeri stratejiler, silahlanma, kurumsal harcamalar vb. pek çok kritik konuda mutlak özerkliğinden ve denetimden muaflığından bahsetmek mümkündür. Bu noktada, askerler üzerinde işletilemeyen sivil denetimden çok; tam tersi olarak, yıllarca siviller üzerinde işletilen açık veya örtülü bir askeri denetimden bahsetmek daha doğru olacaktır. Türkiye'de ordunun denetimine dönük eleştiriler getiren Vergin ise şu tespitlerde bulunmaktadır:

Türkiye'de demokrasi, bütünleşmek istediği Avrupa ülkelerindeki standartlarda değildir. Ordunun sivil denetiminden çok, sivil hükümetin ordu tarafından denetlendiği ve yönlendirilmek istendiği bir askeri vesayet rejimi niteliği arz eden ve bir güdülen demokrasi örneğidir. A. Abdel-Malek'in 1960'larda Mısır için öngördüğü "askeri toplum" kavramını çağrıştırmaktadır. Toplum, ülkenin gerçek

“sahibi” olarak nitelendirilen silahlı kuvvetler karşısında rüştünü ispatlayamayan konumuna sıkıştırılmıştır.⁵⁰³

Memleket sevgisi, rejime bağlılık ve moderniteyle TSK arasında uluslaşma sürecinde kurulan doğrudan ilişki, bir yandan orduya kendi profesyonel alanıyla sınırlı kalmayan kurumsal bir üstünlük ve itibar sağlarken diğer yandan da siyasal ve sosyo-ekonomik sorunları tanımlamada ve aşmada militer yöntemlerin başvurulabilirliğini ve yüceltilmesini kolaylaştırmıştır.⁵⁰⁴

Türkiye bağlamında askerlerin sivil denetimi sorunsalı, çoğunlukla TSK’nın özerk yapısından ve üstlendiği role bağlı olarak kendini siyasilerin ve toplumun üzerinde görme eğiliminden kaynaklanmıştır. Sahip olduğu özerk yapı ve hissettirdiği güç, yıllarca gerçek anlamda denetlenmesini engellemiş ve ordu sivillere tabi olmak yerine istediği gibi hareket edebildiği geniş alanlara sahip olmuştur. Bunun yanında, aynı dönemde sivillerin bu gücü ele alacak yetkinliği, cesareti ve iradeyi gösteremediği tespitini de yapmak gerekmektedir.

Türk ordusunun, Batılı demokrasilerde olağan görülen durumun çok ötesine geçerek sahip olduğu özerkliği ve etkiyi, bir hukuki durumdan ziyade fiili olarak tanımlayan Özbudun’a göre, ordu geçmişte bu yolla tam bir kurumsal özerklik yaşamış ve bu tam özerklik; doktrin, eğitim, terfi, atama, silah üretimi/tedariki ve bütçe öncelikleri gibi kurumsal alanların tamamını kapsamıştır. Askerlerin hoşlandığı bu özerklik sadece kurumsal özerklikle sınırlı kalmamış ve siyasal alana da müdahale eden siyasi özerkliğe dönüşmüştür.⁵⁰⁵

Siyaset kurumunun üzerinde bir nüfuz ile ülke yönetiminde kendisini hissettiren ordu nedeniyle Türkiye’de, Huntington’ın kastettiği anlamda bir roller ayrımı olmasa da askerlerin çok geniş tuttukları kurumsal özerklik alanlarına sivilleri hiç sokmadıkları, bunun yanında her fırsatta sivil alana (milli eğitimden diyanete, dış politikadan ekonomiye) müdahil olarak, siyasi özerklik alanlarını genişlettikleri bir modeli görmek mümkündür. Ordunun hem iç hem de dış politikada, tehdit alanlarının belirlenmesinden stratejilerin oluşturulmasına kadar pek çok konuda, 2007 yılına kadar belirleyici baskın aktör rolünde olduğu söylenebilir.

İster orduya karşı beslenen korkuya, ister geleneksel itaatkarlığa bağlansın, ordunun kimi siviller tarafından da desteklenen ayrıcalıklı

konumu sayesinde kurum, gerçek anlamda bir sivil denetimden bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Denetim konusunda siviller tarafından ciddi anlamda bir girişim oluşmamakla birlikte; askerler tarafından bakıldığında, siviller söz konusu denetimi yapacak düzeyde bir yetkinliğe hiçbir zaman ulaşmamışlardır ve yine askerlere göre ulaşmaları da mümkün değildir.

Ordu bütçesinin TSK'dan geldiği biçimde ve milletvekilleri tarafından alkışlanarak kabul edilmesi uygulamasını, TSK'nın denetimi ile ilgili bir örnek olarak aktaran Laçiner, ordunun mali ve idari bakımdan denetim dışılığının 1960'lardan sonraki süreçte kurallaştığı tespitinde bulunmaktadır.⁵⁰⁶ "Askere selam, bütçeye devam" sözü adeta bir özdeyiş olarak siyasi tarihimizde yer almıştır. Ordunun denetimden uzaklığını ve bunun kurallaşmasını, sadece fiziki güce bağlı fiili veya psikolojik bir durum olarak açıklamak eksik bir tanım olacaktır. 1971 ve 1980 müdahaleleri sonrası yapılan yasal düzenlemelerle ordunun özerkliği ve denetimden muafılığı temelinde eksik olan hukuki adımlar da atılarak özerklik düzeyi yükseltilmiş ve denetimden tam muafiyet sağlanmıştır.

Karaosmanoğlu, Türkiye bağlamında demokratik ve işlevsel bir sivil-asker ilişkisinin ve ordu üzerindeki sivil denetimin önünde üç temel engel olduğunu söylemektedir: (1) Ordunun askeri sır kavramını gerektiğinden daha geniş tutma eğilimi, (2) sivil uzman kadroların eksikliği, (3) askerin kendi özerk alanını demokratik çerçeveyi ihlal edecek ölçüde geniş tutma eğilimi.⁵⁰⁷

Ordunun denetiminin demokratik temelde etkili ve verimli yapılmasına dönük yöntem önerilerini gündeme getiren Karaosmanoğlu'na göre: "Denetim ve yönlendirme hem yürütmenin içinde olmalı ve aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi de yürütmeyi, güvenlik ve savunma politikaları bakımından etkili bir şekilde denetleyebilmeli. Bunlar bugün eksik. Bir ölçüde yapılıyor belki ama eksik."⁵⁰⁸

Ordularla ilgili olarak Soğuk Savaş Dönemi'nde artan gizlilik endişelerinin ve bu yöndeki güvenlik tedbirlerinin, TSK'nın denetimden muaf tutulmasının temel gerekçelerinden birisi olarak görülmesini de tespit etmek gerekmektedir. Asıl garip olan, denetim sorunsalı son yıllarda büyük oranda aşılma yolunda olsa da, bu

konudaki abartılı gizlilik endişesinin büyük oranda devam ediyor olmasıdır.

Ordu tarafından ortaya konulan gizlilik kriterleri ve tasnifler, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’nden, kurum içi talimatlara, sıradan yazışmalardan ordu personel mevcutlarına kadar tüm bilgi ve belgeleri kapsamıştır. Gizlilik derecesi belirlenmesinde, ‘Hizmete Özel’den ‘Çok Gizli’ye farklı düzeyler olmakla birlikte, bu düzeylerin belirlenmesinde temel problem en az riski getirecek en yüksek gizliliğin verilmesi ve mümkünse pek çok bilginin ‘bilmesi gereken prensibi’ sözde işletilerek asker veya sivil en az kişi veya kurumla paylaşılması ve paylaşılacaksa da bunun tekrar talebi doğurmuyacak şekilde sancılı bir süreçle işletilmesidir. Bu temel eğilim, kurum içi farklı anlamlar taşısa da; kurum dışında, bilginin ve faaliyetlerin denetimi noktasında bir sivil iradenin varlığına ve faaliyetlerine gösterilen tepki niteliğindedir. Orduya dışarıdan bakan bir göz olarak Akay bu durumu; “Türkiye’de ordu ile ilgili en basit bilgilere bile ulaşmanın zorluğu, ulaşılabildiği durumlarda ise bu bilgilerdeki eksiklikler veya süreklilik sorunları gerçekçi bir kurumsal analizi imkansız hale getirmektedir.”⁵⁰⁹ şeklinde açıklamaktadır. İnsel’e göre ise, “askeri strateji açısından gizli kalmasının günümüzde hiçbir yararı olmayan bilgilerin gizlenmesi, Türkiye’de ordunun dokunulmazlık alanını simgelemek açısından anlamlıdır.”⁵¹⁰

Sonuç olarak, kurum içinde bilginin paylaşımı anlamında önemli bir problem yaratmasına, kurum dışında ise hükümetler ve kamu kurumları temelinde güvenlik sektörünün analizi ve kararlarına dönük önemli bir zafiyet oluşturmaya rağmen, ordunun kendisinin sorgulanmasına neden olabilecek ve denetimi anlamına gelebilecek her türlü gelişmeden, yapılan yasal düzenlemelerin de katkısıyla, gizlilik gereğini öne sürerek uzun yıllar kaçındığı görülmektedir.

Yılmaz, Türkiye’deki özel şirketlerin gizlilik endişeleri ve buna yönelik aldıkları ve gerçekte çok da gerekli olmayan güvenlik tedbirlerini, TSK ile karşılaştırmakta ve ilave işlem maliyeti yaratan, kurumsal bilginin paylaşımını ve örgütsel gelişimi bir noktada engelleyen ve çalışanlarının yabancılaşmasına da sebep olan bu uygulamaları abartılı ve sakıncalı olarak nitelendirmektedir.⁵¹¹ Bu tespitler, gizlilik endişesinin sadece askerlerle ilgili olmadığını göstermekte ve

toplumsal kültür boyutları temelinde açıklanmasını da zorunlu kılmaktadır.

Tüm eleştirilere rağmen, Cizre'ye göre, Türk ordusunu Üçüncü Dünya ordularından farklı kılan özellik, demokrasiyi ve sivil iktidarın meşruiyetini tanımasıdır. Ordu benimsediği bu 'rafine özerklik' anlayışıyla, kendi fikir ve inançları doğrultusunda politikacıları kontrol etmiş, sivil-asker sınırını yok etmemiş, mesleki bütünlüğe zarar vereceği ve demokrasi anlayışı ile bağdaşmayacağı düşüncesi ile siyasete doğrudan müdahaleden çok dolaylı müdahalelere yönelmiştir.⁵¹² Türkiye'de siyaset sahnesine ağırlığını koyan ordu, sivil kurumlara sızmadığı gibi, sivil ve askeri kurumlar arasına pek çok ülkeye göre çok daha net sınırlar koymayı da bilmıştır.⁵¹³

Ancak özellikle 12 Eylül 1980 darbesinden sonra liselerde Millî Güvenlik derslerine subayların girmesi, YÖK'e askeri üye kontenjanı ayrılması vb. düzenlemeler ordunun sivil alanı gözetim altına alma niyeti olarak algılanmıştır.

TSK ile ilgili olumlu toplumsal algılar ve bu kuruma biçilen siyaset üstü rol, askerlerin politize olmasının engellenmesi noktasında, ordunun siyasetçilere karşı korunması gibi bir refleksi de beraberinde getirmektedir. Burada ordunun ve ordunun sahip olduğu fiziki gücün kutsallaştırılması gibi bir arka plan değişkeninin etkisi yanında, siyasilere ve siyasi değerlere güvensizliğin etkilerini de görmek gerekmektedir.

Laçiner'e göre bu konu çözülebildiği, denetlenmesinin ve güç kullanımının sınırlandırılmasının orduyu zayıflatmayacağı gerçeğinin anlatılabildiği durumda daha sağlıklı bir yapıya geçilebilecektir. Fiziki güç üzerinden oluşturulmuş kimlik algısının sadece militer bir ideolojinin ürünü olmadığını işaret eden ve toplumsal kültür ve değerlere gönderme yapan Laçiner'e göre: "Türkiye toplumunun kendi kimlik algısının dönüştürülmesi ve bunun modern değerlere dayalı hale getirilmesi için çok geniş çaplı bir aydınlanma çabasına girmek gerekiyor... Bu olmadıkça, ordusunun cumhuriyetçi denetimini bile yapamayan Türkiye toplumunun gerçek demokratik denetim imkanlarına, mekanizmalarına ve zihniyetine kavuşacağını, kavuşabileceğini söyleyemeyiz."⁵¹⁴

Ordunun Özerklik Mekanizmaları

Sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi ve ordunun özerkliğinin sınırlanmasına dönük olarak ulaşılan hedeflerin belirli parametrelere göre ölçülebilmesi önem arz etmektedir. Gürsoy’a göre Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde gelinen nokta ve siyasi otonomi dört göstere ile ölçülebilir. “Bu göstergeler: (1) Silahlı Kuvvetlerin iç güvenliği sağlamadaki rolü, (2) sivillerin savunma bütçesini ve askeri harcamaları denetleme yetkisi, (3) askeri mahkemelerin hukuki görevlerinin boyutları, (4) yüksek rütbeli askerlerin atanmasında Silahlı Kuvvetlerin yetkisi olarak sıralanabilir.”⁵¹⁵

Bu temel parametreler de dikkate alınarak son yıllarda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan gelişmeleri ortaya koymak, değişime ve değişimin derecesine ışık tutacaktır. Bu noktada, Türk ordusunun uzun yıllar özerkliği ve sivil demetimden muafliğini etkileyen ve belirleyen dokuz farklı alandan bahsedilebilir. Bunlar: (1) Tehdit algısı ve ulusal güvenlik politikaları, (2) ordunun yapısı, büyüklüğü ve misyonu, (3) silahlanma politikası ve silah alımları, (4) askerlik hizmetinin tanımı ve süresi, (5) üst komuta katına yönelik terfi ve atamalar, (6) askeri mahkemeler ve yetki alanı, (7) MGK’nın yapısı ve görev alanı, (8) yasalarla getirilen denetim muafiyeti ve (9) ordunun iç güvenlikteki rolü. Bu dokuz alan ile ilgili gelişmeler ve bugünkü mevcut durum müteakip paragraflarda açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de tehdit algısı ve buna bağlı olarak belirlenen güvenlik politikalarının geçmişte tamamen askerler tarafından belirlendiğini söylemek gerekmektedir. Bu egemenlikte, 1962 yılında kurulan MGK’nın sonraki müdahalelerle artırılan yetkilerinin araçsallığını da görmek gerekmektedir. Ordunun yapısı, büyüklüğü, konuş durumu ve görev alanları ile ilgili kararlar da uzun yıllar tek belirleyici olan askerler tarafından alınmıştır. Bu alanlar bazı askerler tarafından kurumsal özerklik olarak değerlendirilse de gerçekte, ordunun siyasi özerklik sınırlarını belirlemektedir. İşleyen bir demokraside ise bu konuları sivil iradenin yetki alanı içinde görmek yanlış olmayacaktır. Geçmişte tamamen askerlerin inisiyatifinde işleyen silahlanma politikaları ve silah alımlarını da ordunun siyasi özerklik alanları olarak değil, sivillerin yetki alanı olarak görmek gerekmektedir.

Askerlik hizmetinin tanımı ve süresi de, geçmişte askerlerin genişleyen siyasi özerkliklerinin kapsamı içinde kalmıştır. 2012 yılında uygulamaya konulan bedelli askerlik düzenlemesi ve 2013 yılı Ekim ayında yapılan bir düzenleme ile askerlik süresinin 15 aydan 12 aya indirilmesi uygulamasındaki siyasi iradenin belirleyiciliği hariç, geçmiş tüm karar ve uygulamalarda askerlerin mutlak egemenliğinden bahsedilebilir.

Savaşlar ve gerçekleştirilen hareketlarda askerlerin sahip olduğu yetki düzeyi de orduların özerklik parametrelerinden birisidir. Hiç şüphesiz, stratejik düzeyden taktik düzeye gidildikçe sivillerin yetkilerinin azalması ve askerlerin yetkilerinin artması beklenen doğal bir sonuçtur. Farklı hareket türlerine göre yetki düzeyinin değişimine dönük Karaosmanoğlu'nun görüşleri şöyledir:

Konvansiyonel savaşın, sivil hükümetin siyasi amaçları konusunda çok büyük bir ağırlığı var. Stratejik düzeyde ve daha alt düzeylerde ise gittikçe siyasi otoritenin yönlendirmesi azalıyor. Konvansiyonel savaşta genellikle durum böyle oluyor çünkü konvansiyonel savaş iki düzenli silahlı kuvvet arasında yapılan bir savaştır. Fakat mesela terörle mücadelede veya barış operasyonlarında sivil otoritenin yönlendirmesi alt düzeylerde dahi daha büyük bir önem kazanıyor. Son barış/çözüm sürecinde bunu görüyoruz. Sivil otorite bütün düzeylerde var ve taktik düzeyi bile yönlendiriyor.⁵¹⁶

Sivil-asker ilişkilerinde özerkliği belirleyen bir diğer parametre olarak görülen üst düzey askeri personelin terfi ve atamalarına dönük de son yıllarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nihai onay yetkisi siyasi otoritede olmasına rağmen TSK komuta kademesinin belirlendiği YAŞ kararlarına, bir iki istisnai müdahale dışında siviller 2010 yılına kadar karışmamışlardır. 2010, 2011 ve 2012 yıllarında ise siyasi iradenin, YAŞ kararlarına müdahale ile, TSK'nın üst komuta katının oluşturulmasında, TSK'nın teamüllerini kısmen gözardı ederek ve bir diğer bakış açısıyla Genelkurmay Başkanının bu konudaki belirleyici rolünü değiştirerek, kendi tercihlerini uygulaması, askerlerin sivillere tabi olmasındaki bir diğer gelişme ve temel kırılma noktası durumundadır. Ayrıca 12 Eylül 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile YAŞ'ın terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararına yargı yolu açılmıştır.

Askeri mahkemelerin yetkilerine bakıldığında ise ilk olarak göze çarpan şey, 1962 yılında yapılan düzenlemeye göre askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri (sivilleri) ancak özel kanunlarda belirtilen askeri suçlarından dolayı yargılayabilirken,⁵¹⁷ 1971 yılında yapılan değişiklikle askeri yargının görev alanı genişletilmiş ve askeri mahkemelerin, kanunda gösterilen görevleri yerine getirdikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde, askerlere karşı işledikleri suçları nedeniyle sivilleri de yargılamasının önü açılmıştır.⁵¹⁸ 2006 yılından yapılan düzenleme ile askeri mahkemelerin görev alanı, sivillerin sadece askerlerle birlikte işledikleri askeri suçlar nedeniyle askeri mahkemelerde yargılanmalarını sağlayacak şekilde daraltılmıştır.⁵¹⁹ En son 2010 yılında yapılan değişiklik ise, devlet güvenliğine ve anayasal düzene karşı gelmek de dahil olmak üzere diğer tüm suçları sivil mahkemelerin yetki alanına dahil etmiş⁵²⁰ ve TSK personelinin askeri mahkemelerde yargılanmasını sadece diğer askerlere karşı ve askeri görevlerde işlenmiş suçlarla sınırlandırmıştır.⁵²¹

Son düzenlemeler, askerlik yoklamasından kaçmaktan, halkı askerlikten soğutma suçlamasına kadar pek çok suçta askeri mahkemelerin sivilleri de yargılamaya yetkili kıldığı ve askerlerin siyasi özerklik alanlarını genişleten uygulamaların sonlandırıldığı anlamına gelmektedir. Gürsoy’a göre, bu değişikliklerle TSK’nın hukuki sistemdeki yetkileri daraltılmış ve siyasi otonomisi büyük ölçüde kısıtlanmış olmasına rağmen, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM)’nin yetkileri ve işleyişine dair problemler devam etmektedir.⁵²²

Askeri yargı başlığı altında tartışılan bir diğer konu ise Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)’nin yapısı ve yetkileri olmuştur. 1983 yılında kurulan DGM’lerde görevli⁵²³ üç hakimden birinin asker olması temel tartışma konularında birisi olmuştur. 1999 yılında yapılan bir değişiklikle, DGM’lerdeki askeri hakimlerin varlığına son verilmiş; 2004 yılında ise DGM’lerin yetkileri özel yetkili ağır ceza mahkemelerine devredilmiştir.⁵²⁴

Askeri mahkemelerin 2010’lu yıllara kadar sivilleri de yargılayabilen yetki çerçevesi ve üyeleri kurumsal hiyerarşi içinde atanan ve bağımsızlığı tartışmalı olan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM)’in idari denetim noktasındaki işlevi düşünüldüğünde; iki başlı yargı

sisteminden bahsedilebilir. Bu mahkemelerin, bugün büyük oranda düzeltilmiş olmakla birlikte, geçmişte ordunun siyasi özerkliğini perçinleyen ve siyasilere gözdağı veren misyonu ve hiyerarşik yapı içinde istediği noktada kurumsal denetim sürecini manipüle edebilen özellikleri kaldırılmıştır. Son yıllarda yaşanan ve pek çok askerin ölümüne neden olan kazalar ile karakol baskınlarının soruşturulmasında, kamuoyunu tatmin edici cevapların ve bilginin ortaya konulamaması, askeri mahkemeler yanında kurum içi diğer denetim mekanizmalarının yapı ve işlevlerinin sorgulanması gereğini de ortaya koymuştur.

Ordunun siyasi özerklik göstergeleri arasında sayılabilecek bir diğer alan da MGK'nın yapısı ve görevleridir. Bu konuya daha doğru bakabilmek için öncelikle bu kurulun tarihçesine ve süreçteki değişimlere bakmak gerekmektedir. Milli Güvenlik Kurulunun temel yapısı, 1933'te "Yüksek Müdafaa Meclisi" adıyla oluşturulmuştur.⁵²⁵ Ardından, 1949'da "Yüksek Müdafaa Meclisi" yerine, "Milli Savunma Yüksek Kurulu"⁵²⁶ ; 1962'de ise bugünkü adıyla Milli Güvenlik Kurulu kurulmuştur.⁵²⁷ İlk kurulan "Yüksek Müdafaa Meclisi"nin ana görevi seferberlikle ilgili esasları ve görevleri belirlemek iken; "Milli Savunma Yüksek Kurulu" bir önceki meclisin görevlerine ilave olarak, milli savunma politikalarının esaslarını hazırlama görevini de üstlenmiştir.⁵²⁸ MGK'nın görev alanları ise önceki teşkilatlara göre çok değişmemekle birlikte; Kurul'a, ulusal güvenliğin sağlanması ve korunması için politikalar üreterek bunları Bakanlar Kurulu'na bildirme vazifesi verilmiştir.⁵²⁹ Müteakiben, 1971'de yapılan bir değişiklik ile Kurulun ilgili politikaları Bakanlar Kuruluna bildirme vazifesi, "tavsiye eder" hükmüne dönüştürülmüştür.⁵³⁰ Arkasından 1982 Anayasasının kabulü⁵³¹ ile MGK'nın yetkileri arttırılmış; Bakanlar Kurulunun, MGK kararlarını öncelikli olarak dikkate alması gerektiği hükmü getirilmiştir.⁵³² En son 2001'de yapılan bir değişiklik ile "öncelikle dikkate alınır" ibaresi, "değerlendirilir" şeklinde değiştirilmiş; bu suretle MGK kararlarının tavsiye kararı olma niteliği pekiştirilmiştir.⁵³³

Bahsedilen kurulların üye profili de değişen sivil-asker ilişkileri hakkında ipuçları vermektedir. "Yüksek Müdafaa Meclisi"nin üyeleri Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanıdır.⁵³⁴ Bu üye yapısı "Milli Savunma Yüksek Kurulu"nda da

devamlılık gösterirken, asıl önemli değişiklikler MGK’da yaşanmıştır. 1962 yılıyla birlikte, MGK üyeleri arasına, önceki teşkilatlardaki üyelere ilave olarak kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı ilave edilerek asker üye sayısı artırılmıştır.⁵³⁵ Arkasından, 1982 yılında bazı bakanlar kurul üyeliğinden çıkarılarak, asker ve sivil üyelerin sayısı eşitlenmiştir.⁵³⁶ Son olarak 2001’deki değişiklik ile MGK üyeliğine yeni bakanlar eklenerek, sivillerin sayısında askerlere üstünlük sağlanmıştır.⁵³⁷ Üye profilindeki bu sivil üstünlük MGK Genel Sekreterliğine de yansımış; önceki yılların aksine 2003 yılıyla birlikte MGK Genel Sekreterliği görevine sivil bir genel sekreterin atanması mümkün kılınmıştır.⁵³⁸ 2004 yılında ise MGK’ya ilk sivil Genel Sekreter atanmıştır. Ayrıca yine 2003 yılı içerisinde, MGK Genel Sekreterlik kadrolarının gizliliği hükmü kaldırılarak, çalışanların birçoğunun siviller arasından seçilmesinin yolu açılmıştır.⁵³⁹

Bu düzenlemeler ışığında, Ordunun özerkliği temelinde MGK kadar tartışmalı bir diğer konu da Genelkurmay Başkanlığının bağlı olduğu makamdır. Genelkurmay Başkanlığı 1924 yılında Cumhurbaşkanına bağlı iken,⁵⁴⁰ 1944 yılında Başbakanı bağlanmıştır.⁵⁴¹ Ardından, NATO’ya girme ve orduyu standart NATO uygulamasına uyarlama amacıyla⁵⁴² Genelkurmay Başkanlığı 1949 yılında MSB’ye bağlanmıştır.⁵⁴³ Yine aynı yıl içerisinde MSB’ye bağlı olan Kara, Hava ve Deniz Müsteşarlıkları, kuvvet komutanlıklarına dönüştürülerek Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır.⁵⁴⁴ 1961 yılında ise günümüzde hala geçerliliğini koruduğu şekilde Genelkurmay Başkanlığı MSB’ye bağlı olmaktan çıkarılmış, protokolde yeri yükseltilmiş ve yeniden Başbakanı bağlanmıştır.⁵⁴⁵

Bugün itibarıyla Genelkurmay Başkanlığının MSB’ye bağlanması güncelliğini koruyan bir tartışma durumundadır. Mevcut sistemde MSB’nin tamamen bir tedarik ajansı gibi çalıştığı tespitinde bulunan ve MSB’nin demokratik bir kurum haline getirilmesi durumunda Genelkurmay Başkanlığının bu bakanlığa bağlanmasının önemli olduğuna vurgu yapan Karaosmanoğlu, bu konunun önünde engel teşkil eden, personel yapısı temelindeki problemleri şu şekilde aktarmaktadır:⁵⁴⁶

Milli Savunma Bakanlığında sivil kapasite yok. Sivil kapasite derken askerlerle oturup askeri meseleleri rahatça tartışabilecek bilgi sahibi sivil uzmanları kastediyorum. Bir takım memurlar elbette var ama

bu durum bilgi kapasitesi olduğu anlamına gelmiyor. Böyle bir eksiklik varken, Milli Savunma Bakanlığını bütünlerseniz bile, hemen verimli ve etkili çalışması mümkün değildir. Gene de bence, MSB'yi kısa süre içinde bütünleştirmek gerekmektedir. Aynı zamanda sivil uzmanlar yetiştirmek için gerekli tedbirleri almak ve eğitim programlarını hazırlamak lazımdır.

***

Ordunun siyasi özerklik alanları dahilinde tartışılmalı bir diğer konu da sivilin savunma bütçesini ve askeri harcamaları denetleme yetkisi konusudur. Türkiye’de, askeri Askeri bütçe ve harcamalar konusunda hem mevzuat hem de uygulama temelinde yeterli olmayan ve sivil iradenin çok da etkin olmadığı bir denetim mekanizmasının uzun yıllar geçerli olduğu görülmektedir. Sayıştay Kanunu’nda 2010 yılında yapılan değişikliklerle birlikte, askeri harcamalar ve TSK bütçesi üzerinde daha etkin bir denetim mekanizmasının kurulduğu ancak bu sürecin daha etkin işletilmesi için bu alanda yetişecek sivil uzmanlara dönük, hiç de kısa olmayan bir intibak süresinin gerekeceği varsayılabilir.

Askeri harcamalar üzerindeki Sayıştay denetiminin zaman içerisinde nasıl değiştiği de sivil-asker ilişkilerinin gidişatı açısından belirleyici bir etmen olarak göze çarpmaktadır. Bu konudaki yasal düzenlemelerin tarihçesine bakıldığında; 1971 yılında Sayıştay’ın, TBMM adına denetleme ve hükme bağlama işlevine istisna getirilmiş; ordunun elindeki mallar ile bunlardan doğan tasarruflar denetim dışı tutulmuştur.⁵⁴⁷ Daha sonra, 1985’te Sayıştay Kanununda yapılan değişiklik ile askeri harcamalar olarak bilinen askeri alımlar ve bunların sözleşmeleri denetim dışı bırakılmıştır.⁵⁴⁸ 2003’te AB Yedinci Uyum Paketi’nin çıkartılması ile Sayıştay Kanunu’nda da değişiklik yapılmış ve Sayıştay’ın denetim yetkisi tüm kurumları kapsayacak şekilde yeniden genişletilmiştir.⁵⁴⁹ 2004 yılında çıkan Sekizinci Uyum Paketi ise Sayıştay’ın TSK’nın elinde bulundurduğu devlet mallarını denetleyebilmesinin önünü açmıştır.⁵⁵⁰ Ancak bu yasal değişikliklere rağmen, Sayıştay Kanunu’nda gerekli düzenlemeler yapılmadığı için 2010’a kadar “harcama sonrası dış denetim” mümkün olmamış ve sadece “muhasabe kayıtları” ve “masa başı incelemeler” kapsam içine alınmıştır.⁵⁵¹ 2010 yılındaki son düzenlemeyle birlikte ise Sayıştay, tüm askeri ihaleleri, askeri mekanları, askeri mal ve harcamaları

denetleyebilmekte; ⁵⁵² harcama sonrası dış denetimi de gerçekleştirebilmektedir. ⁵⁵³

Bir diğer özerklik göstergesi olarak değerlendirilen, TSK’nın iç güvenlik ve terörle mücadele görevine bakıldığında ise; mevcut yasalar ve mevzuat ile MGK gibi kurumların yapısı nedeniyle, TSK’nın uzun yıllar ülkede iç tehdit değerlendirmesi ve iç güvenliğin sağlanmasında siyasetin de üzerinde düzenleyici ve uygulayıcı bir kurum olarak yer aldığı görülür. Özellikle Güneydoğu Bölgesi’nde terör nedeniyle yaşanan sorunlar ve yapılan mücadelede, TSK’nın tamamen kendisine havale edilen veya başka bir yorumla TSK tarafından tümüyle sahiplenilen rol, iç güvenliğin sağlanmasında alandaki kontrolün de tamamen TSK’da olmasına ve siyasi otoritenin deyim yerindeyse askerlere tabi gibi davranmasına neden olmuştur. 2000’li yıllar sonrası, gerek yasa ve mevzuat düzenlemeleri ve gerekse MGK’nın yapı ve işlevi ile ilgili sivil otorite lehine yapılan düzenlemeler, iç güvenliğin sağlanmasında ordunun elini zayıflatırken siyasi otoriteyi kuvvetlendirmiştir. Yapılan bu değişikliklerle, terörle mücadelede TSK unsurlarının hareket yetkisinin tamamen sivil yöneticilere devredilmesi; teoride doğru bir uygulama olarak değerlendirilse de 2009 yılında başlatılan ‘Demokratik Açılım’ süreci ve 2012 yılında başlatılan ‘Çözüm Süreci’nde bölgedeki birliklerin, siyasi kararlarla bir şekilde pasifize edildiği ve bu süreçte PKK’nın bölgesel etkinliğinin yükseltildiği eleştirilerini de görmek mümkündür. Teoride doğru olarak görülen bu yeni uygulamanın pratikteki sonuçları ise en geç önümüzdeki bir kaç yıl içinde ortaya çıkacaktır.

Yaşanan tüm değişimlere ve alınan mesafeye rağmen; Türkiye’de maneviyatçı muhafazakarlık-laiklik veya muhafazakarlık-modernlik temelinde, askerlerin içinde olduğu davaların da etkisiyle giderek büyüyen bir kutuplaşmayı tespit etmek gerekmektedir. Askerler içinde (özellikle subaylar) önemli bir kesimin AKP hükümetine ve uygulamalarına duyduğu tepki, Türkiye için normalleşmiş ve içselleştirilmiş bir sivil-asker ilişkisini uzun dönem için bile zorlaştırabilecek bir tehdit olarak görülebilir. Bu durumu değiştirmek amacıyla AKP veya aynı ideolojideki bir hükümetin, temin veya terfi süreçlerine müdahale etmesi ise ordunun siyasallaşması ve ayrışması temelindeki en önemli tehlike olacaktır. Temin sürecine müdahale kadar, korgeneral/koramiral düzeyi ve altındaki terfilere müdahale de

ordunun politikaya bulaşması ve kurumsal etkinliğinin azalması sonucunu doğuracak ve TSK'yı kurumsallaşma düzeyi olarak geriye götürecektir.

Askeri disiplini ilgilendiren konularda askerlerin otonomi sahibi olması gerektiğini vurgulayan ve orgeneral düzeyinin altında, sivillerin ordudaki terfi ve atamalara karışmasının, ordunun siyasete bulaşması ve neticesinde kurumdaki hiyerarşinin ve disiplinin bozulması sonucunu doğuracağını söyleyen Gürsoy ise, Türk ordusunun özerklik alanı ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:⁵⁵⁴

Askerlerin siyasete karışmadığı, siyasetçilerin verdiği hedefler doğrultusunda taktikleri belirlediği ve savunma odaklı hareket ettiği özerklik modellerinin mümkün olduğunu ve askerin bazı alanlarda otonomisi olması gerektiğini düşünüyorum. Öbür türlü, sivillerin himayesi altında bir asker de iyi bir şey değil çünkü o zaman o asker diğer karşıt sivil gruplara karşı kullanılabilir bir mekanizma haline gelebilir.

Bland'ın sivil-asker ilişkilerinde yetki ve sorumluluklara ait dördü tasnifi esas alınarak konular ve Türkiye özelinde her konuya ait yetki durumu ve bu konulardaki öneriler sonraki tabloda sunulmuştur. Tablodaki tespitler, ordunun siyasi özerkliğine dönük ipuçlarını vermekle birlikte, daha çok ordunun kurumsal özerkliğinin sınırlarını çizmektedir.

Silahlı kuvvetlere tanınan siyasi özerkliğin genişliği ile siyasi sürece katılım ve müdahalecilik eğilimi arasında güçlü bir korelasyon gören görüşler⁵⁵⁵ de dikkate alınarak, Türk ordusunun kurumsal etkinliğini en üst seviyeye çıkaran ve politizasyonunu engelleyen bir kurumsal özerklik yanında sivil iradeye itaati sağlayan bir siyasi özerklik modelinin tüm aktörlerin mutabakatı ile ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapılacak çalışmalara ışık tutmak üzere, Türkiye'de ordunun geçmişteki özerklik konumu ve demokratik yönetimler için arzulanan özerklik şartları Tablo-5'te ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tabloda "demokrasilerde arzulanan durum" sütununda Türkiye için getirilen öneriler, demokratik devlet yapısı ve işleyen demokrasi ideali temelinde oluşturulmuştur. Tabloda önerilen modelin, otoriter bir yönetim yapısıyla işletilmesi hem orduya hem de topluma zarar verecektir.

Tablo-5: Türkiye’de ordunun özerklik durumu

Karar Alanı	1990-2007 döneminde “karar verici”	Demokrasilerde arzulanan durum
I. Uluslararası Güvenlik		
Tehdit değerlendirme: Hangi ülkeler ve ittifakların kısa-orta-uzun vadede ülke için tehdit oluşturduğu	Sivil irade (nominal karar):Ağırlık asker olmak üzere bürokrasi belirleyici	Sivil irade: Asker dahil devlet kurumları danışman
İttifakçı veya bağlantısız güvenlik stratejisi izleme: Uluslararası bağlamda, ağırlıklı olarak hangi ittifak yapılarının veya bağlantısız güvenlik politikalarının izleneceği	Sivil irade (nihai karar): Ağırlık asker olmak üzere bürokrasiden güçlü tavsiye	Sivil irade: Asker dahil devlet kurumları danışman
İttifak kurma, seçme ve katılma: Öngörülen tehdidi karşılamak için hangi ülke(ler)le ittifak kurulacağı ve/veya hangi ittifaklara dahil olunacağı	Sivil irade (nihai karar): Ağırlık asker olmak üzere bürokrasiden güçlü tavsiye	Sivil irade: Asker dahil devlet kurumları danışman
Harp sanayii ve harp sistemleri seçimi: Yerli-yabancı karışım oranları, hangi ülke(ler)den sistem temin edileceği, hangi ülke(ler)e sistem verileceği, sistemlerin ne düzeyde “birlikte çalışır” tutulacağı vs.	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin etkisi nominal	Sivil irade: Asker ağırlıklı olmak üzere devlet kurumları danışman
Kuvvet gönderme/kullanma kararı: İnsani krizler dahil, uluslararası krizlere askeri müdahale gerektiği/gerekmediği	Sivil irade (nihai karar): Ağırlık asker olmak üzere bürokrasiden güçlü tavsiye	Sivil irade: Asker dahil devlet kurumları danışman
Müdahalenin büyüklüğü: Müdahale kuvvetinin büyüklüğü, somut hedefleri, süresi, azami maliyeti vs.	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin etkisi minimal	Sivil irade: Asker ağırlıklı olmak üzere devlet kurumları danışman
Müdahale gücünün kullanım şekline karar verme: Müdahalenin belirlenen süresi ve büyüklüğü dahilinde, somut hedeflerine ulaşma şekli	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin etkisi minimal	Asker: Sivil iradenin sürekli bilgilendirilmesi
II. Yurtiçi Güvenlik		
İç güvenlik stratejisinin belirlenmesi	Sivil irade (nominal karar): Ağırlık asker olmak üzere bürokrasi belirleyici	Sivil irade: Asker dahil devlet kurumları danışman
Ordunun alansal konuşlanması	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin haberi yok	Sivil irade: Asker dahil devlet kurumları danışman
Ordunun iç güvenlik faaliyetinde kullanılması	Sivil irade (nominal karar): Asker esas belirleyici	Sivil irade: Mülki amirlerin tam denetiminde
İç güvenlik faaliyetinde ordu ile diğer kolluk arasında ilişki ve yetki yapısı	Sivil irade (nominal karar):Asker, fiilen ve hukuken diğer kolluk kuvvetlerine üstün kılınmış	Sivil irade: Mülki amirlerin tam denetiminde, asker ile kolluk
Güvenlik hukuku	Sivil hukuk (nominal egemen): Asker ve kolluk, olağan sivil hukuka tabi değil	Tek hukuk düzenine tüm kurumlar tabi (özellikle asker ve kolluk)

Tablo-5 (devamı): Türkiye’de ordunun özerklik durumu

Karar Alanı	1990-2007 döneminde “karar verici”	Demokrasilerde arzulanan durum
III. Kurumsal Yapı ve Yönetim		
Ordunun devlet teşkilatındaki yeri	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin etkisi nominal	Sivil irade: Askerin görüşü alınır
Yapılandırma kararları: Ordunun büyüklük ve örgüt yapısı, reorganizasyon-reform kararları	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin haberi yok	Sivil irade: Tavsiye/öneri askerden
İnsan yönetimi makro-kararları: En üst düzey terfi kararları; personel temin, eğitim, rütbe ve kariyer gibi sistemlere ilişkin makro-kararlar	En üst düzey terfilerde nominal sivil irade; diğer tüm makro kararlarda ordu tam özerk.	Sivil irade: Tavsiye/öneri askerden
İnsan yönetimi kararları: Üst düzey olmayan terfi/atama kararları	Tüm mikro kararlarda ordu tam özerk.	Askeri irade
Askerlik modeli kararları: Askerlik hizmetinin toplumsal tabanına ilişkin makro-kararlar (zorunlu-gönüllü oranları, hizmet süreleri vs.)	Sivil-asker müzakereli karar süreci: Uzlaşma olduğunda yeni uygulama olur.	Sivil irade: Tavsiye/öneri askerden
Lojistik makro-kararları: Stratejik malzeme ve sistem üretim/alım kararları, yerli/yabancı sanayi işbirliği kararları vs.	Asker: Sivil irade ve sivil bürokrasinin etkisi nominal	Sivil irade: Tavsiye/öneri asker ve bürokrasiden
IV. Denetim ve Hesap Verebilirlik		
Birey haklarına riayet denetimi:	Sivil denetim yok: Ayrı hukuk düzeni yoluyla, ordu tam özerk. Asker olmayanların hukukuna müdahale etmesi mümkün.	Tek hukuk düzeniyle birey hakları güvence altına alınmış
Bütçe ve mali denetim: Harcamaların hukukilik denetimi, bütçe içi ve dışı tüm akçeli faaliyetlerin hukuka ve etiğe uygunluğu	Sivil irade (nominal karar): Ordu büyük ölçüde özerk.	Tüm kamu kurumları ile birlikte tam “sivil mali denetim”
Görev yapabilirlik denetimi: Ordunun göreve hazırlık durumunun denetlenmesi, maliyet-etkinlik denetimi (harcanan para ile ne düzeyde muharebe etkinliği elde edildi?)	Asker: Sivil yapı tamamen dışlanmış.	Sivil irade: Asker düzenli bilgi verir ve maliyet-etkinliği kanıtlar
Vaka / olay denetimi: Askeri başarısızlık veya kazaların soruşturulması	Asker: Sivil yapı tamamen dışlanmış.	Nihai sorumlu sivil irade: Rutin askeri iç denetim ve gerektiğinde sivil bağımsız soruşturma

Yukarıdaki tabloda ordunun geçmişteki özerklik konumu için 1990-2007 dönemi günümüze yakın ve güncel olduğu için seçilmiş olmakla birlikte, bu sütundaki değerlendirmelerin 1960-2007 dönemi için çoğunlukla geçerli olduğu söylenebilir. Ancak şunu da belirtmeliyiz: 1960-1990 döneminde, Türkiye’de sivil irade veya asker uluslararası güvenlik bağlamında, mevcut durumu sürdürmek dışında pek fazla karar esnekliği veya seçeneğine sahip değildir. Küresel bağlamda oldukça “yerel ve küçük” bir sorun olan Kıbrıs ihtilafı bakımından 1964, 1967 ve 1974 yıllarında sivil irade ve asker, küresel ittifaklar ortamının izin verdiği ölçüde karar ve eylem sergileyebilmiştir. Keza, 1980 müdahalesi, Batı ittifakında olası bir cephe kaybını (Türkiye’nin yer ve yön değiştirmesini) önlemek üzere Batı ittifakının hararetli tavsiye, teşvik ve destekleriyle yapılmıştır.

Dördüncü Bölüm:

Merkeziyetçilik ve Militarizm

Merkeziyetçi Yapılanmanın Sivil-Asker İlişkilerine Yansıması

Türkiye’de merkeziyetçi devlet yapılanması, eğitim ve sağlık gibi hizmetler yanında güvenlik ve asayiş hizmetlerinin de merkezi bir modelle sağlanması sonucunu doğurmuştur. Hizmetlerin aksamasına neden olsa da pek çok ülke gibi Türkiye için de merkezi yapılar daha kolay kontrol edilebilir bir model olarak görülmüş ve gücün tek elde toplanması nedeniyle tercih edilebilir bulunmuştur.

Merkeziyetçi yapılanma modeli tüm kamu kurumlarında olduğu gibi TSK için de geçerli olmuştur. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarının bağlı olduğu Genelkurmay Başkanlığı hiyerarşik ve merkezi bir yapılanma esasına dayanmaktadır. Merkeziyetçi bir yönetim kültüründe yetişen insanlara gayet doğal gelen bu yapılanma modeli, savaş esnasında elzem gibi görünmekle birlikte barışta verimliliği ve etkililiği tartışılır bir model olarak değerlendirilebilir.

TSK için “merkezileşme hali, yetkilerin dağıtılmadığı, tersine tek elde toplandığı askeri yapı ve politikaya işaret eder. Başka bir deyişle askeri komuta mekanizmasının her ögesi, her seviyesi tek kişi ya da makama bağlanarak, bu kurumun, Batı ordularında hatta Osmanlı devrinde benzeri bulunmayan bir şekilde kendi içinde aşırı merkezi yapıyla donatılmasını ifade eder.”⁵⁵⁶

Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bir kenarda tutulduğunda; yapı, teçhizat ve kültür olarak bir diğerinden tamamen farklılaşan ve hatta Türkiye için birbirinden kopukluğundan/yabancılaşmasından bahsedilebilecek üç farklı kuvvet yapısının, merkezietçi Genelkurmay yapısına rağmen, muhtemel bir savaştaki müşterek harekate yönelik barışta bile etkin bir ilişki ve işbirliği zemini sağlamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu noktada, başlangıçta MSB’ye bağlı birer müsteşarlık olarak teşkilatlanan Kara, Hava ve Deniz kuvvetlerinin, 1949 yılında birer kuvvet komutanlığına dönüştürülerek Genelkurmay Başkanlığına bağlandığı⁵⁵⁷ bilgisi bugünkü merkezietçi yapılanmayı anlamak için hatırlatılması gerekli bir bilgi olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan merkezietçi yapısına rağmen Genelkurmay Başkanlığı, terfi işlemleri kıyafet ve semboller gibi konularda getirdiği standartlar dışında, bugüne kadar kurum içi işlev yönünden gevşek ve esnek bir koordinatör makamdan öteye geçmemiştir. Geçmişte sivil yönetimlere müdahale anlamında kimi zaman merkezietçi ve tek vücut gibi görülen TSK’da, üç farklı kuvvetin farklılaşan yapıları ve kurum kültürleri pek çok ortak projede direnç oluşturmuş ve bu direnç yine pek çok konuda Genelkurmay Başkanlığının merkezi rolüne rağmen aşılammıştır. Daha açıkçası, Genelkurmay Başkanlığının yapısına ve hukuki rolüne rağmen, her üç kuvvet komutanlığı da bir diğerinden bağımsız ve özerk olmak için çaba harcamış ve pek çok noktada dışarıdan çok da belli olmayan örtülü bir özerkliği yıllarca yaşamıştır. Bu noktada, merkezietçilik ve özerklik tartışmalarından bağımsız olarak, üç farklı kuvvet yapılanmasına dayalı TSK’nın, müşterek harekate dayalı yeteneklerinin de sorgulamaya açık olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Sonuç olarak, başka dinamiklerle ve parametrelerle de ilişkili bulunulabilir olmasına rağmen, TSK’nın merkezietçi temeldeki mevcut yapısının

hem barış ve hem de savaş hali için müşterek harekate dönük bir avantaj getirmekten uzak olduğu değerlendirilebilir. Buradaki temel problemi merkezîyetçi yapılanmadan daha çok kuvvet yapılanma modeline ve kurum kültürlerine bağlamak daha doğru olacaktır.

Verimlilik yanında, sivil-asker ilişkilerine yansıyan yüzü ile kuvvet veya ordu/cephe komutanlıklarının, bir diğerinden daha bağımsız yapılarıyla sivil iradeye ayrı ayrı tabi olduğu modellerin de dünyada geçerli olduğu ve bu modellerde genelkurmay başkanlıklarının sadece koordinatör bir kurum rolünü oynadığı görülmektedir. Bu ayrılmış kuvvet yapısı, orduların siyasetin ve siyasetçilerin üzerinde yönetime etki eden bir yapıya kaymasını ve tüm kuvvetleri arkasına alan bir aktörün ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Merkezi yapıların esnetildiği bu modelin, Türkiye için tartışılır noktaları olmakla birlikte, dengeli ve sağlıklı bir sivil-asker ilişkisine zemin hazırlaması daha fazla mümkün görünmektedir. Ayrıca bu tarz bir modelde, kuvvet ayrımı değil cephe yapılanmasının temel bir sonucu olarak müşterek hareketin ve savaşın çok daha etkin olarak yürütülmesine dönük örnekleri görmek de mümkündür.

Konuya Fransa örneği ile bakılacak olursa, bu ülkede kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanlıkları kendi yapıları ile ilgili tüm yetkileri taşıyarak, bu yetkiler temelinde Savunma Bakanlığına karşı ayrı ayrı sorumludurlar ve bu yapı içinde koordinatör rolü üstlenen Genelkurmay Başkanı sadece yurtdışında yapılan müşterek hareketlerde emir komutayı üzerine almaktadır.⁵⁵⁸

ABD’de ise uygulama biraz daha farklıdır. Bu ülkede kuvvet komutanlıkları Savunma Bakanlığı içinde karargah düzeyinde askeri bir birim olarak yapılmıştır. Kuvvetler ordular/komutanlıklar üzerinde fiili bir yönetim hiyerarşisine sahip olmadığı gibi başlarında bir kuvvet komutanları da yoktur. ABD’de ordunun göreve dönük fiili yapılanması cephe komutanlıkları olarak farklı kuvvetlerden müteşekkil komutanlıklardan oluşmaktadır. Bunlar; Merkez Komutanlığı (CENTCOM), Pasifik Komutanlığı (PACOM), Avrupa Komutanlığı (EUCOM), Kuzey Komutanlığı (NORTHCOM) şeklinde sık sık yeniden organize edilen 9-10 komutanlıktır. Her cephe komutanlığı ayrı ayrı doğrudan devlet başkanına bağlı olarak hizmet

vermektedir. Bu nedenle ABD ordusu içinde Başkan'a ve sivil iradeye cephe alabilecek ve tüm komutanlıklara emir konuta edebilecek bir güç odağından veya aktörden bahsetmek neredeyse imkansızdır. Bunun sebebi; dört farklı kuvvet yapısı (kara, deniz, deniz piyade ve hava) olmasına rağmen, bu kuvvetler üzerinde emir komuta yetkisi olmayan ancak, farklı temsili görevleri olan kuvvet kurmay başkanları (Chiefs of Staff) kadrosunun bulunmasıdır. Kuvvet kurmay başkanları heyetinin başında Kurmay Başkanları Heyeti Başkanı (The Chairman of the Joint Chiefs of Staff) bulunur. Kuvvet kurmay başkanlarının ve heyet başkanının cephe komutanlıkları üzerinde bir emir komuta yetkisi de yoktur.

Bu bulgular temelinde düşünüldüğünde, orduların kendi içindeki merkezîyetçi yapıları, hiyerarşi ve emir-komuta zincirinin getirdiği güç yapısı nedeniyle sivil iradeye karşı, ABD ve Fransa gibi, merkezîyetçi olmayan ordulara göre her zaman daha yüksek bir risk unsuru oluşturmaktadır. Ülkelerin demokrasi geçmişi ve kültürü de bu riski artırabilmektedir. Bu nedenle, kültürleri ve demokrasi gelenekleri farklılaşan her ülkede, ordunun askeri örgütlenme modelinin askeri bir müdahaleyi kolaylaştırıp kolaylaştırmadığının sorgulanması gerekmektedir.

Genel olarak ülke yönetimlerinin merkezîyetçi yapıda olması da sivil-asker ilişkilerinde askerlerin ellerini kuvvetlendiren dinamikler yaratmakta, merkezîyetçi olmayan devlet yapılanmaları ise bu riski azaltmaktadır. Merkezîyetçi olmayan devlet yapılanmalarında, ülke içi asayiş ve güvenlik hizmetlerinin yerel yönetimlere tabi birimlerce yerine getirilmesi, orduların veya diğer güvenlik birimlerinin merkezîyetçi yapılanmalarını engellemekte ve sivillerin yönetiminde sivil-asker ilişkileri modeline katkı sağlamaktadır.

Türk Ordusunda Güç Algısı ve Militarizm

Militarizm, 20. yüzyılı ve günümüz dünyasını anlayabilmek için gerekli temel kavramlardan biri olmasına rağmen, sosyal bilimler literatüründe yeteri kadar yaygın kullanılmaması, üzerinde durulması gereken bir konudur.⁵⁵⁹ Ayşe Gül Altınay, "militarist kavram ve pratiklerin doğallaştırılmış olmasını ve gerek milliyetçiliğin gerekse

normatif erkekliğin bu doğallaştırma sürecindeki kritik rollerini bu durumun sebepleri olarak gösterir.”⁵⁶⁰

Zorunlu askerlik uygulaması ile militarizm ve milliyetçilik arasındaki ilişkileri inceleyen Öztan’a göre; “İdeal bir model olarak zorunlu askerliğin ‘vatan borcu’, hatta kimi zaman kültürel göndermelerle ‘namus meselesi’ olarak kurgulanması ve savaşkanlığın türlü bahaneler ve Sosyal Darwinist temalarla mütemadiyen bir ‘beka’ ve ‘güvenlik’ bahsi olarak lanse edilmesi, militarizm ve milliyetçilikleri kesitirmiştir. Böylece ulusal mevcudiyeti ve bütünlüğü koruma söylemi; militer disiplinin, itaatın, dayanıklılığın ve cesaretin taşıyıcısı haline getirilmiştir.”⁵⁶¹

Türk milliyetçiliği tarihsel seyrinde ağırlıklı olarak militarist temalar üzerinden popülerlik kazanmış, kitleselleşmiş ve daha sonraları resmi ideolojinin ve popüler imgelemenin temel referans noktası olmuştur.⁵⁶² Bu noktada, Türkiye’de militarizmin gelişiminin başlangıç tarihini ise, İttihat ve Terakki Komitesinin etkili olmaya başladığı 19. yüzyılın sonundan başlatmak mümkündür.⁵⁶³

Belge’ye göre; modernleşmenin militarist biçiminin belirleyici olduğu Almanya, Japonya ve Türkiye örneği, burjuva demokrasisinin siyaseti şekillendirdiği İngiltere, Fransa örneği ve feodal geçmişi ve aristokrasisi olmayan Amerika örneği modernleşmenin farklı biçimlerini oluşturmaktadır. Bu modernleşme biçimleri arasında özellikle militarist modernleştirmeyi diğerlerinden ayıran temel farkı, orta sınıfın yokluğuna bağlayan Belge; orta sınıfın olmadığı yerde lokomotif olacak bir gücün ortaya çıkacağını ve tek örgütlü gücün de ordu olduğunu ifade ederek, orta sınıfın militarizmin varlığında belirleyici bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Militarist modernleşmenin öne çıktığı diğer iki ülkeden Türkiye’yi ayıran nokta ise, Almanya ve Japonya’da modernleşme başladığında azınlıkta ancak kuvvetli bir anti-militarist muhalefet varken Türkiye’de böyle bir muhalefetin olmamasıdır.⁵⁶⁴

Türkiye’de militer eğilimleri besleyen unsurların “yapısal-mekanik” ve “kültürel-söylemsel” olmak üzere iki düzlemde değerlendirilebileceğini söyleyen Öztan’a göre, “Devletin ideolojik örgütlenmesi, siyasal sistemin nitelikleri, ordunun kurumsal özellikleri ve askeri müdahalelerle bunların perçinlenmesi gibi yapısal öğeler ve

devleti kategorik olarak kutsayan, özerk bireye müstakil değer atfetmeyen, korumacı nitelikleri ağır basan kültürel kodlar ve militer değerleri yeniden üreten söylemler, militarizmin hegemonyasında son derece önemlidir.”⁵⁶⁵

Belge’ye göre, Türkiye’de her kesim kendine göre bir militarizm versiyonu üretmekte ve farklı toplumsal kesimler militarizmi ideolojik referanslarla meşrulaştırmaktadır. Bu bağlamda, Kemalistlerin yanısıra Solcular ve İslamcılar da militarist geleneğin dışında kalmamakta ve herkeste “ortada bir ordu var ama o ordu benim değil, fakat bu ordu benim olmalı” anlayışı bulunmaktadır.⁵⁶⁶

Ordunun nasıl bir ideolojik temelde yapılandığı veya orduyu hangi toplumsal kesimin kendisine daha yakın bulduğu konularından bağımsız olarak, Türkiye’de toplumsal kültür değerlerinin ve güç algısının militarizmi ve militarist düşünceyi tüm toplum kesimlerinde beslediği tespitinde bulunabiliriz. Türkiye’de maneviyatçı muhafazakarlar geçmişte yıllarca ordunun kendilerine, değerlerine ve yaşayış tarzlarına mesafeli olduğuna ve çoğu zaman cephe aldığına inanmış olsalar da eleştirel söylemlerin dışında orduya hiçbir zaman düşman algısı ile yaklaşılmasının temel nedenlerinden birisi zorunlu askerlik ise, bir diğeri maneviyatçı muhafazakar olan toplumsal kesimin de militarist geleneğin dışında kalamamasıdır. Maneviyatçı muhafazakar kesimin bu tavrında, ordunun “peygamber ocağı” olarak bilinmesinin de payı vardır.

Tanel Demirel’in yukarıdaki görüşleri destekleyen tespitleri de askerlerin ve ordunun Türkiye’deki rolü üzerine oldukça açıklayıcı niteliktedir: “Kemalist milliyetçilik anlayışına eleştirel yaklaşanlar dahi, aynı milliyetçi tahayyülün dışına çıkmakta zorlanmışlardır. Türk solunun, Kemalizm ile dolayısıyla TSK ile olan aşk-nefret ilişkileri ile Türk merkez sağının orduya ilişkin çifte söylemi bu konudaki en iyi örneklerdendir. Hatta milli devlet olgusuna sıcak bakmayan İslamcılar dahi ordu-millet veya ordulaşmış millet söylemini tekrar etmekten geri kalmamışlardır.”⁵⁶⁷

Askeri kültürün ve değerlerin toplumda egemen olması şeklinde tanımlanan militarizmin, hiyerarşi, disiplin ve itaat temelinde ördüğü dokunun askeri kurumlarda ve askerlerde egemen olması veya askerler tarafından sosyal düzen için ideal değerler olarak sunulması

bir noktada normal karşılanabilir. Ancak, bu değerlere toplum tarafından da benzer şekilde anlam ve işlevsellik yüklenmesi modern toplum yapısı ve kişisel özgürlükler temelinde çok da normal karşılanabilir bir şey değildir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de savaşların olduğu ve tehdit algısının yükseldiği dönemler bu militarist değerlerin yükseldiği ve toplumsal temelde önem kazandığı yıllar olarak görülebilir. Prusya modelinden aldığımız asker-millet tanımı ve bu tanımın içini dolduran savaşçı kişilik de militarist değerlerin uzun yıllar toplumda egemen olmasının nedenleri arasında gösterilebilir. Ayrıca, ailede başlayan hiyerarşik yapı ve değerlerin tüm toplumda egemen olmasını, yüksek güç mesafesini ve buna bağlı olarak eşitsizliklerin artan kabul düzeyini de militarist düşünceyi besleyen diğer nedenler olarak saymak gerekmektedir.

Tüm militarizm örneklerinin temelinde güç, daha doğrusu fiziksel gücün üstünlüğü ve egemenliği yer almaktadır. Laçiner güç ilişkisini, “Militer zihniyet, fizik gücün ezeli ve ebedi belirleyiciliğine ve üstünlüğüne inanır.”⁷⁵⁶⁸ ifadeleri ile açıklamaktadır. Türkiye gibi doğu toplumlarında güce atfedilen kutsiyet, gücü daha niceliksel ve şekilsel bir boyuta da indirgemektedir. Bu bağlamda, Türk askerinde (subaylarda), küçülmüş ancak hareket yetenekleri ve muharebe becerileri yükselmiş, bir ordunun; fiziksel güç, caydırıcılık ve egemenlik vurgularının da zayıflayacağı yönünde genel bir düşünce ve yansamanın var olduğunu da söylemek gerekmektedir. Günümüzde, Batılı çok az ülkede görülen askeri geçit törenlerinin, Türkiye’de iki ay arayla 30 Ağustos ve 29 Ekim tarihlerinde yapılması, güç algısındaki paradigma ve yansamaları da kısmen yansıtmaktadır.

Türkiye’de küçülemeyen ve modernleştirilemeyen hantal kara ordusunun, dönüşüm ve reorganizasyonuna engel teşkil eden düşüncenin temelinde; küçülmenin niteliksel anlamda bir zayıflama olarak algılanmasının yanında, general sayısının azaltılması noktasında duyulan kaygı, deniz ve hava kuvvetleri karşısında nispi küçülmeye dayalı pozisyon kaybı gibi ifade edilmeyen endişelerin de yer aldığını, bu gerekçelerin ise fiziksel güçle ilgili paradigmanın bir yansıması veya tamamlayıcısı olarak görülmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca bu konuda, askerlerle birlikte sivil iradenin yetkinliğinin de sorgulanması gerekmektedir.

Laçiner; bilgi, teknoloji, üretim vb. toplumsal yeti, etkinlik ve özelliklerin fiziksel güçten değerli addedilmesinin ve belirleyicilik kazanmasının militer zihniyet tarafından bir toplumsal bozulma ve çürüyüş hali olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır.⁵⁶⁹ Bilgi, teknoloji ve üretim, büyük ve etkili bir fiziksel gücün, yani güçlü bir ordunun da temel kaynağı ve nedeni olmasına rağmen bu önermeyi tersinden okumak ve doğru olduğunu iddia etmek normal karşılanabilmektedir. Sahip olunan orduların sağladığı fiziksel güç ile ülkenin teknolojik ve ekonomik kapasitesiyle yaratılan milli güç arasında nedensellik ilişkisi kurulmasında da bir yanılısamanın yaşandığı görülmektedir.

Güç kavramına tarihsel çerçevede baktığımızda, yönetmek ve iktidar olmak bu kavramla birlikte gelen özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidar olmanın da doğal sonuç olarak gücü doğurduğu düşünülürse iki yönlü bir ilişkiden bahsedilebilir. Modern Avrupalı kültürlerde; siyasi ve askeri güç çatışmasının aşıldığı ve askeri/fiziksel gücün, güç kavramının ruhuna aykırı da olsa, siyasi gücün kontrolüne girdiği görülmektedir. Türkiye'nin de içinde olduğu bir diğer ülke grubunda⁵⁷⁰ ise askerler ile siyasiler arasındaki iktidar mücadelesinin uzun yıllar sürdüğü ve dengelerin daha çok askerler tarafında olduğu söylenebilir. Steven Cook⁵⁷¹ bu ikinci grup ülkelerin temel özelliğini, "iktidarda olmadan yöneten ordulara sahip olmak" olarak açıklamaktadır. Yazar, bu ülkelerde yönetimi sivillere bırakarak demokratik bir vitrin oluşturan ordunun çeşitli araçlarla yönetime hükmederek iktidar olmayı sürdürdüğünü iddia etmektedir.

Ömer Laçiner, Steven Cook'un "iktidarda olmadan yöneten ordular" tanımındaki temel özellikleri, ordu müdahalesinin zorunlu olmadığı klasik militarizmin özellikleri arasında göstermektedir. Laçiner, sıradan militarizmin temel özelliklerini ise; klasik militarizmin aksine, ordunun günlük politikalar ve çıkar kavgalarının içerisinde olması ve iç düşmanları temizleme motifi üzerine kurulmuş bir milliyetçilik temelinde dayanması olarak açıklamaktadır. Yazar bunun yanında, sıradan militarizmin kendini meşrulaştırma felsefesinin "milletin güvenilmezliği, aczi ve yeteneksizliği" varsayımı üzerine kurulu olduğunu vurgulamakta ve bu varsayımla hareket edildiğinde, askeri kadroların veya diktanın erdemli veya yetenekli olma gereğinin ortadan kalktığını iddia etmektedir. Laçiner modernleşme tarihi

içindeki Türk militarizmini iki tanımdan sadece birine dahil etmenin mümkün olmadığını, klasik militarizme benzer bir noktadan başlayan bu karakteristiğin zamanla sıradan militarizme daha fazla dönüştüğünü söylemektedir. Yazara göre, 1980'lere kadar dış düşmana vurgu yapan ve klasik özellikler gösteren Türk militarizmi, 1980 sonrası iç düşmana vurgu yapan sıradan militarizmin özelliklerini daha fazla sergilemiştir.⁵⁷²

Avrupa’da geçmişte yaşanan klasik militarizmin temelinde, orduyu elinde tutan aristokrat sınıfın toplumsal egemenlik konumunun devamı endişesi varken, Türk ordusunun böyle bir sınıfsal temeli olmamasına rağmen,⁵⁷³ Türkiye’nin klasik militarizmi pek çok özelliği ile yaşamış ve yaşıyor olmasının dinamiklerini anlayabilmek gerekmektedir.

Laçiner, mutlak itaat, sadakat, disiplin ve ödevin kutsallığı gibi değerlerin toplumsal ve siyasal düzen, düşünüş ve ilişkilere egemen kılınması yaklaşımına dayanan militarizmin klasik örneğini Prusya olarak vermekte ve bu değerlerin Türk ordusu için de geçerli olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁴ Tanımlanan bu militarizm, Cumhuriyet Dönemi Türk ordusu için bugün dahi geçerli olan kültür ve değerlerle bire bir örtüşmektedir. Söz konusu değerlerin oluşumunda, geçmişte model alınan ve ortak eğitim ve işbirliğine gidilen Prusya-Alman ordusunun etkisinin yüksek düzeyde olduğunu söylemek gerekmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar da gözönünde bulundurulduğunda, Türk ordusunun Cumhuriyet’in ilk yıllarında Prusya ordusunun misyonuna benzer bir misyonu Osmanlı Dönemi’nde olduğu gibi üstlenmeye çalıştığını da görmekteyiz.

Prusya militarizminin temelinde, bir ordu egemenliğinden daha ziyade, orduyu oluşturan ve yöneten aristokrat sınıfın modern sanayi toplumu oluşturma ideolojisi yatmaktadır.⁵⁷⁵ Türk ve Prusya militarizmini bu bağlamda karşılaştırdığımızda, Türk toplumunda bir aristokrat sınıfının varlığı söz konusu olmasa da, Osmanlı Devleti'nin modern orduya geçme çabalarının gözlemlendiği son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi subay kadrosunun modern sanayi toplumu oluşturma çabasının Prusya modeline benzediği görülmektedir. Prusya’daki aristokrat sınıfın rolünü Türkiye’de subaylar üstlenmiştir.

Bu nedenle Türkiye’de subayların profilinin ve bu kesimde hakim olan zihinsel yapı ve paradigmanın iyi anlaşılması gerekmektedir.

Türkiye’de darbe dönemleri ve sonrasında ordunun yaklaşımları incelendiğinde; Türk militarizminin sıradan militarizm tanımının bazı temel özelliklerini sergilediğini söylenebilir. Bu özelliklerden bazıları; ordu dışındaki tüm kişi ve kurumlara karşı beslenen güvensizlik ve şüphedir. Bunun yanı sıra, darbe dönemlerinde orduya yakın hissedilen ve işbirliğine gidilen belli gruplar (öğretim üyeleri, medya, yargı gibi) olmasına rağmen, aslında askerlerin genel güvensizliğinin ve şüphelerinin bu kişilere karşı da geçerli olduğu görülmektedir. Bu insanların, toplumun güvenilmeyen diğer kesimlerinden temel farkı, askerlerin istediği doğruların yerleşmesi ve kendi müdahalelerinin meşruluğu için bu insanlara ihtiyaç duyulmuş olmasıdır. Gerçekte ise askerler, kendilerine yakın gördükleri ve kendilerini destekleyenler de dahil, tüm toplum kesimlerine mesafeli durmaktadır. Bu durum, geçmişte nasıl tümüyle geçerliyse, sivil-asker ilişkileri bağlamında çok önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı 2007 yılı sonrası ve tabii ki 2010’lu yıllar için de geçerlidir.

Türk ordusunun iktidarda olmasa da ülkeyi ve siyaseti her alanda yönlendirme noktasında 2009-2010 yılına kadar süren inanç ve istekliliğini, darbe dönemleri ve sonrasında yaşanan klasik militarizmin etkisi olarak yorumlamak da mümkündür.

Orduyu ülkenin yönetilmesinde söz sahibi olma düşüncesine götüren paradigmayı açıklamaya dönük bazı ipuçlarını aramak gerekmektedir. TSK’da subaylar kendilerinin diğer tüm kamu çalışanlarından ve vatandaşlardan daha vatansever olduğuna inanmakta ve onların değer ve inançlarına bir dereceye kadar şüphe ile yaklaşmaktadır. Diğer tüm kamu kurumlarının verimsiz ve atıl çalıştığı, TSK’nın kurum yapısı ile hepsinden üstün olduğu ve bu kurumların TSK’dan öğrenecekleri çok şeyin olduğu düşüncesi ise geçmişte olduğu gibi bugün de geçerlidir.

Subayların topluma bakışının ve ülkeyi yönetme istekliliğinin temelinde; itaat anlayışı, sıkı disiplin, bunların iskeletini oluşturan katı kurumsal hiyerarşinin yarattığı özgüven ve bu değerlere sahip olmayan toplum ve diğer kamu kurumları üzerindeki üstünlük düşüncesi yatmaktadır. Ordunun, kendisini üstün hissettiren bu temel

özellikleri ve değerlerin toplumda ve diğer kamu kurumlarında egemen kılınması düşüncesine sarıldığı da görülmektedir.

Bu düşüncenin, emekli veya muvazzaf kurum mensuplarının devletin ve sivil toplumun içerisinde aktif rol almasıyla sağlanabileceğine yönelik inanç da dikkat çekmektedir. Ordu yönetim kademesinin (bu kapsama tüm subaylar dahil edilebilir), söz konusu militer değerlerin tüm toplumda ve kamuda egemen olmasını toplumsal ilerlemenin ön şartı olarak gördüğünü ve bu değerlerin eksikliğini bir toplumsal bozulma ve kargaşa nedeni olarak algıladığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Subaylar, “Mümkün olsa da diğer tüm kamu kurumlarının başına birer emekli general ve her alt birimine emekli subaylardan birer danışman verebilsek!” düşüncesini taşır. Türkiye’nin ilerleme ve gelişmesinin, tüm kamu kurumlarının askeri disiplin ve hiyerarşinin öne çıktığı bir militer yapı ile yönetilerek sağlanabileceğine inanır. Subaylar, TSK’nın duyarlılığı olmasa bu ülkenin parçalanacağını, kamu kurumlarındaki yöneticilerin çok büyük oranda vasıfsız olduğunu, kendilerine bırakılsa ülkeyi çok daha iyi yönetebileceklerini düşünür. Bu düşüncenin filiyata dönüştürülmesine dönük bir uygulamayı, tek neden bu olmamakla birlikte, 1960 ihtilali sonrası ordudan uzaklaştırılan binlerce subay ve generalin Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından devlet kurumlarına yerleştirilmesinde görebiliriz.

TSK’da bilgi ve yeteneğin sınırlarını da belirleyen tek bir hiyerarşi şablonu vardır ve bu şablonun hem kurum içinde hem de kurum dışında geçerli olduğu genel olarak kabul edilir. Bu şablonu içselleştiren subay; karşısındaki kişi ister profesör, ister başbakan, isterse cumhurbaşkanı olsun, yıllar geçse de şahsı askerlik yaptığı statü ve rütbe ile özdeşleştirir. O kişiye ait yetenek ve bilgilerin üst sınırını, rütbesinin eşdeğeri olarak gördüğü askeri bilgi ve yetenek sınırları olarak görür.

Askerlerin ordu stilini de belirleyen kültürü ve zihinsel yapısı onların sivilere bakışını belirlemektedir. Bu bakışta yönetici elitlere karşı duyulan güvensizlik uyumsuzluğa ve müdahalelere ışık tutarken, topluma karşı duyulan güvensizlik ve küçümseme onların eğitilmesi temelinde bir girişimi veya toplum mühendisliğini beraberinde getirebilmektedir.

Ordu yönetim kadrosunun diğer toplum kesimlerine karşı üstünlük öngörüsünün bir sonucu olarak, orgeneraller ve özellikle genelkurmay başkanları için talip olunacak veya teklif edilecek bir üst makam geçmişte sadece cumhurbaşkanlığı olarak görülmüştür. Mevcut durumun aksine kendilerini konumlandıkları hiyerarşik kademe de hükümet ve meclisin üzerinde olmuştur.

Turgut Özal'ın 1987 yılındaki tespitleri bu konudaki görüşlerimiz doğrulamaktadır: "Harbiye'den mezun olan teğmenler kendileri için ulaşılacak son mertebeyi hep cumhurbaşkanlığı olarak görüyorlar. Hayır, Harbiye'den mezun olan teğmenlerin ulaşacakları son mertebe genelkurmay başkanlığıdır. Askerlerin gelebilecekleri en son makamın Cumhurbaşkanlığı olmayacağını Türkiye'de yerleştirmek lazım."⁵⁷⁶

Bu zihinsel eğilimi, bugün olmasa da geçmiş için korgeneral/koramiral ve hatta zorlarsak tümgeneral/tuğamiral ve tuğgeneral/tuğamirallere şamil kılabiliriz. Bu sebeple birkaç istisna dışında siyasete aday emekli orgeneral bulmamız oldukça zordur. Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda Doğan Güreş'in siyasete atılması da orduda hemen hemen tüm subaylarca ayıplanan bir davranış olarak değerlendirilmiştir. Aslına bakılırsa bu konuda toplum değerlendirmeleri de ordu mensuplarınınkinden çok farklı değildir.

Edilgen Bireyler ve Toplum Yapısının Militarizme Etkisi

Türkiye'de toplumsal iradenin edilgen bir konumda olmasının kültürel nedenlerinin incelenmesi gerekmektedir. Toplulukçuluk ve cemaatçiliğin daha baskın olduğu yapı, eşitsizlikleri kabullenme düzeyinin görece yüksek olmasının getirdiği yüksek güç mesafesi (high power distance),⁵⁷⁷ yönetimde pederşahilik (paternalizm) etkisi⁵⁷⁸ ve yüksek belirsizlikten kaçınma düzeyi (high uncertainty avoidance)⁵⁷⁹ Türk toplumunda bireyleri daha fazla edilgen kılmaktadır. Toplum psikolojinde bireylerin daha fazla dışsal kontrol odaklı olmaları da edilgenliği doğrudan beslemektedir. Bu davranış eğilimleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, Türk toplumunda pek çok bireyin edilgen konumda olmaktan kaynaklanan bir rahatsızlık da duymadığı söylenebilir. Bu durumda, bireylerdeki edilgen yapının yarattığı boşluğun kimler veya hangi kurumlar tarafından doldurulduğu daha dikkate değer bir konu haline gelmektedir.

Mahçupyan’a göre⁵⁸⁰ toplumsal iradenin edilgen duruma itilmesi ile yaratılan boşluğu Türkiye’de militarizm doldurmaktadır. Bu görüş, toplumun edilgen yapıyı kabullenmesinden daha fazla, bu eğilime itildiği ve zorlandığı varsayımına dayanmaktadır. Edilgen toplum yapısı ile ordunun üstlendiği rol arasındaki nedenselliği tek taraflı ve tek yönlü bir ilişki olarak açıklayan yazarın görüşü daha kolaycı bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilir.

Edilgen toplum yapısında otoriteryenliğin daha kolay kabul görmesi de beklenen bir sonuç olacaktır. İnsel, bu konuya parmak basarak, Türkiye’de otoriteryenliğin muhafazakarlık kadar yaygın biçimde paylaşılan bir siyasal değer olduğunu söylemektedir.⁵⁸¹ Toplumsal iradenin edilgen bir yapıya indirgenmesini militarizmin doğal bir önermesi olarak tanımlayan Mahçupyan ise özneleşme eksikliğini otoriter zihniyetin doğallaştırıcı bir sonucu olarak görmektedir. Yazar’a göre, Militarizm hakim olduğu toplumu üretilmiş bir özne haline getirecek ve sürecin sonunda toplumun tamamı askeri bir kuruma dönüşerek, güce dayanan bir eylem planında buluşacaktır.⁵⁸²

Toplumdaki bu edilgen yapı ve kabullenilen rollerin sonucunda, ordu mensupları toplumun her türlü sorununda kendilerini söz söyleme noktasında yetkin görürken; bu durumun tam tersi olduğunda ve TSK veya tasarrufları sorgulandığında bu yaklaşımda orduya karşı tahkir ve tezyif unsurları aranmıştır.⁵⁸³

Ordunun dış çevreye karşı takındığı korumacı ve savunmacı tavrın temelinde iki temel neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi, ordu yönetim kademesini oluşturan subayların kendileri dışındaki tüm kişi ve kurumlara karşı beslediği yüksek güvensizlik ve şüpheciliktir. Burada subayların kendilerini devletin tek ve yetkin sahibi ve koruyucusu görme noktasındaki düşünce yapısının da etkili olduğu görülmektedir. Bu paradigmada, Hasan Cemal’in tespitiyle bir asker sorunu yanında var olan sivil sorununun da görülmesi gerekmektedir. Ordunun dış çevreye karşı korumacı ve savunmacı tavrının temelindeki ikinci neden ise yıllar içerisinde darbelerin de katkısıyla sağlaştırılan özerkliğin ve bu yöndeki statükonun korunması çabasıdır. Bu başlığa uymuyor yer değişir

Edilgen toplum yapısı ve bu durumun militarizme desteğe dönüşmesi konusunda farklı açılım ve fikir arayışlarına da ihtiyaç olduğu

söylenbilir. Doğru toplumlarında, edilgen yapı nedeniyle, iktidarı ve otoritesi tartışılmaz kişi ve kurumlara duyulan ihtiyaç, bu ihtiyacın belirli kişi ve kurumlara karşı beslenen inanç ve bağlılıkla giderilmesi ve bu şekilde oluşan güven duygusu sıklıkla gözlenen bir eğilimdir. Bu toplumlarda otoriteyi kutsallaştırmanın ve otoriteye mutlak itaatin temelinde de bu ihtiyaç yatmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda, Türkiye’de çok partili demokratik sistemle birlikte tartışılan ve eleştirilebilen siyasi partilere ve siyasi kimliklere çoğu zaman kendi taraftarlarınınca bile bir güvensizlik beslenmiştir.

Türk toplumunda tartışılan/eleştirilen kişi ve kurumlar insanların zihinlerinde her zaman belirli bir oranda belirsizliği, zayıflığı ve güvensizliği temsil etmiştir. Bu zihinsel yelpazede pusulanın ibresinin güven anlamında, herkesin kendisinden bir şeyler bulduğu orduyu ve askeri göstermesi çok da garip değildir. Bu ilişkiyi ve orduya duyulan güveni, militer değerlerin toplumun kolektif kimliğinin önemli bir unsuru olması ve demokratik siyaset kurumlarının zafiyeti ile açıklayanlar⁵⁸⁴ yanında korkuya veya ordunun hegemonik bir güç olmasına bağlayanlar da bulunmaktadır.

Sarıgil ve Gürsoy tarafından 2012 yılında tamamlanan bir alan çalışmasının bulguları, “militarist” diye tanımlanabilecek bir siyasi kültürün toplumun önemli bir kesiminde hala çok güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Yazarlar bu durumu, Türkiye örneğinde kurumsal ve yasal alanda önemli sivilleşme süreci yaşanırken, siyasi kültürün bu değişimin gerisinde kalması ile açıklamaktadır.⁵⁸⁵

DÖRDÜNCÜ KISIM:

Ordu-Toplum Mesafesi

Kitapta ikinci temel konu olarak bu kısımda açıklanan “ordu-toplum mesafesi” problemi, sivil-asker ilişkileri kavramı içinde daha yakın dönem tartışmalarından birisi durumundadır. Askerlik modellerinin profesyonelleşmeye doğru değişmeye başlaması ve artan bireysel özgürlüklerle birlikte bu konunun bir problem alanı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Demografik, kültürel, kurumsal veya politika tercihleri temelinde ortaya çıkan ordu-toplum mesafesi Batılı pek çok ülkede zorunlu askerlikten profesyonel orduya geçiş tartışmaları ile birlikte gündeme gelmiş ve daha çok ortaya çıkardığı demografik mesafe ile tartışılmıştır.

Diğer kurumlarla toplum arasında sorgulanan ve kavramlaştırılan bir mesafe boyutuna rastlamak pek mümkün olmamakla birlikte; orduları bu konunun öznelerinden birisi yapan temel neden, orduların devletlerin tarihinde oynadığı önemli rol ve daha yakın dönemde sivil-asker ilişkileri bağlamında ortaya çıkan sorunlardır.

Birinci Bölüm:

Tarihsel Kökeni ve Kuramsal Açıklamalar

19. yüzyılda Comte ile aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan Tocqueville, ulusların sosyo-politik oluşumu ile birlikte savaşın zıttı yönde bir eğilimin başladığını söylemiş ve askeri ruhun (esprit de corps) evcilleşeceğine dair bir öngöründe bulunmuştur. Tocqueville, Comte ve Spencer'dan farklı olarak dönüşümün toplumların

sanayileşmesinden öte, iç dinamiklerine dayanan demokratikleşme sürecinden kaynaklandığını vurgulamış; demokratik toplumlarda bireylerin orduyla ilişkilerinin nasıl olacağını, bireylerin orduya karşı nasıl davranışlar sergileyeceğini “askeri sosyolojinin” odak noktası haline getirmiştir. Tocqueville, ordu-toplum ilişkileri, subayların sosyo-demografik özellikleri, sınıf atlama aracı olarak askeri profesyonellik ve kariyer gibi konulara ait kavramları tanımlamış ve araştırmıştır.⁵⁸⁶

20. yüzyılın ikinci yarısında, ordu-toplum ilişkilerinde temel konulardan birisinin ayrışma/yakınlaşma (divergence/convergence) olacağını ileri süren; ordunun demokratik kontrolü hakkındaki problemleri, uzayan savaş dönemlerinde askeri yöneticilerin elinin güçlenmesini ve ordu üzerine sosyal araştırmalar yapılmasını gündeme getiren isim yine Tocqueville’dir.⁵⁸⁷

Orduların içinde buldukları toplumları yansıttığını söyleyen Tocqueville, ordu ile toplumun amaçlarında, önceliklerinde ayrışmayı önlemek için tüm yurttaşların demokratik eğitim almasını savunur. Eğitim yoluyla oluşturulan ulus bilinci, ordu ruhuna nüfuz edecek, askeri koşulların getirdiği arzu ve kanaatleri hafifletecek ve onları kamu görüşünün baskısıyla dizginleyecektir.⁵⁸⁸

Giriş niteliğindeki bu tespitlerden yola çıkarak, ordu-toplum mesafesi problematiğini farklı kavramlarla da olsa ilk işleyen kişinin Tocqueville olduğunu söyleyebiliriz. Ordu-toplum mesafesi problemi, sivil-asker ilişkileri kavramı içinde daha yakın dönem tartışmalarından birisi durumundadır. Askerlik modellerinin değişmeye başlaması ve artan bireysel özgürlüklerle birlikte bu konunun bir problem alanı olarak tartışılmaya başlandığı görülmektedir.

Fransa ve Almanya’da ordu-toplum mesafesi konusu, zorunlu askerlikten profesyonel orduya geçiş tartışmaları ile birlikte gündeme gelmiş olsa da İngiltere’de, tamamen gönüllü katılıma dayalı askerliğin uzun geçmişine rağmen, ordu-toplum mesafesi konusu özellikle kadınların, eşcinsellerin ve etnik azınlıkların orduya entegrasyonu ile alakalı olarak gündemde yer almıştır.⁵⁸⁹ Türkiye’de ise bu konu mesafe kavramı temelinde neredeyse hiç çalışılmamıştır.

Mesafenin Kaçınılmazlığı

Huntington aşağıdaki tespitleri, 19. yüzyılın sonunda toplumdaki çekilen ancak bu sayede mesleki mükemmeliyeti yaratan Amerikan ordusunda I. ve II. Dünya Savaşı sırasında topluma yeniden katılan subayların topluma yabancılaşmasına istinaden yapmaktadır. Yazar bu alıntıda sivil-asker ilişkilerinin bir boyutu olarak muhafazakar askerler ile liberal sivil toplum arasındaki çatışmaya da değinmektedir.⁵⁹⁰ Ricks'in ordu-toplum mesafesi konusunu işlediği yazısındaki görüşleri de Huntington'un tespitleri ile örtüşmektedir.⁵⁹¹

“Subay, sivil toplumdan çekildiğinde, liberal ailenin kabul gören bir mensubu, bir yurttaş-askerdi. Geri döndüğünde ise artık kendi evinde bir yabancıdır. Tecrit yılları onu, temelde yurttaşlarının çoğunun değerleri ve dünya görüşü ile karşıtlaşan, kendine özgü değerler ve dünya görüşüne sahip bir profesyonel haline getirmiştir. Bu değerler ve dünya görüşü, onun ruhuna, sivil toplumda bulunmayan bir çelik irade katmıştır. Dönüşü Amerikan sivil-asker ilişkilerindeki gerçek meselenin başlangıcına işaret etmiştir: Muhafazakar profesyonel subay ile liberal toplum arasındaki gerginlik meselesi. Dolayısıyla subay kadrosunun profesyonelliği bir yandan yoğun psikolojik sorunlar ve siyasi uyum sorunları yaratırken, öte yandan ülkenin dış güvenliğini ve kurtuluşunu sağlamıştır.”⁵⁹²

Huntington'un ABD ordusu ile ilgili yukarıdaki tespitleri, bir meslek olarak ordunun inşa ettiği askeri kültürün, değerler ve tutumlar boyutunda toplumdaki ayrışmasına ve bu ayrışmanın zorunluluğuna işaret etmektedir. Ordu-toplum arasındaki kültürel mesafe olarak adlandırılabilir bu ayrışma, profesyonel ordularla birlikte daha fazla öne çıkan demografik mesafeye göre, tarihsel olarak çok daha gerilere götürülebilir.

Ordu, yapısı gereği muhafazakardır. Huntington'a göre: “Liberalizm, Marksizm ve Faşizmin aksine, muhafazakarlık askeri etikle benzerlik taşır. Gerçekte de askeri etiği, muhafazakar realizm etiklerinden biri olarak isimlendirmek uygun bulunmuştur. Muhafazakarlık, insan, toplum ve tarih kuramlarında yer alırken; insan ilişkilerinde gücün rolünün tanınmasında, var olan kurumların kabullenilmesinde, sınırlı hedeflerde, büyük tasarımlara şüphe ile yaklaşılmasında hep askeri etik ile birlik içindedir.”⁵⁹³

Orduların hemen hemen tüm toplumlarda geçerli olan ve ayrışma yaratan bu muhafazakar yapısı, ordu-toplum arasındaki kültürel mesafenin farklı bir boyutunu oluşturur ve profesyonel askerlerin ülkelerdeki siyasi eğiliminin toplumdaki ayrışmasının da temel nedenleri arasında yer alır. Ordunun mesleki kültürünün belkemiği konumundaki askeri etik ve bu yöndeki değerler, toplumun değişim hızıyla karşılaştırıldığında askerlerin topluma göre daha fazla muhafazakar ve statükocu olması sonucunu da doğurur. Yakın dönemde daha fazla geçerli olan piyasa ekonomisi ve bu ekonominin dayattığı bireyciliğin ve materyalist değerlerin askerler tarafından bir toplumsal bozulma ve çürüyüş hali olarak tanımlanarak ordu için tehdit olarak görülmesi de muhafazakar yapı temelinde toplumla aradaki kültürel mesafeyi pekiştiren bir etken durumundadır.

Ordu-toplum arasındaki kültürel mesafeye işaret eden ve bunu kaçınılmaz gören Feaver'a göre ise; askeri topluluklar, kendilerini sivillerden ayrı tutan güçlü askeri kimliklere sahiptir ve bu durum da üniformalarla, görev yeminleriyle ve ritüellerle sağlanmaktadır. Bir başka deyişle, ortada azaltılamaz bir sivil-asker ayrışması vardır ve bu ayrışma da doğal olarak iki tarafta farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁵⁹⁴

Ordu-toplum arasındaki kültürel mesafeye işaret eden Huntington'a göre, profesyonel bir ordunun mensupları kendi bireysel inanç ve görüşlerini kuruma ve dolayısıyla onun işleyişine taşımamalıdır. Bu anlamda da ordu, siyasi konularda tarafsız olmalıdır. Bu konuyla ilişkili olarak Huntington, bir toplumun askeri kurumlarını şekillendiren iki güçten bahsetmektedir: "Bunlardan biri, toplumun güvenliğini tehdit eden unsurlardan kaynaklanan işlevsel zorunluluk; diğeri ise toplumdaki hakim sosyal güçlerden, ideolojilerden ve kurumlardan kaynaklanan toplumsal zorunluluktur. Sadece sosyal değerleri yansıtan askeri kurumlar, askeri işlevleri etkin bir şekilde yerine getirme hususunda yetersiz kalabilir. Öte yandan, salt işlevsel zorunlulukların şekillendirdiği askeri kurumların toplumla bütünleşmesi de mümkün olmayabilir."⁵⁹⁵

Mesafenin Değişen Doğası

Ordu-toplum mesafesi tartışmalarına farklı bir açılım getiren ve yakın dönem teknolojik gelişmelerin askerler ile toplumu yakınlaştırdığına vurgu yapan Janowitz'e göre, "askeri kurumların sivilleşmesi" teknolojik gelişmenin yarattığı sosyal değişim ile mümkün olmuştur. Sivil-asker yakınlaşması da bu değişimin bir sonucudur. Teknolojiye bağlı muharebe tekniklerinin değişmesi, kurumsal davranış kalıplarının ve otorite anlayışının (askeri kültür) değişmesine de yol açmıştır. Ancak askeri ve sivil kurumların bürokratik yapılarındaki farklılıklar azalsa da tamamen ortadan kalkması mümkün değildir.⁵⁹⁶

Janowitz'in tespitlerinden hareket edildiğinde, teknolojik gelişmelerin mesleki yetkinlikler, uzmanlıklar ve kurumsal yapılar temelinde askerleri ve askeri kültürleri sivillere daha fazla yaklaştırdığı görüşü savunulabilir. Ancak bu değişimin daha çok son 20-30 yılda gerçekleştiğini ve post-modern ordu yapılanmasına geçen, profesyonel ordulara sahip Batılı ülkeler için çok daha fazla geçerli olduğunu söylemek gerekmektedir.

Yeni profesyonel asker modeline yönetici ve teknoloji uzmanlığı yönlerinin eklenmesiyle asker ve sivil arasındaki ayırım da daralmıştır. Janowitz bu iki alanın yakınlaşmasını olumlu ve gerekli bir gelişme olarak nitelendirir. Bu yakınlaşmayla birlikte, asker, içinde bulunduğu toplumun ana akım değerlerine daha çok yaklaşır.⁵⁹⁷ Bu yakınlaşma ve teknolojik, toplumsal değişimler askeri kültürü ve askeri misyonları etkilemesine rağmen, savaş uzmanlığı gerektiren konuların önemi devam etmektedir. Bu durum ordunun sivilleşmesinin de bir sınırı olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁸

Yakınlaşma iddialarına yeni bir argüman daha ekleyen Janowitz'e göre post-modern yapıya yönelen orduların, insani yardım, paramiliter faaliyetler gibi sivil eylemler içerisinde de yer alması askeri kurumları toplumun ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Bu görüşlerden hareketle Janowitz, orduları profesyonelleşmeye yönelten çağdaş trendlerin bu kurumları toplumdan izole etmediğini ve orduların sivil toplumun teknolojik kaynaklarına bağımlı olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹⁹

Daralan Mesafe, Değişen Yönelimler

Orduların tarihsel dönüşümünü anlamak için geniş çevrelerce kabul gören ve Janowitz'in yukarıdaki görüşlerini de kısmen destekleyen bir mesleki ve kurumsal model ayrımını ordular için ortaya koyan Moskos, bu tarihsel dönüşümde orduların toplumdan ayrılmış durumunun, sivil topluma yakınlaşmaya doğru evrildiğini öne sürer. Moskos'un askeri yapılanmalar için ortaya koyduğu mesleki ve kurumsal model ayrımında; mesleki model, bireysel çıkarların kurumun çıkarlarının önünde olduğu, kurumsal model ise daha yüksek bir çıkar için bireyin daha geri planda kaldığı bir yapıyı tarif etmektedir. Aradaki temel fark ise; kurumsal model askeri profesyonellik ile özdeşleşirken, mesleki modelin piyasa ekonomisi içerisinde meşruiyetinin daha fazla olmasıdır.⁶⁰⁰

Moskos tarafından ortaya konulan bu ikili modele göre, toplumsal değişimlerden etkilenen askeri kültür, Janowitz'in de vurguladığı teknolojik gelişmelerin ve artan ortak uzmanlık alanlarının da etkisiyle; profesyonel askerleri, askerliğin bir yaşam tarzı olduğu kurumsal ayırmadan, askerliğin sadece bir meslek olduğu ve bireysel hedeflerin öne çıktığı mesleki ayrıma doğru götürmektedir.

Bu noktada, Moskos'un teorisini bütünlükçü kılan şey; Janowitz gibi toplumsal değişimlerin ordu yapılarında yarattığı dönüşüme işaret ederken, Huntington'ın bahsettiği gibi askeri kültürün kendine has özelliklerinin olmasını da gözardı etmemesidir. Moskos, ortaya koyduğu modellerde de bu iki teoriyi gözönünde bulundurarak eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir.

Moskos'un bu çalışmalarda ordu yapılanması için ele aldığı değişkenler kültürel değişkenler (cultural variables) ve kurum kültürüne dayalı yapısal değişkenler (subcultural variables) olarak ikiye ayrılmaktadır. Orduların meşruiyeti ve toplumun orduya verdiği önem toplumsal normlardan etkilendiği için Nuciari⁶⁰¹ Moskos'un belirttiği bu değişkenleri "harici" yani ordunun dışarıdan, sivil kültürden etkilendiği faktörler olarak tanımlar. Askeri yapılanmaları kurumsal-mesleki usullere göre değerlendirirken kullanılan diğer faktör Nuciari'nin alt kültürel değişkenler olarak tanımladığı kurum kültürüne dayalı, yapısal değişkenlerdir. Moskos'un kullandığı bu

değişkenler,⁶⁰² askeri-sosyal örgütlerde kurumsal ve mesleki usullerin karşılaştırması olarak sonraki tabloda verilmiştir.⁶⁰³

Tablo-6: Ordularda kurumsal ve mesleki yönelimin karşılaştırılması

Değişkenler	Kurumsal Yönelimin Olduğu Ordular	Mesleki Yönelimin Olduğu Ordular
Toplumsal meşruiyet Toplumsal itibar	-Normatif değerler -İtibar görev bilincine dayalıdır	-Piyasa ekonomisi değerleri -İtibar gelir seviyesine dayalıdır
Ücretin dayanağı Ücret biçimi Ücret düzeyi	-Rütbe ve kıdemlilik -Nakit olmayan getiriler -Askere yeni alınanlara düşük, kıdemlilere daha yüksek maaş	-Beceri düzeyi ve iş gücü -Maaş ve ikramiye -Askere yeni alınanlara yetenek bazında yüksek ücret, kıdemlilerle yeni alınanların maaşları arasında denge
Performans değerlendirme	-Bütüncül ve niteliksel	-Parçalı ve niceliksel
Hukuki sistem	-Askeri yargı	-Sivil yargı
Emeklilik statüsü	-Gazilik ve emeklilik yardımları ve çeşitli imtiyazlar	-Sivillerle aynı
Mesleğe bağlılık Referans grup	-Yaygın -Kurum içi, dikey	-Özgül Kurumdan bağımsız, yatay
Eşlerin rolü İkamet	-Askeri çevreyle bütünleşmiş -İş ile ikamet alanları bitişik	-Askeri çevreden ayrılmış -İş ile ikamet alanları birbirinden ayrı

Moskos, ortaya koyduğu kurumsal ve mesleki modellerin içerdiği usullerin her birinin askeri yapıları belirlemede eşit derecede etkili olmadığını belirtir. Askeri işleyiş ve yapılanma; ülkenin sivil-asker ilişkileri tarihinden, ordu geleneğinden, jeopolitik konumundan etkilendiği gibi; aynı askeri yapılanma farklı kuvvet düzeylerinde değişebilmekte, ordunun hiyerarşik yapısından kaynaklı mesafeler tarafından şekillenebilmekte ve tüm bunlar üzerinden farklılaşabilmektedir.⁶⁰⁴ Bu nedenle, Moskos tarafından ordular için tanımlanan kurumsal-mesleki yönelim ikili ayrımının ülkeler için yorumlanmasında çok keskin olunması da mümkün görülmemektedir. Mesleki yönelimin olduğu orduları, profesyonel Batı orduları olarak tanımlamak çok daha doğru olacaktır.

Janowitz'e göre kurum kültürleri hem toplumun kültürel yapısından hem de kendi iç dinamiklerinden etkilendiği için, toplumsal kültürdeki değişiklikler askeri kültürü de etkileyecektir. Moskos'un teorisi de Janowitz'in bu tezini içermekle birlikte, Moskos'a göre tamamen "kurumsal" (institutional) olan askeri yapı toplum kültüründen radikal düzeyde farklı olması bakımından sorunludur. Tamamen mesleki usullere dayanan ordu yapılanması ise ordunun işlevini yetersiz ve etkili olmayan düzeye indirgeme riski taşır. Bu sebeple elzem farklılıkları olduğu ön kabulünden yola çıkarak işlevselliğini sürdürmek için ordunun kendi iç işleyişinde en azından bazı alanlarda sivil halk kültüründen ayrıştığı alanları muhafaza etmenin gereğinden bahsedilebilir.⁶⁰⁵

Marina Nuciari, toplumsal alandaki gelişmelerin yarattığı kültürel değişimler ile ordudaki kurumsal değişkenler ve değerler arasında gerilim oluşabileceğini vurgular. Mesleğe bağlılık (role commitment) kurumsal usullere dayanırken ve dikey hiyerarşiye sahip referans grubu söz konusuysen, kültürel değişkenlerin genel mesleki usullere dayanması ordu mensuplarının rol kimlikleriyle bağdaşmama sorununu doğurabilmektedir. Moskos, bu tip durumlarda orduların genel olarak ya da sadece belirli birimlerinde "yeniden yapılandırmaya" (reinstitutionalizing) gitme yönünde trendlerin olacağını öngörür.⁶⁰⁶ Türkiye veya diğer bazı ordular için bu konuda verilecek örnek; serbest piyasada değer bulan ve talep gören bazı yetkinliklere (pilotluk-doktorluk gibi) sahip askerlerin kültürlerinin daha çok askerlik dışındaki genel mesleki usullere dayanması, bu kişilerin askerliğe adanmışlığını olumsuz etkileyen ancak toplumla ve piyasa ile yakınlaşmalarını sağlayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu kişilere dönük, ücretlendirme gibi farklı politikaların uygulanması ise Moskos'un belirttiği gibi, bu personeli elde tutma ve kurumsal adanmışlığını artırma yönündeki temel politikalar niteliğindedir.

Ordu ile siviller arasında farklılıkların olmasına pozitif ya da negatif anlamlar yükleme konusunda dikkatli olunmalı ve sosyal gruplar ve uzmanlıklar arasındaki ayrışmalara her zaman olumsuz anlamlar yüklenmemelidir. Ayrıca bazı benzerliklerin fonksiyonel olmayabileceğinin de unutulmaması gerekmektedir.⁶⁰⁷

Demokrasilerde orduların varlığı; politik, demokratik ve sosyal kontrolü sağlayarak bu kurumun toplumdan izole olmasını engelleyecek kurumlara, mekanizmalara ve araçlara duyulan ihtiyacı öne çıkartmaktadır.⁶⁰⁸ Bu durumu Bland donanım (hardware) ve yazılım (software) olmak üzere iki düzlemde açıklamaktadır. Uygun yasaların oluşturulduğu, sivillerin ağırlıkta olduğu ve sivil bir bakanın başında bulunduğu savunma bakanlığının varlığı, askerlerin siviller tarafından demokratik kontrolünün sağlanması donanım düzlemini oluştururken; demokratik değerlerin, fikirlerin, ilkelerin ve normların askeri kültüre egemen olduğu yapı yazılım düzlemi olarak tanımlanmaktadır. Donanım boyutu daha ziyade yeni gelişen demokrasilerde görülürken, demokratik özelliklerin değişimine yönelik olarak insanların düşünce yapıları temelinde bir değişim isteyen yazılım boyutunu pratiğe dökmek daha zordur.⁶⁰⁹

İkinci Bölüm:

Ordu-Toplum Mesafesinin Boyutları

Ordu-toplum mesafesi (civil–military gap) terimini kavramsallaştıran ve bu konuda bir tipoloji geliştiren Rahbek-Clemmensen vd.leri, “ideal tip” olarak geliştirdikleri dört farklı mesafe boyutunu (türünü) tanımlamaktadır: (1) Kültürel mesafe, (2) demografik mesafe, (3) siyasa/politika tercihlerindeki mesafe (Policy preference gap), (4) kurumsal mesafe.⁶¹⁰ Bu dört kavram müteakip alt başlıklarda açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Demografik Mesafe

Demografik mesafe, ordunun içinde bulunduğu toplumun tüm nüfusunu siyasi eğilim ve sosyo-ekonomik özellikleri bakımından ne derece temsil ettiğine işaret eder. Bu tarz mesafenin tespitinde, orduda görev alanların coğrafi farklılıkları, etnisite, siyasi kimlikler, aile statüsü, eğitim düzeyi, ırk ve cinsiyet gibi değişkenlere bağlı dağılımları ile bu dağılımın ülke nüfusundaki dağılımla örtüşme düzeyi dikkate alınmaktadır.⁶¹¹

Schiff'e göre, askerlerle hükümet ve halk arasında uyumlu ilişkilerin kurulmasında, orduların subay kadrosu, liderleri ve onların özellikleri kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda subayların sosyo-demografik özelliklerinin ülkedeki farklı grupları temsil etmesi, ülkede askerlerle sivillerin uyumunu artıran ve askeri darbe ihtimalini azaltan bir faktör olarak düşünülmekte ve temsili olmayan subay profilinin bu anlaşmazlıkları artırabildiği görülmektedir.⁶¹² Ordu-toplum arasındaki mesafeyi, subay profilinin toplumu temsili yanında, diğer statülerdeki askeri personelin toplumu temsili noktasında da incelemek gerekmektedir.

Subayların ordu içindeki bugünkü rolünü anlamak için Prusya ordusunda 1700'lere kadar gidip bu sınıfın ortaya çıkışını incelemek gerekmektedir. Prusya'da 18. yüzyıl toprak sahibi ve hegemonik güce sahip olan junkerlerin askerleştirildikleri bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde, maddi teşvikler ve zorlamayla bir subay-aristokrat zümresi oluşturulmuştur.⁶¹³ Yeni oluşturulan bu ordularda junkerlere üst rütbelerde önemli görevler verilmiştir. Böylece üst kadrolarda toprak soylusu junkerlerin, düşük rütbeli kadrolarda ise küçük aristokrasi ve burjuvanın bulunduğu bir ordu yapılanması oluşturulmuştur. Ayrıca ordunun artan asker ihtiyacının karşılanması için Prusya yurttaşlarını kapsayan zorunlu askerlik uygulaması ile köylülerin askere alınması yine bu dönemde başlamıştır. Orduda eğitime önem verilmesi de yine bir Prusya geleneği olarak bu yeni dönemin temel özelliklerindedir. Bu dönemde sıkı disiplin ve eğitimin yanında; asker köylülere konuşma, okuma-yazma ve dini eğitim de veriliyordu. Bu dönemde burjuvanın ve köylülerin ordu içerisinde subay kadrolarına gelmesi mümkün değildi.⁶¹⁴

19. yüzyıl Prusya'sına baktığımızda ise, ordu ve bürokrasi toplumdan kopuk, kapalı ve kendi iç işleyişini tamamen kendi kurallarına göre belirleyen kurumlardı. Ayrıca hem bürokrasi hem de ordu aristokrat toprak sahibi sınıfın hegemonyası altındaydı. Eğitim, beceri ve başarıları esas alan meritokratik bir subay kadrosunun oluşturulması konusunda adımlar atılmasına rağmen orduda junker sınıfının ağırlığı bu dönemde de sürmüştür.⁶¹⁵

Kurmay ve genelkurmay kavramları 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır.⁶¹⁶ Subaylık için meritokratik bir sistem Moltke tarafından

yine bu dönemde geliştirilmiştir. Üst sınıf (junckerler) öğrenme isteğine sahip değildi, köylülerin zaten böyle bir şansı yoktu. Nitelikli bir eğitimle ayrıntılı ve dakik düşünebilecek, ordunun beynini oluşturacak kişilere ihtiyaç duyulunca; orta sınıftan çalışan, yükselme amacı bulunan başarılı subaylara üst rütbelerin yolu açılmıştır.⁶¹⁷ Bu gelişme, sonrasında tüm dünya ordularının örnek alacağı bir dönüşümün başlangıç noktası durumundadır.

Benzer gelişmeler aynı dönemde İngiltere ordusu için de geçerlidir. Otley'e göre, 1950'lerin sonlarına kadar İngiltere ordusu, aristokrasi ve toprak sahiplerinin destekçilerinden oluşan kişiler tarafından idare edilmekteydi.⁶¹⁸ Huntington'ın göre, İngiltere ordusu ve özellikle donanması Prusya etkisinde kalmış ve sadece aristokratları değil birçok farklı öz geçmişe sahip kişiyi de kabul eden iki önemli okul açmıştır.⁶¹⁹

Tarihsel süreçten günümüze gelindiğinde, modern Batılı ordularda subayların profili toplumsal temsilden uzak da olsa, bu grubun elit bir toplumsal sınıftan daha çok orta sosyo-ekonomik tabakaya dahil ailelerden geldikleri söylenebilir. Bu çerçevede bugünkü subay profilinin 18. ve 19. yüzyıl kadrosuna göre topluma daha yakın özellikler gösterdiği de değerlendirilebilir.

Ordu-toplum arasındaki demografik mesafeye günümüz verileri ile ve bazı ülke örnekleri ile bakmak daha açıklayıcı olacaktır. ABD ordusunda seçici sınavlar nedeniyle, ordu mensuplarının eğitim durumu genel nüfusa oranla daha yüksek⁶²⁰ olsa da profesyonel orduya geçişle birlikte, sosyo-ekonomik statüsü daha yüksek olanlar başta olmak üzere, toplumun önemli bir kesimi askerliği bir kariyer hedefi olarak görmemeye başlamıştır. Bu durum, Amerika'yı demografik temelde ordu-toplum mesafesi en yüksek ve en sorunlu toplumlar arasına sokmaktadır.

Ordu-toplum demografik mesafesinin yeni kabul görmeye başlayan bir parametresi ise orduda kadınların temsili ve kadın oranıdır. Özellikle Batılı orduların profesyonel ordulara dönüşmesi ile birlikte, kuvvet yapısı içinde kadınların istihdamı artmış ve bu konu önemli kriterlerden birisi haline gelmiştir.

Ancak, tüm toplumsal gruplarda, erkeklerin “ulusal hizmet olarak askerlik” uygulamasına tabi tutulmasına yönelik olumlu yaklaşım, kadınların bu hizmeti yerine getirmelerine yönelik yaklaşımdan çok daha olumludur.⁶²¹ Bu bulgu, profesyonel askerliğin en öndeki temsilcisi olan ve ordusu kadın asker oranında modern ordulara örneklik teşkil eden ABD’de bile askerliğin daha çok bir erkek mesleği olarak algılandığını göstermektedir. Bu nedenle, Batılı ülke ordularında kadın istihdam oranı son yıllarda yükselmiş olmakla birlikte; bu oranın, ABD ordusunda dahi eşitlik temelinde uygulanacak tam bir temsile ulaşmanın çok ötesinde olması nedeniyle, gelecekte bile ordularda kadın istihdamında erkekler ile bir denge noktasına ulaşılması pek de mümkün görülmemektedir.

ABD’de eşcinsel haklarına bakışın askeri elit arasında diğer gruplara göre daha negatif olduğu konusundaki Holsti’nin tespitleri,⁶²² pek çok ülkede ve orduda farklı olmayan, eşcinselliğe karşı düşük toleransı ve bakışı ortaya koymakta ve bu durum ordu-toplum mesafesini artıran nedenlere bir yenisini eklemektedir.

Amerikan ordusu içerisinde azınlıkların (Afro-Amerikan, Hispanik, Asya kökenliler) oranı oldukça yüksektir ve orduda görev almak azınlıklar açısından, sosyal mobilitesinin yüksek olması nedeniyle, özel sektöre göre daha cazip gelmektedir.⁶²³ Bu tercih durumu, zaten personel temin sıkıntısı çeken ABD ordusu tarafından, sonuçlarına fazla odaklanılmadığında, yapısal olmayan bir çözüm olarak görülmektedir. Ancak bu geçici çözüm, eğitim ve gelir gibi sosyo-ekonomik statü temelinde toplumla arasında önemli bir mesafe olan ordunun, temsil problemine etnisite temelinde bir mesafeyi de eklediğini göstermektedir.

ABD’de “Çocuğumun orduya katılması benim için hayal kırıklığı olurdu” önermesine: Askeri elit ve askerlik deneyimi olan sivil liderlerin %6 gibi çok küçük bir kısmı katılırken; aynı oran askerlik deneyimi olan sivillerde %15 ve askerlik deneyimi olmayan sivil elitlerde ve diğer sivillerde %20 düzeyindedir.⁶²⁴ Bu durum, çocuklarının kariyer olarak askerliği seçmesi ile ilgili duyulan endişenin sivillerde askerlere göre görece daha yüksek olduğunu göstermektedir. Askerliğe bir kariyer hedefi olarak çok uzak ve tepkili yaklaşanların oranı ABD’de çok düşük oranlarda kalmakla birlikte; bu

bulgu toplumun büyük kesiminin askerliği çocukları için bir kariyer hedefi olarak gördüğü anlamına da gelmemektedir. Ayrıca, bu verilerin, ABD’de üyelerinden hiç birisi orduda hizmette bulunmamış ailelerin oranının %80’ler düzeyinde olduğu bilgisi⁶²⁵ ve fiili durumu ile birlikte değerlendirilmesi daha açıklayıcı olacaktır.

Türkiye’de yapılan bir çalışma ise⁶²⁶ kendisi veya aile üyeleri için subaylığı kariyer hedefi olarak görenlerin oranının %37 düzeyinde olduğunu göstermektedir. Gelişmişlik düzeyi ve toplum yapısı farklı olan iki ülkedeki bu çalışmaların bulguları, soruların farklı olması nedeniyle tam bir karşılaştırma temeli sunmasa da, Türkiye’de askerliği kariyer hedefi olarak görenlerin oranının, profesyonel askerlik modelini uygulayan ABD’ye göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Ordu-toplum arasındaki demografik mesafenin örneklendirilmesi için seçilebilecek en özgün ülkelerden birisi ise halen kadın ve erkeklerin zorunlu askerlik uygulamasına tabi olduğu İsrail’dir. İsrail’de yurttaş-asker oluşumunu beslemiş olan Kibbutz sistemin, oynadığı rol önemlidir. “Kibbutz, küçük ayrımlar bir yana, bütün değerlerin toplu mülkiyet altında bulunduğu, çalışmanın toplu olarak örgütlendiği ve çocukların bakımı da beraber olmak üzere yaşama koşullarının büyük bir bölümünün toplu olarak düzenlendiği tarımsal bir köydür.”⁶²⁷ Bu tarz bir yapı aynı zamanda sivil-asker ayrılığını yüksek oranda belirsiz kılmıştır. Bir başka deyişle, belirli bir zümreyi veya sınıfı temsil etmeyen ordu mensupları kendilerini toplumdan ayırabilecek semboller kullanma gereği bile duymamışlardır. İsrail’de askerlerin üniformalarının bakımsızlığı ve askeri sembollere verilen düşük değer de vatandaş ile asker arasında sembolik ayrılığın olmadığını bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.⁶²⁸

İsrail’de toplumun resmi olmayan samimi doğası, ordu yapısına yansımıştır. İsrail toplumunun bu resmi olmayan samimi karakteri Kibbutz yapılanmasının bir sonucudur. Kibbutz yapı, üyelerinden hem o topraklarda çalışmalarını hem de yaşadıkları toprakları savunmalarını isteyen yurttaş-asker kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁶²⁹

İsraili subayların nesnel bir seçime tabi oldukları varsayılmasına rağmen, ordudaki etnik oluşuma bakıldığında Batı Avrupalıların

baskın olduğu, Asya ve Afrika doğumlu kişilerin ise subaylar arasında neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. Ancak, bu eşit olmayan dağılıma rağmen, toplumsal düzeni bozacak bir subay gruplanması İsrail’de gözlenmemiştir.⁶³⁰

II. Dünya Savaşı sonrasında profesyonel ve soyutlanmış bir Amerikalı asker profili ortaya çıkarken, İsrail’de subayların ortalama İsrail vatandaşlarından oluşan sıradan askerlerden biçim ve gelenek olarak çok farklı olmadıkları görülebilir.⁶³¹

Kültürel Mesafe

Kültürel mesafe, ordu mensupları ve siviller arasında tutum ve değerler bağlamında farklılıkların olup olmadığına işaret eder. Bu bağlamda konu ordunun toplumu ve toplumun orduyu nasıl gördüğüyle alakalıdır. Kültürel mesafeyi analiz için kullanılan değişkenler; ordu ve toplumun birbirine yönelik algıları, ordu ve toplum normları, sosyalizasyon süreçleri ve kurumsal bağımlılıklar olarak ele alınmaktadır.⁶³²

Ülkelerin ve farklı askeri örgütlerin birbirlerinden ayrışmasının yanında; askeri kültürler de, içinde yoğruldukları toplum kültüründen farklılaşır. Şiddeti yasal olarak uygulayabilen bir kurum olması ve savaşın doğasına dönük özgün ve farklı değerler sunması nedeniyle askeri kültürün, içinde yaşadığı toplum kesimlerinden mesafeli ve farklı olması bir dereceye kadar kaçınılmazdır.

Ordunun mesleki kültür yapısı incelendiğinde, sivil kültürden birçok yönden farklılaşan özelliklerinin olduğu görülür. Kültürün bir ögesinin, ortak çıkar, yani paydaşlar arasındaki beklentiler toplamına denk geldiği düşünülecek olursa; ortak bir amaç etrafında toplanmış olan ordu mensuplarının kendi içerisinde sivillerden farklı bir kültür oluşturması kaçınılmazdır. Bir başka deyişle, orduda bireyin isteklerini arka plana iten grup amaçlarından söz edilebilir ve bu durum her biri farklı beklentiler içerisinde olan bireylerden oluşan sivil kültürden ayrışmayı getirmektedir. Orduda genel olarak mesleki kültür, ülkenin ulusal güvenliğini sağlamak ve savaşmak üzerine kuruludur ve savaşın doğasını anlatan bir mesleki kültür, doğal olarak kendinden olmayanlara yani sivillere karşı mesafeli duracaktır.

Kişileri ordunun içine alarak dış dünyadan tecrit eden süreç ve ritüellere vurgu yapan Bröckling'e göre, kurumun personeli ve eskileri onun kişiliğini ortadan kaldırmaya, özgün portresini parçalamaya çalışır ve asker adayına yeni bir kimliği zorla dayatır. "Kişinin kuruma uygun şekilde yeniden organize edilmesi, kişisel alanın yasaklanmasıyla gerçekleştirilmek istenir ve hayatın bütün alanlarını tüzüğe bağlayıp düzenleyen bir talimatlar kataloğuyla, imtiyaz ve cezalardan oluşmuş, basamak basamak kademelenmiş bir sistemle, aynı yerde bulunanların verdikleri bilgi ve ihbarlarla sağlanan bir denetimle ve askerlere özgü bir jargonla gerçekleştirilir bu."⁶³³ Askerlere kuruma girmeleri ile birlikte giydirilen bu yeni elbise ve kazandırılan yeni paradigma, kültürel temelde kurum tarafından da istenen ve hatta elzem görülen ordu-toplum mesafesinin ana nedeni durumundadır.

Orduların, şiddet kullanımının meşru olması ve şiddetin bu kurum içerisinde ritüelleştirilmesi askeri kültürü sivil kültürden ayıran etkenlerdendir. Askerliğin bir meslek olarak görülmesi ve askerlik tercihinin gönüllülük ilkesine dayandırılmasıyla birlikte, benzer karakterdeki ve fikir yapısındaki kişilerin orduda toplanması daha fazla mümkün olabilmıştır ki bu da sivillerden farklı bir mesleki kültürün oluşumunda etkili olmuştur. Szayna vd. ne göre, orduda başarılı bir kariyer elde etmek için gerekli olan davranış ve değerler sivil hayatta istenilenlerden farklıdır. Bu sebeple bir kişinin askeri kariyeri tercih etmesi diğer kişilerle kıyaslandığında yüksek derecede kişisel seçime dayanır. Bu kişisel seçimin arka planında da sosyo-demografik, siyasi ve tutumsal profiller yatıyor olabilir. Kişisel seçim orduda tutumsal ve davranışsal bir homojenite yaratır. Orduya katılım sonrası grup üyeleri arasındaki etkileşim, resmi olmayan sosyalizasyon süreci ve sosyal baskılar, sivil-askeri gruplar arasındaki tutumsal ve davranışsal farklılığı artırmaktadır.⁶³⁴

Ordularda vazifenin temel niteliklerinin vatanseverlik ve adanmışlık gibi toplulukçu değerleri öne çıkarması, bireyciliğin, bireysel hedeflerin ve piyasa değerlerinin daha fazla hakim olduğu sivillerden ayrılmayı doğuran temel nedenler arasındadır. Ordu mensuplarının bilinçli olarak sivillerden yalıtılmışlığının ve uygulanan tecritin temel nedenleri arasında, sivil değerlerin ordu içinde yaratacağı muhtemel bozulmaya/yozaşmaya dönük endişeleri de görmek gerekmektedir.

Kurum kültürünün ve değerlerinin korunmasına dönük olarak desteklenen bu yalıtılmışlık, orduların etkinliğine olumlu yansımalar getirirse de kültürel temelde bir ordu-toplum mesafesini yaratmakta veya bu mesafenin artmasına katkı sağlamaktadır. Bütün bu tespitler çerçevesinde, farklı da olsa bir ülkedeki askeri kültürün, toplumdan tamamen ayrılmış ve kopuk bir kültür olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır.

Huntington, farklılaşan değerlere sahip olsa da askerlerin bu değerlerden hareketle ve siyasi saikle kurumsal hareket edemeyeceğini savunur.⁶³⁵ Bunun yanında, askerlerin siyaseten tarafsızlığı teorisinin geçerliliğini kabul etmeyen ve ABD ordusu örneği ile orduların siyasallaşmasının kaçınılmaz olduğunu öne süren Janowitz, Huntington'ın profesyonellik teorisinin de gerçek dünyada fiilen uygulanamayacağını öne sürmüştür.⁶³⁶

Toplumların ordulara/askerlere bakışı, askerlerin ordulara bakışı ve bu konulardaki algılar, kültürel mesafe içinde düşünülmeli ve kültürel mesafesinin açıklanmasında bu iki konu dikkate alınmalıdır. Her iki bakış açısı, aşağıda birer alt başlık olarak kısaca açıklanmıştır.

Toplumların Askerlere Bakışı

Ordulara karşı kamuoyunun genel tutumu, sosyal özellikler, eğitim, cinsiyet, ideolojik inançlar, ulusal ve bireysel kimlik gibi değişkenlere bağlı olarak oluşmaktadır. Özellikle gelir ve eğitim durumu sivil-asker ilişkilerine yönelik tutumu ve algıları belirleyen en önemli değişkenlerdir.⁶³⁷ Bu kriterler ordulara karşı kamuoyu tutumunun ve güveninin aynı toplum içindeki temel kırılma noktasının sosyo-ekonomik statü olduğunu vurgulamakla birlikte, temelde incelenmesi gereken konular farklı toplumlarda ordulara bakışı farklılaştıran kültürel etmenler ve tarihsel süreçlerdir. Yani, kültürel değerler ve tarih, toplumun askerleri ve orduyu zihinsel haritalarında koydukları yeri belirlemektedir. Bugün Batılı kültürlerde çok daha az rastlanmakla birlikte, toplumların savaşçı geleneğe sahip olmaları ve kendilerini ordularıyla özleştirme düzeyleri, askerlere bakışı ve güveni belirleyen en temel ayırım durumundadır. Bunun tam tersini anti-militarist eğilimler gösteren toplumlar için de söyleyebiliriz.

Teoride, toplumda çoğunluğun orduya karşı tutumu ve kanaati olumsuzsa ve 'anti-militarizm' vurgusu sık belirtilmişse, bu durum ordu ve toplum arasında ortaya çıkabilecek uzaklaşma/yabancılaşma, sosyal gerginlik ve karşıtlık (antagonizm) anlamlarına gelmektedir.⁶³⁸

Pek çok toplumda, Batı toplumları da dahil, orduya güven olumlu sayılabilecek düzeyde olmakla birlikte; ABD, Avrupa ve Japonya'da yaşanan dünya savaşlarının ve bu bağlamdaki felaketlerin de etkisiyle, ordular gerekli oldukları düşünülmeyle birlikte, varlıklarına şüphe ile bakılan kurumlar durumundadır. Birand bu durumu Avrupa özelinde şu şekilde ifade etmektedir:⁶³⁹ "Batı Avrupa'da ordulara sempatiyle bakılmaz. Daha çok, felaket getirebilecek unsur olarak görülürler. Ordu demek savaş tehlikesi demektir. Ordu demek, iyi kontrol edilemediği takdirde savaşa yol açabilecek kurum demektir." Huntington'a göre ise, Batılıların bu endişesinin altında, orduların ve özelinde subayların, halka dayalı iktidarı yıkma tertibi içindeki bir aristokrat kast sınıfı olarak algılanması yatmaktadır.⁶⁴⁰

Ortadoğu'da ise ordulara bakış genelde batıdakinden çok daha farklıdır. Bazı araştırmacılar, "temel fiziksel güç araçlarını elinde tutmasından ötürü, Ortadoğu'da orduyu yozlaşmış ve liyakatsiz sivil yönetimlerle mücadele edebilecek ve toplumu yeni bir kalkınma seyrine sokabilecek örgütlenmiş tek grup olarak gördükleri için 'yeni orta sınıf' olarak tanımlamışlardır."⁶⁴¹ Ortadoğu'da pek çok ülkede farklı toplum kesimlerinde de karşılık bulan bu bakış açısını ve kaynağını çok daha iyi araştırmak gerekmektedir. Bu bakış açısının, bölgedeki ülkeleri siyaseten yönetme iddiasındaki Batılı güçlerin ordulara yüklediği misyonu daha fazla ifade etmesi ve bu konuda Batı kültürü merkezli araştırmaların da bir noktada bu politikaları destekleyen yönde gerçekleştirilmiş olması daha fazla belirleyicidir. Türkiye ve Mısır dahil bölge ülkelerinde sivil-asker ilişkilerini, toplumsal kesimlerin ordulara bakışını ve ordulara yüklenen misyonu, Batılı dış müdahaleler ve yönlendirmeler temelinde, farklı bir bakış açısıyla incelemek de gerekmektedir.

Toplumun ordu ile ilgili algısı çalışılırken şu iki noktaya dikkat etmek gerekmektedir: (1) Algı ve davranışların nasıl oluştuğunu gözönünde bulundurmak, (2) demokratik toplumlarda algıların değişebileceğini ve bu algı değişikliğine neden olan yapısal koşulları iyi anlamak.⁶⁴²

Ordulara güven durumunu farklı ülke örnekleri ile incelemek ordu-toplum ilişkiseliliğini anlamada daha etkili olacağı için bu başlıkta farklı ülke örnekleri de verilmeye çalışılmıştır.

Amerika'da ordu Anayasa Mahkemesinden sonraki en güvenilir kurum durumundadır.⁶⁴³ ABD'de toplumun gözünde ordunun genel olarak yüksek bir itibarının olduğu ve özellikle toplumdaki gazilerin bu saygıyı artırdığı görülmektedir.⁶⁴⁴ Tarih içinde dönemsel olarak değişen bu saygıya rağmen; Amerikan toplumu, en az bürokratik gruplarda ve diğer çıkar gruplarında olduğu kadar ordu içerisinde de profesyonelce olmayan ve şahsi çıkarları gözetilen eylemlerin olduğuna inanmaktadır.⁶⁴⁵

Askerlik deneyimi olmayan sivil liderler dışındaki tüm toplumsal kesimlerde ABD ordusuna güven orta düzey (%50) ve üzerindedir. Askerlik deneyimi olmayan sivil liderler arasında ise her üç kişiden birisinin orduya güven duyduğu görülmektedir. Genel olarak orduya güven aktif askerler ile askerlik deneyimi olan sivillerde daha yüksektir.⁶⁴⁶ Savaş konusunda ordunun yeteneklerine güven ise genel güven değerlerine göre tüm toplumsal gruplarda çok daha yüksektir (%90'ın üzerinde).⁶⁴⁷

Bu bulguya benzer şekilde; ABD'de askeri liderler ile askerlik deneyimi olan vatandaşlar ordunun gerektiği saygıyı görmediğini düşünmektedir.⁶⁴⁸ Bu bulgular, ABD'de orduya bakış ve güven anlamında askerler ile toplum arasında önemli bir ayrışma ve mesafenin olduğunu göstermekle birlikte, benzer bir ayrışma askerlik deneyimi olan ve olmayan siviller arasında da gözlenmektedir.

ABD'de sivil elitler ve toplum, askeri kültürü, askerler tarafından genel olarak sivil kültüre atfedilen değerlere göre daha olumlu değerlendirmektedir.⁶⁴⁹ Bu durum hem sivillerin diğer kurumlara görece güvensizliğini açıklamakta, hem de iki kesim arasındaki temel güvensizliğin askerler tarafında daha baskın olduğunu göstermektedir.

Askerlere güven değerlerini doğru yorumlayabilmek için bulguların diğer kurumlara güven ile birlikte analiz edilmesi gerekmektedir. ABD'de sivil elitler, askeri elitler ve toplum arasında, anayasa mahkemesi (Supreme Court) hariç diğer tüm sivil kurumlara

(başkanlık, yürütme organları, Kongre) karşı beslenen güvenin hiç de yüksek olmaması,⁶⁵⁰ askerlere duyulan güveni daha anlamlı ve farklı bir noktaya taşımaktadır.

Avrupa Güvenlik Araştırmaları Kurumunca yayımlanan bir çalışmanın bulguları, 27 Avrupa ülkesinde, bir kaçı hariç silahlı kuvvetlerin en güvenilir kurum olarak ölçüldüğünü göstermektedir.⁶⁵¹

Sivil-asker ilişkilerinde önemli problemlerin yaşanmadığı son 20-30 yılda İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika'da toplumun orduya karşı tutumunda olumlu gelişmeler olsa da, özellikle Amerikan örneğinde toplumun orduyu desteklemesi yine de kırılğan bir yapı olarak yorumlanmaktadır.⁶⁵²

2000'lerde Fransa'da toplumun orduya karşı tutumu, genel anlamda bir uzmanlık olarak ordu üzerinden sorulunca %81 düzeyinde olumludur. Ancak orduya yönelik kanaat, kişisel bağlamda sorulduğunda (örneğin oğulları/kızları, kardeşleri söz konusu olduğunda) olumsuz cevaplar artabilmektedir (%53 olumsuz, %42 olumlu).⁶⁵³ Diğer bir deyişle, orduya yönelik tutum, profesyonel temelli sorularda olumlu, kişisel bağlamda sorulunca olumsuz olarak değişiklik gösterebilmektedir. Aynı şey pek çok ülke gibi Türkiye toplumu için de geçerlidir. Ordunun gücü ve başarısı konusunda alkış tutan pek çok insan, konu orduda hizmete geldiğinde kendileri ve aile üyeleri için tamamen negatif tutum sergileyebilmektedir. 2013 yılında yapılan anket çalışması; kendisi veya aile üyeleri için subaylığı kariyer hedefi olarak görenlerin %37 düzeyinde olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁴

Fransa'da 2000'li yıllarda yapılan bir çalışma; silahlı kuvvetlerin etkililiğinin %79, silahlı kuvvetlerin ülkenin güvenliğini sağlamanın %76, subayların ve ordu mensuplarının yetkinliğinin %76 ve askerlerin yeterince eğitilmiş olmasının %66 oranında olumlu algılandığını göstermektedir.⁶⁵⁵

Fransa'da toplumun orduya yönelik algısı toplum genelinde olumlu olsa da, bu kanaat farklı kesimlerde değişiklik gösterebilmektedir. Ordu ile ilgili olumlu algılar, orta büyüklükteki şehirlerde yaşayanlarda, eğitim düzeyi lise ve altında olanlarda ve 50 yaş ve üstü grupta artarken; beyaz yakalı çalışanlar, büyük şehirlerde yaşayanlar, üniversite mezunları, 34 yaş ve altındakiler ile yüksek gelirli

arasında azalmaktadır.⁶⁵⁶ Fransa'da genel olarak ordu ile ilgili olumlu algılara rağmen aynı çalışmada; insanların %43'ünün kendisini anti-militarist olarak tanımlaması da dikkate değer bir bulgu niteliğindedir.⁶⁵⁷

Alman toplumunun orduya bakışının ise genel olarak %80'ler düzeyinde olumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca ordunun 1990'larda doğal afetlerde sağladığı destek ve yardımlar toplum genelinde sempati uyandırmış ve orduya olumlu bakışı artırmıştır.⁶⁵⁸ 1998 verilerine göre Anayasa mahkemesi, polis ve ordu Almanya'da en güvenilir kurumlar olarak öne çıkmaktadır.⁶⁵⁹ Sivillerin en çok güvendiği kurum anayasa mahkemesiyken, askerlerde tahmin edileceği gibi ordudur. Siviller arasında polise duyulan güven orduya duyulan güvenden daha yüksektir.⁶⁶⁰ Siviller, askerlik deneyimi olan siviller ve askerler arasında Alman ordusuna güven her üç grup için de %80'ler düzeyinde ve oldukça yüksektir (askerler %84, siviller %79).⁶⁶¹ Profesyonel askerliğe bakış da hem askerler hem de sivillerde olumludur (asker %65, sivil %56).⁶⁶²

İsrail'e bakıldığında ise, az sayıda da olsa sivil toplum alanında post-modern tipte sosyal hareketlerin etkililiğinden söz edilebilir, ancak genel anlamda zayıf sivil toplum ve güçlü askeri toplum yapısı göze çarpmaktadır. Bu yapı daha çok fanatik sosyal tipler üretse de İkinci İntifada Hareketinden sonra, yükselen toplumsal sorgulama düzeyi ile birlikte, askerlikten kaçmaya çalışanlar ve vicdani retçiler hem sağ hem sol siyasi kanatta daha fazla görülmeye başlanmıştır.⁶⁶³ Bu bulgular, orduya güvenin yüksek olduğu İsrail'de tehdit temelli ordu-toplum kaynaşması ve güven temelinde sorunların yaşanmaya başlandığını ve orduya dönük toplumsal sorgulamanın arttığını göstermektedir.

Japonya'da, sivil bürokrasiye tabi orduya yönelik kamuoyu algısının %70 oranında olumlu olduğu görülmektedir.⁶⁶⁴ Japonya'da ordunun ulusal güvenliğin sağlanmasından ziyade, doğal afetlerde kurtarma görevi üstlenmesi daha çok kabul görmektedir.⁶⁶⁵ 1990'ların ikinci yarısından 2000'lere kadar ordunun barış sağlama ve insani yardım alanında aldığı görevler (Kamboçya, Irak) sayesinde, medya da orduyu olumlu bir şekilde yansıtmıştır.⁶⁶⁶

Toplumlardaki güvenlik algısı hiç şüphesiz ordulara ve askerlere bakışı büyük oranda belirleyen temel parametrelerden birisi durumundadır. Kuşatılmışlık duygusu ve tehdit algısı yüksek toplumlarda ordu-toplum yakınlaşmasının ve asker-millet kavramının geçerliliğinin daha fazla olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu bağlamda bir diğerinden oldukça ayrılmakla ve tarihsel seyir içinde değişmekle birlikte Almanya-İsrail ve Türkiye tehdit algısı görece daha yüksek toplumlar olarak öne çıkmaktadır. Avrupa ülkelerini de Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemlere ayırarak tehdit algısı ve askerlere bakış temelinde incelemek gerekmektedir. ABD’de de Soğuk Savaş sonrası değişen ve azalan tehdit algısının, 11 Eylül saldırısı ile birlikte yeni bir boyuta taşındığı ve bu durumun askerlere bakışı etkilediği görülmektedir.

Türkiye’de toplumun orduya bakışını farklı dönemler ve farklı toplumsal kesimler temelinde incelemek gerekmektedir. Belge’nin farklı toplum kesimlerinin Türkiye’de orduyu sahiplenme ve kendi ordusu haline getirme çabası olduğu yönündeki tespitleri,⁶⁶⁷ de dikkate alındığında, orduya bakışın ve güven değerlerinin zaman içinde ve daha çok farklı toplum kesimlerinde değiştiği söylenebilir. Konuya daha olumlu bakıldığında, zorunlu askerlik uygulamasının ve askerlerin demografik profilinin, TSK’nın farklı toplum kesimlerini temsili noktasında önemli bir avantaj yarattığı ve Türkiye’de tüm toplum kesimlerinin bir şekilde orduya güvendiği ve orduyu sahiplendiği görülmektedir.

Orduyu sahiplenme ve kendi yanında görme arzusu, tüm toplum kesimlerinin orduyu kıyasıya eleştirse bile, ona karşı bir anti-militer tutum takınmasını geçmişte hep engellemiştir. Geçmişte darbeler ve yarattığı sonuçlar kendi bekledikleri çizginin çok ötesinde gerçekleşen sol kesimler ve ordunun belli dönemlerde kendilerine düşmanca yaklaştığını düşünen maneviyatçı muhafazakar sağ kesimler orduya açık cephe almaktan her zaman kaçınmıştır. Askerlerin içinde olduğu pek çok davanın TSK ile ilgili algıları olumsuz etkilediği 2010’lu yıllarda bile TSK’ya güven değerlerinin %70’ler düzeyinde seyretmesi, toplumun orduyu sahiplenme düzeyini göstermesi açısından çarpıcıdır ve yukarıdaki tespitlerimizi doğrulamaktadır.

Askerlerin Topluma Bakışı

Yapılan pek çok çalışma askerlerin topluma bakışının şüpheci olduğunu ve toplumun askerlere bakışından çok daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, askerlerin kendilerini üstün ve ayrıcalıklı kişiler olarak ve sivil elitler de dahil tüm toplumu kendilerine tabi, yönetilmesi ve eğitilmesi gereken kesim olarak tanımlaması ve kendilerini halk için en iyisini bilebilecek karar alıcılar olarak görmesi sık rastlanan bir durumdur. Halkın yardımsız doğruyu bulamayacağı ve yanlış yapacağına dönük genel anlayış da güvensizliğin temelini oluşturan paradigma durumundadır.

“Yakın dönemde, askeri eğitimin yüksek kalitesi, orduda kullanılan teknoloji düzeyi ve askeri bürokrasinin örgütsel rasyonalitesinin gelişmişliğine yapılan atıflar, subay heyetinin en yetkin ulusal seçkinler olarak takdiminin modernleşmiş dayanaklarını oluşturmaktadır.”⁶⁶⁸

Askerlerin kendilerini sivillerin üzerinde görmesinin ve diğer tüm toplum kesimlerine ve aktörlere karşı beslediği güvensizliğin temelinde yatan nedenlerden birisi; askerlerin canları pahasına yerine getirdiklerine inandıkları görevde ortaya koydukları fedakarlığın diğer hiçbir meslekle kıyaslanamayacağını düşünmeleridir.

ABD’de askeri elitler toplum kültürüne yüksek değer atfetmezken; askerler sivil kültürü; materyalistik, keyfine düşkün, disiplinsiz, güvenilmez, sadakatsiz, yozlaşmış/rüşvete yatkın olarak nitelendirmektedir.⁶⁶⁹ Bu bağlamda Amerikan ordusunun, sivilleri güvenilmez bulduğu da söylenebilir. Askerlerin sivillere karşı beslediği güvensizliğe rağmen, ABD’de askeri elitler, sivil elitler ve halk, askerlerin sivil siyasetçileri kamuoyu önünde eleştirmesine karşı çıkmaktadır.⁶⁷⁰

ABD örneği, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de askerlerin siyasetçilere ve sivil kültüre bakışını tanımlamaktadır. Bu konuda benzer tespitler yapan Cizre de Türk ordusu için şu tespitte bulunmaktadır: “Ordu, siviller dünyasını, iktidara ne pahasına olursa olsun sıkı sıkı sarılma, istikrarsızlık, beceriksizlik, yükselme hırısı, popülizm, basiretsizlik, yozlaşma ve sorumsuzluk ile tanımlıyor.” Cizre

bu tavrı, en esnek demokrasi anlayışı ile dahi bağdaşmayan, siyasete düşman bir tavır olarak görmektedir.⁶⁷¹

Tüm Batı dünyasında, siyasi partilere bağlılığın, onlarla özdeşleşmenin, kayıtlı üyeliğin, oy verme oranlarının düştüğü, partilerden ve politikacıardan hoşnutsuzluğun arttığı, partilerin ideoloji ve yozlaşma açısından birbirine benzediği ve seçmenin oy verecek parti bulamadığı, tespitlerini aktaran Cizre; siyasi parti karşıtlığı (anti-partyism) temelinde artan duyarlılıktan bahsetmektedir.⁶⁷² Bu toplumsal duyarlılık ve siyaset kurumuna olumsuz bakış açısı, geçekte askerlerin bakış açısıyla da birebir örtüşmektedir. Ancak burada farklılaşan nokta, askerlerin güvensizliğe dayalı benzer bir bakış açısını topluma karşı da beslemeleridir.

Almanya'da parlamentoya güven siviller ve askerler arasında %30'lardadır. Hükümete güven siviller arasında daha yüksekken (%34) askerler arasında hükümete güven %23 ile skalanın sonlarında yer almaktadır. Siyasi partilere güven ise hem askerler hem siviller arasında kurumlar temelinde en düşük düzeydedir.⁶⁷³ Ayrıca, Almanya'da askerler, tüm sivil kurumlara, sivillere göre daha fazla güvensizlik beslemektedir.⁶⁷⁴ Bu bulgular, Almanya'da ordu ve diğer kurumlara yönelik düşük güven değerlerinin Türkiye ve diğer pek çok ülke ile örtüşüğünü de göstermektedir. Konuya Türkiye bağlamında bakıldığında, askerlerin siyasetçilere ve topluma bakışındaki güvensizliğin temelinde kitabın birinci kısmında açıklanmaya çalışılan kültürel nedenler yer almaktadır. Vergin askerlerin sivillere bakışını şu şekilde betimlemektedir:

Ordu mensuplarına karşı gelişen olumsuz izlenimlerin ardında ordu mensuplarının kendilerinden daha yüksek statülü sivil kişilere karşı dahi seçkin ve kibirli hal ve tavırları da vardır. Ordu mensuplarının sivillere kıymeti harbiyesi olmayan birer ast muamelesi yapmaları, görüş dikte etmeleri ve hatta sigaya çekmeleridir. İltifata mazhar olan sivillerin ise bayram çocuğu gibi sevenin insanlar konumuna düşürülmesidir. Sivil bürokrasiye ve de akademisyenlere "karneyi veren" yüksek rütbeli subaylar ya da hatta yüksek rütbeli de olmayan ama ordu hiyerarşisi içinde birilerinin komutanı olan kişilerdir.⁶⁷⁵

Ülkelerde Kültürel Mesafe

ABD ordusunda yöneticilerin Amerikan toplumuyla aynı değerleri paylaştığına yönelik inanç düzeyi askerler arasında %60-70 aralığında iken, askerlik deneyimi olan sivil yöneticilerde bu oran %55'e ve askerlik deneyimi olmayan sivil elite %39'a düşmektedir.⁶⁷⁶ Bunun yanında, siyasi liderlerin toplumun değerlerini paylaştığını düşünenlerin oranı tüm toplumsal gruplarda %35-40 arasında seyretmektedir.⁶⁷⁷

Ricks tarafından ABD Deniz Piyadeleri (Marine Corps) üzerine yapılan bir alan çalışmasında; bu askerlerin eve dönüşleri ve sivil hayata katılımlarında yaşadıkları yabancılaşmaya dair bulgular aktarılmaktadır. Çalışma, bu askerlerin çoğunun eski arkadaşlarıyla ve aileleriyle farklı değerleri paylaştıklarını, ortak bir konuşma zemini bulamadıklarını ve sivil dünyayı; güvensizlik ve olumsuzluk içeren kavramlarla tanımladıklarını göstermektedir. Bu tutum ordu ve toplum arasında açılan kültürel mesafeye işaret etmektedir.⁶⁷⁸

TISS (Triangle Institute for Security Studies) araştırmasına göre Almanya'da askerler toplumsal değerlerde yozlaşma olduğuna sivilere göre daha fazla inanmaktadır. Ancak değerler konusunda, Almanya'da sivililer ile askerler arasındaki fark Amerikan örneğine göre daha küçüktür.⁶⁷⁹

Fransa'da toplumun geneli, ordu mensuplarının devlete ve cumhuriyete olan sadakatine ve askerlerin profesyonelliklerine güvenmekle birlikte, ordunun toplumun geneliyle bütünleşmiş olduğuna inanmamakta ve son yıllarda toplumsal algılarda ordu ve toplum arasındaki mesafe artmaktadır.⁶⁸⁰

Japonya'da askerler kamuoyunun orduya bakışının büyük oranda olumlu olduğunu düşünmekle birlikte, askerlerin %75'inden fazlası toplumla ordu arasında kültürel mesafe olduğuna inanmaktadır.⁶⁸¹ Japonya'da askerlerin %58'i ordunun topluma rol model olabileceği inancındayken, askerlerin %64'ü ordunun toplumla daha çok etkileşime girmesi gerektiğini savunmakta ve aynı zamanda toplumun değerlerinin ve geleneklerinin de ordu içerisinde yer bulabilmesini istemektedir. Özellikle genç nesil askerlerin toplumun değerlerinin ordu içerisinde benimsenmesine daha çok önem vermesi, ileride sivil-

asker arasındaki kültürel mesafenin kapanabileceğine işaret etmektedir.⁶⁸²

Dini pratikleri (ibadet) yerine getirme konusunda siviller ile askerler arasındaki fark daha az olmakla birlikte ABD’de ordu mensuplarının dine bağlılığının sivil elitlere göre biraz daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.⁶⁸³

Orduların muhafazakar siyasi görüşe yakın olmasının tarihten ilk örneği, 19. yüzyıl başında Clausewitz Dönemi Prusya ordusundadır. Hegemonik sınıf özelliği sebebiyle liberal düşünceye kapalılığı Alman milliyetçiliğine bu dönemde anti-liberal bir karakter kazandırmıştır.⁶⁸⁴

Almanya’da ise, siyasi tutum temelinde sivil-asker mesafesi bugün de söz konusudur. Askerler siyasi skalanın merkez-sağında yer alarak muhafazakar ve liberal partilere daha fazla yönelirken; siviller, sosyal demokratları ve yeşiller partisini daha fazla desteklemektedir.⁶⁸⁵

ABD’de ordu mensupları arasında “muhafazakar” Cumhuriyetçi Parti’yi savunanlar artmıştır. Bu durum, 2000 yılı öncesinden başlamış bir trend olarak yorumlanmaktadır.⁶⁸⁶ Ordu içerisinde ideolojisini cumhuriyetçi muhafazakar olarak tanımlama oranı artmakla birlikte, bu oran genç askerler için daha fazla geçerlidir. Aynı eğilimlerin askerlik deneyimi olan siviller için de söz konusu olması ise konuyu daha fazla açıklayıcı nitelikte bir bulgudur.⁶⁸⁷ Bu bulgular, Ricks’in aynı yöndeki bulgularıyla da örtüşmektedir.⁶⁸⁸

2003 yılında yapılan bir çalışma, Japon ordusunda da askerlerin muhafazakar eğilimli olduklarını ve iktidar partisi olan liberalleri desteklediklerini göstermektedir.⁶⁸⁹

Scobell’e göre Çin ordusunda da komuta kademesindekiler siyasi eğilimleri bakımından sivil elitlere göre daha milliyetçi ve özellikle Tayvan ve ABD’ye karşı daha sert ve katı bir tutum içerisindedir.⁶⁹⁰

Yukarıda aktarılan araştırma bulguları, ordu-toplum arasındaki kültürel mesafenin hem değerler hem de tutumlara yansıyan siyasi eğilimler bağlamında pek çok ülkede yaşandığını göstermektedir.

Kurumsal Mesafe

Kurumsal mesafe, medya, eğitim sistemi, yargı gibi sivil kurumlar ile askeri kurumlar arasındaki öncelikler, tutum farklılıkları ve ilişkilerin uyum ya da çatışma temelli olup olmadığına dayanmaktadır.⁶⁹¹

Ordunun kurum olarak askeri konularda diğer tüm kurumlardan farklı bir duruş sergilemesi, mesleği icra eden kesim olarak bir dereceye kadar normal karşılanabilir. Tehdit algısı ve bu temeldeki ihtiyaçlar ve öncelikler konusunda askeri kurumlarla diğer kurumlar arasındaki görüş farklılığı temelde en çok karşılaşılan çatışma noktalarından birisi durumundadır. Orduların büyük ve güçlü olmayı her zaman öncelikli hedefleri arasında tuttuğunu ve bu amaca dönük olarak; teçhizat, malzeme ve personel yapısını günün şartlarına göre geliştirme ihtiyacı temelinde bütçe talebinin her zaman sivillerin öngördüğünün ve tahsis ettiğinin üzerinde olduğunu söylemek gerekmektedir.

Muhtemel tüm çatışma alanlarını ortaya koyarak bunlara dönük planlar geliştirmek, milli bir strateji temelinde askerlerden de yardım alan sivillerin görevi olmasına rağmen, pek çok ülkede bu görevin bizzat askerler tarafından veya askerlerin inisiyatifinde yürütülmesi, askeri kurumların tehdit algısının ve buna bağlı ihtiyaç ve önceliklerinin diğer kurumlardan ayrışmanın ve bu konudaki mesafenin temel nedeni durumundadır.

Bu noktada önemli olan şey, askeri ve diğer harcamalar konusunda, kurumlar arasında herkesin mutabık olduğu bir denge ve uzlaşma noktasına gelinip gelinmediğidir. Burada kurumsal mesafeyi belirleyen şey de kurumların farklı görüşleri ve talepleri değil, herkesin kabul ettiği bir uzlaşma noktasına ulaşıp ulaşılmadığıdır. Bu konularda bir karar verilse bile bu kararın uzlaşmayı göstermemesi, karar konusunda kurumlar arasındaki hoşnutsuzluk veya kararda askerlerin siyasiler üzerindeki nüfuzunun etkili olması durumu, sivil-asker arasındaki kurumsal mesafe olarak tanımlanabilir.

Orduların, devletin silahlı bir kurumu olmasından ve üstlendiği misyondan kaynaklı olarak, kendisini diğer kurumlardan daha önemli bir yere koyması ve diğer kurumlardan ve sivil iradeden de bu konuda destek beklemesi, demokratikleşmiş Batı toplumları dahil pek çok ülkede karşılaşılan bir durumdur. Sivil-asker ilişkilerinde tutum ve

davranışlara yansımaya da, askerler tarafından içselleştirilen bu durumun, askeri kültürün bir yansıması olarak yine askeri kültür ve değerlerle açıklanması gerekmektedir.

Askeri kurumların üstünlüğüne dayalı bu paradigma, askeri kurumların, aralarında organik ve yönetsel hiçbir bağ olmamasına rağmen diğer kurumlara bakışta kendi üstünlüklerini vurgulayan hiyerarşik bir bakış açısı geliştirmelerinin ve bu yönde davranmalarının temel nedeni durumundadır. Sivil-asker ilişkileri sağlıklı ve demokratik bir zemine oturmamış ve ülke yönetimi ve politikalar üzerinde askerlerin etkili olduğu ülkelerde, ilişkilerin pratikte askeri kurumların diğer kurumlara üstünlüğü ve bu kurumların kendi özerk alanlarına müdahale noktasına taşınması ise sivil ve askerler arasındaki kurumsal mesafenin en uç noktaya çıktığı modelleri göstermektedir.

Janowitz'e göre, çağdaş askeri yapılanma sosyal sistem olarak analiz edilmelidir. Diğer bir deyişle içinde bulunduğu toplumun diğer kurumları ile benzerlikleri, mevcut toplumsal dönüşümün askeri yapılanmayı nasıl etkilediği gibi konular gözardı edilmemelidir. Özellikle teknolojik gelişmelere bağlı yaşanan dönüşümle, askeri kurumlar ile sivil kurumlar arasındaki fark azalmıştır ki bu Janowitz'in convergence/yakınlaşma teorisinin temel tezidir.⁶⁹² Yine Janowitz'e göre, teknolojik gelişmeler şu sonuçları doğurur: (1) Sivil toplumla karşılıklı bağlılığı geliştirir, (2) askeri teşkilatın sosyal yapısını değiştirir, (3) teknoloji kullanımına bağlı olarak profesyonelliği ve uzmanlığı artırır, (4) askeri kurumların sivilleşmesine neden olur ve (5) sivil-asker arasındaki kurumsal farkı azaltır.⁶⁹³

Politika Tercihlerindeki Mesafe ve Ülke Örnekleri

Kamu politikaları konusundaki tercihler ve siyasi hassasiyetler bu kategoride ele alınmaktadır. Üst kademedeki askerler ile sivil yöneticilerin siyasi önceliklerinin ve hedeflerinin ayrışması bu tür bir mesafeye işaret etmektedir.⁶⁹⁴

Askerler ile sivil yöneticilerin politika tercihlerindeki mesafe, temelde askerlerin tehdit algısını ve güvenlik temasını sivilere göre daha fazla öne almasından kaynaklı bir ayrışmadır. Bu ayrışma, sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir zeminde işlediği ülkelerde daha kolay

gözlemlenebilir bir olgu durumundadır. Bir tarafın mutlak egemenliğinde veya hegemonyasında olan ülkelerde ise böyle bir mesafe olsa bile hiçbir zaman su yüzüne çıkmayacaktır. Politika tercihlerindeki mesafenin tehdit algısının yükseldiği durumlarda, açık çatışmanın yaşandığı dönemlerde azalması, beklenen bir sonuç durumundadır. Politika tercihlerindeki mesafe, kurumsal mesafenin bir devamı veya onunla örtüşen bir boyut olarak da değerlendirilebilir.

Tehdit değerlendirmesi, silahlı gücün büyüklüğü, yapılanması ve yönetimi noktasında ortaya çıkan politika tercihlerindeki mesafeye dönük ayrıntılar sonraki paragraflarda ülke örnekleri temelinde verilmeye çalışılmıştır.

ABD’de dış politika konusunda askerler ile sivillerin düşünceleri arasında kayda değer bir ayrışma bulunmamaktadır.⁶⁹⁵ Genel olarak ABD’nin dış politika öncelikleri hem asker hem sivil elitler arasında şu üç konuda yoğunlaşmaktadır: (1) Dünya çapında silahlanmanın kontrolü, (2) nükleer silahlanmanın yayılmasının engellenmesi, (3) Amerikan ordusunun dünya çapındaki üstün konumunu devam ettirmesi.⁶⁹⁶

Amerikan ordusunun dünya çapındaki üstün konumunu devam ettirmesi yönündeki görüşe katılım askerlik deneyimi olmayan sivil elitler arasında (%47.4) askerler ve askerlik deneyimi olan sivillere göre (%65-78 arasında) çok daha düşüktür.⁶⁹⁷ Ülkedeki iç politika konularında askeri elit, sivil elit ve toplum arasında ayrışmalar olsa da genel olarak bir mutabakat bulunmaktadır. Özellikle ulusal ekonomiye ilişkin konularda görüşler birbirine yakın olmakla birlikte; eşitlikçi gelir dağılımı, vergilendirme, yoksullara yardım ve çeşitli sübvansiyonlar konularına askeri elit ve askerlik deneyimi olan sivil elitlerin desteği, askerlik deneyimi olmayan sivil elit ve genel olarak kamuoyuna göre daha düşüktür.⁶⁹⁸

Szayna vd. yaptıkları çalışmada, ABD’de politika tercihleri bağlamında sivil-asker farklılığı ve mesafesine dönük şu beş başlıkta bulgulara ulaşmıştır: (1) Tehdit değerlendirmesi, (2) savunma kaynaklarının kullanımı, (3) gücün yapılanması, (4) gücün yönetimi, (5) gücün kullanımı.⁶⁹⁹ Çalışma bulguları aşağıda özetlenmiştir:⁷⁰⁰

Tehdit Değerlendirmesi: Ortada açık bir saldırı varken, siviller ve askerler arasında tehdit algısında büyük bir farklılık görülmezken, değerlere dayalı ahlaki erozyon temelindeki daha uzun dönemli tehdit algısında askerlerin endişeleri sivillerden çok daha yüksek çıkmaktadır.

Savunma Kaynaklarının Kullanımı: Bulgular, hem siviller hem de askerlerin Amerikan ordusunun dünyadaki üstünlüğünü diğer konulardan daha önemli görmekle birlikte; siviller savunmaya aktarılan kaynağın azaltılarak eğitime aktarılmasını askerlere göre daha fazla desteklemektedirler.

Gücün Yapılanması: ABD’de ordunun ulusal savaşları kazanması, ayrımcılığa karşı savaşması ve sınır ötesi savaşlara müdahale etmesi konularında siviller ile askerler arasında bir ayrışma olmamasına rağmen; ordunun savaş dışındaki konulara müdahil olması konusuna verilen destek askerlerde sivillere göre daha yüksek iken, ülke içindeki doğal afetlerde ve sınır ötesi insani yardım operasyonlarında ordunun görev alması konularına verilen destek, subaylar ve eskiden orduda görev almış sivillerde diğer gruplara göre daha düşüktür.

Gücün Yönetimi: Subaylar ve subay adayı öğrencilerden oluşan grup ile orduda hizmet yapmamış siviller arasında, askerlerin nitelikleri ve terfi gibi personel politikalarına bakışta önemli bir ayrışma ve kutuplaşma bulgulanmıştır. Ayrıca kadınların ve farklı cinsel tercihleri olan grupların orduda görev yapması ve ayrımcılığa uğramaması konusunda, sivillerin çok daha destekleyici olduğu görülmektedir.

Gücün Kullanımı: Belirli durumlarda güç kullanım gereği ve nasıl kullanılacağını belirleme prosedürleri konusunda subay adayı askeri öğrenciler ile orduda hizmeti olmayan sivillerin görüşlerinin farklılaştığı bulgulanmıştır.

Politika tercihlerine dönük bu beş ana konuda siviller ve askerler arasındaki ayrışmalar; temelde bir çatışma nedeni ve orduların yapılanması ve kullanılması temelinde bir engel potansiyeli taşısa da sivil-asker ilişkilerinin oturduğu demokratik toplumlarda, bu ayrışmanın optimum çözümlere ulaşılmasına imkan sağlayan önemli bir kontrol mekanizmasına dönüşmesi de mümkündür.

Almanya'da iç politika konularındaki görüşlerde sivil-asker mesafesi daha az iken dış politikaya dair görüşlerde farklılıklar daha derindir.⁷⁰¹ Almanya'da sivil kesim, orduya ayrılan bütçenin azaltılmasına askerlerden daha sıcak bakmakta, askerler ise savunma harcamalarının aynı kalmasını ya da yükseltilmesini, sivillere göre daha çok savunmaktadır.⁷⁰² Almanya'da, askerlik deneyimi olanlar sivillere göre, ordunun uluslararası barışı koruma görevlerine ve NATO kapsamındaki hareketlere katılımına daha olumlu bakmaktadır.⁷⁰³

Japonya'da sivil elitler ve askerler ABD-Japonya ittifakına topluma göre daha olumlu yaklaşmaktadır.⁷⁰⁴ Ordunun Birleşmiş Milletlerin barışı koruma operasyonlarına katılmasını yine sivil elitler ve askerler savunurken toplum bu konuda daha çekimser kalmaktadır.⁷⁰⁵ Japonya'da ordunun yer alacağı öncelikli misyonlar sıralamasında "insani yardım" ve "ulusal çıkarlar" amaçlı operasyonlar üst sıralarda yer alırken, ABD'nin talebi doğrultusunda asker yollamak" daha alt sıralardadır.⁷⁰⁶ Japonya'da hem askerler hem de sivil elitler içinde %75'lik bir kesim askerlerin dış politikaya dair karar alma süreçlerinde yetersiz olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda ordunun sivillerin kontrolü altında olması gereği hem askerler, hem sivil elitler, hem de toplum tarafından onaylanmaktadır.⁷⁰⁷

Japonya'da askerlerin %50'si "100'den az" kişinin ölümünü kabul edilebilir bulurken, Amerikan ordusunda %52'lik bir kesim bu sayıyı 500'den az olarak nitelemektedir.⁷⁰⁸

Üçüncü Bölüm:

Ordu-Toplum Mesafesinin Nedenleri

Ricks, ordu ve toplum arasındaki siyasi, sosyal ve kültürel mesafenin artmasının üç sebebi olduğunu ileri sürer: (1) Ordudaki değişimler, (2) toplumdaki değişimler, (3) uluslararası güvenlik ortamındaki değişimler.⁷⁰⁹ Bir başka çalışmasında ise Ricks; ABD toplumunda artan sivil-asker mesafesini, daha spesifik olarak, değişim içeren dışsal ve içsel üç farklı faktöre dayandırmaktadır.⁷¹⁰

- I. *Askere çağırma sürecinin son bulması, Vietnam sonrası dönemde ordunun profesyonelleşmesi ve bu süreçteki dönüşüm.*
- II. *Sivil toplumun gittikçe parçalanması ve bireyselleşmesi.*
- III. *Özellikle Soğuk Savaş sonrasında uluslararası güvenlik ortamında ortaya çıkan değişiklikler.*

Ricks'e göre bu değişiklikler; sivil-askeri gruplar arasında sosyo-demografik profiller, siyasi yönelim, askeri meseleler hakkında bilgi ve güvenlik konularına yönelik tutumlar bazında büyüyen bir ayrışma yaratmıştır. Her iki grubun karakteri, inancı ve tutumu temelinde büyüyen ayrışma sivil kontrolü ve askeri etkinliği tehlikeye sokmaya başlamaktadır.⁷¹¹

Sivil ve askerler arasındaki farklılıklar kadar, nerede ve nasıl ortaya çıktığının da önemli olduğunu vurgulayan Szayna vd. ne göre de; arkasındaki dinamikler her zaman açık olmamakla birlikte, ayrışmayı kişisel-seçim (self-selection), resmi olmayan sosyalizasyon süreci, resmi askeri eğitim vb. öğelerle anlamak mümkündür.⁷¹²

Bu tespitlerden yola çıkarak, ordu-toplum mesafesinin nedenleri bu bölümde şu beş ana başlıkta incelemiştir: (1) Ordudaki değişimler, (2) toplumdaki değişimler, (3) uluslararası güvenlik ortamındaki değişimler, (4) fiziksel uzaklık/yalıtım, (5) seçim, eğitim ve sosyalizasyon süreci.

Ordudaki Değişimlerin Etkisi

Ordu-toplum mesafesini artıran nedenlerden birisi olarak ortaya konulan 'ordudaki değişimler' konusunda açıklayıcı olması nedeniyle, Ricks'in çalışmasından ABD ordusuna dönük şu tespitler derlenmiştir:⁷¹³

- Profesyonel askerliğe geçiş ile iyi eğitilmiş ve kalıcı askerlerin yetişmesi daha maliyetli olduğundan askerler Kongre ile bütçe kesintisi konularında problem yaşamaktadır ve bu durum askerler arasında, "askerlik deneyimi olmayan, askeri konularda bilgisi olmayan sivil yöneticiler" söyleminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.
- Profesyonelleşmeye bağlı olarak askeri kültürün değişmesi nedeniyle, askerler kendilerini değerler ve kültür açısından daha farklı görmeye başlamıştır.
- Vietnam Savaşı yıllarında ordu içerisinde yaşanan, uyuşturucu kullanımı, ırkçı çatışmalar ve benzeri disiplin suçlarının azaltılması ve bu gibi sorunlarla baş etmede ordunun topluma nazaran başarılı olması sivillere olumsuz bakışı artırmıştır.
- Gereksiz görülen üslerin kapatılması ve lojistik ve bakım işleri gibi hizmetlerin özelleştirilmesi, askeri personelin sivil hayatta geçerliliği olan beceriler kazanmasına ve ordu sonrası sivil yaşama geçişine/adaptasyonuna engel olmuştur.
- Ordu siyasi anlamda toplumu daha az temsil etmekte, mensupları daha fazla politikleşerek kendilerini açıkça Cumhuriyetçi Parti (muhafazakar) ile özdeşleştirmekte ve ideolojik olarak liberal tutumda olanlar azalmaktadır.
- Askerlerde, ordunun toplumu temsil etmediği görüşü yanında, ordunun toplumun yegane ve özel bir unsuru olduğuna dair inanç hakimdir.
- Zorunlu askerlik (conscriptio) döneminden sonra genelde orta sınıf ve özellikle liberal olanlar ordudan uzaklaşmıştır.
- Ordu içerisinde üst rütbelilerin gönüllülük esasına dayalı katılımı gelenlerden oluşmaya başlaması, ordunun kendini

toplumdan üstün görme eğilimine katkı sağlamaktadır. Bu durum, toplumun değerler konusundaki sorunlarını çözmesine dönük siyasi temelde olmasa da kültürel temelde ordunun rol üstlenmesi eğilimini doğurmaktadır.

Yukarıda sıralanan nedenler, modern ve post-modern ordulara sahip pek çok ülkede, ordulardaki dönüşümlere bağlı olarak ordu-toplum mesafesinin artmasının temel nedenlerini açıklayıcı niteliktedir. Bu nedenlerin bazılarında ilave kısa açıklamalar getirmek gerekmektedir. Ordulardaki dönüşümlerden birincisi olan profesyonelleşme konusuna değinilecek olunursa; gönüllü ve profesyonel askerlik modellerinde, ordu ile siviller arasında bir mutabakat olmakla birlikte, askerlik mesleğinin daha düşük sosyo-ekonomik statüdeki kişilerce daha fazla tercih edilmesi, ABD dahil pek çok ülkede ordu profilinin toplumsal kesimleri temsil etme oranını zayıflamaktadır. Bu durum işbirliği ve uyum için bir tehdit olarak da görülebilir.

Profesyonel ordular nedeniyle, toplumda ailelerin önemli bir kesiminin askerlikle hiçbir ilişkisinin olmaması (bu aileler hem üst sosyo-ekonomik statüde yer alan hem de ülkede siyasete ve yönetim kademelerine yükselen bireyleri yetiştirmektedir) bu kişilerin askerlik temelinde önemli bir bilgi eksikliği yaşamalarına, bu konularda kendilerini yetiştirse de askerler tarafından askerlik konusunda bilgisizlikle suçlanmalarına neden olmaktadır. Bu noktada profesyonel orduların yarattığı temel problem, askerlik yapmayan ve yönetim kademelerine yükselen sivillerin askerlik konusundaki bilgisizliklerinden daha çok, askerlerin kendilerini adadıkları orduda yaşadıkları sorunları yaşamayan ve vatanseverlik konusunda fiiliyatta hiçbir zaman kendileri ile kıyaslanamayacaklarına inandıkları sivilere karşı duyulan önyargı ve güvensizliktir.

Yapı ve misyon temelinde dönüşen ordularda teknolojik gelişmelerin de etkisiyle iş tanımları ve uzmanlıklar geçmişe göre sivil uzmanlıklarla daha fazla örtüşmekle ve yakınlaşmakla birlikte; profesyonelleşmenin askerliği daha sınırlı bir toplum kesiminin istihdam alanına çevirmesi nedeniyle, kültür ve değerleri diğer toplum kesimlerinden farklılaşan ve daha kapalı bir kurum kültürüne dönüşen ordulardan bahsedilebilir. Bu durumun, farklılaşan kültür ve değerler yanında, iki kesimin bir diğerine yönelik algısını da olumsuz etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla yabancılaşmanın kültürel

temelde bir realite ve bir de algı boyutunun oluştuğu ve bu durumun sivil-asker mesafesinin derinliğini artırdığı görülmektedir.

Post-modern ordularda da geçerli olan hiyerarşik kültür yapısı ve disiplin, kurum içinde askeri suç ve kabahatleri cezalandırmayı ve gerektiğinde bu kişileri ordudan ayırmayı kurumun sağlıklı yapısı ve devamı için zorunlu görmektedir. Bu durum, kurum mensupları arasında adalet duygusu yanında karşılıklı güveni ve adanmışlığa dayalı kurum kültürünün değerini yükseltmektedir. Suça karşı duyarlı ve daha homojen olan personel yapısı, kurum personelinin askeri sınırlar dışında yer alan ve tabi olarak daha yüksek suç oranına sahip diğer toplum kesimlerine, buna kendi geldiği sosyo-ekonomik statü veya alt kültür de dahil, şüpheyle bakmasına ve güvensizlik beslemesine neden olmaktadır. Gerçekte orduların farklılaşan bu yapıları; siviller ile askerler arasında, güvenlik ve tehdit algılarında farklılaşan, mesafeli iki farklı toplum yapısını doğurmaktadır. Kültür ve değerler bağlamındaki bu sivil-asker mesafesi, subayların sadece orduda görevliken değil, kurumdan ayrıldıktan sonra da toplumun içine karışmasını ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurmasını kısmen engellemekte veya bu konuda problemler yaşamasına neden olmaktadır.

Ordularda, kültür ve değerler temelinde yaşanan bu değişim ve dönüşüm; ordu mensuplarının kendilerini, üst sosyal tabakalar yanında, içinden çıktıkları toplum kesimlerinden de üstün ve ayrıcalıklı görmelerine neden olmakta ve askerleri hizmetleri karşılığında saygı görme beklentisine itmektedir. Yarışma kültürünün ve bireyciliğin öne çıktığı toplumlarda askerlerin ayrıcalıklı konumları sosyal düzeyde kendilerine davranış ve saygı olarak fazla yansıtılmazken; toplulukçu kültürlerde bu davranışlar bir vefa borcu olarak askerlere karşı daha fazla sergilenmektedir. Saygı beklentisi ile karşılaşılan davranış arasındaki mesafenin yüksek olması, ABD gibi bireyci toplumlarda askerlerde savaş sonrası psikolojik sendromların görülme sıklığını artırmaktadır.

Toplumsal Değişimlerin Etkisi

Teknoloji ve iletişim imkanlarındaki gelişmeler tüm ülkeleri daha özgürlükçü, daha bireyci ve daha açık bir toplum yapısına doğru dönüştürmüştür. Bu değişim ve dönüşümler toplumlar kadar orduları da etkilemiş olmakla birlikte, askerler ve askeri kurumlar üzerindeki etkisi sivilere göre çok daha sınırlı kalmıştır.

İletişim ve ulaşım imkanlarının gelişmesi sayesinde, diğer ülkelerin vatandaşlarıyla tanışma imkanı bulan pek çok insanın zihninde Soğuk Savaş Dönemi ve öncesinin paradigmaları yıkılmış ve bu durum orduların gereği ve misyonunun sorgulanması sonucunu doğurmuştur. En azından Batılı ülkeler için çok daha geçerli olan bu durum, ordulara bakışı değiştirmiş ve ülkelerdeki anti-militarist hareketleri kuvvetlendirmiştir. Post-modern ordu yapılanmasına ve bu yapılanmanın askerlere savaş dışında, barışı koruma ve insani yardım faaliyetleri temelinde getirdiği yeni misyonları da bu toplumsal değişimlere bağlamak gerekmektedir.

En gelişmiş ve en modern toplumlarda demiliterizasyon süreci yaşanmakta ve gittikçe de kuvvetlenmektedir. Bu konsept; kavramsal, materyal ve kurumsal olarak orduların kısıtlanmasını ve “savaşız toplum” yaratmanın önünü açmayı hedeflemektedir.⁷¹⁴ Bu değişimin temelinde toplum içerisinde barınan birçok sosyal, yapısal ve kültürel faktör bulunabilir. Bu bağlamda, yaşam şartlarının iyileşmesi, sosyal, ekonomik ve alansal mobilitenin artması, şehirleşmenin gelişmesi, çalışma hayatındaki ayrışma ve uzmanlaşma, teknolojik gelişmenin hızlanması, bireyselleşme, dünya toplumu kavramının ve kozmopolit değerlerin güçlenmesi bu değişimi besleyen alt toplumsal faktörler olarak sıralanabilir. Bütün bu değişimler, topluluk tarafından belirlenmiş ve konumlandırılmış yaşam tarzlarına ve geleneklere değer kaybettirmiştir.⁷¹⁵ Ne var ki, orduların kültürel yapıları toplumdaki değişimlere aynı hızda cevap veremediğinden ve bazı değişimler orduların temel misyonlarını sorgulamaya açtığından, bu kurumların topluma göre daha muhafazakar olması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum da ordu ile toplum arasındaki mesafeyi büyüten, değişime bağlı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Temel konu, bu değişimlerin ordu-toplum mesafesini hangi düzeyde ve ne şekilde artırdığıdır. Toplumun ordulara bakışındaki değişim,

profesyonel orduya geçen ülkelerde, askerlik mesleğini bir kariyer hedefi olarak gören toplum kesiminin küçülmesine neden olmuş ve bu durum temelde ordu-toplum arasındaki demografik mesafeyi büyütüştür.

Sivil yaşamda artan özgürlüklerin pek çok kişi için, disiplin ögesinin ve kuralların öne çıktığı askerlik mesleğini bir kariyer hedefi olmaktan çıkarması, orduyu tercih edenler ile etmeyen kişiler arasında kişilik yapısı ve davranış temelinde henüz orduya giriş aşamasında bir kültürel mesafenin oluşacağını göstermektedir.

Ayrıca, okul ve aile gibi kurumların kişilerin gelişimi üzerinde daha az etkili olması nedeniyle toplumun daha fazla bireyci, kopuk ve daha az disiplinli hale gelmesini,⁷¹⁶ özellikle Batılı toplumlarda ordu-toplum arasındaki kültürel mesafeyi açan nedenler arasında görmek gerekmektedir.

Toplumlarda artan bireyselleşme ve vatanseverlik gibi toplulukçu değerlerin bireysel hedeflerin gerisinde kalması da ordu-toplum arasındaki kültürel mesafeyi büyütüştür. Henüz orduya giriş aşamasında farklı nedenlerle oluşan bu kültürel mesafenin ordudaki sosyalizasyon süreci ve eğitimle birlikte büyüyeceği de muhakkaktır.

Ordular ve toplumlar arasında büyüyen demografik ve kültürel mesafe, asker-sivil arasında devlet kurumları temelindeki mesafe ve çatışma ile birlikte politika tercihlerine de ayrışma ve mesafe olarak doğrudan yansımaktadır.

Uluslararası Güvenlik Ortamındaki Değişimlerin Etkisi

Soğuk Savaş'ın sona ermesi tehdit algılarını değiştirmiş, tek kutuplu dünyada azalan tehdit algısı toplum içindeki ve ordu-toplum arasındaki dayanışmayı zayıflatmış ve dolayısıyla mesafeyi artırmıştır. Azalan tehdit algısı ve ordulardaki dönüşüm nedeniyle orduların daha çok ülke dışındaki barışı koruma görevlerine yönelmesi, toplumlarda orduların gereği ve misyonu temelindeki sorgulamayı artırmış ve bu durum da ordu-toplum mesafesini büyütüştür. Paylaşılan kültür ve politikalar temelinde artan ordu-toplum mesafesi daha çok Batılı toplumlarda ve özellikle ABD'de daha fazla gözlemlenebilir durumundadır.

Ricks'e göre iç ve dış düşman algıları arasındaki fark belirsizleşmiştir ve iç düşman vurgusunda artış gözlenmektedir.⁷¹⁷ 11 Eylül saldırıları sonrası daha çok öne çıkan asimetrik savaşın, ulusal ve uluslararası güvenlik kavramları ve tehdit temelinde getirdiği değişim, sivil kesimde kişisel güvenliği daha fazla öne çıkarmıştır. Ordular uluslararası misyonlara ve bu temeldeki tehditlere yönelirken, sivililerin iç tehdit ve daha çok kişisel güvenliğe yönelmesi de hem kültürel hem de politikalar temelinde ordu-toplum mesafesini artıran nedenler arasındadır.

Fiziksel Uzaklık/Yalıtımın Etkisi

Askerler görev özellikleri nedeniyle diğer meslek gruplarına göre çok daha fazla toplumdaki yalıtılmış bir yaşam sürmektedir. Bu yalıtılmışlığın çoğu zaman aynı ölçüde olmasa da asker ailelerini de kapsadığı söylenebilir. Kendi ülkesi içinde görev yapan askerler için de geçerli olan fiziksel uzaklığa dayalı yalıtılmışlık, post-modern yapıya doğru dönüşen ordularda, artan uluslararası görevler nedeniyle çok daha üst düzeye çıkmaktadır.

Orduların ve askeri yaşamın toplumdaki fiziksel uzaklığı farklı kuvvet yapıları arasında önemli değişiklikler de gösterebilmektedir. Temelde ordularda kara unsurlarına ait birimler, toplumsal yaşam alanlarına nispeten daha yakın veya içinde konuşlanabilirken, deniz ve hava unsurlarına ait üsler/birimler güvenlik ve diğer gerekçelerle meskun mahallerden çok daha uzakta yer alabilmektedir. Bu nedenle, meslek yaşamının önemli bir kesimini bir gemide veya deniz üssünde geçiren denizci bir asker, çoğu zaman hava ve tabii ki kara unsurlarında görev yapan askerlere göre fiziksel uzaklığı ve toplumdaki yalıtılmışlığı çok daha fazla yaşayabilmektedir. Askeri konutlar ve sosyal tesislerin, askerlerin yaşamını kolaylaştırmak ve yeni görevler için tepki sürelerini kısaltmak amacıyla askeri üsler içinde veya yakınında konuşlandırılması da hem askerler hem de aileleri için yalıtılmışlığı artırarak ve mevcut fiziksel uzaklığı askerler için mesai dışındaki saatlere de taşıyan temel nedenlerden birisi durumundadır.

Burada, kurumsal etkinlik ile askeri üslerin ve yaşam alanlarının yalıtılmışlığı arasında pozitif ancak zayıf bir ilişki görülse de bu durumu bir ikilem olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Ayrıca

askeri üslerin ve askerlerin toplumdaki ve toplumsal alanlardan yalıtılmışlığının, ordunun görev özellikleri nedeniyle, tamamen ortadan kaldırılabilecek bir durum olmadığını da vurgulamak gerekmektedir.

Türkiye gibi bazı ülkelerde, askerlerin yaşam düzeylerini belirli bir çitanın üzerinde tutmayı hedefleyen desteğin maaş ile değil, konut tahsisi ve benzeri uygulamalarla sağlanması, kurum kültürünün oluşturulması ve mesleki dayanışma anlamında önemli katkı sağlasa da, bu durum kurum kültürünün daha çok içine kapanık ve toplumdaki mesafeli olmasına neden olabilmektedir.

Tek taraflı gibi görünen bu fiziksel uzaklık ve mesafenin, bir de toplum tarafından gözlenen yüzü bulunmaktadır. Askeri üsler yanında, asker ailelerinin de yaşam alanları itibarıyla toplumdaki uzaklığı, insanların bu bölge ve mekanları tanımaması nedeniyle, buralar hakkında olumsuz algılar geliştirmesine veya en azından askerleri ve ailelerini kendisine yabancı veya mesafeli hissetmesine neden olmaktadır. Türkiye’de askerlerin toplumdaki yalıtılmışlığına dair beşinci kısımda ayrı bir başlık açılmış olmakla birlikte, ordular için yukarıda çizilen genel çerçevenin TSK için de geçerli olduğu görülmektedir.

2000 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Fransa’da ordu mensuplarının bulunduğu sosyal çevre, toplumun geneli (%73) tarafından bilinmemektedir. Jandarma bir istisna olmakla birlikte, toplumun geneli ordu mensuplarının sivil toplum içerisinde tam olarak yaşamadıklarına; güçlü bir azınlık ise ordu mensuplarının, sivil toplumun tamamen dışında yaşadıklarına inanmaktadır.⁷¹⁸

Almanya’da ise asker ailelerinin, bir noktada toplumdaki kopukluğa neden olan ve sürekli taşınmayı gerektiren atama usulü konusunda tepkili oldukları bulgulanmıştır. Ancak Almanya’da eskiye göre askerlerin sivil toplumla sosyal irtibatının arttığı görülmektedir. Ayrıca Almanya’nın benimsediği sosyal politikalar sonucu, asker aileleri devlet tarafından desteklenmektedir (sosyal destekler, sağlık hizmetleri, çocuk-yaşlı-engelli bakım hizmetleri vs.). Bu sebeple asker aileleri ordunun değil toplumun bir parçası olarak görülmektedir.⁷¹⁹ Bu noktada önemli olan şey elbette sosyal destek ve hizmetler kadar, askerlerin ve ailelerin bu hizmetleri toplumla kaynaşarak, aynı sosyal atmosfer içinde almalarıdır. Bugün benzer hizmetlerin Türkiye’de, bu

tesisler kısmen sivillere açılmış olsa da halen TSK yaşlı bakımevi ve askeri hastane gibi tesisler yoluyla büyük oranda karşılanıyor olması da ordu-toplum mesafesi boyutunda tekrar düşünülmesi gereken bir konu durumundadır.

Seçim, Eğitim ve Sosyalleşme Sürecinin Etkisi

Ordulardaki kadroların gerektirdiği kişilik özelliklerinin ve değerlerin bir dereceye kadar toplumdaki farklılaştığı kabulünden hareket edildiğinde; ABD gibi profesyonel ordulara sahip ülkelerde, kişisel tercih olarak kariyer hedefini orduda arayan insanların, toplumda farklılaşan kişilik özellikleri ve değerlere sahip bir alt gruptan geldiği kabul edilmelidir. Bu durumu, profesyonel yapı içinde askerliğin gönüllülük ilkesine dayandırılmasıyla birlikte, benzer kişilik ve değerlere sahip kişilerin orduda toplanması daha fazla mümkün olabilmıştır diye özetleyebiliriz. Bu kişilerin orduya girdikten sonra aldıkları eğitim ve askeri değerler, giriş aşamasındaki ayrışmayı zaman içinde daha fazla büyütme ve iki grup arasındaki mesafeyi açmaktadır. Szayna vd. bu durumu: “Kişisel seçim hali benzer fikirli kişileri bir araya toplarken, resmi olmayan sosyalleşme süreci de bu kişisel seçim eğilimine yoğunluk kazandırmaktadır.”⁷²⁰ şeklinde açıklamaktadır.

Resmi askeri eğitim, seçilerek gelen ve kişilik özellikleri askerliğe daha uygun bir kitlenin, askeri değerler ve kültürle yeniden inşası anlamına da gelmektedir. Teknik mesleki bilgi ve entelektüel birikim olarak adaylarına okullarda önemli hedefler koyan ordular, bu kişilerde askeri değerlerin inşasına dönük bir paradigma değişimi de yaratmaya çalışmaktadır. Askeri değerlerin inşası, pek çok orduda demokratik temelde mesleğin icrasına ve orduların başarısına dönük kültürel boyutu oluşturmakla birlikte, bazı ülke ordularında askeri değerlerin sivil değerlere ve sivillere üstünlüğünün işlendiği, politik ve ideolojik temelde bir endokrinasyon sürecine de dönüşebilmektedir.

Hemen hemen tüm meslek gruplarındaki çalışanlar, kurum kültürüne adapte olabilmek için belirli bir sosyalleşme sürecinden geçmektedir. Ancak bu süreç, hayati riskler taşıyan meslek gruplarında daha katı şekillerde kendini göstermektedir. Ordular bu tipteki bir sosyalleşmenin yaşandığı kurumlara en güzel örnektir.

Yeni bir asker, henüz mesleğe başlamadan katıldığı eğitim sürecinde zaten bu sosyalizasyon sürecine dahil olmaktadır. Çoğunlukla kendisi gibi konuşan, davranan ve düşünen insanlarla zaman geçirmekte; bu sayede bir anlamda bir birey olarak kuruma adım attıktan kısa bir süre sonra kendisini o kurumla özdeşleştirmektedir. Bu durum, gelişmiş ülkelerde artık askerliğin de diğer meslekler gibi görülmesi nedeniyle değişmeye başlasa da henüz birçok ülkede askeri kültür, bir yaşam tarzı olarak çalışanları üzerinde oldukça etkilidir.

Düşüşe geçen bir trend olsa da orduların yeni üyelerini eski çalışanların aile üyeleri içerisinde seçmesi sıklıkla görülen bir durumdur.⁷²¹ Bu gruptaki çalışanlar aile hayatının içerisinde askeri tipte bir sosyalizasyon süreci ile tanışmaktadırlar. Zaten asker kökenli çoğu ailenin bu yaşam tarzı ve değerler ile yoğrulması da söz konusu sosyalizasyon sürecini hızlandırmaktadır.

Askeri eğitim süreci de tıpkı sosyalizasyon süreci gibi kendine has özellikler taşımaktadır. Bu kurumlardaki eğitim, kişileri yalnızca belirli hedefleri ve misyonları yerine getirmeye hazırlamak üzerine kurgulanmıştır. Aslında mesleki eğitimler belirli bir alana yönelik verilse de, kurumun kendisini geri kalan tüm toplumsal kesimlerin güvenliğinden sorumlu görmesi burada verilen eğitimi daha otoriter ve disiplinli kılmaktadır. Bu mesleki önem de hem eğitim hem de sosyalizasyon süreci ile kişilere benimsetilip diğer insanlardan farklılaşan bir askeri zihin yapısının oluşmasını sağlamaktadır. Abrahamsson'a göre, ulusalcılık, karamsarlık, daima tetikte olma durumu, tutuculuk ve otoriterlik askeri zihin yapısının beş bileşenidir.⁷²²

Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde ordudaki eğitim ve sosyalizasyon sürecinin güçlü kurum kültürü ile diğer insanlardan farklılaşan bir askeri zihin yapısını oluşturduğu ve bu durumun ordu-toplum mesafesinin temel nedenlerinden birisine dönüştüğü söylenebilir.

İster demokratik temelde olsun ister olmasın, formel eğitim yoluyla aktarılan pek çok değer askerlere meslek yaşamları boyunca devam eden sosyalizasyon sürecinde de aktarıldığını görüyoruz. Askeri okullarla başlayan bu sosyalizasyon süreci, örgütlü alt kültürlerin

oluştğu toplumlarda, çoğu zaman askerler emekli olsalar dahi devam etmektedir.

Szayna vd. ne göre, askeri personel görev süresince sosyalizasyonun birçok çeşidine maruz kalır⁷²³ ve aktif askeri hizmet, kişilerin davranışlarını, inançlarını ve bakış açılarını, kısaca hayatını şekillendiren deneyimlerden oluşur.⁷²⁴ Orduda çoğunluğun benzer siyasi görüşleri taşıması veya değerler/tutumlar temelinde benzer eğilimler göstermesi, sosyalizasyon sürecinde diğerlerinin tutumunu da etkiler.⁷²⁵

Hem Ricks'e hem de bazı TISS araştırmacılarına göre, sivil-askeri gruplar arasında siyasi görüş temelinde ayrışma vardır ve ABD'de subaylar arasında yükselen değer olarak muhafazakarlık ve partizanlık tutumu görülmektedir.⁷²⁶ Farklı iki çalışmaya göre de⁷²⁷ askerler arasında çok sayıda kişinin Cumhuriyetçi Parti'ye katılımı görülmektedir. Seçim faktörü yanında eğitim ve askeri sosyalizasyon sürecinin de etkili olduğu bu durum, ABD'de askerlerin siyasi görüş temelinde sivil toplumdan farklılaştığını göstermektedir. Szayna vd. ne göre, askerlerin kendini daha çok muhafazakar, sivillerin ise daha çok liberal olarak tanımlaması; sivil-asker mesafesine neden olan sebeplerden birisidir ve bu farklılıklar siyasi parti kimliğinin ötesinde, iki grubun iç ve dış meselelere bakış açılarının da birbirinden farklı olmasına neden olmaktadır.⁷²⁸

Kişilerin inançlarındaki ve fikirlerindeki sabitliğin, sorguladıkları şey hakkındaki bilgi seviyesine bağlı olduğunu savunan Szayna vd. ne göre; sivil elitleri de kapsayan toplumsal kesimle kıyaslandığında, kariyerinin ortasındaki askerler ABD'de dış meseleler ve uluslararası güvenlik konularında daha fazla bilgiye sahiptir. Aynı şekilde askeri meselelerde de daha fazla bilgiye sahip olan askerlerin orduya güveninin sivillere göre daha yüksek olmasını beklemek yanlış olmayacaktır.⁷²⁹ Formel ve enformel askeri eğitimin getirdiği bir sonuç olan bu durum, hem askerlerin bilgi/birikim temelinde sivillerden ayrışması sonucunu, hem de sivillere bakışındaki güvensizlik ve mesafeyi doğurmaktadır.

Bu noktada unutulmaması gereken husus, yukarıda açıklanan farklı nedenlerin, her ülkede farklı düzeylerde ordu-toplum mesafesine neden olduğudur. Her ülkenin tarihsel sürecinde toplumla ordu

arasındaki ilişkinin farklı şekillerde kurulması ve ülkelerin demokratikleşme düzeyleri ve kültürlerindeki ayrışmalar bu konuda temel belirleyici durumundadır. Örneğin; Türkiye’de toplumun ordusuna verdiği değer ve duyduğu güven, herhangi bir Avrupa ülkesinden farklıdır. Bu durum mesafenin boyutlarını ve hatta bir mesafenin varlığının farkındalığını diğer ülkelerden farklı kılmıştır.

Mesafe konusundaki bir diğer önemli husus, yaşanan toplumsal ve küresel gelişmeler nedeniyle, sivil-asker ilişkileri ve ordu-toplum mesafesi konusundaki farkındalıkların ve sorun algısının değişmiş olmasıdır. Hem toplumların hem de ondan etkilenen orduların dinamik yapısı bu değişimin temel sebeplerindedir. Mesela dünya savaşlarının yaşandığı dönemlerde ordular eliyle kullanılan şiddetin içinde bulunduğumuz döneme göre daha meşru görülmesi, bugün pek çok ülkede toplumsal kesimlerin savaşa karşı olması, insan haklarına daha fazla önem verilmesi ve bu konudaki ulusal ve uluslararası örgütlenmelerin çalışmaları, orduların şiddet kullanımının daha fazla sorgulanması ve neticesinde mesafenin artması sonucunu da doğurmuştur. Benzer şekilde, geçmişte ordularda kadınların istihdamı çok tartışılan veya talep edilen bir konu değilken; bugün, ordularda kadınların istihdam düzeyi bir ordu-toplum mesafesi sorunu olarak algılanabilmektedir. Tüm bu mesafe türlerinin temelinde bir noktaya kadar seçim faktörünün etkisi de görülür.

Dördüncü Bölüm:

Ordu-Toplum Mesafesinin Sonuçları

Toplumsal kesimlerden kopuş anlamına gelecek bir sivil-asker mesafesi; ister demografik, ister kültürel, isterse kurumsal veya politika tercihleri temelinde olsun, bir problem olarak değerlendirilmeli ve etkilerini azaltacak tedbirler alınmalıdır. Mesafenin yarattığı problemleri tespit edebilmek için ise öncelikle bu konuda yapılmış bazı alan çalışmalarının sonuçlarına göz atmak gerekir.

Orduya Olumsuz Etkileri

Amerikan ordusuna dönük yapılan bir çalışmanın değerlendirilmesinde, sivil-asker arasında derin bir uçurum olduğu ortaya konulmuş ve bu durumun sonuçları şu şekilde özetlenmiştir: (1) Ordu-toplum mesafesi askere alımları zorlaştırmaktadır; (2) sivil ve askeri kariyer olanaklarındaki ayrışmalara bağlı olarak, emeklilikten önce ordudan ayrılmaları kolaylaştırmaktadır; (3) ABD Kongresinden orduya kaynak aktarımını zorlaştırmaktadır; (4) ordunun yoğun temposu ve sorgulamaya müsaade etmeyen askeri değerleri ile ana akım toplum değerlerinin bütünleştirilmesinde zorluk yaratmakta ve bu durum bazı askerlerde sorunlara yol açmaktadır; (5) askerlerin sivilere göre daha muhafazakar olmalarının da etkisiyle, askerler siyasi liderlerin askeri konulara duyarsız olduğunu düşünmektedir.⁷³⁰

Fransa üzerine yapılan bir çalışmada da sivil-asker ilişkileri ve ordu-toplum mesafesindeki olumsuzlukların muhtemel sonuçları yukarıda bahsedilen ABD örneğine benzemekle birlikte şu şekilde sıralanmaktadır: (1) Ordu-toplum mesafesi gönüllü askere katılma oranını düşürmektedir; (2) askeri hizmetten sonra, askerlerin ikinci bir iş bulma oranını düşürmektedir; (3) yerel düzeyde sivil-asker ilişkilerini olumsuz etkilemektedir; (4) sivil-asker ilişkileri içinde kurumların rolünü olumsuz etkilemektedir.⁷³¹

Profesyonel askerliğe geçen ABD ordusuna halkın bakışı %80'ler düzeyinde olumlu olmasına rağmen,⁷³² hiçbir üyesi orduda bulunmamış Amerikan ailelerinin oranının %76 olması,⁷³³ hem demografik temelde büyüyen ordu-toplum mesafesini, hem de iki yönlü bir nedensellik içinde büyüyen kültürel mesafenin sonuçlarını göstermektedir.

Sivil Denetim için Doğurduğu Riskler

Profesyonelliğin sivillere itaati garantiye almadığına vurgu yapan Abrahamsson'a göre, askeri kurum sivil değerlerden uzaklaştığında, onu direnmeye önceden hazırlayan belirli muhafazakar, milliyetçi değerleri içselleştirecek⁷³⁴ ve bu durumun diğer toplum kesimlerinden ve sivil iradeden kopuş noktasına gelmesi durumunda, ilişkilerde ve hizmetin yürütülmesinde çatışma ortaya çıkacaktır.

ABD'de askerlerin kendini toplumdan üstün konumda görme eğilimi, ordu-toplum mesafesi tartışmalarının önünü açan bir etkidir ve siviller ile askerlerin birbirlerine güvenmediği bir ortam, ordunun verimli kullanımını tehdit edecektir.⁷³⁵ Yapılan bir çalışmaya göre, askerler arasında siyasi liderliğe güvenin düşük olmasının, ordunun verimliliğini düşüreceğine inananların oranı farklı gruplarda %23-29 arasında değişmektedir.⁷³⁶

Askeri kültür ile sivil kültür arasındaki mesafenin, orduların etkinliğini olumsuz etkilemeyeceği düşünülmeyle birlikte,⁷³⁷ bu ayrışmanın ve mesafenin derecesini mutlaka gözönünde bulundurmamak gerekir. Özellikle bu ayrışma ve mesafenin toplumsal tepki boyutuna taşınması durumunda, ordunun yapısının ve etkinliğinin önemli derecede olumsuz etkileneceği aşıkardır. Yukarıda verilen çalışmalar da dikkate alınarak, ordu ile toplum kesimleri arasında kopuş yaratan mesafenin neden olabileceği muhtemel sonuçlar şöyle özetlenebilir: (1) Ordu ile toplum kesimleri arasında açık veya örtülü ve her zaman uzlaşmanın sağlanamayacağı bir çatışma ortamı yaratacaktır; (2) baskın olan iradeye (sivil veya asker) göre iki kesimden birisinin diğerine karşı anti-demokratik müdahalesine zemin hazırlayacaktır; (3) orduların yapı ve büyüklüklerine dönük stratejik kararlarda optimum çözümlere ulaşılamaması nedeniyle, gereğinden daha kuvvetli veya daha zayıf bir ordu formasyonuna neden olabilecektir;

(4) bütçe tahsisi ve kaynak aktarımında problemlere neden olacaktır; (5) profesyonel orduya geçmiş ülkelerde orduya katılmaya gönüllü toplum kesimini küçültürken, zorunlu askerliğin uygulandığı ülkelerde bu hizmetin kabulü ve içselleştirilmesini zorlaştıracaktır; (6) her iki kesim arasındaki güven değerlerini düşürecektir; (7) muharebelerde ve yaşanan çatışmalarda oluşan zayıflara dönük toplumsal tepkileri artıracaktır; (8) askerlerin hem muvazafalık hem de emeklilik dönemlerinde sivil topluma karışmasını ve intibakını zorlaştıracaktır. (9) teknik temelde artan benzeşmeye rağmen, askeri uzmanlıklar ile sivil meslekler arasındaki geçişkenliği pratik temelde azaltacaktır; (10) profesyonelleşmiş Batılı ordularda kurumdan erken ayrılma sonucunu doğururken, zorunlu askerliğin uygulandığı gelişmekte olan ülkelerde ordudan ayrılmayı zorlaştıracaktır; (11) kültürel veya demografik temelde büyüyen mesafe, mesafe türlerinden bir diğersinin (kültürel, demografik, kurumsal, siyasal) ortaya çıkması veya büyümesi sonucunu doğuracaktır.

Mesafeyi Azaltma Çabaları

Ordu-toplum mesafesinin düzeyini, görünürlüğünü ve etkisini belirleyen faktörler arasında, ülkenin bir savaş ve çatışma ortamında olup olmadığı veya bu konudaki bir tehdidin varlığı da yer alır. Serra'ya göre, "büyük bir dış tehdit olduğu yönündeki kolektif duygu, ordu ve vatandaşların geri kalanı arasında var olan farklılığı/mesafeyi gizler ya da azaltır."⁷³⁸ Ancak savaşları, çatışmaları veya tehdit algısını ordu-toplum mesafesinin azaltılmasına veya gizlenmesine dönük bir çözüm alternatifi olarak görmek temel yanlışlardan birisi olacaktır.

Almanya'da II. Dünya Savaşı sonrası ordu-toplum bağının yeniden kurulması amacını da güden "Innere Führung" prensipleri,⁷³⁹ askerlerin bireysel düzeyde demokratik topluma entegrasyonunu sağlayarak, yurttaş-asker kavramı ile silahlı kuvvetleri ve toplumu birbirine farklı biçimlerde bağlamayı hedeflemiştir. Doorn'a göre, profesyonel askerler (subaylar) uzman olarak ulusa hizmet ederken; yurttaş-asker, askerlik görevini yerine getirerek içinde bulunduğu topluluğa hizmet eden aktif yurttaşdır. Bu kavram daha sonraları demokratik değerler ile profesyonel etiği birbirine bağlayan, bu sayede silahlı kuvvetler ile toplum arasında yasal ve etik çerçevede bağ kuran bir liderlik felsefesine dönüşmüştür.⁷⁴⁰ Innere Führung,

ordunun muharebe etkinliğini ve profesyonelliği artırmak için, Alman (sivil) değerler ve hukuk sistemini esas alarak ve bir iç disiplin oluşturarak ordu-toplum bağına kurmuştur.⁷⁴¹

“Üniformalı yurttaş” kavramı, ordu mensuplarını özgür bireyler, sorumlu yurttaşlar ve profesyonel askerler olarak nitelemekte ve bu sorumlu askerlerin özgür iradeleri ile içinde bulunduğu topluma karşı sorumluluklarını yerine getireceği, içinde bulunduğu toplumun değerlerini tanıyacağı ve kendi hayatı pahasına bu toplumu koruyacağı varsayımına dayanmaktadır.⁷⁴² Bunu sağlamak için de askerlere yönelik, askeri hizmetin önemini öne çıkaran “yurttaşlık eğitimi” Innere Führung’un önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.⁷⁴³

Askerlere toplumda neler olup bittiğini aktarma amacına dönük yükseköğrenim programlarının Alman ordusunda başlaması 1968’lere gitmektedir. Asker-akademisyen kavramı da ortaya bu dönemde çıkmıştır. Bu yıllarda ordunun devam eden demokratikleşme deneyimlerini görmek de mümkündür.⁷⁴⁴

Amerika’da 11 Eylül saldırısı sonrasında sivil otorite ile üst düzey ordu yetkilileri arasında muazzam işbirliğinin yaşandığına vurgu yapılan bir çalışmada, ordunun toplum içerisindeki görünürlüğüünün artmasının ve profesyonel askerlerin bu konularda eğitilmesinin toplumun askeri konulardaki anlayışının gelişmesine ve sivil-asker mesafesinin azalmasına katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır.⁷⁴⁵

Ricks, Amerika için ordu-toplum mesafesinin azaltılmasına dönük olarak ordu ve sivil toplumu birbirine angaje eden programların (ROTC⁷⁴⁶ gibi) önemine işaret etmekte ve bu programlar sayesinde, ordu mensuplarının sivil hayatta da kariyer sahibi olabilmesinin desteklenebileceği ve askeri bilgisi/deneyimi olan insanların Kongre’de de yer alabileceğini öngörmektedir.⁷⁴⁷

Benzer şeyleri Almanya için de söylemek mümkündür: Alman ordusu son dönemde, askeri personelin sivil istihdam piyasasındaki rekabet gücünü artırıcı uygulamalara yönelmiştir.⁷⁴⁸ Bu durum hiç şüphesiz profesyonel askerliğe talebi ve personel kalitesini artıracaktır, ancak çok daha önemli olan etkisi, sivil-asker ayrışması ve mesafesi temelinde yaratacağı olumlu etkilerdir. Benzer çabaların sınırlı da olsa, özellikle 2000’li yıllarda TSK içinde de yürütüldüğü

görülmektedir. Lisansüstü eğitimi teşvik eden uygulamalar buna örnek olarak verilebilir.

Charles H. Fairbanks Jr.'dan; “yeni orta sınıfın ordu içerisine dahil edilmesi gerekir” alıntısını yapan Ricks, bunun ABD ordusu üzerinde halk kontrolünün sağlanabilmesi için doğru bir tavsiye olacağını vurgulamaktadır.⁷⁴⁹ Bu öneri hiç şüphesiz, ABD’de profesyonel orduya geçilmesi ile birlikte artış gösteren ordu-toplum arasındaki demografik ve kültürel mesafenin azaltılmasına dönüktür. Bu problem nedeniyle ABD’de tam profesyonel ordu kavramının bile tekrar sorgulandığı görülmektedir.

ABD ordusu için, ordu-toplum mesafesinin azaltılmasına dönük olarak getirilen bir diğer öneri; yedek personelin (subay) yaşamlarının ileriki dönemlerinde üst rütbelerde (en az yarbay) hizmete çağırılması yönündedir. Bu önerinin sivil ve askeri teknolojilerin örtüştüğü bir çağda orduya yaratıcı yetenekler katabileceği de düşünülmektedir. Benzer bir diğer öneri ise; bazı askeri okulların kapatılması anlamına gelse de, eğitim fırsatları arayan subayların sivil üniversitelere yönlendirilmesidir.⁷⁵⁰

Ordulardaki dönüşümler sayesinde askeri kurumlar, daha az şiddet odaklıdır ve agresif tutumlara daha uzaktır. Geleneksel savaşçı kültür; orduların daha çok insani hareketlere dahil olmasıyla ve sivil-asker işbirliği sayesinde dengelenmeye başlanmıştır. Ayrıca, kadınlar ve kültürel azınlıkların ordulara dahil olmaya başlaması da olumlu değişimlerdir.⁷⁵¹ Bütün bunlar düşünüldüğünde, pek çok ordunun toplumla arasındaki demografik ve kültürel mesafenin farkında olduğu ve bunu azaltma çabasına yöneldiği söylenebilir. Ayrıca askerlerin yeni tip görev tanımlarıyla sivillerle daha çok bir arada olmaları kültürel mesafeyi azaltan bir diğer etkidir. Bu sebeple, post-modern orduların toplumla arasındaki demografik mesafe daha büyük olsa da, bu ordularda kültürel mesafenin kitle ordularına nazaran daha az olduğu söylenebilir. Ancak bu noktada, kuvvetlerinin önemli bir kesimi uzun yıllar yurtdışı görevlerde bulunan ABD ordusu gibi ordularda, post-modern yapının getirdiği bu durumun, farklı ordu kültürlerinin birbirine yaklaşması sonucunu doğursa da, ordu-toplum mesafesini açtığı da iddia edilebilir.

BEŞİNCİ KISIM:

Türkiye’de Ordu-Toplum Mesafesi

Bu bölümde, ordu-toplum mesafesi konusundaki bulgu ve tartışmalarda, konunun tarihselliği temelinde bazı bağlantılar sunulsa da ağırlıklı olarak Cumhuriyet Dönemi ve özellikle yakın dönemde mesafeyi etkileyen ordu yapısı ve kültürü analiz edilmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ordu-toplum mesafesinin türleri ve nedenleri ise alt başlıklarda ortaya konulmaya çalışılan temel konulardandır.

Birinci Bölüm:

Mesafenin Dünü, Bugünü ve Boyutları

Yakın Tarihimizde Ordu-Toplum Mesafesi

Cumhuriyet Öncesi

Osmanlı’da asli daimi orduya (Kapıkulları) sadece devşirme yöntemi ile asker alımının yapıldığı Yeniçeri döneminde, genel olarak profesyonel askerlerin toplumla bağının zayıf olduğu değerlendirilebilir. Müslümanlar arasından da Yeniçeri alımının yapıldığı 16. yüzyıl sonrasında da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Karpat bu durumu, Yeniçerilerin dini ve toplumsal bağlılıkları konusundaki kuşkularla açıklarken;⁷⁵² Cizre bunu, askerlerin siyasi egemen sınıf içinde yer almasına bağlamaktadır.⁷⁵³

Tunalı'ya göre, Yeniçeri Ocağı kaldırdıktan sonra oluşturulan yeni orduya asker alımında eski yöntemlerin uygulanması, askerlik için bir sürenin belirlenmemesi ve bu nedenle asker olanların 40-50 yaşına kadar bu hizmeti yapmakla yükümlü tutulmaları, ordu ile ilgili toplumsal hoşnutsuzlukların ve bu dönem için tanımlanabilecek ordu-toplum mesafesinin temel nedenleri arasındaydı. Tanzimat ile birlikte askerliğin herkes için vatan borcu olarak kabul edilmesi ve süresinin belirlenmesi gibi akılcı adımlar, ordu-toplum bağının ve bütünleşmesinin sağlanmaya başlandığı yeni bir dönemin başlangıcı olarak da görülebilir.⁷⁵⁴

Tanzimat Döneminde zorunlu askerliğin daha eşitlikçi ve adil bir yasal zemine oturtulması dışında, ordu-halk bütünleşmesine dönük verilebilecek örneklerden bazıları şunlardır: (1) Halkın tabya ve benzeri savunma mevzilerinin güçlendirilmesine dönük maddi ve bedeni yardımları; (2) askeri hekim ve veterinerlerin buldukları bölgelerde halkın ve hayvanların sağlığı ile ilgilenmeleri; (3) yaşanan felaketlerde subayların yoksul halka kendi kişisel kaynakları ile yardımda bulunmaları; (4) askeri birliklerin yol, köprü yapımı ve arazi ıslahı gibi konularda halka yardımcı olmaları.⁷⁵⁵ Bu gelişmeler, toplumun askerleri ve orduyu sahiplenmeleri temelinde önemli adımlar olmakla birlikte, ordunun yönetim kademelerinin toplumla mesafesi konusunda çok fazla açıklayıcı bilgi sunmamaktadır.

Ordu-toplum mesafesinin yönetici askeri elitler temelindeki ilk izlerine daha yakın dönemde, Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki hakimiyetinde olduğu son yıllarında daha fazla rastlamaktayız. Bu dönemde, topluma göre daha eğitilmiş ve Batılı değerleri daha fazla benimseyen mektepli subay kadrosunun toplum karşısında kendini konumlandığı üstün pozisyon, mesafe ile ilgili görülen ilk çatlaklardandır. Ordu ve toplum tarafında hiçbir kesimin rahatsız olmadığı, aksine destekler görüldüğü bu mesafe, Cumhuriyet yıllarına ve hatta 2000'li yıllara taşınmıştır.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordunun siyasetin dışında tutulması yönündeki çabalar, ister ordunun politizasyonunun engellenmesi, ister iktidarın korunması amacını gütsün, aynı zamanda ordunun toplumdan yalıtılması sonucunu da doğurmuştur. Feroz Ahmad bu

durumu: “Orduya Cumhuriyet içinde şerefli bir yer verildi, ama ordu aynı zamanda ülkenin toplumsal ve siyasal hayatının dışında tutuldu.”⁷⁵⁶ cümlesi ile açıklamaktadır.

Fevzi Çakmak’ın Genelkurmay Başkanlığı döneminde, askerlerin siyasete karışması yönündeki endişeler, Selek’e göre ordu mensuplarının tüm dünya ile ilişkisini kesmesi gerektiği şeklinde yorumlanmış ve ordunun toplumdan ve dünyadan yalıtılması sonucunu doğurmuştur. Askeri öğrencilere gazete okuma yasağının getirilmesi, bu okullarda askerlik dışında hiçbir dersin okutulmaması ve Türk subayının memleket meselelerinden uzak kalması; bu dönemde askerlerin toplumsal yalıtılmışlığına ve yabancılaşmasına neden olmakla kalmamış, işlerini doğru yapmalarını sağlayacak entelektüel gelişimlerini de engellemiştir.⁷⁵⁷

Orduyu toplumdan ve siyasetten yalıtıma dönük benzer çabalara, 1980 müdahalesi sonrasında da yoğun olarak rastlanmaktadır. Bu çabaları, 1960’lı yıllarda başlayan ve 1970’lerin sonunda doruk noktasına çıkan kurum içi siyasi kutuplaşmanın engellenmesine dönük girişimler olarak yorumlamak gerekir. Aynı dönemlerde radikal siyasi görüşleri nedeniyle pek çok subayın ordudan uzaklaştırılması da aynı çabalar çerçevesinde düşünülmelidir. Bu dönemlerde orduyu siyasetten ve radikal siyasi akımlardan uzak tutma çabası, toplumdan yalıtılmışlıkla birlikte, bir anlamda ordu-toplum mesafesinin açılmasına da zemin hazırlamıştır. 1970’lerde ülkede başlayan ve ordu içine de yansıyan siyasi kutuplaşmadan ordunun daha az zarar görmesi için orduyu toplumdan fiziksel olarak uzak tutacak adımlar, ana amaç bu olmasa da atılmış ve bu çerçevede askeri konutlar ve sosyal tesislerin sayısı artırılmıştır. Bu yöndeki girişimler, ordu mensuplarının fiziksel yalıtılmışlığı sonucunu doğurmuş olsa da, öncelikle personelin yaşam şartlarının iyileştirilmesi amaçlı olarak değerlendirilmelidir. Bugün hemen hemen hiç gözlenmemekle birlikte, özellikle 1980’li yıllarda askeri öğrencilere, izinlerde resmi elbise giyme zorunluluğu getirilmesi, bu öğrencilerin kolay takip edilerek siyasi hareketlere katılımının engellenmesi amacına dönük uygulamalar olsa da temelde yalıtılmışlığa neden olan uygulamalardır.

Güncel Görüşler

Bayramoğlu vd. ne göre, “Türkiye’deki otoriter demokraside, asıl istenen toplumun ordu konusunda ya dilsiz olması ya da konuştuğunda övücü sözler dışında bir şey söylememesidir.”⁷⁵⁸ Orduya atfedilen ‘kutsallık’ temeline dayanan bu tek yönlü iletişim ve ilişki tarzı, sorgulanamaz yapılar içerisinde TSK için mutlak özerklikle birlikte kurumsal körlüğü getirirken, ordunun toplumla ilişkilerinde yabancılaşmanın ve mesafenin temel çatlağını oluşturmuştur. Dışarıdan gelen eleştirilere sert tepki veren ordunun kurum içi eleştirilere ve bunu sağlayacak iletişim kanallarına sahip olması hiç şüphesiz sorunu sadece toplum-ordu bağlamında daha dar bir çerçevede tutacaktır. Ancak orduda her hiyerarşik kademenin astlardan gelecek eleştiri ve yapıcı önerilere toplumdan gelen eleştiriler kadar sert tepki verdiği ve bunları pek çok zaman değersiz olarak nitelediği gerçeği ortaya konulduğunda, ordunun yabancılaşma sorununun sadece toplumla sınırlı olmadığını ve kurum içine yansıyan boyutlarının da olduğunu göstermektedir.

Cizre’ye göre, “Cumhuriyet ordusunun toplumdan yalıtılmışlığı, asker ve sivil bürokrasinin egemen rolünden kaynaklanmakta ve bu rol nedeniyle, ordu kendisini tamamen devlet ve statükoyla özdeşleştirmektedir.” Cizre, ordunun topluma mesafeli duruşunu ise, devlet yanlısı TSK ile daha az Kemalist ve daha geleneksel olan halk kitleleri arasındaki keskin karşıtlıkla açıklamaktadır.⁷⁵⁹

TSK personelinin halktan uzaklaşma/yabancılaşma sebepleri incelendiğinde; bu olgunun daha çok askeri personele verilen eğitim, kurum içi sosyalizasyon süreci ve TSK’nın kurumsal yapısı ve misyonunun getirdiği fiziksel uzaklık ve mekan farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Tanımlanan fiziksel uzaklık ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin yeterince yapılamamış olması, halkın ve diğer kurum ve kuruluşların Silahlı Kuvvetleri yeteri kadar tanımaması sonucunu doğurmaktadır.

TSK personeli aldığı eğitimin de etkisi ile kendisini halka göre daha elit bir kesim olarak görmektedir. Bunun da etkisiyle; halk, askeri personeli sevmesine ve TSK’ya güvenmesine rağmen, ilişkilerinde askeri personele mesafeli ve korkuyla yaklaşmakta ve kısmen kendisinden uzak ve yabancı hissetmektedir.

Aynı sorun muvazzaf askeri personelin sivil halkla resmi ve sivil ilişkilerinde de yaşanmakta ve çoğu personel istese dahi sivil halkla sağlıklı bir iletişim kuramamaktadır. Emeklilik döneminde de fiziksel uzaklık ve mekansal farklılıklar kısmen geçerli olduğu için, benzeri sorunlar askeri personelin emeklilik yaşamında da devam etmektedir.

Silahlı Kuvvetlerin elinde halk ile yakın ilişki kurulmasını sağlayacak, topluma yabancılaşmayı önleyecek, her an kullanılabileceği potansiyel bir güç bulunmaktadır. Bu güç, belirli bir süre için askerlik hizmetini yapmaya gelen vatandaşlardır. Bu insanları aileleri ile birlikte düşündüğümüzde ordunun Türk halkının tamamına ulaşabilme imkanına sahip olduğu görülmektedir. Ancak TSK’da geçici olarak hizmet gören bu personelin yakınları ile ilişkilerin geliştirilmesi ve TSK’yı onlara sevdirecek, halka Silahlı Kuvvetleri tanıttacak pek çok çaba olmasına rağmen, bu konuda başarılı olan planlı ve sistematik bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Aynı çerçevede, eğitim ve kültür seviyesi yüksek, gelecekte Türkiye’nin yönetim kademelerini ve aydın kesimini oluşturacak yedek subayların kurumda çok etkin kullanılmadığı, bu personelin terhis sonrası Silahlı Kuvvetler ile kurumsal olarak ilişkisini sürdürecektir tedbirlerin geliştirilmediği ve bu insanların tam olarak kazanılmadığı da değerlendirilebilir.

TSK içinde de 2003 yılı sonrasında, topluma yabancılaşma konusunun sorgulanmaya başladığını ve ilk defa Kara Kuvvetleri bünyesinde yapılan çalışmaların Genelkurmay Başkanlığı düzeyinde ele alınarak tartışıldığı ve çözüme dönük bazı uygulamaların yine bu yıllarda başlatıldığı görülmektedir. Toplumsal yabancılaşmanın azaltılması ve halkla bütünleşmenin artırılması amacıyla TSK içinde yürütülen faaliyetlerden, dışarıdan da gözlenebilen bazıları şunlardır: (1) 30 Ağustos ve diğer askeri törenlerin toplumla bütünleşme faaliyetine çevrilmesi, (2) aksayan halkla ilişkiler faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi ve bu kapsamda şehirlerde reklam panolarının kullanımı da dahil bazı tedbirlerin getirilmesi, (3) engellilere yönelik bir günlük askerlik uygulaması, (4) askerlerin lisansüstü eğitim programlarına yönlendirilmesi, (5) askeri birliklerin gezilmesi ve tanıtılmasına dönük uygulamalar.

Halkın TSK hakkındaki genel düşüncelerinin olumlu olduğu, her dönemde kamuoyu araştırmalarından görölmektedir. Son yapılan kamuoyu araştırmalarında önceki yıllara göre düşüş olmasına rağmen Türkiye’de en güvenilir kurum olarak TSK halen birinci sırada yer almaktadır. Her sene yapılan Eurobarometer anketlerine göre, 2004’te toplumun %89’u askere güven duyarken bu oran 2008’den itibaren düşüşe geçmiş ve 2010 yılında %70’e gerilemiştir.⁷⁶⁰ Nisan 2013 ayında BİLGESAM tarafından yapılan çalışmada ise TSK’ya güven değeri, diğer kurumlardan oldukça yüksek olmasına rağmen %64 olarak bulunmuştur.⁷⁶¹ Diğer pek çok çalışma bulgusunun da bu paralelde olduğu söylenebilir. Kuruma dönük bu olumlu algılar, halkın TSK’ya bağlılığını, sevgisini ve güvenini göstermektedir. Ancak güvenin son 15 yılda azalması, TSK’nın halkın beklentilerine yeteri kadar cevap veremediğini, kendini halka anlatamadığını ve kısmen de olsa toplumdan uzaklaştığını göstermektedir.

Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı beslenen güvenin yanlış değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulayan Turan’a göre:

Silahlı Kuvvetlerin güvenilir bir kurum olarak algılanması ile siyasetin de onlara emanet edilmesi arzusu iki ayrı olgudur. Silahlı Kuvvetlerin en güvenilir kurum olması birtakım Batı demokrasilerinde de gözlenen bir husustur, sadece Türkiye’ye özgü değildir. Dünyada yaygın olarak görülen bu temayül, askerin siyasi bakımdan da aktif bir rol almasını öngören bir yaklaşım olmaktan ziyade, en son başvurulabilecek, tarafsız, etkin, profesyonel bir örgüt olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁶²

Bu noktada, askerliğin TSK personeli arasında ve özellikle subaylar arasında meslekten çok bir yaşam tarzı olarak benimsendiği söylenebilir. Bu durumun son yıllarda ordudaki ve toplumdaki değişimlerle birlikte azaldığı ve askerliğin özel yaşamdan daha fazla soyutlanarak bir meslek olarak algılanmasına dönük bir dönüşümün TSK içinde de yaşandığı görölmektedir. Toplulukçu değerlerden daha çok bireysel hedeflerin öne çıkması anlamına gelen ve Batılı ordularda çok daha önce yaşanan bu dönüşüm, TSK için bir kültürel değişim anlamına da gelmektedir. Olumlu tarafları da mevcut olan bu dönüşümün iyi yönetilememesi, kurum içinde farklı kuşaklar arasında çatışma yaratma durumu başta olmak üzere, kurum personelinin adanmışlığı ve performansı üzerinde olumsuz etkiler de

yaratabilecektir. Halen devam eden bu geçiş dönemi de dahil, geçmişte TSK personelinin ve özellikle subayların, değerleri, hayat felsefeleri, dünyaya bakışları ve beklentileri ile farklı, bir noktada halka yabancı ve halktan uzak bir toplum kesimi olarak algılandığı değerlendirilmesi de yapılabilir.

2007 yılı ve sonrasında ordu ve askerlerle ilgili gündeme getirilen iddialar, bazı kazalar, karakol baskınlarında verilen kayıplar ve açılan davalar, haklılık derecesi ne olursa olsun, Türkiye’de ordu kavramının yeniden sorgulanmasına neden olmuş ve yaşananlar orduya güven noktasında pek çok olumsuz sonucu doğurmuştur. İlk defa bu düzeyde sorgulanan ordu bu gelişmeleri kendisine karşı yürütülen bir “asimetrik psikolojik hareket” olarak tanımlasa da hangi cephede yer alırsa alsın tüm toplum kesimlerinde ordunun az ya da çok güven kaybına neden olduğu söylenebilir. Bu noktada, psikolojik hareket konusunda en bilgili ve aleyhte psikolojik harekate en fazla hazırlıklı olması gereken kurum olan ordunun gelişmelere tepkisi, bu psikolojik harekattaki yenilgiyi zimnen kabul ettiği anlamına da gelmektedir. Tanel Demirel’e göre, ordunun iletişim konusundaki tecrübe eksikliği bu süreçte yıpranmasını hızlandıran faktörlerden biri olmuş ve ordu demokratik temelde normal karşılanması gereken eleştiriler ile kurumu yıpratmayı amaçlayan bilinçli saldırıları ayırt etmeyi başaramamış ve ikna edici olmayan cevaplara yönelerek süreci yönetememiştir.⁷⁶³

Bu süreçte TSK açısından temel problem, dile getirilen eleştiri ve iddialardan daha önemli olarak, tüm bu yaşananlardan sonra yoğun bir kurum içi sorgulamayı başlatmamış olmasıdır. Asıl vahim olan ve TSK’yı daha kötü durumlara sürükleyecek olan da budur. Ordunun tüm suç ve suçluları dışarıda arama çabalarının, davranış boyutundaki kurumsal nedenlerinin de çok iyi analiz edilmesi gerekir.

İnsel’e göre, 1980 sonrası ordu giderek daha fazla kendi içine kapanan, kendi kendini üreten bir toplumsal zümre, bir tür sosyal sınıf özelliği sergilemektedir.⁷⁶⁴ TSK’nın halka yabancılaşması ve ordu-toplum mesafesi konusunda benzer pek çok tespiti kolayca ulaşabiliriz. Yabancılaşmanın varlığı ve bunun kurumsal ve toplumsal bir sorun olarak tanımlanması noktasında, kurum dışından kişilerin tespitleri kadar TSK mensuplarının görüşleri de önemlidir. Bu konuya

kurumun yöneticilerinin bir problem kaynağı olarak bakmaları durumunda, yabancılaşmanın analizi ve çözümü noktasında çok daha iyimser olunabilir.

TSK ile toplum arasındaki mesafe, başka boyutları da olmakla birlikte, iki üç ana boyuta indirgenebilir. Bu boyutlar; demografik, kültürel ve kurumsal mesafe başlıkları altında incelenmektedir.

Demografik Mesafe

TSK ile toplum arasındaki demografik mesafeye, etnisite, din, mezhep ve sosyo-ekonomik statü temelinde bakmak gerekir. Sosyo-ekonomik statü temelinde bakıldığında; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve II. Mahmut Dönemi'nde modern orduya geçişin ilk aşamalarında, halktan subay yetiştirmenin zaman alacağı gerekçesi ve Osmanlı yönetici sınıfının halka güvensizliği nedeniyle, öncelikle kölelerden komutan yetiştirme yolunun tercih edildiği görülmektedir.⁷⁶⁵ Osmanlı Dönemi'nde modern orduya geçiş aşamalarında subay yetiştirme konusunda yaşanan problemleri analiz eden Berkes'e göre, bu dönemde Avrupa ülkelerinden farklı olarak, subay yetiştirecek toplumsal bir sınıfın yokluğu temel problemlerden birisidir. Osmanlı rejiminin geleneğinde başvurulacak tek kaynak halk olmasına rağmen, Yeniçerilik ve Bektaşilik nedeniyle halk arasında askerliğe karşı olumsuz bir tavır olduğu ve kullara, kölelere güvenen devlette halktan yetiştirilecek subaylara güvenin olmadığı görülmektedir.⁷⁶⁶

Bu durum, özellikle II. Abdülhamit Dönemi'nde yeni açılan ve memleket sathına yayılan idadi ve rüştiyeler sayesinde değişmiş ve bu yapılanma sayesinde, alt toplum kesimleri dahil, nüfuz edilemeyen halk tabakalarından ordunun yöneticilik kadroları için aday temini hızlanmıştır.⁷⁶⁷ Bu uygulamalar, ordu-toplum arasındaki mesafenin kısmen kapatılmasında ve toplumun askerliğe bakışında olumlu algıların yaratılmasında etkili olsa da; askeri okullardaki eğitimin ilkökul sonrası başlaması, askeri okullarda geçirilen sürenin 12 yıla kadar çıkması ve ulaşım imkanlarının kısıtlılığı nedeniyle, bu okullardan yetişen yönetici askerlerin kendi ailelerine ve topluma yabancılaşması sonucunu da doğurmuştur.

II. Abdülhamit Dönemi'nde, askeri okulların yaygınlaşmasına ve mektepli subaylığın teşvik edilmesine rağmen, bununla çelişir şekilde,

padişaha sadık ve bir kısmı imtiyazlı ailelerden gelen paralel bir askeri kumanda yapısının oluşturulmasını;⁷⁶⁸ gerekçesi ne olursa olsun, orduda askeri profesyonelliği ve ordu-toplum bütünleşmesini geciktiren ve ordunun kurumsal etkinliğini zayıflatan gelişmeler olarak görmek gerekmektedir. W. Hale, 1894 yılı itibariyle toplam subay kadrosunun %85’inin alaylı subaylardan oluştuğu ve bu subayların üçte birinin okuma-yazma bile bilmediğini aktarmaktadır.⁷⁶⁹

Feroz Ahmad, Osmanlı’nın son döneminde subayların alt-orta gelir grubundaki ailelere mensup olduğunu ve bu sınıfın üyelerinin orduyu iş bulma ve durgun toplumsal ve ekonomik ortamda yükselme aracı olarak gördüğünü söylemektedir.⁷⁷⁰ Benzer tespitlerde bulunan Kışlalı da, subaylığın alt gelir düzeyindeki bazı toplumsal kesimler açısından (işçi, küçük esnaf ve çiftçi) toplumsal hiyerarşide yükselmek için bir araç olarak görülmesi eğiliminin yakın tarih itibariyle devam ettiği tespitinde bulunmaktadır.⁷⁷¹ Bu durum, orduyu toplumdaki sosyal mobilitayı artıran ve eşitlikçi yapıyı besleyen bir kurum olarak öne çıkarmakla birlikte; günümüzde aynı eşitlikçi işlevi üstlenen alternatif kurumların ortaya çıkması ordunun bu anlamdaki rolünü kısmen azaltmıştır.

Ordunun toplum üzerindeki hegemonik durumunun bir demokrasi açığına işaret ettiğini ve silahlı kuvvetler ile toplum arasında gedik açığını vurgulayan Vergin’e göre:

Bu durum sadece demokrasi teorisi açısından sakıncalı değildir. Sosyolojik bir arızaya da işaret etmektedir. Türkiye’de ordu mensuplarının sosyolojik konumu bakımından da şaşırtıcıdır, zira silahlı kuvvetler mensupları bazı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi aristokrasiden devşirilmemekte, bizatihi halk arasından gelen ve özenle yetiştirilmiş vatan evlatlarıdır.⁷⁷²

Osmanlı Dönemi subay kadrosunun pre-modern anlamda köksüz ve sıradan ailelere mensup olduğu tespitinde bulunan Laçiner ise, Cumhuriyet Dönemi’nde de benzer özellikler gösteren subay kadrosunun 1980 sonrasında, üst-orta gelir grubundaki ailelerden temin edilmesi yönünde düzenlemeler yapıldığını ve bu amaca hizmet için ordudaki subay-astsubay çocuklarının oranının artırılmaya çalışıldığını ifade etmektedir.⁷⁷³ 1980 sonrası dönemde askeri liselere

girişte subay ve astsubay çocuklarına ilave puan verilmesi uygulaması yapılmış, ancak yanlış olduğu düşünülen bu uygulama 2005 yılı sonrasında sonlandırılmıştır.

Sosyo-ekonomik Köken

Yukarıda belirtilen ve subayların öncelikle asker ailelerden temin edilmesi yönündeki uygulamanın temel gerekçelerini de analiz etmeye çalışmak gerekir. Bu uygulama, Avrupa'da profesyonel subay kadrolarına geçilmeden önceki dönemde, subaylığın sadece elit aristokrat sınıfların tekelinde olduğu uygulamayı anımsatsa da; Türkiye'de böyle bir sınıfın var olmaması ve asker ailelerinin tercih edilmesi yönündeki uygulamanın çok sınırlı düzeyde kalması, uygulamanın gerekçesi konusundaki olumsuzlukları azaltmakta ve benzetmeyi yanlışlamaktadır. Uygulamayı, ordunun binlerce kişiyi yönetecek lider kadrosunu, daha üst sosyal tabakadaki ailelerden personel temin ederek oluşturmaya çalışması temelinde açıklamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca, Türkiye'de sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe (özellikle orta düzey ve üzeri), kişilerin orduyu bir kariyer hedefi olarak görme eğiliminin azaldığı gerçeği gözönünde bulundurulduğunda; söz konusu uygulama, ordu-toplum mesafesinin azaltılması yönündeki geçici ve suni bir adım olarak da görülebilir. Diğer taraftan, bu durum savunulmamakla birlikte, askerlerin ve özellikle subayların bir kısmının asker ailelerinden temin edilmesinin, bu kişilerin zaten belli bir oranda mesleğin içinde olmaları nedeniyle, askerliğe intibak sürelerinin ve eğitim ihtiyaçlarının azaltılması yönünde bir avantaj olarak değerlendirilmiş de olabilir. Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Brown ise, ordu mensuplarını ailesi asker ve devlet memuru olanlar arasından seçme davranışını Kemalizm'e olan bağlılığı canlı tutma gayreti olarak yorumlamaktadır.⁷⁷⁴

Bu temel bilgilerden sonra, yakın dönemde subay ve astsubayların asker ailesi kökenli olma oranını ortaya koyan iki farklı çalışmaya ait bulgular bu konuda oldukça açıklayıcı niteliktedir. 1971'de Kışlalı tarafından yapılan ilk çalışma, subayların %11,7'sinin babasının asker kökenli (subay veya astsubay) olduğunu göstermektedir.⁷⁷⁵ Aynı çalışmada Kışlalı, farklı subay kuşaklarını analiz ederek, bir önceki kuşakta asker kökenli ailelerden gelen subayların oranının %29 olduğunu ve bu oranın 1970'lerde yeni kuşaklar içinde %11,7'ye

düştüğünü söylemektedir.⁷⁷⁶ 2002 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığında yapılan kapsamlı bir alan çalışmasının bulguları ise; asker kökenli ailelerden gelenlerin oranının subaylarda %18.2, astsubaylarda %5,2 olduğunu göstermektedir.⁷⁷⁷ Bu iki çalışmanın bulguları dikkate alındığında, özellikle 1980’li yıllarda sağlanan avantajlar ve belki diğer sosyal nedenlerle, subaylar arasında asker kökenli olanların oranında 1970’li yıllardan 2000’li yıllara kadar tekrar önemli bir artış sağlandığı görülmektedir.

Tek parti iktidarı döneminde, ordunun toplumdaki ve siyasetten yalıtılması yönündeki temel politika içinde, askerlerin ekonomik olarak pek çok toplumsal kesimin altında kalan bir kitleye dönüştüğü ve mesleğin halk arasında talep edilebilir olmaktan çıktığı söylenebilir. Ülkede refah düzeyinin çok yüksek olmadığı bu yıllarda, askerlerin yaşadığı mağduriyet ve göreceli düşük sosyo-ekonomik statünün, askerlerin zoruna gitmekle birlikte, toplumla arasında bir demografik mesafe oluşturduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Tek parti iktidarının son döneminde bazı askerlerin, ordunun ihmal edilmesi ve ordu mensuplarının mağdur edilmesi temel gerekçesiyle iktidarın değişmesini desteklediği, ancak sonraki DP iktidarı yıllarında bu konudaki mağduriyetlerin azalmadığı ve hatta bu problemin 1960 müdahalesinin temel nedenleri arasında sayıldığı tespiti de yapılabilir. Sonraki yıllarda yapılan düzenlemelerle, ordu mensuplarının sosyo-ekonomik statüsünün kısmen düzeltildiği ve askerlerin ve özellikle subayların, memurlar arasında maaş ve sosyal haklar temelinde göreceli olarak daha iyi bir konuma geldiği görülmektedir.

Asker ailelerinin demografik profillerini açıklayan önemli değişkenlerden birisi baba mesleğidir. 1971 ve 2002 yıllarında yapılan iki farklı çalışmada subay ve astsubayların baba mesleğine dönük elde edilen bulgular sonraki tabloda verilmiştir:

Tablo-7: TSK'da subay ve astsubayların baba mesleği

	Astsubayların Baba Mesleği (%)		Subayların Baba Mesleği (%)	
	1971 ⁷⁷⁸	2002 ⁷⁷⁹	1971 ⁷⁸⁰	2002 ⁷⁸¹
Baba Mesleği				
Serbest Meslek	8,8	10,8	20,8	9,4
Esnaf / Zanaatkar	16,7	7,9	13,3	10,7
Asker	2,2	5,2	11,7	18,2
Memur	17,7	24,7	34,7	26,5
İşçi	16,0	24,6	5,0	22,9
Çiftçi	37,8	22,7	14,2	10,2
Mesleği Yok	0,5	4,1	-	2,1
Toplam	%100	%100	%100	%100

Yapılmış ve yayınlanmış alan çalışmalarının azlığı nedeniyle karşılaştırma temelini sadece bu iki çalışmaya dayanması bir eksiklik olarak görülebilirse de, bulguların yakın dönemde yaklaşık 50 yıllık bir geçmişe ışık tutması önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu iki çalışmaya ait bulgular, subayların %45 gibi önemli bir oranının asker ve memurlardan oluşan bürokrat kökenli ailelerden geldiğini ve bu oranın 1970'li ve 2000'li yıllar itibarıyla değişmediğini göstermektedir. Bürokrat kökenli ailelerden gelen astsubayların oranı ise subaylara göre çok daha düşük olmakla birlikte, bu oran 1970'li yıllarda %20 düzeyindeyken, 2000'li yıllarda %30'lar düzeyine yükselmiştir. Baba mesleklerini öğrenim durumu ile çapraz olarak karşılaştıran Kışlalı, bürokrat olan babaların büyük çoğunluğunun bürokrasinin alt kademelerinden olduğunu da vurgulamaktadır.⁷⁸²

Askerlerin demografik yapılarını ortaya koyan önemli değişkenlerden bir diğeri hiç şüphesiz baba öğrenim durumudur. Subay ve astsubayların baba öğrenim durumuna ait iki farklı çalışmanın bulguları sonraki tabloda karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Çalışma bulguları, astsubaylarda baba öğrenim durumunun Türkiye ortalamasına çok yakın, subaylarda ise Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Burada dikkat çeken önemli bir bulgu, astsubaylarda baba öğrenim durumu, Türkiye'de yükselen eğitilmiş nüfus oranının da etkisiyle, 1970'lerden 2000'li yıllara önemli bir yükseliş gösterse de, subayların baba profilinde böyle bir yükselişin olmamasıdır. Öğrenim ve gelir durumu gibi farklı değişkenler üzerinden subay ve astsubay ailelerinin demografik profilini analiz

eden Kışlalı, astsubaylarda dikine toplumsal hareketliliğin yakın dönemde subaylara göre çok daha fazla olduğu tespitinde bulunmaktadır.⁷⁸³

Tablo-8: TSK’da subay ve astsubayların baba öğrenim durumu

	25 Yaş Üstü Türkiye Nüfusu (%)	Astsubayların Baba Öğrenim Durumu (%)		Subayların Baba Öğrenim Durumu (%)	
	2002 ⁷⁸⁴	1971 ⁷⁸⁵	2002 ⁷⁸⁶	1971 ⁷⁸⁷	2002 ⁷⁸⁸
Öğrenim Düzeyi					
İlkokul veya altı	62,6	83,4	66,7	41,3	45,9
Ortaokul Mezunu	11,2	9,4	13,4	23,4	13,9
Lise Mezunu	16,0	3,7	15,4	16,7	24,4
Yüksek Öğ. Mez.	10,2	1,3	4,5	18,4	15,8
Toplam	%100	%100	%100	%100	%100

Çalışma bulgularından hareketle, subayların daha çok orta ve dar gelirli ailelerden geldiği tespitinde bulunan Kışlalı, üst-orta ve daha yüksek gelir grubundaki ailelerin askerliği bir meslek olarak görme eğiliminin 1970’li yıllar itibariyle zayıfladığını vurgulamaktadır. Askeri öğrenimin parasız olması, dar gelirli aileleri çocuklarını orduya katılma yönünde teşvik etse de, 1970’li yıllara kadar düşük olan subay gelir düzeyi ve mesleğin zorlukları, üst gelir grubundaki kişilerin askerliği bir kariyer hedefi olarak görmesinin önündeki temel engellerden biri olmuştur.⁷⁸⁹ Yukarıdaki tablo bulguları, bu durumun 2000’li yıllar itibariyle de çok fazla değişmediğini göstermektedir. Üst orta ve daha yüksek gelir grubunu daha fazla işaret eden serbest meslekler, subayların baba meslekleri arasında 1970’lerde %20’ler düzeyindeyken bu oranın 2000’li yıllarda %10’lar düzeyine düşmüş olması da bu tespitimizi doğrulamakla kalmamakta; üst gelir grubundaki ailelerde subaylığın bir kariyer hedefi olarak görülmesinin 2000’li yıllarda geçmişe göre çok daha azaldığını göstermektedir. Bıçaksız ve Aktaş’ın bir alan çalışmasına dayalı olarak aktardığı aşağıdaki tespitler de subayların sosyo-ekonomik statüsü konusunda yukarıda aktarılan çalışma bulgularını doğrulamaktadır:⁷⁹⁰

“Profesyonel personel genel olarak, orta ve düşük gelir grubundan, ücretli (asker-işçi-memur) ve çiftçi ailelerinden gelmektedir. Baba mesleklerine ilaveten, aile varlık ve gelir durumları dikkate alındığında, aile kökeni olarak profesyonel personelin büyük çoğunluğu ülke gelir dağılımında 3, 4 ve 5’inci %20’lik gelir

gruplarına girmektedir. Ailesi 1'inci gelir grubunda olan hemen hemen yoktur, öte yandan 2nci gelir grubunda olanların oranının toplam %10'u aşmadığı tahmin edilmektedir.”

Bıçaksız ve Aktaş, alan çalışmasına dayalı bulgular temelinde 2000'li yıllar itibarıyla subay ve astsubay profilini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Ortalama bir subay; dar gelirli, çok çocuklu aileden gelen, annesi ilkokul mezunu, babası ortaokul mezunu, kendisi fakülte mezunu, evli ve iki çocuklu, eşi yüksekokul/fakülte mezunu ve çalışan (genellikle kamuda), kayda değer net mal varlığı olmayan, hane halkı aylık net geliri yoksulluk sınırının biraz üzerinde olan kişidir. Ortalama bir astsubay; dar gelirli, çok çocuklu aileden gelen, annesi okuryazar, babası ilkokul mezunu, kendisi lise mezunu, evli ve iki çocuklu, eşi lise mezunu ve çalışmayan, kayda değer net mal varlığı olmayan, hane halkı aylık net geliri yoksulluk sınırının biraz altında olan kişidir.”

Bu bulgulardan hareketle, TSK'nın bugünkü subay profilinin çok büyük oranda alt-orta sosyo-ekonomik tabaka ve altındaki aileleri kaynak olarak işaret ettiği söylenebilir. Astsubay ve uzman erbaşların aile profilinin ise ağırlıklı olarak alt sosyo-ekonomik tabaka olduğu görülmektedir. Bu durum, üst-orta ve üst tabakadan kişilerin profesyonel kadro içinde yer almaması nedeniyle, Türkiye'de ordu-toplum mesafesinin varlığı olarak yorumlanabilir. Bu mesafeye rağmen, tüm sağlıklı erkek vatandaşların orduya alındığı zorunlu askerlik modeli sayesinde kısmen de olsa bu mesafenin kapatılması sağlanmaktadır.

Silahlı Kuvvetlerin profesyonel personel yapısının büyük oranda alt-orta sosyo-ekonomik tabaka ve altındaki insanları temsil ediyor olması (ki bu tabakalar nüfusun büyük bölümünü oluşturmaktadır), üst sosyal sınıflar temelinde bir demografik mesafeyi doğuruyor olmakla birlikte, ordunun toplumsal kabulünü ve kuruma duyulan güveni doğrudan etkilemekte ve bu durum toplumla ordu arasında siyasal/kültürel ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan güçlü bir organik bağ da oluşturmaktadır.⁷⁹¹

Ayrıca, ülkede “sosyal ve ekonomik açıdan en alt kesimlerden gelenlerin bile kişisel yetenekleri ve başarıları ile üst sınıflara tırmanabilmelerini sağlayabilen bir toplumsal yapının var olması”,⁷⁹²

yani sosyal mobilitenin yüksekliği, ordu-toplum arasındaki demografik mesafenin sosyal etkilerini azaltan bir faktör olarak karşımıza çıkmakta ve bu konuyu bir problem alanı olmaktan şimdilik çıkarmaktadır.

Ordunun orta ve üst yönetim kademelerini oluşturan subayların; gelecekte orta sınıf kadar, üst-orta ve üst sosyo-ekonomik tabakadan ailelerden ve geniş bir yelpazeden alınması hiç şüphesiz hem kurumsal etkinliğe, hem de toplumsal ilişkilere çok daha olumlu yansımalar getirecektir. Ancak, diğer pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de toplumsal sınıflar arasında büyüyen gelir adaletsizliği ve buna dayalı ekonomik nedenler, üst toplumsal sınıflar bir yana üst-orta sınıftan kişilerin de profesyonel askerliği bir kariyer hedefi olarak görmelerini engellemektedir. Subaylar arasında ailesi asker olanların oranlarına bakıldığında; babası/annesi subay olanların oranı %5’ler, astsubay olanların oranı ise %15’ler düzeyindedir. Bu oranlar, TSK’nın personel kaynağı ve subayların profili noktasında ipuçları vermektedir.

Türkiye’de 2013 yılında yapılan bir çalışmanın bulguları konuya farklı bir pencereden bakma imkanı sunmaktadır.⁷⁹³ Bu çalışma; Türk toplumunda kendisi veya aile üyeleri için subaylığı kariyer hedefi olarak görenlerin oranının %37 ve astsubaylığı kariyer hedefi olarak görenlerin oranının %13 düzeyinde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Türkiye’de insanların çok büyük bir kesiminin, bu noktada tabii ki orta sınıfın da, askerliği cazip bir kariyer hedefi olarak görmediğine işaret etmesi açısından oldukça çarpıcıdır. 1980 ve hatta 1990’lı yıllarda, askeri okullar sivil okulların ortalamasının çok üzerinde, daha zeki ve kapasiteli bir kitleyi kendisine çekerken; 2000’li yıllarda askeri okulları tercih konusunda hem nitelik hem nicelik temelinde görece bir düşüşün yaşandığı da bilinmektedir.

Dinsel ve Etnik Köken

Ordu ve toplum arasındaki demografik mesafeyi oluşturan şey elbette sadece sosyo-ekonomik statü temelindeki farklılaşma değildir. Demografik mesafeyi belirleyen ikinci bir konu olarak, farklı kimliklerin ordu içinde profesyonel yönetim kademelerinde bulunup bulunmadığının sorgulanması da gerekmektedir. Karpat’a göre, “1855’de zorunlu askerliğin getirilmesi ile sadakat ve devlet vazifesi

konularında fiili bir problem ortaya çıkmış: gayrimüslim tebaanın devlete sadakatini güvenceye alacak gerekli duygusal altyapının yokluğu yüzünden askerlik görevi Müslüman ve özellikle de Türk olanlarla sınırlandırılmıştır.”⁷⁹⁴

Türk ordusunda bugün, Müslüman olmayanların profesyonel asker olarak orduya katılımı noktasında bir yasal engel olmamakla birlikte, pratikte bunun uygulandığını ve yedek subaylar dışında Hristiyan, Musevi veya bir başka dinden subay ve astsubaya rastlandığını görmek mümkün değildir.

Uygulamadaki sınırlamanın, Müslüman olan Kürt, Arap, Boşnak, Çeçen, Çerkez gibi farklı etnik gruplara karşı geçerli olmadığını söylemek de gerekir. Aynı şey, Müslümanlarda farklı mezhepler için de geçerlidir. Türkiye’de nüfusa oranlı olarak Sünni ağırlıkta bir profesyonel ordu yapısı söz konusu olmakla birlikte, ne yasal temelde ne de pratikte orduya giriş ve orduda yükselişte Sünni olmayanlara karşı bir engelleme politikasının olmadığı görülmektedir. Mezhepsel kimlikler orduda çok öne çıkarılan özellikler olmamakla birlikte, Alevi kimliğini gizleme eğiliminin olduğu, ancak bu yönde genel bir baskı ve tehdit ortamının da olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla temel ayırım ve ayrımcılık etnisite temelinde değil sadece din temelindedir. Müslüman olmayanlara karşı Cumhuriyet Dönemi’nde artan şüpheciliğin ve güvensizliğin, sebepleri araştırılmaya ve analize muhtaç olmakla birlikte, orduya katılan gayrimüslim yedek subayların bile çoğunlukla ayrı bir takibata uğramasına neden olabilmektedir. Bu durumu; kendi kariyer hedefi nedeniyle sıfır risk ile çalışmak isteyen yöneticilerin, çok da doğru olmayan bir kişisel tercihi olarak görmek belki daha doğru olacaktır.

Ordular ve toplumlar arasındaki demografik mesafe kavramı içinde tartışılan bir diğer konu ise kadınların istihdamı ile ordularda farklı cinsel yönelimi olanlara karşı gösterilen toleranstır. Bu iki konudan farklı cinsel yönelimi olanlara bakış, Türk ordusunda diğer Batılı ordulara göre daha katıdır ve bu durum orduya girişe doğrudan engel iken, aynı zamanda ordudan ihracın temel sebepleri arasındadır. Bu konuda toplumsal değer ve kabullerin ordu uygulamasından çok da farklı olmaması bunu algı temelinde bir demografik mesafe sorunu olmaktan çıkarmaktadır. Kadınların orduda istihdamı ise Türkiye’de

daha çok 1990’larda başlayan ve sembolik düzeyde kalan bir uygulama niteliğindedir. Türkiye’de askerliğin bir erkek mesleği olduğu yönündeki genel kabul gözönünde bulundurulduğunda, kadınlar arasındaki talep de yüksek olmadığı için, kadınların orduda istihdamına yönelik en azından algı ve beklentiler temelinde bir demografik mesafenin olmadığı söylenebilir. 2012 yılında yapılan ve yukarıdaki tespitleri doğrulayan bir çalışmanın bulguları, Türkiye’de askerliğin bir erkek mesleği olarak algılandığını ve kadınlar ile eşcinsellerin askerlik yapmasının desteklenmediğini göstermektedir.⁷⁹⁵

Kültürel Mesafe

Tutum, Değerler ve Yaşam Felsefesi

Ordu-toplum arasındaki kültürel mesafeye dönük temel tartışma konusu, bu mesafenin gerekli olup olmadığı ve kabul edilebilir büyüklüğü üzerinedir. Mesafenin bir dereceye kadar kaçınılmaz olduğunu söyleyen Karaosmanoğlu’nun TSK bağlamındaki tespitleri bu konuyu aydınlatıcı mahiyette:

Değerler ve kültür farkı, sivil toplumla silahlı kuvvetler arasında daima var olacaktır. Bunu ortadan kaldıramazsınız. Bir kere bu farklılaşma, askeri yetişme tarzı ve askeri eğitim sonucu olarak ortaya çıkıyor. Aslında o gerekli de bir şeydir. Asker hiçbir zaman sivil gibi düşünemez, sivil gibi yaşayamaz çünkü bir disiplin sorunu var. Bu Amerika’da da böyledir, Fransa’da da böyledir, her yerde böyledir. O fark daima vardır ve Türkiye’ye mahsus bir şey değildir.⁷⁹⁶

Bıçaksız ve Aktaş, askerleri kültür ve değerler bağlamında şu şekilde tanımlamaktadır:⁷⁹⁷ “TSK’nın profesyonel personel kitlesini teşkil eden subay, astsubay ve uzman erbaşlar, aile kökeni bakımından genel nüfustan hiç farklı değilken; kendi kurdukları aile yapısı, yaşam biçimi, toplumsal yaşama bakışı, tutum ve değerleri bakımından çağdaş yaşam yönünde toplumun ortalamasından önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Özellikle, eş öğrenim ve çalışma durumu, çocuklarının okullaşma oranı, kendilerinin ve çocuklarının evlenme tarzı, çocuk sayısı, aile büyüklüğü, kadın-erkek eşitliği ve yaşam tarzı bakımından gelişmiş ülkelerdeki çekirdek aile yapısını daha fazla yansıtırlar.”

Yaşam tarzı bakımından subaylar ile toplum arasında ciddi bir toplumsal mesafe olduğunu vurgulayan Vergin, kültürel mesafenin farklı boyutları ile ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

Ordu mensupları Batı hayat tarzı modelini benimsemiş ya da benimsemeye adayıdır, toplum ise yerli kalmıştır. Ordu mensuplarının dine bakışı ile toplumunki de farklıdır. Laikliği tanımlama konusunda da farklılık vardır. TSK nezdinde çağdaş Türk toplumunda kadının konumu ile geniş halk kitlelerinin kadına bakış açısı farklıdır. Bu hayat tarzı ve dünya görüşü farklılıkları toplumumuzda Kürt/Türk siyasal ikilemi kadar derin ve yapısal bir fay hattını oluşturmaktadır.⁷⁹⁸

Geldikleri toplumsal katman dikkate alınsın ya da alınmasın, ordu yönetim kademesini geçmişte ve bugün toplum içinde bir elit sınıf olarak görmek mümkündür. Ancak, gelişen toplum yapısı ve yetişmiş insan potansiyeli açısından baktığımızda, Türk subayının elitlik iddiasının son 30 yıllık süreçte geçmişe göre görece zayıfladığını ve bugün itibarıyla Türk subayının entelektüel birikiminin kendisini gördüğü yerden ve topluma önderlik iddiasından çok uzak olduğunu söylememiz gerekmektedir.

Kültürel mesafe kavramını kapsamlı bularak yerine “ideolojik mesafe” ve “politik mesafe” gibi daha spesifik kavramları kullanmayı tercih eden Gürsoy bu konuda şu tespitlerde bulunmaktadır:⁷⁹⁹

Toplum ataerkil, ordu da ataerkil. Burada bir boşluk ya da fark yok. Böyle en çekirdekteki kültürel elementlerde bir benzerlik vardır ama ideoloji ve siyasa tercihi açısından bir fark olduğunu düşünüyorum. Ordunun daha ulusalcı -bu kelimeyi de çok kullanmak istemiyorum ama- belki daha Kemalist, laiklik başta olmak üzere cumhuriyetin çeşitli değerlerine veya politikalarına sahip çıkmak isteyen ama milliyetçiliğin de bunun içine dahil olduğu -milliyetçilikten kastım özellikle bağımsızlığa önem verilmesi- ve demokrasinin bazı elementlerini de bu iki unsur için feda etmeyi göze alabilecek bir kurum olduğunu düşünüyorum. Toplumda ise en azından laiklik konusunda giderek artan bir esnemenen bahsedebiliriz.

Son elli yıl içerisinde, ülkenin yönetim sürecinde TSK'nın oynadığı rolün de halktan uzaklaşma ve farklılaşmada payı olduğu değerlendirilebilir. Ordunun ülke yönetimine müdahaleleri ve sivil yönetime karşı takındığı egemen tavır, her dönemde farklı kesimlerin

tepkisini almıştır. Darbe dönemlerine ait şartların ortadan kalkması ve Ergenekon-Balyoz ve benzeri davalar ise TSK’ya ve politikalarına karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur. Vergin’e göre, “Ordu mensuplarının hakikatin kendi tekellerinde olduğu izlenimi yaratması ve sivillerin hem bilgisiz hem güvenilmez olduklarına dair sergiledikleri hal ve tavır asker-sivil mesafesini artırmaktadır.” Vergin orduya güveni olumsuz etkileyen ve ordu-toplum mesafesini açan nedenlerle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:⁸⁰⁰

Vatanseverlik bağlamında ordu mensupları ile toplum arasında değerler benzerliği büyük ölçüde korunmaktadır. Ancak siyaset üzerindeki peş peşe müdahaleler ile ordunun imajı değişmeye başlamıştır. “En büyük asker bizim asker” denilmesine rağmen ordu mensuplarına karşı toplum katında belirli bir kuşku ve soğuma olduğu gözlemlenmektedir. Bunun nedeni orduya karşı küçük bir kesim tarafından yürütülen propaganda değildir. Çoğunluğun bu propagandadan haberi dahi yoktur. Esas neden, her kademedeki ordu mensuplarının sivillerde olmayan imtiyazlarla donatılmış olması ve bu ekonomik ve sosyal açıdan ayrıcalıklı durumun toplumda yarattığı karmaşık duygulardır.

Yaşanan olumsuz algılara rağmen, TSK personelinin toplumda elit bir kesim olarak görülmeye devam ettiği söylenebilir. Nedenselliği ve şekli açıklanmaya muhtaç olmakla birlikte; yapılan alan çalışmaları, orduya güvenin, önceki bölümlerde söylendiği gibi, geçmişe göre bir düşüş yaşansa da, diğer kamu kurumlarından daha yüksek olduğunu göstermektedir.⁸⁰¹

Din Bağlamı

Ordu-toplum arasındaki kültürel mesafenin bir ayağını da dini değerler ve pratikler temelindeki ayrışma ve yabancılaşma oluşturmaktadır. Türkiye’de askerlerin dine bakışı konusunda farklı toplumsal kesimlerde farklı söylemlere rastlamak mümkündür. Geçmişte, radikal İslami gruplara baktığımızda, ordu için dinsizlikle özdeş yakıştırma ve ithamlarla karşılaşılmasına rağmen, toplumdaki muhafazakar-mütedeyyin daha geniş bir kesimde ordu mensuplarının mezhebi geniş bir kitle olarak algılandığını görmekteyiz. Türkiye’de kendisini milliyetçi olarak tanımlayan kesimde ise ordunun dine yaklaşımı konusunda bir problem algılandığını söylemek geçmişte ve bugün pek mümkün değildir.

Ordu üst yönetim kademelerindeki kişilerin, radikal İslamcılara ve hatta maneviyatçı muhafazakarların İslam anlayışına bakışı, bu kesimlerin kendilerine bakışı kadar keskin olmuştur. Pek çok subay, radikal İslamcılarla birlikte maneviyatçı muhafazakarların İslami inanç ve yaşam tarzlarının da gerçek İslam inancıyla fazla örtüşmediğini savunmuştur.

Toplum kesimlerinin ordunun İslam'a yaklaşımı noktasındaki görüşleri daha çok üst yönetim kademesinde tanık olunan subaylarla (generaller) sınırlıdır. Generallerin dine yaklaşımları ve dini yaşayış şekilleri (ibadet), devletin laiklik anlayışını temsil ile vicdanları arasında kısmen çatışma yaşandığını da göstermektedir. Uygulamalar ve bu konudaki gözlemler, generallerin ve kısmen subayların, kendilerini üstün gördükleri geleneksel toplum kesimlerinin ibadet, inanç pratikleri ve ritüellerini yerine getirme (özellikle başkası görececek şekilde) noktasında tereddüt yaşadığını göstermektedir. Bunun sadece laiklik anlayışı ile açıklanması ise çok mümkün değildir. Geçerli olan bu paradigma, generaller ve subaylarda ikbal beklentisi durumunda, istense de dini ritüel ve pratiklerin gizlenmesi veya bu pratiklerden kaçınılması sonucunu da doğurabilmektedir.

Dini pratik ve ritüellerin sınıflanması bu noktada faydalı olacaktır. Dini bayramlar, dini geceler ve bunların kutlanması konusunda orduda bir rahatsızlığın olmadığını görmekteyiz. Benzer şeyleri oruç için de söyleyebiliriz. Oruç tutmayanlar bile diğer ordu mensuplarının bu ibadetine saygılı ve toleranslıdır. İbadet ve ritüeller konusundaki bu toleransı namaz ve başörtüsü için vermek ise pek mümkün değildir. Orduda namaz ibadetine bakışın daha soğuk olduğunu (Cuma ve bayram namazları bir ölçüde kapsam dışında tutulabilir), bu ibadetin gericilik, laiklik karşıtlığı ve cumhuriyet düşmanlığı ile eşdeğer görüldüğünü de söylemek gerekmektedir. Çoğu zaman, namaz kılmanın cemaat ve tarikat üyeliği ile eşdeğer tutulduğu da görülmektedir. Bunun yanında, eşlerin başlarının kapalı olması noktasında sergilenen tavrın subaylar için namaz örneğinden çok da farklı olmadığı söylenebilir.

1990'lı yıllarda, namaz kılması veya eşinin başının örtülü olmasına istinaden, bu konudaki uyarıları dikkate almayan pek çok subay ve astsubayın, herhangi bir tarikat veya cemaat bağlantısı olsun ya da

olmasının takibata alındığı ve bunların pek çoğunun Yüksek Askeri Şura kararıyla ordudan uzaklaştırıldığı görülmektedir. Bu dönemde bazı generallerin orduyu aşırı akımlardan koruma ve kollama düşüncesinden daha fazla, din düşmanlığı noktasında algılanabilecek tavırlar sergilediğini, başları kapalı olduğu için erbaş ve er ailelerinin yemin törenlerine alınmadığını, benzer bir tavrın nadir de olsa törenlerde şehit ailelerine karşı da sergilediğini görmekteyiz.

Laçiner’e göre, asker-bürokrat egemen zümre, Atatürkçülük ideolojisini dayanak yaparak din ve geleneğe dayalı talep ve uygulamaları gericilik ve çağdaşlık düşmanlığı olarak nitelmiştir.⁸⁰² Bugün kısmen de olsa devam ettiği düşünülen bu anlayışta din ve gelenek eksenli yaşam şeklinin aynı şekilde etiketlendiği söylenebilir.

Ordu-toplum arasındaki kültürel mesafeye Türkiye için genel olarak bakıldığında, dini değer ve pratikler dışında, önemli ve kırılma yaratacak bir mesafenin çok da geçerli olmadığını söylemek gerekmektedir. Dini değerler konusunda mesafeyi oluşturan temel faktör ise, toplumun gelenekçi-muhafazakar değerlerine karşılık, askerlerin ve özellikle subayların daha modernist ve elitist bakış açısıdır. Dini pratikler temelinde de askerler çok daha esnek ve toleranslı ve hatta bu pratiklere uzak olarak tanımlanabilir olmakla birlikte, bu konudaki temel itiraz ve çatışma noktası, ibadetin öne çıkarıldığı ve bir hiyerarşi aracına çevrildiği gelenekçi görüşün reddidir.

Kültürel Mesafede Güncel Bulgular

BİLGESAM tarafından yapılan alan çalışmasında; TSK’ya ve diğer kurumlara güven, askeri müdahalelere bakış, kültür ve değerler, TSK’nın kurumsal özerkliği, askerlik modeli ve askeri imkanlara bakış konularındaki algılar ölçülmüştür. Söz konusu çalışmada ortaya çıkan, kültürel temeldeki ordu-toplum mesafesi bulguları aşağıda özetlenmiştir. Aşağıdaki tespitlerde, topluma mesafesi astsubaylardan daha yüksek olan subayların eğilimleri dikkate alınmıştır:

- Türkiye’de TSK’ya güven diğer kurumlara göre daha yüksek olmakla birlikte; askerlerin kendi kurumlarına duydukları güven, beklenen bir sonuç olarak, sivilere göre daha yüksektir.

- Askerler ile toplumun genel olarak siyasete ve siyasetçilere güveni düşük olmakla birlikte, bu kesimlere karşı güvensizlik askerler arasında topluma göre daha yüksektir.
- Ordunun gerekli durumlarda yönetime müdahale etmesi gerektiği düşüncesi Türkiye’de %30’lar düzeyinde destek bulurken ve bu konudaki görüşler askerler ile siviller arasında farklılaşmazken; geçmişte yaşanan müdahaleler, askerler tarafından sivillere göre daha fazla savunulmaktadır.
- TSK komuta kademesindeki askerlerin halka ve halkın inançlarına uzak olması, askerlerin kendilerini halkın üzerinde görmesi ve TSK’nın kendisini diğer kamu kurumlarının üzerinde görmesi, önermelerine sivillerin katılımı askerlere göre çok daha düşüktür.
- Sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir zemine oturtulması ve ordunun kurumsal özerkliği konusunda toplum ile askerler arasında çok büyük algısal farkın olmadığı görülmektedir. Bu konudaki bulgulara göre; Genelkurmay Başkanlığının MSB’ye bağlanması, general terfi ve atamalarına sivil iradenin müdahil olmaması ve ordunun siyasetten uzak durması konusundaki önermelere verilen destek toplum ile askerler arasında farklılaşmamaktadır.
- Türkiye’nin gündemindeki mevcut zorunlu askerlik uygulamasına desteğin ve bu uygulamanın olumlu sosyal etkilerine inancın askerler arasında topluma göre daha yüksek olduğu görülmektedir.
- Orduvleri, askeri konutlar ile sosyal tesislerin kullanım şekillerinin, TSK’ya yönelik algıları olumsuz etkilediği önermesi, sivillerde askerlere oranla daha fazla destek bulmaktadır.

Kurumsal Mesafe

Türkiye’de ordunun diğer kurum ve kuruluşlara mesafesi farklılaşmakla birlikte, bunların tümüne mesafeli ve uzak olduğu ve yine tümüne az ya da çok şüphe ve güvensizlik beslediği görülmektedir. Aynı tespitler TSK ve toplum arasındaki ilişki için de geçerlidir. TSK’da daha çok subaylar için geçerli olan bu bakış açısı, toplum ve kurumlar için geçerli olan doğruların sadece ordu tarafından belirlenebileceği gibi bir kabulü de beraberinde getirmektedir. Bayramoğlu bu durumu, “Türkiye’de ordu, geleneksel devlet yönetimi tarzına uygun olarak toplum için iyi olanın kendisi tarafından tespit ve tayin edileceğine katı biçimde inanarak var olageldi.”⁸⁰³ sözleri ile ifade etmektedir.

Modern subay kimliğinin oluşmaya başladığı Tanzimat Dönemi ile birlikte, subay adaylarının geldiği toplumsal kesim ve sahip olduğu geleneksel değerler uzun bir eğitim ile terk edilmiş, yerine modern bürokrasinin değer yargıları aşılanmıştır.⁸⁰⁴ Bu nedenle, geçmişte olduğu gibi bugün de, askeri okul yaşamı ve meslek yaşamındaki sosyalizasyon süreci subayların sadece modern bürokratik değerleri kazandıkları süreçler olmakla kalmaz, aynı zamanda modern yaşamın geleneksel yaşamın yerine konulması ve bir anlamda toplumsal değerlerden ve geleneklerden kopuş anlamına da gelir. Değerler anlamında ordu-toplum mesafesi olarak değerlendirilebilecek bu kopuş, öğrenim düzeyi olarak toplum ortalamasının üzerinde olan ve orduya yüklenen misyon nedeniyle farklı olması gerektiğine inanan subaylar için bir noktaya kadar normal de kabul edilebilir.

Türkiye’de askerlerin sivillere bakışına, sivil yaşamdaki ilişkiler açısından örnek getirilecek olursa; zorunlu askerliğini tamamlayarak sivil yaşamına devam eden insanların, ordu mensupları (subay ve astsubay) tarafından, üzerinden yıllar geçse de askerlik yaptığı statünün üzerinde veya dışında görülmediğine şahit olmaktadır. Şahis başbakan da olsa, profesyonel askerler o kişiyi askerlik yaptığı statüde ve bilgisini de o statü ile eşdeğer askerlik bilgisi ile sınırlı görmeye devam etmektedir. Değişmeyen ve esnemeyen statükocu hiyerarşik bakış açısının, bir kırılma yaşansa da bugün de geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu durum, sivillerin bilgi ve yetkinlik düzeylerinin sadece güvenlik eksenli olarak ölçülmesi ve kabulü gibi çarpık bir paradigmayı da önümüze koymaktadır. Terhis edilen bir asteğmen yıllar sonra bir komutanını ziyaret etse, sosyal statüsü ve mevkisi ne olursa olsun, askerlerin ona karşı kullanacağı hitap kelimelerini seçerken zorlandığı ve kişinin değişen statü ve role rağmen, eski hitap şekliyle “komutanım” demesinin beklendiği de söylenebilir.

Askerlerin toplumda ve diğer kamu kurumları karşısında kendilerini gördükleri elitist yer konusunda pek çok örnek vermek mümkündür. Emekli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu’nun yapılan bir mülakatta aktardığı cümleler, subayların elitist tavrı ve diğer meslek/kurumlara bakışı noktasında önemli ipuçları vermektedir: “Komutanlık, devlet yönetimi fonksiyonlarının çoğunu bünyesinde toplar. Albaylar, general ve amiraller tam bir yönetici dokusuna sahiptir. Devletin tüm fonksiyonlarıyla ilgili görev yaparlar (yargı, eğitim, sağlık, ulaştırma,

inşaat vb.) ama Türkiye’de bir tek general, albay kökenli vali var mı? Emniyetten var. Bir tek general büyükelçi var mı? Bir orgeneral büyükelçi tayin ettiğiniz zaman gittiği yerde büyük itibar görüyor.⁸⁰⁵

Türkiye siyasetinde ordunun geçmişte sahip olduğu nüfuzu ve müdahaleciliği besleyen faktörleri ve bu konudaki görüşleri tartışan Karpat’a göre, bu faktörlerden birisi de subayların zihinlerindeki kendileriyle ilgili imaj ve ordunun toplumdaki rolü ve konumuyla ilgili algılardır. Subayların kendileri ve ordu ile ilgili sahip oldukları ve ailevi, toplumsal, kurumsal normlara, kalıp yargılara göre şekillenen bu imajın, siyasi eylemlerin meşrulaştırılmasında normatif bir işlevi olduğu görülmektedir.⁸⁰⁶

Bu noktada ordu-toplum arasındaki kurumsal mesafenin temel nedenlerini kültürel mesafeye bağlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Askerlerin, özellikle yasama ve yürütmede görevli olanları daha fazla kişisel çıkar odaklı olarak düşündüklerini vurgulayan Gürsoy, diğer taraftan askerlerin “biz toplum için ve güvenliğimiz için çalışıyoruz, canımızı ortaya koyuyoruz” söylemiyle kendilerini daha erdemli ve daha üstün görüyor olabileceğini söylemektedir.⁸⁰⁷

Türkiye’de ordunun ve askerlerin siyasi ve ideolojik temelde duruşu, diğer pek çok ülkede olduğu gibi toplumdan kısmen farklılaşmaktadır. Türk ordusu Atatürkçü/Kemalist kimliğinin ötesinde yıllarca laikliği ve modernleşmeyi savunmuş ve bunun öncülüğünü yapmıştır. Siyasi kimlik olarak ise Atatürk’ün ve sonraki dönemde İnönü’nün de etkisiyle, zaman içinde değişkenlik göstermekle birlikte, CHP’nin değerler ve ideoloji çizgisine daha yakın bir duruş sergilemiştir. Bu çizginin 1980 sonrası Soğuk Savaş Dönemi’nin ve ABD’nin de etkisiyle laik ve Atatürkçü eksenden uzaklaşmadan daha milliyetçi-muhafazakar bir yörüngeye kaydığı söylenebilir. Darbeler ve müdahaleler sonrası çok sayıda subayın ordudan uzaklaştırılması da ordu içinde çok su yüzüne çıkmamakla birlikte ideolojik çatışmaların göstergeleri olarak okunabilir. Zaman içinde kırılmalar görülen bu ideolojik çizgiye rağmen, ordunun genel olarak kendisini siyasetçilerin ve kurum olarak siyasi partilerin üzerinde görmesi, belirli ideolojileri ve değerleri savunsa da askerlerin siyasi partiler ile özdeşleşmelerini ve onları destekleyerek tamamen politize olmalarını önlemiştir.

Ordunun Osmanlı’dan ve Cumhuriyet tarihinden getirdiği miras, onun yönetim üzerindeki nüfuzu, elitist yapısı ve bu yöndeki tavırlarıdır. Siyaset üstü ve kimi zaman da siyaset karşıtı bir tavra zemin teşkil eden bu miras; yönetimde veya yönetime aday, ancak orduya meydan okuyan yeni bir elit sınıfın da tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu tehdidin rejime ve cumhuriyete dönük bir tehlike olarak ifade edilmesi temel bir yanılsama veya çarpıtma olarak değerlendirilebilirse de bunu ordunun kendisini devletle özdeşleştirmesiyle birlikte yorumlamak gerekir. Sivil elit grupların ortaya çıkışını ve bu grupların ordu mensuplarının da dahil olduğu devletçi, bürokratik elitlerle çarpışmalarını yorumlayan Karpat’a göre ise bu durum müdahalelerin tetikleyici bir faktörü olmakla kalmaz, aynı zamanda yeni bir siyasi yapının mihenk taşı konumundadır.⁸⁰⁸

Son yıllarda TSK’nın ve TSK personelinin konu olduğu olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerle ilgili olarak ortaya konulan belgeler ve iddialar kadar bu konuda yapılan olumsuz propagandalar da kurumu önemli derecede yıpratmış ve pek çok kişinin gözünde önemli bir güven kaybına neden olmuştur. Bu noktada, orduyu ve sahip olduğu kurumsal kültürü Türkiye’nin temel problemi gibi göstermeye çalışan propagandalar ne kadar nesnellikten uzak ise, orduyu her şeyi ile savunan, korumacı yaklaşımlar da aynı derecede nesnellikten uzaktır.

TSK’ya karşı beslenen güven duygularına rağmen, toplumda diğer kamu kurumlarına karşı dile getirilmeyen pek çok olumsuzluk TSK ve personeli için uzun yıllar dile getirilmiştir. Savunma harcamalarına aktarılan kaynakların oranı, askeri personelin sahip olduğu imkanlar, dışa kapalılığı nedeniyle askeri konut ve sosyal tesisler ile ilgili iddialar ve askeri personelin dine bakışı, temel eleştiri noktalarından bazılarıdır. Kurumun sosyal tesisleri de dahil olmak üzere, dışa kapalı yapısının ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin zayıflığının, eleştirilerin ortaya çıkışının ve yükselmesinin ana nedenleri arasında görülmesi yanlış olmayacaktır. Orduya dönük eleştiriler, belirli kesimlerce dile getirilmiş olsa da toplumda belirli düzeyde menfi tepkiler oluşturmuş; ancak bu görüş ve eleştiriler ordu içinde uzun yıllar kurumsal bir sorgulamayı doğurmamıştır.

Orduya dönük toplumsal eleştirilere rağmen, “Türk toplumunun önemli bir kesimi için TSK, kayırmanın en aza indirildiği, partizanlıktan uzak ve kurumsallaşma açısından en ileri noktada olan kurum imajını da verebilmiştir.”⁸⁰⁹

TSK’nın kendisini toplum ve diğer kamu kurumları karşısında gördüğü üstün mevki, pek çok faaliyet ve uygulama hakkında toplumu aydınlatma konusunda isteksiz davranmasına ve bilgilendirmeyi bir hesap verme olarak algılamasına neden olmuştur. TSK bu algısının yanlışlığını 2000’li yıllarda fark etmiş olmakla birlikte, devam eden elitist tavrı ve ortaya çıkan pek çok kurumsal olumsuzlukta takınılan savunmacı yaklaşım, halkla ilişkiler faaliyetlerinin istenen düzeye çıkmasını engellemiştir.

Ordunun özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, sivil-asker işbirliği ve halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında yürüttüğü ve “Toplumsal Gelişime Destek Faaliyetleri” adını verdiği pek çok aktiviteyi görmek mümkündür. Özellikle sağlık ve eğitim alanlarında yoğunlaşan bu faaliyetleri toplumla bütünleşme anlamında faydalı faaliyetler olarak görmek ve hatta post-modern ordu yapılanmalarının misyonları içinde yer alan insani yardım faaliyetleri olarak tanımlamak da mümkündür. Ancak bu faaliyetleri, halkına hizmet götüremeyen devletin bir parçası olarak değil, ordunun fedakar ve bağımsız bir özne olarak sunulduğu faaliyetler olarak yorumlayan ve eleştiri getirenler de bulunmaktadır.⁸¹⁰

TSK’nın halkla ilişkiler faaliyetlerinin zayıflığını; kurumun elitist tavrı yanında, ordunun dışa kapalılığı, gizlilik kriterleri konusundaki katılık, geleneksel statükocu tavır ve merkezîyetçi yapının çok daha az kişinin dış dünya ile iletişime geçmeye yetkili kılınması gibi nedenlere bağlamak yanlış olmayacaktır. TSK’nın dışa kapalılığı, gerektiğinde kurulan iletişimin ise tek yönlü olarak işletilmesi, gerçekte muhatap kişi veya kurumlara göre çok fazla değişiklik göstermemiştir. TSK’nın sivil toplum kuruluşlarına ve AB’ye yönelik iletişim stratejilerine eleştiri getiren Lagendijk, ordunun iletişime kapalı tavrı ile “kendisini değişime sürekli direnen monolitik bir yapıya hapsettiği” tespitinde bulunmaktadır.⁸¹¹

Siviller ile askerler arasında var olan bir diğer kurumsal mesafe ise askerlerin daha statükocu davranarak, orduya dönük kurumsal

sorgulamalara ve reformlara sivillerden çok daha olumsuz bakmalarıdır.⁸¹² Bu sorgulamanın ve reformların askerler dışında birileri tarafından yapılması ise iki kesim arasındaki temel ayrılık noktası durumundadır.

Kurumsal Mesafe – Zümreleşme İlişkisi

Burada zümreleşme ile kasıt, herhangi bir topluluğun kendi başına bir “iktisadi çıkar grubu” haline gelmesidir. Bu başlıkta, ordunun böyle bir zümreleşme eğiliminin olup olmadığına ilişkin görüş ve olgular dile getirilmektedir.

Askerlerin pek çok toplumda, yaşam tarzı olarak diğer kesimlerden az ya da çok farklılaşması beklenir. Farklılaşan profesyonel askerlerin oluşturduğu sosyal grubu veya bu grubun toplumdan farklılaşma derecesini ortaya koyan pek çok tanımlama ve benzetme yapılabilir. Ordulardaki profesyonel askerlerin tamamı veya bir grubu için kast veya oligarşi benzetmesi de yapılmaktadır.

Toplum içindeki alt gruplar kadar, idare içindeki alt gruplar ve örgütlenmeler de ortak çıkarların gözetildiği birer çıkar grubu olarak tanımlanabilir. Temelde örgütlü toplumun ve sosyal dayanışmanın bir gereği olarak olumlu anlamda yorumlanması daha doğru olmakla birlikte bu durum, gruplar arasındaki dengeyi ve toplumsal adaleti zedeleyen sonuçlar da doğurabilir. Silahlı kuvvetleri muhafazakar eğilimlere sahip aktif bir çıkar grubu olarak tanımlayan Abrahamsson’a göre⁸¹³ ordu, ülke güvenliği kadar kendi yetki alanını, özerkliğini korumak ve genişletmek ister ve bu yüzden de orduların bu niteliğinin kabulü ve bu yönde demokratik denetim mekanizmalarının tesisi gerekmektedir. Cook’a göre ise, orduların iktidar mücadelesinin temelinde karmaşık ve ince ayrıntılarla dolu kurumsal veya kişisel çıkarların varlığı da yer almaktadır.⁸¹⁴

Bu konuda, Türk ordusunun üst kademelerinde yer alan kişiler hakkında, mevcut kapitalist düzene entegre olmaları, orta sınıf çıkarlarının ve dolayısıyla da kapitalist piyasa ekonomisinin koruyuculuğunu üstlenir görünmeleri ile ilgili eleştiriler de bulunmaktadır.⁸¹⁵ Tanel Demirel’e göre, TSK hiçbir zaman kapitalist ekonomik paradigmanın dışında bir rejim tasavvuruna sahip olmamasına rağmen, bu ekonomik düzen içinde yer alan çeşitli sınıf

ve grupların çıkarları ile özdeşleşmiş görünmemesi konusunda da gayret göstermiştir.⁸¹⁶ Özellikle 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemde, usulsüzlüğü tespit edilen bazı büyük iktisadi kuruluşların yönetim kurullarında emekli generallerin bulunması nedeniyle Genelkurmay Başkanlığının duyduğu rahatsızlık, bu duyarlılığa örnek olarak gösterilebilir.

Türk ordusunu Mısır ve Cezayir orduları ile karşılaştıran Cook da Türk subaylarının karıştıkları yolsuzlukların veya devlet kuruluşlarından rant elde etmeye çalıştıkları durum sayısının diğer iki ülkeye göre çok daha az olduğunu söylemekle birlikte; TSK'nın silah sağlama özerkliğine sahip olmasının Türk ekonomisinin belirli sektör ve şirketlerindeki çıkarlarını da güçlendirdiğini vurgulamaktadır.⁸¹⁷

Toplumun orta ve alt tabakasından gelen ordu yönetim kademesi için, yönetim ve kuralların üzerinde tesis edilen iktidarın getirdiği küçük maddi çıkarlar yanında, güce sahip olmanın getirdiği manevi haz çok daha yüksektir. Ancak bu iktidar hazının, küçük bir askeri oligarşi grubu için sadece muvazaflik süresi ile sınırlı olduğunu da söylemek gerekir. Ne yapılan darbeler, ne de bu dönemlerde yaratılan ve korunan statüko, Türkiye'de darbe sonrası dönemler dahil, subay (generaller dahil) ve astsubaylara maddi imkanlar anlamında, toplumun adalet duygusunu inciten bir artı getiri sağlamamıştır. Darbeyi bizzat yapanların da, belki her zaman geçerli olan meşruiyet kaygısıyla, böyle bir talepleri olmamıştır. Özellikle 1970 yılı sonrasında, askerlerin özlük hakları temelinde yapılan iyileştirmeler ise, 1960 yılı öncesinde (tek parti dönemi dahil) ihmal edilen kurumun ve mensuplarının sosyo-ekonomik durumunun iyileştirilmesi çabası olarak görülebilir.

Hale Akay TSK'nın rol ve kimliği konusunda, "Türkiye'de ordu, devletin kurucusu ve kendini konumlandığı yer açısından vasisi, bir iç siyaset organı, bir dış siyaset aktörü, bir askeri örgüt, bir silah üreticisi ve kullanıcısı, bir ticari işletme gibi çok çeşitli veçhelerle karşımıza çıkmaktadır. Üstelik bunları birbirinden soyutlayarak ele almak iç içe geçen özellikleri dolayısıyla oldukça zordur." tespitinde bulunmaktadır.⁸¹⁸

İnsel ise, TSK'nın elinde tuttuğu özerk ve üstün konumu pretoryen cumhuriyet yapısının en önemli özelliği olarak görmekte ve bu yapıda

güç ve ondan türeyen ayrıcalık ve üstünlük haklarını (toplumsal bir zımni kabule dayanan kısmen yasal ve kısmen fiili haklar) şahsi değil zümresel olarak tanımlamaktadır.⁸¹⁹ Haklılık payı da olan bu tespit ve iddialar; askerin rolü, demokratik yeri ve ayrıcalıkları bağlamında son yıllarda tartışılmaktadır, tartışılması da gerekir. Bu tartışmalar sonucunda, askerlerin kendi çıkarlarını öne aldığı bir oligarşik yapıya kayışına neden olan siyasi özerklik sınırlarının yeniden belirlenmesi de beklenen bir durum olacaktır.

Gerçekte, ordular da dahil olmak üzere tüm kamu örgütlenmeleri, kendi örgüt çalışanlarının haklarını koruyarak ve onlara bazı ayrıcalıklar tanıyarak kendi kurumsal kimliğini ve kurum kültürünü oluşturmaya çalışır. Bu çabalar; sağlıklı, verimli ve üyeleri kurum hedeflerine adanmış bir örgüt için gerekli kabul edilir. Türk ordusunun etkin bir görevin gereği olarak kurumsal veya kurum üyelerine yansıyan ayrıcalıkları yasal çerçevede kazanmış olması yanlış bir şey olmasa gerekir. Bu noktada önemli olan, TSK’nın devletin çıkarlarını olumsuz etkileyen veya sosyal dengeleri bozan ve üyelerine yansıyan maddi ayrıcalıklara sahip olup olmadığı ve eğer varsa bu ayrıcalıkların yasal bile olsa fiziksel gücün etkisi veya müdahalesiyle etik olmayan yöntemlerle elde edilip edilmediğidir. Bu tarz bir sorgulama da onurlu her askerin sonuçları ile birlikte kabul edebileceği bir şeydir. Geçmişte ve bugün Ordu Yardımlaşma Kurumuna (OYAK) yönelik eleştiri ve tüm sorgulamalar da bu temel etik çerçevede, gerçek bilgiler ışığında ve tarafsız olarak yapılmalıdır.

Burada, orduyu ve mensuplarını, mevcut statükonun devamı noktasında rol alan ve maddi değil manevi saiklerle açıkladığı bu rolü ciddi bir şekilde oynayan aktör olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Cook, Türkiye gibi ülkelerde sistemin demokratik görüntüsü altında mevcut otoriter kurumların ordunun pozisyonunu koruyarak statükoya yönelik tehditleri etkisiz hale getirdiğini vurgulamaktadır.⁸²⁰ Türkiye’de mevcut statükoyu anayasa ve yasalarla belirleyen ordu olmasına ve darbe süreçlerinde tüm parti ve liderler bir şekilde zarar görmüş olmasına rağmen, geçmişte parti ve liderlerin mevcut statükonun devamı yönündeki politikalarının anlaşılması da zordur. Ordu dışındaki devlet kurumlarında, partilerde ve sermaye araçlarını ellerinde bulunduran kişi ve ailelerde endişe edilen şey aslında statükonun değişmesi değil, kendi aleyhlerine değişmesidir. Bu

noktada, ordunun iktidar mücadelesinde söz konusu olan ancak görünür olmayan çıkarlar, ordunun yönetim kademesinden çok daha fazla Türk burjuvası için söz konusudur.

İkinci Bölüm:

Kurum İçi Mesafe Realitesi

Tekyapı Algısı / Yanılsaması

Burada TSK kavramıyla tek bir asker tipi ve düşünce yapısı tanımlamanın zorluğunun vurgulanması gerekir. Sahil Güvenlik teşkilatı hariç tutulduğunda biri diğerinden oldukça farklılaşan, birbirine yabancı üç hatta dört kuvvet yapısını görmek mümkündür. Bu kuvvetlere mensup insanların dünya görüşleri ve topluma yabancılaşma düzeyleri de birbirinden farklı ve kendi alt-kültürüne özgüdür.

Sarıgil ve Gürsoy ordunun kendi içinde farklılaşması temelinde, alan çalışmasına dayalı bulgularla şu tespiti yapmaktadır: “Askere tek tip, homojen bir yapı olarak bakmak doğru bir yaklaşım değildir. Askerin aslında sandığımızdan daha heterojen bir yapı taşıdığını görüyoruz. Askerin kendi içinde farklı kuşaklar arasında ve hiyerarşik olarak farklı rütbeler arasında birçok konuda derin ayrılıklar mevcuttur.”⁸²¹

Aynı kuvvet komutanlığı ve kurum kültürü içinde aynı statüdeki kişilerin siyasi ve kültürel temeldeki homojenitesi diğer kurumlara göre çok daha yüksek olmakla birlikte, bu düzeyin hiçbir zaman kurumun amaçladığı noktaya çıkmadığı ve iletişim çağının tabiatı gereği bunun çok da mümkün olmadığı söylenebilir. Siyasi ve kültürel temeldeki farklılaşmaların, hiyerarşik yapıdaki kurum içinde her ortamda savunulduğunu veya sergilendiğini söylemek de çok mümkün değildir. Tanel Demirel’e göre, TSK bu homojeniteyi yükseltmek için subayların sivillerle ilişkisini en aza indirmeye çalışmakta ve siyasi akımlara sempati ile bakanları yükselme sürecinde tasfiye etmektedir.⁸²²

Yatay Ayrışma: Kuvvet Alt-kültürleri

Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri personelinin, askeri liseler ve harp okullarından itibaren aldıkları farklı eğitim ve kültür; tüm yaşamlarına damgasını vurmakta, personelin askeri terminolojiyi kullanması, ast-üst ilişkileri, sosyal yaşam anlayışları, olaylara bakış açıları ve değerlendirme kriterleri gibi pek çok hususta da kuvvetler arasında farklılaşma yaratmaktadır. Diğer kamu kurumları için geçerli olabilecek benzer farklılaşma örnekleri de mevcut olmakla birlikte; aşamadığı takdirde bu farklılaşmanın TSK için bir problem boyutuna ulaşabileceği de söylenebilir.

Yatay ayrışmada dikkate alınması gereken bir diğer boyut ise kuvvetler içinde farklı sınıf ve kategorilerin bir diğerine yabancılaşmasıdır. Bu konuya örnek olarak verilebilecek en önemli ayrışma ise kurmay statüsü ile diğer subaylar arasındaki farklılaşmadır. Bu ayrışma temelde yatay bir ayrışma olmakla birlikte, kurmay subayların generalliğe terfisi ve üst komuta katını oluşturması ile daha çok dikey ayrışma olarak görülmektedir.

Kurum içindeki yatay ayrışmanın iki temel sonucu ortaya çıkmaktadır: Bunlardan birincisi kurumun muharebe etkinliğini de olumsuz etkileyen kuvvetler arası yabancılaşma iken, bir diğeri kuvvetlerin görev özellikleri ve kurum içi eğitim ve sosyalizasyon süreçlerinin farklılaşmasının da etkisiyle değişen topluma yabancılaşma düzeyleridir.

Müşterek karargahlar kuvvetler arası yabancılaşma ve mesafe sorununun kısmen aşılabildiği ortamlar iken; görev ortamlarının, kıışlaların, konutların ve kimi zaman sosyal tesislerin gereksiz ayrılığı ve bölünmüşlüğü bu farklılaşmayı ve bir anlamda yabancılaşmayı artırmaktadır. Bu yabancılaşma, kimi zaman bir denizci subayın, hiç birlikte çalışma fırsatı bulamayan bir karacı subay tarafından yabancı bir ordu mensubu kadar farklı ve mesafeli algılanmasına da sebep olabilmektedir. Bu konu, günümüzde zorunlu hale gelen müşterek hareket kavramı içerisinde, kurum etkinliğini baltalayan ana problemlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklılaşan kuvvet alt kültürlerinin topluma yabancılaşma düzeyleri incelendiğinde ise; bu konuda bir alan çalışması olmamakla birlikte,

gözlemlerden yola çıkarak, personel yapısı itibariyle topluma mesafesi en yüksek kuvvetin Deniz Kuvvetleri olduğu ve müteakiben Hava Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri ve J.Gn.K.İğının geldiği söylenebilir. Burada, yapısı daha yeni olan Sahil Güvenlik Komutanlığını ise Deniz Kuvvetlerine yakın bir noktaya koymak gerekmektedir. Kuvvetler arası bu derecelenmeyi belirleyen temel faktör ise personelin görev niteliği nedeniyle topluma fiziksel uzaklığıdır.

Dikey Ayrışma: Statü Alt-kültürleri

TSK içinde farklılaşma yaratan yatay ayrışma/bölümlenme yanında her kuvvet içinde var olan ve hiyerarşik yapıya dayanan, çok kademeli bir dikey bölümlenmeden de bahsetmek gerekmektedir. Bu kademelenmede temel ayırım; sivil memur, uzman er/erbaş, astsubay ve subay şeklindedir. Ordunun temel profesyonel kadrosunun tamamına yakını oluşturulan son üç statü, askeri eğitim/öğretim süreçleri yanında, kariyer beklentileri ve sınırları açısından da farklılaşmaktadır. Kurumlar bu farklılaşmayı, sosyal tesisler ve konut alanlarını da ayırmak suretiyle daha da derinleştirmektedir. Bu sebeple bu üç statünün ve ailelerinin dünya görüşleri yanında topluma ve kendi kurumlarına bakışları da farklıdır.

Dikey ayrışmada da iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır: Bunlardan birincisi farklı statüler arasında ortaya çıkan yabancılaşma ve bunun yarattığı açık veya örtülü çatışma iken, bir diğeri bu statülerin topluma yabancılaşma düzeyinin önemli değişiklikler göstermesidir.

Kurum içinde general, subay, astsubay, uzman erbaş, sivil memur, erbaş/erlerin dikey ayrışma temelinde bir diğerinden önemli derecede yabancılaştığı ve farklı alt kültürler oluşturduğu değerlendirilebilir. Yüksek güç mesafesinin de etkili olduğu bu yabancılaşmada, bu statüler arasında temin öncesi ve sonrası süreçte ortaya çıkan demografik ve kültürel mesafenin ana belirleyici faktör olduğu görülmektedir. Bu ayrışma ve ortaya çıkan mesafede, bu statülere verilen eğitim/öğretimin süresi ve niteliği kadar, sahip olunan haklar ve ayrıcalıklar da etkili olmaktadır. Söz konusu yabancılaşma ve mesafe, hiyerarşide üstte bulunanlar tarafından arzulan bir durum iken ve bir problem kaynağı olarak

tanımlanmazken, hiyerarşide altta bulunan statüler için en önemli kurumsal problemlerden birisi olarak görülmektedir.

Aynı kuvvet içerisinde farklı statülerdeki personelin toplumdan kopukluk ve yabancılaşma düzeylerindeki farklılaşmaya bakıldığında ise; uzman erbaşlarda gözlenmeyen, astsubaylarda çok önemsiz düzeyde olan toplumdan yabancılaşma, subaylarda önemli ve yoğun gözlenen bir bulgu haline gelmektedir. Subayları da yabancılaşma düzeyleri olarak kendi içerisinde; orgeneral-korgeneraller, tümgeneral-tuğgeneraller ve diğer subaylar olarak üç sınıfa ayırmak gerekmektedir. Bu gruplardaki yabancılaşma düzeyinin, basitçe ve ana gruplar arasında katlanarak, rütbe hiyerarşisi temelinde arttığı söylenebilir. Korgeneral ve üzerinde en yüksek düzeye çıkan toplumsal yabancılaşmada, bu rütbedeki askerlerin toplumla azalan ilişkileri ve artan uzaklıkları yanında, kişilerin kendilerini devlet-elitleri sınıfına girmiş kabul etmeleri de etkilidir. Bu elitist yaklaşımın da etkisiyle, toplumun tüm avam tabakalarını ve değerlerini yadsımanın yeni sosyal statünün bir gereği olarak görülmesi de önemli bir etkidir. Niceliksel bir ölçümden çok kişisel gözlemlere dayanan bu tespitlerin, kurumdaki genel eğilimleri yansıttığını ve aynı statüdeki tüm bireyleri kapsamayacağını ayrıca belirtmek gerekir.

Yapılan bir çalışma TSK’da yukarıdaki tanımlara ve tespitlere ilave olarak, farklı yaş grupları arasında da farklılaşmanın yaşandığını göstermektedir. Bu çalışma bulgularına göre, değişim ve dönüşümlere daha sıcak bakan genç kuşak askerler, çok daha pragmatik ve kariyer odaklı davranmakta ve askerlerin sivillerin emrinde olmasına daha sıcak bakmaktadır.⁸²³

Bu görüş ve bulgulardan hareketle, kurumda yabancılaşma dahil pek çok problemin teşhisi noktasında, alt kültürlerin, bu alt kültürlerdeki davranış eğilimlerinin ve bu kültürlerin iç grup dinamiklerinin incelenmesi ve tanımlanması gerekli görülmektedir. Kurumda alt kültürlerin sanılandan veya görülenden daha derin çizgilerle ayrıldığı da bir gerçektir. Sistemde kurullarla yerleşik olan en önemli kültürel ayırıcı, bireyin profesyonel asker olarak kuruma girdiği noktada kurumda ulaşacağı en son mertebenin neredeyse yüzde yüz kesinlikle belirlenmiş olması ve kulvarların bir diğerinden yalıtılmış olmasıdır.

Üçüncü Bölüm:

Mesafenin Ordudan Kaynaklanan Nedenleri

Subayların çok büyük bir kısmı toplumun orta ve alt tabakasındaki ailelerden gelmesine rağmen, özellikle subayların topluma mesafeli ve bir noktada yabancı olmalarını anlamak oldukça zordur. Burada askeri okullardaki eğitim/öğretimin niteliğini özellikle vurgulamak ve artan askeri eğitim/öğretim süresiyle birlikte yükselen yabancılaşmayı da tespit etmek gerekmektedir. Laçiner⁸²⁴ bu sosyolojik olguyu, siyaseten toplumun üzerinde konumlanmış ordu ve bunun yönetim kademelerinin aristokrat bir sınıf olmamalarına rağmen aristokrasi gibi toplumla arasına mesafe koyması olarak nitelemektedir.

Bıçaksız ve Aktaş'a göre, aile kökenleri itibariyle Türkiye'deki genel nüfustan hiç farklı olmayan profesyonel personel, askeri okullarda ve askerlik hizmetinde yaşanan eğitim ve sosyalleşme sürecinde yaşama bakış, tutum ve değerler bakımından önemli değişikliklere uğramaktadır. Toplumla arasında bir mesafe yaratsa da, bu değişimlerin çağdaşlaşma-uygarlaşma istikametinde olduğu; ayrıca endoktrinasyon sürecinin özellikle subay ve astsubayları çağdaşlaşmanın birer ajanı haline getirdiği gözlenmektedir.⁸²⁵

Diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kıyaslandığında, Türk toplumunda TSK'ya güven hala yüksek olmasına rağmen, toplum pek çok konuda TSK'nın profesyonel personelini kendisine mesafeli hissetmektedir. TSK'nın dışa kapalılığı, halkla ilişkiler faaliyetlerinin zayıflığı ve diğer faktörlerin de etkisiyle Türk insanı, TSK personelinin yaşam tarzı, düşünceleri ve devletin kaynaklarını kullanımı noktasında pek çok olumsuz görüşe de sahiptir. Bu durum da yabancılaşmanın toplum boyutundan görünen farklı bir yüzünü oluşturmaktadır.

Türkiye'de ordu-toplum mesafesinin ve TSK personelinin toplumdan uzaklaşmasının muhtemel sebepleri, aşağıda sunulan başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.

Formel Eğitim: Temel Sosyalleşme Süreci

Üç farklı kuvvet komutanlığının, belirli noktalarda toplumun genelinden hatta diğer kuvvetlerden farklılaşan, ayrıca çalışılması ve tanımlanması gereken bir kurum kültürüne sahip olduğunu söylemek mümkündür. Askeri okullarda verilen resmi eğitim, hiç şüphesiz farklılaşmanın ana sebeplerinden en önemlisidir. Toplumun daha çok orta ve alt sosyal sınıfının geniş bir yelpazesini temsil eden ailelerin çocukları olan askeri öğrencilerin, kendi aileleri ve yakınlarına karşı yabancılaşması ve onlardan uzaklaşmasını ölçen bilimsel bir çalışmanın varlığından bahsetmek oldukça zordur. Ancak, bu insanların kendi aileleri dışında toplumun genel yaşantısına yeteri kadar iştirak etmedikleri ve toplumun içinde fazla yer almamayı tercih ettikleri görülmektedir.

Askeri personel, gerek kişiliğinin olduğu öğrencilik yıllarında, gerekse meslek hayatında bazı kısıtlamalara tabi tutulmaktadır. Askeri öğrenciliğin başladığı andan itibaren, öğrenciler siyasi ve ideolojik sızmalar olması kaygısı ve güvenlik nedeniyle sivil halkla ilişkileri konusunda sürekli uyarılmakta, davranışlarının ve üniformalardan hareket tarzlarının ne olması gerektiği kendilerine sürekli telkin edilmektedir. Okul hayatında öğrenciler sadece askeri ortamda bulunmakta, izin dönemlerinde de gidebilecekleri yerler dahil her şey koruma amaçlı önceden belirlenmektedir. Bu şekilde, askeri öğrenciler kendi iradeleri dışında sivil halktan uzaklaştırılmaktadır. Bu uygulamalar bugün kısmen azaltılmış olsa da özellikle 1980-1990 yılları arasında yoğun olarak yaşanmıştır.

Çocuk denebilecek yaştan itibaren askeri ortamda eğitim alan, belirli bir disiplin altında bulunan askeri öğrenciler, yakın arkadaşlarını yine okuldakilerden seçmekte ve sivil kişilerden arkadaş edinmesi zorlaşmakta, güvene dayalı dostluklarını kendi yakın çevresinde oluşturmakta, zamanının büyük bir çoğunluğunu geçirdiği askeri ortamdan uzaklaşmamaktadır. Askeri öğrenciler için yaratılan bu ortamın bir insanın yetişmesi için evrensel değerler açısından bir mahzuru olduğu söylenemez. Ancak, bu ortamın henüz mesleğinin ilk yıllarında bulunan öğrencilerin toplumdaki uzak kalması ve ona yabancılaşmasında bir etken olduğu değerlendirilebilir.

TSK mensuplarının endoktrinasyonunun ve kurum içi sosyalizasyon sürecinin yarattığı problemlere dönük Karaosmanoğlu'nun tespitleri şöyledir:

Türkiye'de Silahlı Kuvvetler kendini halktan hep tecrit etti, hep izole etti. Kendi lojmanları, ordu evleri, sosyal tesisleri vesaire var. Bu sebeple halkla temasları çok az oluyor. Askerlerin halkla temasları bir gencin harp okuluna girmesiyle beraber azalıyor. Ve bir endoktrinasyon başlıyor orada. Bu endoktrinasyon aslında bütün silahlı kuvvetlerde var. Yani bir silahlı kuvvetler mensubunun yetişmesi bir sivilin yetişmesinden çok daha farklıdır ve bunu çok fazla yadırgamamak lazım. Ama bu konuda Türk Silahlı Kuvvetleri halktan biraz daha izole ve bu hep böyle olagelmış. İşte Silahlı Kuvvetlerin onu biraz kırmaya çalışması gerekiyor.⁸²⁶

Devletin yürütme erkini elinde bulunduran ve yönetim süreçlerinde yer alan insanlarla, bu insanların uygulamaları hakkında duyulan şüphecilik, alınan resmi askeri eğitim ve sosyalleşme süreci de özellikle subayların, kendilerini daha farklı ve daha üst bir sosyal sınıfta veya konumda görmelerine neden olmaktadır. Farklılaşmanın realitesi, şekli ve yönü tartışılabilir olmakla birlikte; özellikle subaylar olmak üzere, askeri personelin düşünce, algı ve davranışlarının tespit edilen söz konusu çerçevede olduğu söylenebilir.

Hiyerarşik yapının bir ürünü olan ve askeri eğitim ve sosyalizasyon sürecinin de etkisiyle kurum içinde kalın çizgilerle oluşturulan çoklu kategorizasyon, bu kategoriler ve statüler arası mesafe ve yabancılaşmayı da doğurmaktadır. Söz konusu yapılanma, yaşamdaki her şeye ve dolayısıyla topluma karşı da hiyerarşik bir bakış açısını beraberinde getirmekte ve kurum içi çoklu kategorizasyonda, halkı da belirli bir hiyerarşi ve kategori içine sokma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Askerliğini çok büyük oranda er-onbaşı veya çavuş olarak yapan bireyler de tabii olarak hiyerarşide en alt basamağa oturmaktadır. Askerliklerinin üzerinden yıllar geçse de yaşları, bilgi düzeyleri ve eriştikleri makamlar ne olursa olsun, bu kişiler askerlik yaptıkları rütbe ve hiyerarşi ile özdeşleştirilebilmektedir. Bu kültür ve değerler askeri personelin halkla ilişkilerinde davranış boyutuna da yansımaktadır.

Yaşam Tarzı ve Günlük Mesai

Askeri personel, görevi ve sorumlulukları itibarıyla günün ortalama 11-12 saatini birlik, üs ve karagahlarda mesaide veya ilişkili askeri ortamlarda geçirmektedir. Görevler çoğu zaman mesai dışında da devam ettiğinden, görev dışında kullanılabilir zaman azalmaktadır.

Rütbelere göre değişmekle beraber, personel; ortalama olarak haftada en az bir gün nöbet ve on beş günde bir gece eğitimine katılmakta, tatbikat, iç güvenlik görevleri, operasyonlar nedeni ile evinden ve çevresinden ayrı kalmaktadır. Personel bu faaliyetlerden artan zamanını da evinde veya askeri sosyal tesislerde dinlenerek ve ailesi ile ilgilenerek geçirmeyi tercih etmektedir.

Ayrıca; bazı komutanlıklar ve sınıflar için farklılaşmakla birlikte, birlik, üs ve karagahlarda icra edilen görevler, toplumu yakından ilgilendiren, onlarla ilişki kurmayı gerektiren nitelikte olmadığından, halkla bu yönüyle de bir ilişki kurulamamaktadır. Birlik ve üslerin çoğu şehir merkezlerinden uzakta, fiziksel olarak da çevreden yalıtılmış durumdadır. Bu nedenlerle, TSK personeli ile toplum kesimleri arasında fiziksel uzaklık ve buna bağlı bir sosyal mesafe oluşmakta ve askerlik mesleği mesai şartları nedeniyle halk ile yakın ilişki kurulmasını bir noktada engellemektedir.

TSK personeline sağlanan yerleşim ve yaşam alanlarının emniyet ve güvenlik mülahazasıyla halkın yaşadığı ortamdan fiziksel engellerle ayrılmış olması, buralarda yaşayan insanların yabancılaşmasına ve toplumdaki uzaklaşmasına katkı sağlamaktadır.

Emniyet ve güvenlik açısından alınan bu tedbirlerin sivil halk tarafından da hissedilmesine bağlı olarak, toplumda TSK personeli ile çok yakın ilişkiler kurmanın mümkün olmadığı, askeri personelin toplumun genelinden farklı anlayış ve yaşama şekillerinin olduğu algısını yaratmaktadır. Bunun sonucu olarak, sivil kişiler de askeri personele mesafeli davranmakta, arzu edilmesine rağmen iletişim kurulamamakta, böylece her iki kesimin birbirine karşı olan çekingenliği yabancılaşmayı daha da artırmaktadır.

Emniyet ve güvenlik mülahazası ile OHAL, sıkıyönetim, iç güvenlik, istihbarat gibi görevlerde bulunan askeri personel halk içine girmekten kaçınmaktadır. Bu konuda dikkat göstermediği takdirde

personelin deşifre olması, kendisi ve ailesi için risk teşkil etmektedir. Bu nedenle bir kısım askeri personel; askeri ortamın dışındaki sosyal faaliyetlere katılmayı da tercih etmemektedir.

Geçmişte, toplumsal güvenle birlikte, darbe dönemlerinin asker lehine yarattığı siyasi ortamın da etkisiyle, tüm askeri personel özel işlerinde de asker kimliğini öncelikle vurgulamayı bir avantaj olarak görmüştür. Diğer kamu kurumları ile ilgili işlerinde görüşmeye resmi elbise ile gitmek, ehliyet dahil pek çok askerlik dışı resmi evrakta askeri resim kullanmak, trafik kontrolünde dahi öncelikle askeri kimliği vurgulamak, kimi zaman maddi veya maddi olmayan küçük çıkarlara yönelik yapılsa da asker olmanın bir imtiyaz olarak kabul edildiğini ve öyle görüldüğünü gösteren ve bugüne göre geçmişte daha fazla gözlenen davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her türlü toplumsal ilişkide ve kişisel iş ilişkisinde asker kimliğinin belirleyici bir faktör (avantaj) olduğu kabulüyle ortaya konması, sahip olunan kültürün bir sonucu ve farklılaşmanın davranış boyutunda gözlenen bir uzantısı olarak 2000'li yıllara kadar sıklıkla görülmesi mümkündür. Ancak son yıllarda TSK'nın yıpranan kurumsal imajı ve getirilen eleştiriler nedeniyle muvazzaf ve emekli subay ve astsubayların askeri kimliklerini gizleme eğilimi sergiledikleri gözlenmektedir.

Askeri personel sınırlı sayıda derneğe üye olabilmekte; sivil toplum örgütlerine, bölgesel organizasyonlara, ne idareci olarak, ne de üye olarak iştirak edebilmektedir. Personel toplumsal etkinliklerin çoğunu farklı gerekçelerle ancak televizyonlardan ve basından takip edebilmekte, aktif bir katılımında bulunamamakta veya bunu tercih etmemektedir.

Askeri personelin resmi üniforma içerisinde olması ve üniformanın yarattığı ölçülü davranışlar, halkın da resmi üniforma taşıyanlara karşı ciddi, çekingen ve mesafeli davranmasına sebep olmaktadır. Karşılıklı olarak ortaya çıkan bu durum, bugün günlük yaşamda askeri üniformalı kişi görmek eskiye göre çok daha az rastlanan bir durum olsa da özellikle geçmişte askeri personelin halka yabancılaşması ve ondan uzak kalması yönünde tabii bir ortam yaratmıştır.

1980’li yıllarda toplumsal alanlarda sivil kıyafetle dolaşmak askeri öğrenciler için bir cezalandırma nedeni iken, son 15-20 yıldır askeri öğrencilerin okul dışında resmi üniforma ile dolaşmaları çok rastlanan bir durum değildir. Takip ve kontrol amacını gütmekle birlikte, askeri öğrencilerin hafta sonu izin dönemlerinde, evi aynı garnizonda olsa dahi, dışarıda sivil elbise giymesi cezalandırmayı gerektiren bir davranıştı. Yani, askeri öğrenci ailesiyle veya tek başına herhangi bir yere askeri kıyafetle gitmek zorundaydı ve bu uygulamayı görevli subaylar şehir içerisinde kontrol ederlerdi. Öğrenciler ve diğer askeri personelin resmi elbiseyi, terör olaylarının da etkisiyle, askeri ortamlar dışında eskiye göre çok daha az giyiyor olması toplumla kaynaşma anlamında olumlu bir uygulamadır.

Kurumun Rotasyon Politikası

Askeri personel mesleki nedenlerle sık sık atama görmekte, hem görev, hem de coğrafi bölge olarak yer değiştirmektedir. Atama periyodu kuvvetler ve sınıflar arasında önemli bir farklılaşma gösterse de bir noktaya kadar zorunlu olan bu uygulama personelin sosyal çevresinin değişmesine, toplumla kurulmaya çalışılan ilişkilerin kesilmesine neden olmakta, köklü ve kalıcı dostlukların tesis edilmesine engel olmaktadır.

Atama nedeniyle sık sık garnizon değiştirmek zorunda kalan personel her seferinde yeni bir yaşama alanına ve farklı kültüre uyum süreci yaşamaktadır. Bu süreçte yaşanan problemler TSK personelinin yöre halkından uzaklaşmasına ve söz konusu toplum kesimi tarafından da mesafeli ve farklı algılanmasına katkıda bulunmaktadır.

Belirli sürelerle atama göreceğini bilen personelin hem kendisi hem de eş ve çocukları sivil kişilerle ancak zorunlu hallerde ilişki kurmaktadır. Bu nedenle, sivil kişilerle askeri personelin birbirlerine yakınlaşması ve toplumsal bağlar kurması çok da mümkün olmamaktadır. Atama görülen yerlerde, görev ve sosyal yaşam gereği, kamu görevlileri, özel sektör mensupları ve bölge esnafıyla kurulan sınırlı ilişkiler de belli bir süre sonra kesilmektedir.

Subay ve astsubaylar genelde kendi memleketleri dışında görev yaptıklarından ve sıkça yer değiştirdiklerinden, çocukluk ve gençlik

arkadaşlarıyla ve hatta akrabalarıyla irtibatlarını kaybetmekte veya ilişkileri zayıflamaktadır.

Atama ve yeni garnizona uyum sürecinin getirdiği ilave ekonomik problemler, personelin gelirlerinin ötesinde borçlanmasında da etkili olmaktadır. Son zamanlarda artan aşırı borçlanma olaylarının doğurduğu haciz ve adli işlemler de doğrudan TSK'nın imajını ve dolayısıyla TSK'nın halkla bütünleşmesini de olumsuz etkilemektedir.

Askeri Konutlar ve Sosyal Tesisler

Askeri personelin, civardaki insanlara göre daha iyi imkanlara sahip ve bir miktar maddi avantaj sağlayan lojman (kamu konutu), orduevi, misafirhane, askeri kamp, kantin, askeri hastane gibi kuruma ait tesisleri kullanması ve bütün ihtiyaçlarını buralarda bulunan kolaylık tesislerinden karşılamayı tercih etmesi, toplumdaki kopukluğu ve yabancılaşmayı artırmaktadır. Pek çok tesisin sivil kişilere tamamen kapalı olması ve tesislerle ilgili toplumun bilgilendirilmemesi neticesinde bu tesisler ve tesislerde verilen hizmetler konusunda toplumda haklı eleştiriler yanında tamamen asılsız pek çok eleştiri ve dedikodu da ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de TSK'ya ait ordu evleri ve askeri kamplar; askeri kültürün oluşturulması, personelin kurumsal adanmışlığının sağlanması ve ordu mensuplarının yaşadığı pek çok mağduriyetin ortadan kaldırılması anlamında önemli bir misyonu yüklenmekle birlikte; bu tesisler, yanlış bir uygulama olan, askerlerin çalıştırılması ile gündeme gelmiştir. Oysa asıl tartışılması gereken konu, bu tesislerin ordu mensuplarını toplumdaki yalıtıcı bir faktör olmasıdır. Türkiye'de bu tesisler, dışarıya kapallılığı ile her zaman tüm toplum kesimlerinde, asılsız bazı yakıştırmalar ve eksik bilgi ile birlikte, merakla karışık bir tepkiyi de doğurmuştur. Türkiye gibi ordusunu tüm toplum kesimleriyle savunan ve ona güvenen bir toplumdaki bu yaklaşıma rağmen; ABD ordusundaki sosyal tesis ve hizmetleri ordu kültürü ve kurumsal aidiyetin sağlanması açısından önemli bulanların oranının askerlerle birlikte sivil elitler arasında da %79-80 düzeyinde olması, konunun kurumsal aidiyet ve toplumsal yabancılaşma temelinde iki farklı sonuç üretebildiğini göstermesi açısından düşündürücüdür.⁸²⁷

TSK personelinin görevi ve atama kaynaklı problemlerinin çözümü noktasında önemli bir yeri olan konut (lojman) uygulaması da, her atama döneminde, yerel halk kesimi ile uyum ve kaynaşma sürecini uzatmakta ve yabancılaşmanın sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

TSK’da görevli, evli subay ve astsubayların önemli bir yüzdesi, subaylarda çok daha yüksek bir oranda olmak üzere, askeri konutta oturmaktadır. Askeri konutlardan faydalanan personel, bölgedeki sivil insanlarla ve toplumun diğer kesimleri ile ilişki kurma ihtiyacı hissetmeden yaşamını devam ettirebilmektedir. Askeri konutların bulunduğu çoğu yerlerde okul, banka, alışveriş merkezi, sağlık kuruluşu, spor tesisleri, askeri gazino gibi personelin beraber olabileceği ve kaynaşabileceği yerler de bulunmakta, bu durum toplumla aradaki fiziksel uzaklığı artırmaktadır.

Askeri konut sayısı / personel sayısı oranı en yüksek kurumlardan birisi TSK’dır. Bunun için pek çok haklı gerekçe var olmasına rağmen, önemli sayıda konuta sahip diğer kamu kurum ve kuruluşlarının konut ve diğer sosyal tesisleri TSK’ninkilerden çok daha az göze batmaktadır. Tüm kamu konutları aynı kanuni düzenlemeye tabi olmasına rağmen, askeri konutlarda personelin ücretsiz veya çok küçük ücretlerle ikamet ettiği ve konutların yakıt dahil tüm ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı yönünde kamuoyunda yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Aynı sorun personelin bir kısmının istifade ettiği ve ancak 4-5 yılda gidebildikleri askeri kamplar (özel eğitim merkezleri) için de geçerlidir. Tüm bu algılar, TSK’nın halkla ilişkiler ve bilgilendirme faaliyetlerinin yetersizliğinden kaynaklanmakla birlikte, bu durum ordu hakkındaki olumsuz görüşlerin ve ordu-toplum mesafesinin nedenleri arasındadır.

Askeri sosyal tesislerden personelin sadece kendisi ve yakın aile bireyleri yararlanabilmekte, personel yakın bir sivil arkadaşı veya akrabasını dahi istisnalar dışında sosyal tesislere getirememektedir. Askerlerin bu tesislerde karşılaştıkları ve görüştükları kimseler yine kendi mesai arkadaşları ve meslektaşlarıdır. Bu haliyle sosyal tesisler askeri personelin sivil insanlarla kaynaşmasına, birlikte olmasına ve yakınlık kurmasına imkan vermediği gibi toplumun içine giremediği ve

farklı olarak algıladığı bu kesime yabancılaşmasına da neden olmaktadır.

Askerlerin yaşam alanları temelinde fiziksel uzaklığının yarattığı mesafeye değinen Vergin şu tespiti yapmaktadır: “Toplumun kuşku beslemeye başlamasının bir diğer nedeni, ordu mensuplarının toplumun gözlerinden uzak yerlerde yaşaması, toplumun gittiği yerlerde görünmemesi, kapalı kapılar ardında hayatlarını yaşamasıdır. İlişkisizlik karşılıklı yabancılaşmayı meydana getirmiştir.”⁸²⁸

Görev ve Görevi İcra Ederken Yapılan Hatalar

Doğrudan yabancılaşmaya etkisi olmasa da TSK ve personelinin toplum nezdindeki imajını ve güvenilirliğini olumsuz etkileyen diğer uygulama ve tutumlar da mevcuttur. Bu konuda söylenmesi gereken en önemli ve öncelikli tespit, zorunlu askerlik uygulamasına tabi yükümlülerin (yedek subay, erbaş ve erler) silahaltında buldukları sürenin büyük bir yüzdesini gerçek askerlik ve eğitimle ilgili olmayan faaliyetlerle verimsiz olarak geçirdikleridir. Söz konusu yükümlülerin azımsanmayacak bir kesimin bugün sonlandırılmış olmakla birlikte geçmişte askeri sosyal tesislerde veya askerlikle ilintisi zayıf bazı görevlerde hizmetli veya şahsi işlerde çalıştırılmış olmaları da bir diğer önemli tespittir. Yükümlüler açısından askerlik süresince ayrıcalıklı olarak algılanan bu görevler ve görevlerdeki hizmetler, askerlik sonrası ordu hakkındaki menfi düşünce ve propagandalara neden olmakta ve ordu-toplum mesafesinin açılmasına etki etmektedir.

Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sıkıntılar, yoksulluk sınırında veya altında yaşayan ailelerin yaşam şartlarını daha da zorlaştırmaktadır. Bu ailelerde aile reisinin veya aileye ekonomik katkı sağlayan bireylerin zorunlu askerlik nedeniyle askere alınması, TSK'da problemleri artmasına neden olmasının yanısıra, aileleri ekonomik ve sosyal anlamda aşılmaz pek çok problemle karşı karşıya getirmektedir. Ailelerin bu bağlamda yaşadığı problemler, TSK aleyhinde pek çok olumsuz düşüncenin ve tepkinin oluşmasına da neden olmaktadır.

Teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmelere bağlı olarak Türk toplumunda bireylerin, TSK'dan beklentileri de artmaktadır. Toplum, askerlerden yalnız temel görevlerini yerine getirmesini değil, ayrıca

bunları nezaket ve hoşgörü içerisinde yapmasını beklemektedir. Günümüzde insan hakları, kişi onuru ve hak arama konusunda daha duyarlı hale gelmiş olan toplum, zorunlu askerlik hizmetinde yaşadığı süreçleri ve muhatap olduğu davranışları kolaylıkla eleştirebilmekte, hakkını arayabilmekte ve lider konumundaki subay ve astsubaylardan daha nezaketli ve uygar davranışlar beklemektedir.

Bu noktadan hareketle; erbaş ve erlere, hatta yedek subaylar gibi eğitilmiş bir kesime karşı subay ve astsubayların uygun olmayan tutum ve davranışları son yıllarda oldukça azalmış olmakla birlikte, bu personelin askerlik hizmeti sonrasında TSK hakkındaki olumsuz hatıra ve anlatımlarına malzeme oluşturmakta ve kendisi ile birlikte yakın çevresinin TSK’ya olan güvenini olumsuz etkilemektedir.

Profesyonel kadrolarda yer alan subay ve astsubayların zorunlu askerlik hizmetini yerine getiren bu kişilere (yedek subay, erbaş ve erler) karşı olan eğitim ve öğretim görevlerinde kimi zaman gösterdikleri yetersiz, bilgisiz ve isteksiz yaklaşımlar, söz konusu personelin sivil hayata dönmesi ile birlikte halk içinde olumsuz yargıların oluşmasına neden olmaktadır.

Kurumda zafiyet olarak değerlendirilebilecek farklı nedenlere bağlı olarak yaşanan kaza ve olaylarda erbaş ve erlerin zarar görmesi veya ölmesi nedeniyle, acılı anne ve babaların TSK’ya karşı haklı olarak takındıkları menfi tutum ve düşünceler, buldukları çevrelerde olumsuz propaganda anlamında etkili olmaktadır. Terörle mücadelede verilen kayıpların da son dönemde daha fazla sorgulanması, “vatan sağolsun” söylemine rağmen bu kayıpların, son dönemde basına yansıyan önemli taktik hataların da etkisiyle, kazalar kadar tepki çekmesine neden olmaktadır. Bu olaylarla bağlantılı olarak hak arama mekanizmalarının her geçen gün daha fazla kullanıldığı ve geliştiği ülkemizde anne ve babalar tarafından bu olaylar nedeniyle TSK aleyhine açılan davalar, kurumun ve personelin kendini geliştirmesi gibi olumlu sonuçlar doğursa da, TSK’ya olan güvenin azalmasına ve mesafenin artmasına sebep olmaktadır.

TSK’nın her türlü kaynak kullanımı dışarıdan da izlendiğinden bazı lüks harcamalar diğer kamu kurumlarından daha fazla göze batmakta ve bu durum kurum dışında olduğu kadar kurum içinde de aleyhte düşüncelere ve eleştirilere yol açmaktadır. İş yaptırılan kişi veya

firmalardan, kurum için bile olsa, gayri resmi ilave isteklerde bulunulması, geçmişte çok daha fazla karşılaşılan davranışlar olmakla birlikte, TSK algısını olumsuz etkileyen ve yabancılaşmayı artıran nedenler arasındadır.

Resmi binek araçlarının hizmet dışı kişisel amaçlarla kullanılması, temelde etik olmamakla birlikte, diğer kamu kurumlarında olduğundan çok daha fazla halkın tepkisini çekmektedir, çünkü askeri araçların rengi-tipi çok daha belirgindir. Komutan eşlerine araç tahsisi ne kadar yanlış ise, asker ailelerine ve çocuklarına toplu ulaşım imkanının olduğu yerleşim yerlerinde servis tahsisi de (hastaneye, okula, sosyal tesisler veya sosyal faaliyete gitmek için) yanlıştır. Aslında toplu ulaşım ağının olduğu mahallerde mesaiye gidiş geliş için askeri araç tahsisi de askeri servis araçlarının konulma gerekçesine aykırıdır. Bu noktada bu uygulamayı yapan tek kurumun TSK olmadığını da vurgulamak gerekmektedir. Benzer şekilde, yukarıda bahsedilen hata ve suiistimler diğer kamu kurumları ve diğer ordularda fazlasıyla yaşansa da bu durum, bir hafifletici sebep olarak görülmemelidir.

Uzunca sayılabilecek bir süredir karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik gelişmelerden Türk halkı olumsuz etkilenmiş, toplum bilinci ve hoşgörü kavramları kayda değer ölçüde aşınmıştır. Bu durum, yukarıda sıralanan kurumsal ve bireysel hataları toplumun eskisine nazaran daha çok sorgulamasına ve eleştirmesine neden olmaktadır. Ancak faydalı olarak görebileceğimiz bu eleştiri ve sorgulamaları kurumun bir özeleştiri olarak kendisinin de yapabilmesi gerekmektedir. Bu tarz özeleştirilere bugün itibarıyla çok daha fazla rastlanması da ordu-toplum mesafesinin azaltılması ve kurumsal gelişme anlamında olumludur.

ALTINCI KISIM:

Dönüşen Ordular ve Sivil-Asker İlişkilerine Etkisi

Dönüşen ordular kavramı, değişen askerlik modellerini, yeni ortaya çıkan savaş dışı görevleri ve bunlardan etkilenen kurum yapısını ve kültürünü ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında değişen uluslararası güvenlik ortamı ve dönüşen ordular, sivil-asker ilişkileri açısından da önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

Dünyanın sanayileşmiş güçleri arasında yaşanan iki dünya savaşı, büyük insan kayıpları, altyapı hasarına ve telafi edilmesi uzun yıllar süren zararlara neden olmuştur. Hemen sonrasında yaşanan “nükleer dehşet dengesi”, literatürde “Soğuk Savaş” olarak anılan, sanayileşmiş güçlerin iki ayrı bloka ayrılması, rekabetlerini silahlı çatışmaya varmayan alternatif vasıtalarla sürdürmesine yol açmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği, büyük güçlerin birbiriyle silahlı çatışmaya girme riskini göze alamaması (zorunlu barış) ve silahlı çatışmalarını “maşa”lar vasıtasıyla “vekaleten savaş” (proxy wars) biçiminde sürdürmesidir.

Doğu Blokunun dağılmasıyla sona erdiği varsayılan Soğuk Savaş’ın sonrasındaki dönemde ortaya çıkan en önemli trend, büyük güçlerin (veya koalisyonlarının) sanayileşmemiş, az gelişmiş fakat önemli stratejik coğrafyalarda ve kaynaklar üzerinde/yolunda bulunan ülkeleri ezmesi ve askeri anlamda baskı altına almasıdır. Bu bir bakıma Kuzey-Güney savaşıdır; yani zengin, gelişmiş blok olan Kuzey’in, az gelişmiş, yoksul Güney ülkelerini ezmesidir. Ayrıca, Güney ülkelerinde, Kuzey açısından stratejik önem arz etmeyen ancak büyük insan kıyımlarına yol açan iç savaşlar olmuştur ve olmaktadır.

Birinci Bölüm:

Son Yarım Yüzyılda Yaşanan Değişimler

Janowitz 1960'larla birlikte askeri alanda görülmeye başlanan değişimleri de tetikleyen yapısal dönüşümleri şöyle sıralamaktadır.⁸²⁹

- I. *Askeri harcamaların GSMH içindeki payı yanında orduya aktarılan dolaylı masrafların artması,*
- II. *Savaş teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak savaşın yıkıcılığının artması,*
- III. *Askeri misyonların caydırıcı güç kullanmaya yönelmesi ve yeni muharebe modellerinin gelişmesi,*
- IV. *Kompleks savaş teknolojisi, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve teknik bakım işlerinde sivil-teknikerlere ihtiyaç duyulduğundan, askeri ve sivil kurumlar arası sınırların muğlaklaşması. Bunun sonucu olarak subayların mühendislik alanlarında eğitim alması,*
- V. *Savaş işinin (Huntington'ın önerdiğinin aksine) olduğu gibi askeri profesyonelliğe bırakılmasının sonlandırılması (Amerika için Vietnam örneği bu sonucu doğurmuştur).*
- VI. *Askeri liderlerin/subayların görev alanının genişlemesi nedeniyle sahip oldukları teknik bilgi, doğrudan ve dolaylı sahip olduğu güç ve itibarın; sivil ve uzman politikacıların alanına girmelerine neden olması,*
- VII. *Askeri görevlerin alanının (teknik, caydırıcı güç kullanma becerisi, işbirlikleri, vs.) genişlemesiyle sivil denetimin ve silahlı kuvvetlerin stratejik yönetiminin de bu değişikliklere ve koşullara uyum sağlamaya çabalaması,*

Yeni dönemde, değişen güvenlik anlayışı ile birlikte orduların misyonlarında ve yapılarında büyük değişiklikler yaşanmış, değişen toplum yapıları ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle ordu kültürleri ve personel yapıları da değişmiştir. Yoğunluğu artan bu hızlı değişim, sivil-asker ilişkilerinin ve ordu-toplum mesafesinin tüm bu değişimler temelinde çok daha sık araştırılmasını ve analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ordulardaki bu dönüşümü tetikleyen iki temel parametreden birisi uluslararası güvenlik ortamındaki değişiklikler, ikincisi ise toplumsal değişikliklerdir.

Uluslararası Güvenlik Ortamındaki Değişiklikler

Uluslararası güvenlik ortamının dönüşüme yaptığı katkıyı, kitle ordularından ziyade, mobilitesi yüksek orduların oluşmasını sağlayan modern teknoloji ve nükleer caydırıcılık ile açıklamak mümkündür.⁸³⁰ Uluslararası sistemde küreselleşmenin etkisiyle çok uluslu şirketlerin var olması, neredeyse her ülkeyi ekonomik anlamda birbirine bağımlı hale getirmiştir. Bu da konvansiyonel savaşların yaşanmasını zorlaştıran ve orduların küçülmesine sebep olan nedenlerden biri olmuştur. Ağır sonuçları olan I. ve II. Dünya Savaşları da savaş algısını değiştirmiş; barışın önemini daha fazla öne çıkarmıştır. Bu durumu, barış operasyonlarının daha fazla yaygınlaşmasını sağlayan nedenler arasında saymak da mümkündür.

Karl Haltiner, ordulardaki dönüşümde rol oynayan etmenler içerisinde toplumsal etkiye değer vermekle birlikte, stratejik ve uluslararası hususların daha önemli olduğunu belirtir ve kitle ordularının dönüşmesini mümkün kılan üç durumdan bahseder: (1) Ülkelerin NATO gibi bir savunma paktına üye olması, (2) ulusal egemenliği tehdit eden askeri tehlikeden ülkelerin uzak olması, (3) ülkelerin uluslararası barış ve destek operasyonlarında yer alması.⁸³¹

Soğuk Savaş Dönemi sonrasında gelişen şartlar ve bugünkü durum, NATO ülkeleri için pek çok yeni müttefik ülkeyi ortaya çıkarırken, spesifik bir düşman tanımını da ortadan kaldırmıştır. Bu değişim, ülkelerin dünyadaki tüm tehditler içinden kendi güvenlik problemlerini seçmeleri sonucunu doğurmuştur. Bir anlamda, NATO kolektif güvenlikten seçici güvenlik anlayışına kaymıştır. Bu değişim nedeniyle, Batılı ülkelerin günümüzdeki güvenlik politikaları, eski düşman veya yeni müttefiklerden daha fazla ulusal tercihlerle belirlenmektedir.⁸³²

Gelişmiş pek çok ülkede güvenlik, artık askeri olmayan unsurları da dikkate alan çok daha geniş bir kavram olarak düşünülmeye başlanmıştır. Toplumsal ve çevresel risklerin de güvenlik kavramının unsurları arasında sayılmasıyla, geleneksel nitelikteki ulusal ve

uluslararası güvenlik anlayışı yerini insani güvenlik kavramına bırakmaktadır.⁸³³

Konuya Avrupa ülkelerinde yapılan bazı çalışma bulgularıyla açıklama getirilecek olursa; Alman toplumunda, güvenlik konularındaki önceliklerin 2000’li yıllarda değiştiği ve askeri güvenliğin, gelir güvencesi, sosyal güvenlik, kamu güvenliği, iş güvencesi, ekolojik güvenlik gibi pek çok konudan sonra geldiği görülmektedir.⁸³⁴ Öncelik sıralamasında askeri güvenliğin, askerler arasında da listenin sonunda yer alması dikkat çekicidir.⁸³⁵ Benzer bir durum Fransa için de söz konusudur. Fransa’da ordu ve politika öncelikleri açısından en önemli görülen değerlerin sıralandığı anket sonuçlarına göre; onlarca değer arasında askerlik ve ulusal güvenlikle doğrudan bağlantılı olan devlete karşı yurttaşlık görevleri, vatanseverlik, düzen ve disiplin gibi değerler listenin en sonunda kalmaktadır.⁸³⁶ Bulgular, 2000’li yıllar itibariyle, Almanya, Fransa ve diğer pek çok Avrupa ülkesinde düşük tehdit algısı nedeniyle, güvenlik kavramının askeri güvenlikten çok diğer güvenlik alanlarını çağrıştırdığını ve askeri güvenliğin çok daha önemsiz algılandığını göstermektedir. Fleckenstein da 2000’lerde “güvenlik” kavramının toplumda sosyal güvenlik, gelir güvencesi ve suç ile şiddetten korunma gibi konulara daha fazla çağrışım yaptığına dikkat çekmektedir.⁸³⁷ Günümüzde Almanya ve diğer pek çok Avrupa ülkesinde barışı koruma görevleri gibi post-modern askeri misyonların daha fazla öne çıkmasının temel nedenlerinden birisi de bu durumdur.

Bu değişimler, ordu yapılanmalarının ulus devlet ideolojisine bağlı modern kitle ordusu biçiminden, daha fazla küresel ve uluslararası sosyal organizasyonların önem kazandığı yenedünya sistemine eklemlenen post-modern ordu tipine geçişi başlatmıştır.⁸³⁸

1990’ların başından itibaren değişen tehdit ve güvenlik algısı, orduların görevlerini ve görev anlayışlarını değiştirmiş ve buna uygun yapılanmaların yolunu açmıştır. Askeri örgütler için Post-modern Dönem olarak adlandırılan bu yeni sürece ait değişimler, gelişmiş pek çok ülkede küçülen ordularla birlikte, zorunlu askerlik uygulamasının kaldırılması veya yeniden yapılandırılması sonucunu da doğurmuştur.⁸³⁹

Moskos, yapısal ve kültürel alandaki değişimin haricinde, tıpkı Janowitz gibi teknolojik değişime de atıfta bulunarak, Askeri İlişkilerde Devrim (Revolution in Military Affairs-RMA) diye nitelendirdiği bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesinin ve silah sanayisindeki yeniliklerin de asker tanımında değişikliğe yol açtığından bahsetmektedir. Silah teknolojisinin gelişmesi, savaşçı asker-muharip olmayan asker, subaylar-diğer statüler ve farklı kuvvetler arasındaki farkları da azaltmıştır. Askeri görev tanımı daha çok insani yardım ve barış gücü oluşturma temelli olmak üzere dönüşmüştür.⁸⁴⁰ Moskos'a göre bu tipoloji halen gelişmektedir çünkü post-modern ordu tipi, geçmişteki gözlemlere dayandırılarak oluşturulmaktadır ve bu devam eden bir süreçtir.⁸⁴¹

Türkiye'nin de diğer ülkeler kadar bu değişim sürecinden etkilendiği, tehdit algılarının ve güvenlik anlayışının değiştiği görülmektedir. Türkiye'nin, tehditler ve güvenlik problemlerinin seçimi ve değerlendirilmesi noktasında bazı sorunlar ve belirsizlikler yaşasa da doğru güvenlik politikaları üretme noktasında başarılı olduğu söylenebilir. Ancak son yirmi yıl içerisinde tehdit ve güvenlik politikaları bağlamında yaşanan değişime rağmen, bir kısım teşkilat/konuş/kuruluş değişiklikleri hariç, TSK içinde köklü bir yapısal değişimin gerçekleştirilemediği de görülmektedir. Ordunun iç tehdit algısının kazandığı öncelik ve terörle mücadeleye verilen önem, bir noktada yapısal değişimin ve dönüşümün gereğini gölgelemiş ve tek neden olmamakla birlikte, bu yöndeki plan ve çabaların ertelenmesine de neden olmuştur.⁸⁴²

Dönüşümü Etkileyen Toplumsal Değişimler

Toplumları hiçbir şeyden etkilenmeyen, kendi değerlerini içeriden kendisi yaratan, soyut ve monolitik bir oluşum şeklinde düşünmek yanlış olacaktır. Toplumlar diğer toplumlardan ve içerisinde buldukları yapılardan da etkilenerek değişmektedir. Toplumlarda değerler ve yapı temelinde ortaya çıkan değişiklikler, zaman içinde orduları da değiştirmektedir.

Lasswell ve Speier orduların toplumsal değişimin öznesi olduklarını ileri sürer.⁸⁴³ Janowitz'in toplumsal değişim üzerinden ele aldığı analizi de bu akımdan etkilenmektedir. Janowitz de 1960'larda ordularda,

özelde Amerikan ordusunda gerçekleşen dönüşümü toplumsal alandaki dönüşümün bir uzantısı ve göstergesi olarak ele alır.⁸⁴⁴

Ordulardaki dönüşümü sağlayan unsurlardan birisinin toplumsal değişimler olduğunu belirten Kümmel'e göre, artan refah seviyesi, bireysellik ve vatandaşlık kavramının değişmeye başlaması ile vatandaşlığı askerlik hizmetiyle özdeşleştiren akım önemini yitirmeye başlamıştır.⁸⁴⁵ Kişisel hakların ve özgürlüklerin daha fazla öne çıkmasıyla, zorunlu askerlik uygulaması yerini gönüllülük ilkesine bırakmaya başlamış ve vicdani ret gibi kavramlar söz konusu olmuştur.

Türkiye dahil pek çok ülke ordusunda yaşanan ve devam eden değişim, post-endüstriyel toplumlardaki değişimlerle paralel gerçekleşmektedir. Ulus-devlet ve ulusal piyasaların geri planda kalması ve küresel piyasaya eklenmesinin önem kazanması en temel etken olarak görülmektedir. Küresel dinamikler ulus devlet ordularının güç kullanımında ve yurttaşların orduya sadakatini sağlanmasında değişikliğe yol açmıştır.⁸⁴⁶

Ordularda yaşanan yapısal değişikliklerin yanısıra bir diğer önemli faktör ise halkların ordulara yönelik tutum ve desteğindeki değişimdir. Kültürel alandaki bu değişimleri; askeri alana ait değerlerin toplumsal hayatta sorgulanmaya başlanması, insanların riayet edeceği daha az otoritenin olması, kamu yararı konusundaki ortak değerlerin azalması, ortak çıkarların belirlenmesinin ve nasıl ulaşılabileceğinin sorgulanmaya başlanması olarak sıralayabiliriz.⁸⁴⁷

Kültürel alandaki ve pek tabii yapısal alandaki değişimler, post-modern düşüncenin getirisidir. Mutlak değerlerin ve ana akım söylemlerin sorgulanması, çoğulculuğun önem kazanması, siyasal ve etnik kırılmalar, yeniden yapılandırıcı yaklaşımlardan etkilenmektedir.⁸⁴⁸ Yukarıda açıklanmaya çalışılan değişimlere değinen Moskos, post-modernizmin askeri yapılanmaları hem dolaylı (toplumsal kültürü etkileyerek) hem doğrudan (kurumsal yapılanmayı etkileyerek) etkilemesine dönük önemli analiz ve tespitler sunmaktadır.

Moskos modern devletin yurttaşlık anlayışındaki değişikliklerin sivil-asker ilişkilerini etkilediğine değinmektedir. Moskosa göre kültürün,

ekonominin ve hatta askeri örgütlerin uluslar ötesi özellikler kazanması, ulus devletlerin egemenlik alanını belirleyen sınırların belirsizleşmesine neden olmuştur. Bu durum post-modern toplumlarda yurttaşların da devlete olan sadakati ve aidiyet hissini törpülemiş, bu da sivil-asker ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmıştır.⁸⁴⁹

Dönüşen Ordularda Profesyonel Asker Tipolojisi

Kurum olarak ordunun, içinde bulunduğu toplumun değişmesine paralel yaşadığı değişime odaklanan Janowitz'e göre, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası konjonktürün değişmesiyle birlikte, sosyo-politik öneme sahip bir askeri faaliyet alanı gelişmiştir. Bu durum, sivil ve askeri alanları ve bu grupların çıkarlarını birbirine yaklaştırmıştır. Janowitz sivil ve askeri alanların yakınlaşmasının (convergence) bir takım değişiklikler nedeniyle olduğunu söylemekte ve bu bağlamda ordulardaki temel değişimleri şöyle sıralamaktadır.⁸⁵⁰

- I. Örgütsel otorite yöntemlerinin değişmesi*
- II. Subayları askere alma yönteminin değişmesi*
- III. Subayların kariyer yolu ve hedeflerinin değişmesi*
- IV. Asker ve sivil elitlerin yeteneklerindeki farklılaşmanın azalması*
- V. Silahlı kuvvetler üzerinde kurulan siyasi denetim koşullarının değişmesi*

Janowitz, yukarıdaki değişimlere istinaden asker tanımlarının da değiştiğini ve geleneksel savaşçı asker tanımından uzaklaşıldığını söyler ve şu üçlü profesyonel asker tipolojisini (the professional soldier typologies) geliştirir.⁸⁵¹

- I. Geleneksel kahraman/savaşçı asker (the traditional heroic type): Kendini savaşçı ruh ve cesaret ile özdeşleştiren askerdir.*
- II. Yönetsel tip asker (the managerial type): Savaşla ilgili konuların pragmatist ve sosyal boyutlarını da yansıtan askerdir.*
- III. Teknolojik tip asker (the technological type): II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bir profesyonel asker tipidir. Yönetsel tipin devamı olarak da görülebilir.*

Janowitz yeni askeri misyonlarla beraber askerlik tanımının da değiştiğini ileri sürer. Buna göre asker, daha çok *korumacı/caydırıcı (constabulary)* bir tutum sergilemektedir. "Korumacı asker"

(Constabulary soldier), uluslararası siyasete daha çok eklenmiş; bu yüzden uluslararası ilişkiler çerçevesinde organize güç kullanma yetisine sahip, dünyanın herhangi bir yerinde görev yapan bir asker tanımını yansıtmaktadır.⁸⁵² Yeni askeri misyonlar ve savaş dışı askeri operasyonlar kapsamında, barışı sağlama/koruma, insani yardım gibi yeni operasyonların icra edilmesi, ordular için yeni roller ve faaliyet alanları ortaya çıkarmıştır. Diplomat-asker, akademisyen-asker, iletişimci-asker kavramları bu yeni misyonlar nedeniyle ortaya çıkan kavramlara örnek olarak verilebilir.⁸⁵³

Teknolojik değişimin yanısıra ordular içerisinde sosyal bağlamda da değişiklikler olmuştur. Savaş harici askeri görevleri de kapsayan misyonlar, sosyal bağlamın değişmesine neden olmuş ve yukarıda verilen farklı asker tipleri arasında denge kurma gereği de ortaya çıkmıştır.⁸⁵⁴ Ayrıca tüm bu hızlı değişimler, orduların bu değişime çabuk ayak uydurması ve personelini yeniliklere uygun olarak hem operasyonel hem yönetsel pozisyonlar için yeniden eğitime gereğini öne çıkarmıştır.⁸⁵⁵

Savaş harici görevler içinde barış operasyonlarının ortaya çıkmasıyla beraber farklılaşan askeri özellikler üzerine Caforio ve Nuciari tarafından yapılan bir diğer tipoloji; *savaşçı (warrior)* ve *uzlaştırıcı (peacekeeper)* olarak iki farklı asker tanımından söz eder ve bunların özelliklerini şu şekilde sıralar. Savaşçı tipte disiplin, hareket için her an hazır olma, kararlılık, liderlik, itaat, fiziksel şiddete katlanma, vatanperverlik (patriotism), fedakarlığa hazır olma, sivil güce sadakat ve savaş dışı operasyonların ordunun doğal bir parçası olmaması gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Uzlaştırıcı modelin belirleyici özellikleri ise; kararlılık, empati, uzmanlık, kolaylıkla arkadaşlık kurabilme yetisi, işbirlikçilik, zihinsel dayanıklılık, genel eğitim, açık fikirlilik, sorumluluk alabilme ve savaş dışı operasyonların ordunun doğal bir parçası olmasıdır.⁸⁵⁶

Huntington'a göre; uzmanlık, sorumluluk ve kurumun çıkarlarını gözetmeyi içeren birlik duygusundan dolayı "meslekten" (occupation) farklılaşan profesyonellik; uzmanlık, sorumluluk ve kurumsallık bileşenlerinden oluşur. Huntington'a göre askeri profesyonellik de bu tanımla örtüşür ve profesyonellik modern orduda yer alan subayları önceki dönemlerdeki savaşçılardan ayırır.⁸⁵⁷

Profesyonellikle ilgili olarak ortaya konulan uzmanlık, sorumluluk ve kurumsallık özelliklerinin sağlanması, hiç şüphesiz sivil-asker ilişkilerini daha sağlıklı bir zemine taşıyacak temel gerekler olarak da görülebilir. Kendi alanında uzmanlaşan, yasalar çerçevesinde sorumluluğunu bilen ve ilişkilerini kişisel boyuttan daha kurumsal bir yapıya taşıyan ordular ve tabii ki ülkeler, askeri profesyonelliği sağlıklı ve dengeli bir sivil-asker ilişkisinin temel aracına dönüştürebilir.

Toplumda profesyonel asker terimi meslek anlamında değil, “amatör”ün zıddı olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda, gelir amaçlı çalışan kişi anlamında kullanılan “profesyonel” kavramı ile “idealler odaklı” topluma hizmet amacı güden “profesyonellik” tanımı farklılaşmaktadır.⁸⁵⁸ Bu noktada askeri profesyonelliği; idealler odaklı olarak topluma hizmet eden, mesleki özellikler öne çıkmakla birlikte askeri yapı içinde diğer mesleklerden bir noktada ayrılan bir uzmanlık olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Bazı araştırmacılar, kurumsal ve mesleki askerlik modellerindeki profesyonellik tanımlarını ayırtırmaya çalışmıştır. Bunlardan ilkinde Arthur Larson radikal profesyonellik ve pragmatik profesyonellik ayrımını yapmıştır⁸⁵⁹. Radikal profesyonellik toplumdaki soyutlanmış kurumsal profesyonelliği ifade ederken; pragmatik profesyonellik, zorunlu askerlik modelinin devam ettiği ordularda, yurttaş-askerlerin içinde buldukları toplumun ihtiyaç ve amaçlarından aldıkları profesyonelliği tanımlamaktadır.⁸⁶⁰ David Segal ise kurumsal/mesleki askerlik ayrımının üstesinden gelmeyi amaçlayarak Larson’ın kavramlarını farklı anlamlarla yeniden kullanmıştır. Segal’a göre pragmatik profesyonellik kurumsal ve mesleki elementlerin bir arada olduğu bir yapıdır. Buna göre pragmatik profesyonellik spesifik bir uygulama alanının yanısıra, başka alanlarda, askerlerin eş düzey sivillerle tercih ve ihtiyaç paylaşımında buldukları bir alanı ifade eder. Radikal profesyonellik ise askerin bir parça geleneksel profesyonel asker imajını önemseydiği saf bir profesyonel yönelimdir.⁸⁶¹

Askeri profesyonellik konusunda Huntington’ın hipotezleri/ önermeleri ise şu şekilde özetlenebilir:⁸⁶² (1) Sivil ve askeri alanlar birbirinden farklıdır, farklılaşmıştır ve birbirinden ayrı kurumlardır; Askerler sivillere tabi olmalı ancak siviller de askeri uzmanlık

gerektiren konularda inisiyatifi askerlere bırakabilmelidir; (2) sivil denetimin şekli, mevcut ideoloji, yasal kurumlar/mevzuat ve dış tehditlere bağlı olarak değişir; (3) askerler profesyonelleşirse sivil denetime tabi olur, böylece siviller tarafından denetlenebilir; (4) askeri profesyonelleşme ancak askeri yapının özerkliği ile mümkün olur. Ordunun özerkliği ihlal edildikçe, askerler gittikçe daha az profesyonelleşirler.

Huntington'a göre subaylar, toplum tarafından onaylanan amaçlar için kontrollü güç kullanır ve esas sorumlulukları devlete karşıdır.⁸⁶³ Subaylık, ancak profesyonel ideale yaklaştıkça en güçlü ve etkili haline kavuşur.⁸⁶⁴ Feaver'a göre, Huntington'ın mantığı şu şekilde işler: özerk ve bağımsız manevra alanı olan asker profesyonelleşir. Profesyonel ordu siyaseten tarafsızlaşır ve kendi rızasıyla sivil yönetime tabi olur. Sivillere itaat etmeyen ordu ise profesyonel değildir.⁸⁶⁵ Alfred Stepan, bu varsayımlara karşı çıkararak, Soğuk Savaş Dönemi şartlarında üçüncü dünya ülkelerinde artan askeri profesyonelliğin orduların siyasi rollere soyunmasına neden olmasını tartışmaya açmaktadır.⁸⁶⁶

Bütün bu tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, ordulardaki dönüşüm bir bakıma profesyonellik anlayışının da tartışılmasına ve değişmesine sebep olmuştur. Burada vurgulanması gereken nokta, bu konuda çalışan akademisyen ve teorisyenlerin her birinin sivil-asker ilişkileri temelinde farklı bir profesyonel asker tanımı veya tipolojisine sahip olduğudur.

İç Güvenlik Görevleri

Orduların değişen rolleri temelinde iç güvenlik görevlerinin orduların görevi olup olmadığı konusu da genel tartışma konularından birisi haline gelmiştir. İç güvenlik görevlerinin ordulara ait olmamasını savunan Feaver'ın aksine Larson ve Janowitz, iç güvenlik görevlerini değişen orduların yeni görevleri arasında saymaktadır.⁸⁶⁷ Feaver'a göre; iç güvenlik kavramı kapsamında, savaş ile barışı birbirinden ayıran farklılıkların ortadan kalkmasıyla askerler bir savaşçıdan daha çok bir polis memurundan ilham almaktadır.⁸⁶⁸

Bu bağlamda, Türkiye'de 30 yıldır süren terörle mücadele kapsamında ordunun iç güvenlikte yoğun olarak kullanılmasının sonuçları iyi analiz edilmelidir. Öncelikle orduların iç güvenlikte görev almasının yeni bir

misyon olarak tercih mi yoksa zorunluluk mu olduğunun ortaya konulması gerekmektedir. İç güvenlik sorunları, problemin büyüklüğüne bağlı olarak orduların mücadelede yer almasını zorunlu kılabilir ki Türkiye’de böyledir. Asli görevi savaşmak olan orduların iç güvenlikte kullanılmasının, düşmanla karşılaşması gereken ve ona hazırlanan askerlerin, görev esnasında toplumla yüz yüze gelmesi sonucunu doğurduğu ve bu ilişkide askerlerin davranış modu olarak bocaladığı ve hatalar yaptığı iddiasına dayanan temel eleştirilerde haklılık payı olmakla birlikte, bu eleştirilerin askerlerin rol ve misyonları üzerine bir strateji eleştirisi olmadığını da tespit etmek gerekmektedir. Yeni tehditler, yeni güvenlik stratejileri ve orduların dönüşen ve değişen rolleri, iç güvenlik görevlerini ordular için bir rol olarak ortaya koyuyorsa yapılması gereken şey orduların bu yeni role göre de yapılanabilmesi ve bu görev temelinde eğitimler almasıdır. TSK’ya iç güvenlik görevleri ile ilgili, taktik alanda yapılan hatalara dönük eleştirilerin temelinde de bu görevlere uygun yapılanmanın gerçekleştirilememiş olması ve çoğunluğu zorunlu askerlerden oluşan askerlerin bu mücadelede geçmişte yaptığı hatalar ve yarattığı zafiyetler bulunmaktadır.

Pek çok kişi ve kurum tarafından aksi savunulsa da post-modern ordular için ortaya konulan uluslararası misyonlar (Kosova, Bosna Hersek ve Afganistan’da yürütülen barışı sağlama ve koruma görevleri bunlara örnek olarak verilebilir), orduların klasik muharebe görevlerinden daha çok iç güvenlik görevlerine yakındır. İç güvenlik ve barışı sağlama/koruma görevlerinin temel özelliği, klasik muharebe ve konvansiyonel savaştan farklı olarak, düşman kavramının daha muğlak hale gelmesi ve tehdit değerlendirmesinin daha asimetrik bir boyuta taşınmasıdır.

Silahlı kuvvetlerin dış güvenlik görevleri kadar iç güvenlik görevlerinin olduğunun tüm demokratik devletler tarafından kabul edildiğine vurgu yapan Karaosmanoğlu, bu konuda Avrupa Konseyi’nin Venedik Komisyonu tarafından hazırlanan rapora (Report on the Democratic Control of the Armed Forces, Strasbourg, 23 April 2008) atıfta bulunarak Türkiye’de ordunun iç güvenlikte geniş çapta kullanılmasını kaçınılmaz görmektedir.⁸⁶⁹

İç güvenlik ile ilgili görevlere orduların müdahil olmasının sivil-asker ilişkileri üzerine yansması da tartışılan başka bir konudur. Nicole Ball'a göre, etnik ve ulusalcı temelde ayaklanmaların yaşandığı üçüncü dünya ülkelerinde bu ayaklanmaların bastırılmasıyla ilgili rol üstlenen ordular siyasete daha fazla müdahil olacaktır.⁸⁷⁰ 1980'li yılların başında ortaya konulan bu görüş, Türkiye'de terörün yoğun olarak yaşandığı 1980 ve 1990'lı yıllardaki sivil-asker ilişkilerini ve bu ilişkilerde askerlerin baskın rolünü öngörür niteliktedir. Gerçekte, "Güvenlik eksenli tüm problemler askerlerin siviller karşısındaki rolünü ve pozisyonunu kuvvetlendirir." önermesini temel bir varsayım olarak almak bu konuda daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

İkinci Bölüm:

Orduların Modernite Evrimi (Moscossian Evolution)

Klasik dönem sonrası askeri örgüt yapılarının üç dönemde incelendiğini görmekteyiz. Bu dönemler, 'Modern', 'Geç Modern' ve 'Post-modern' olarak adlandırılmaktadır.⁸⁷¹ Ancak bu noktada post-modern tanımı üzerinde durmak gerekir çünkü post-modern kavramı tanımlamaya göre şekillenen, karmaşık bir tabirdir. Bu durum sosyal bilimlerde bir sorun teşkil etmekle birlikte, ordu modelleri arasındaki post-modern tanımını da etkilemektedir. Birçok sosyal bilimci post-moderni, modernin bütün olumsuz özelliklerinden kurtulmuş, ondan neredeyse tamamen bağımsız, idealize olmuş yapıları tanımlamak için kullanır. Bu çalışma özelinde post-modern ordu tanımlamalarından sıklıkla faydalanılan Moskoss ve Williams da çoğu zaman bu idealize edilmiş tanıma yakın özellikler sıralasalar da yazarların diğer çalışmaları da göz önüne alındığında, post-modern orduları idealize etmedikleri söylenebilir çünkü onlar da post-modern orduların, zorunlu askerlikle kıyaslandığında olumsuz yönleri olduğunu belirtirler. Zaten böyle bir post-modern ordu tanımlaması tüm kültürlere uygun tek bir ordu modelinden bahsedilebileceği anlamına gelir ki kastedilmek istenen kesinlikle bu değildir. Yani bu anlamda, post-modern orduları en ideal ordu modeli olmaktan ziyade; modern ordulara nazaran daha yeni misyonlar yüklenmiş ve yeni tip ordular olarak görmek gerekir.

İzleri daha öncelere götürülse de, Modern Dönem askeri örgütler için 18. yüzyılın başı tarih olarak verilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın sonunda biten bu dönemle birlikte Soğuk Savaş Dönemi'nin sonuna kadar süren Geç Modern Dönem askeri örgütlere tanık olmaktadır. 1990'larla birlikte başlayan Post-modern Dönem askeri yapı ve örgütlerdeki değişim ise günümüzde hala sürmektedir.⁸⁷²

Tamamen belirlendiği söylenemese de toplumsal alandaki değişimlerden ordu etkilenmektedir.⁸⁷³ Moskoss'un geliştirdiği yukarıdaki tasnif modeli, toplumsal formasyondaki değişikliklerin

askeri yapılanmaları etkilemesi temelinde ortaya çıkmaktadır ki bu üç dönemin özellikleri kısaca şu şekilde açıklanmaktadır.⁸⁷⁴

Modern > Geç Modern > Post-modern Dönemler

Modern Dönem: 19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki dönemi kapsar. Modern orduyu tanımlayan tüm özellikler Fransız Devrimi'ne dayanmaktadır. Ulusal bütünlük ve tamamı genel seferberlik ile orduya dahil olan yurttaş-askerlerden oluşan yapılanma modern ordunun temel özelliklerini belirlemektedir.

Geç Modern Dönem: 1920'lerin ortasından 1990'ların ilk yıllarına kadar olan dönemi kapsar. Zorunlu askerliğe dayalı kitle ordusu olma özelliği devam etmekle birlikte subay kademesinin askeri profesyonelliğine vurgu yapılır. Yine de bu dönemde Avrupa'da ve kısmen Amerika'da ordu mensupluğu askeri eğitime dayalı profesyonellikten ziyade, aileye bağlı (nesilden nesile) belirlenmektedir.

Post-modern Dönem: 1990 sonrası çağdaş dönemi içermektedir. Soğuk Savaşın bitmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması bu modelin oluşmasında kilit noktadır. Batıda işgal tehlikesinin olmaması ordu yapılanmalarının toplumsal değerlerden çok farklı olması gereğini ortadan kaldırmış ve orduyla toplumun yakınlaşma sürecine girmesini sağlamıştır. Bu dönemde, geleneksel anlamda ulusal sınırların güvenliğini sağlayan ordu tanımının değiştiğini görmekteyiz.

Yapılan bu tanımlama ve sınıflamanın daha çok Avrupa orduları ve ABD için geçerli olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu için 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile başlayan modern ordu döneminin, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte devam ettiği, farklılaşmalar olmakla birlikte, Geç Modern ve Post-modern askeri örgüt yapıları için yukarıda verilen tarihlerin Türk ordusu için de geçerli olduğu söylenebilir.⁸⁷⁵

Post-modern Orduların Tanımlayıcı Özellikleri

Post-modern ordular beş temel organizasyon değişikliği ile tanımlanmaktadır:⁸⁷⁶ (1) Askeri ve sivil yapı ve kültürlerin artan geçişkenliği ve ortaklığı, (2) ordu içinde muharip olup olmama, sınıf,

branş ve rütbe temelindeki farklılaşmanın azalması, (3) askeri amaçlarda, geleneksel savaş düşüncesinden görev düşüncesine doğru değişim, (4) askeri kuvvetlerin, ulus devletlerin ötesinde kuruluşlarca belirlenecek uluslararası görevlerde daha fazla kullanılması, (5) Askeri güçlerin ikili veya çok uluslu yapılar içerisinde yer alarak kendilerini uluslararasılaştırması.

Yeni Post-modern Dönem yapılarla birlikte ordular, geçmişte hiç olmadığı kadar, 'Barışı Koruma' ve 'İnsani Yardım' görevlerine odaklanmış ve bu değişim askeri doktrinlerde daha merkezi bir pozisyon almıştır.⁸⁷⁷

Post-modern silahlı kuvvetler yapısına dönük yukarıda verilen beş temel değişim Türkiye için değerlendirildiğinde; Türk ordusunun 3, 4 ve 5 numaralı değişimleri kısmen gerçekleştirdiği, ancak daha çok siyasi ve kültürel boyutları olan 1 ve 2 numaralı değişimleri gerçekleştirmemekle birlikte, bu değişimlerin gereğini de tam olarak anlamadığı değerlendirilebilir. Ordunun kısmen gerçekleştirdiği üç konudaki değişimde de gerekli olan yapısal dönüşümler yerine, geçici tedbir ve düzenlemelerin etkin olduğu söylenebilir.⁸⁷⁸

Askeri örgütlerdeki değişim çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacak olursa; post-modern orduyu tanımlamak için verilen beş değişim parametresine dönük bir hiyerarşi veya zaman akışı öngörülmemekle birlikte Türk ordusu için, siyasi, kültürel ve bu bağlamda bir yapısal değişimi de gerektiren ilk iki parametrenin çok daha önemli ve bu konulardaki değişimin kaçınılmaz ve öncelikli olduğu değerlendirilebilir. 1827'den günümüze pek çok değişim geçiren Türk ordusunun, bir çelişki gibi görülse de Modern, Geç Modern ve Post-modern Dönem askeri örgüt yapılarının pek çok temel yapısal özelliğini bugün aynı anda barındırdığı da söylenebilir.⁸⁷⁹

Modernite Evriminde Türk ve Batı Ordularının Karşılaştırılması

Yukarıda açıklanan üç farklı dönem itibariyle ABD ve Avrupa ordularındaki genel değişim trendi, alt boyutları ile ve Türk ordusundaki değişimle karşılaştırmalı olarak sonraki tabloda verilmiştir.⁸⁸⁰

Tablo-9: Modernite evriminde Türk ve Batı orduları

Değişim Parametresi	Ordu	Modern Çağ (1922-1952)	Geç Modern Çağ (1952-1990)	Post-modern Çağ (1990 Sonrası)
Algılanan Tehdit	ABD-Avrupa	Düşman İşgali	Nükleer Savaş	Etnik çatışma, terörizm vb.
	Türkiye	Düşman İşgali	Düşman İşgali	Terörizm, bölücülük, etnik çatışma
Kuvvet Yapısı	ABD-Avrupa	Kitle Ordusu	Büyük Profesyonel Ordu	Küçük Profesyonel Ordu
	Türkiye	Kitle Ordusu	Kitle Ordusu	Kısalan askerlik süresiyle küçülen Kitle Ordusu
Gönüllü Kamu Hizmeti*	ABD-Avrupa	Yok	Kısmi geçiş	Var
	Türkiye	Kanunda var Uygulama sınırlı	Kanunda var Uygulama sınırlı	Kanunda var Uygulama sınırlı
Vicdani Ret*	ABD-Avrupa	Yok	Bazı ülkelerde var	Hemen hemen tüm ülkelerde var
	Türkiye	Yok	Yok	Yok
Sivil Uzman Oranı	ABD-Avrupa	Önemsiz unsur	Önemli unsur	Büyük unsur
	Türkiye	Önemsiz unsur (teknik ve uzman personelin tamamına yakını rütbeli)	Önemsiz unsur (teknik ve uzman personelin tamamına yakını rütbeli)	Önemsiz unsur (teknik ve uzman personelin tamamına yakını rütbeli)
Kadınların Rolü	ABD-Avrupa	Ayrı birlik-ünite içinde sınırlı istihdam veya dışarıda bırakılmış	Kısmi entegrasyon	Tam entegrasyon
	Türkiye	Yok	Sayıca çok az	Sembolik düzeyde
Eşlerin Rolü	ABD-Avrupa	Gerekli ve tamamlayıcı unsur	Kısmi bağlılık ve ilgi	Uzaklaştırılmış
	Türkiye	Gerekli ve tamamlayıcı unsur	Müdahil unsur	Müdahil, ancak istenmeyen unsur.
Halk Desteği	ABD-Avrupa	Destekleyici	Kararsız	Kayıtsız
	Türkiye	Destekleyici	Destekleyici	Destekleyici fakat sorgulayıcı
Zayıflara Toplumsal Tepki	ABD-Avrupa	Yok	Zayıf	Kuvvetli
	Türkiye	Yok	Yok	Zayıf
Kurum İçi Statülerin Farklılaşması*	ABD-Avrupa	Güç mesafesi düşük	Güç mesafesi düşük	Güç mesafesi düşük
	Türkiye	Güç mesafesi yüksek	Güç mesafesi yüksek Statüler kısmen kopuk	Güç mesafesi oldukça yüksek, statüler kopuk

Tabloda verilen temel parametre ve değişkenlerden: tehdit algısı, kuvvet yapısı, ordunun esas görev tanımı, orduya yönelik halk desteği ve vicdani ret, toplumla ilişkili olan ve toplumdaki dönüşümlerin orduyu etkilediği alanlara işaret etmektedir. Tehdit algısı, toplumun kültürel değerleri, eğilimleri ve uluslararası konjonktürde bulunduğu konuma bağlı gelişmektedir. Kuvvet yapısı ise, zorunlu ya da gönüllülük esasına dayalı askere alım konusundaki toplumsal tercihe bağlıdır. Ordunun esas görev tanımı da hem toplumun kültüründen hem de toplumdaki tehdit algısından etkilenmektedir. Orduya yönelik halk desteği, yine askeri ilişkilere ve askeri yapılanmaya yönelik toplumsal değerler, eğilimler tarafından belirlenmektedir. Vicdani ret ise içinde bulunduğu toplumun değerlerine bağlı olarak söz konusu olabilmektedir.⁸⁸¹

Ordunun kurumsal kültürüne bağlı bir değişken olan sivil uzman oranı, bütçenin el verdiği ölçüde, ihtiyaç duyulan birimlere personelin dışarıdan mı tahsis edileceği, yoksa kurum içerisinden mi yetiştirileceği tercihinine bağlı olarak, ordu tarafından belirlenmektedir.⁸⁸² Kadınların ve eşlerin ordu içerisindeki rolü hem toplumsal hem de kurumsal değişkenler tarafından belirlenmektedir. Kültürel alanda değişim olsa bile bu tip konularda en son belirleyici ordunun kurumsal yapısıdır.⁸⁸³

Moskos, yukarıda verilen tabloda farklı ülkelerin ordu modelleri ve sivil-asker ilişkileri arasında karşılaştırma yapmak için çok kullanışlı bir analiz sunmaktadır. Tabloda geçen her değişken ülkelerde farklılık gösterse de, günümüzde dünya orduları genel trendlerden etkilenmektedir. Modern ve Geç Modern ordu formlarının Post-modern özelliklerle beraber var olduğu da gözlemlenmektedir. Moskos'un modelindeki her değişkenin, ordunun içinde bulunduğu toplumun tarihinden ve kültüründen bağımsız olmadığı gözönünde bulundurulmalıdır. Bununla beraber her değişkenin bir diğerini belirlediği de önemli bir noktadır.⁸⁸⁴

Post-modern Dönem yapılanmasını en iyi örneklendiren ordu, hiç şüphesiz ABD ordusudur. Profesyonelleşme düzeyi, birliklerinin kısa sürede deniz aşırı görevlerde yerini alma noktasındaki yeterliliği ve mobilitesi, mevcut aktif ordusunun yarısından fazlasının fiili olarak

yurtdışında görevli olması⁸⁸⁵ vb. özellikleri ABD ordusunu diğer tüm ordulardan farklılaştırmaktadır.⁸⁸⁶

Üçüncü Bölüm:

Farklılaşan Askerlik Hizmeti Modelleri⁸⁸⁷

Ülkelerde Değişen Modeller

Dünya ordularına bakıldığında, temelde tam profesyonel ordular ve zorunlu askerlik modelini uygulayan ordular olmak üzere iki temel yapıya rastlanmaktadır. Zorunlu askerlik modeli içerisinde, bu hizmet sonrası seçtiği askerlere sözleşmeli olarak er statüsünde göreve devam etme imkanı veren, “Karma Ordu Modeli” olarak adlandırılabilen bir yapıya da rastlanmaktadır. Karma modelde olduğu gibi, temel iki askerlik modelinde de ülkelerin uygulamaları farklılaşmaktadır.⁸⁸⁸

Zorunlu askerlik modelinde, zorunlu askerlerin aktif ordu içindeki oranının %60-70’lerin üzerine çıktığı kitle orduları (mass army) yanında, bu oranın %20’ler ve altında kaldığı ordu yapıları da mevcuttur. Türkiye, İran, Ermenistan, Azerbaycan, İsrail, Mısır, Cezayir, Güney Kore, Rusya ve Kuzey Kore kitle ordusuna örnek olarak verilebilir. Avrupa’da zorunlu askerlik uygulamasını devam ettiren pek çok ülkenin ise, küçülen ordular içinde hizmete aldıkları sivil uzman/görevlilerin sayısı, yasallaştırdıkları alternatif hizmetler ve bu sayede düşen zorunlu asker oranları ile kitle ordu tasnifi dışında kaldığı görülmektedir.⁸⁸⁹

Hollanda, Danimarka, Avusturya, Finlandiya, Norveç, İsviçre, Ukrayna, Rusya, Moldova, Estonya, Türkiye ve Yunanistan uygulamayı 2013 yılı itibarıyla Avrupa kıtasında devam ettiren ülkelerdir. Türkiye dahil bu gruptaki ülkelerin uygulama temelindeki benzer özelliği, zorunlu askerliğin süre olarak 12 ay veya altında olmasıdır.

Bölgesel konumu ve tehdit değerlendirmesi çok farklı olmakla birlikte; Türkiye; Avrupa’da zorunlu askerlik uygulamasını devam ettiren

ülkeler arasında, lisans mezunu olmayan erler için 2014 yılına kadar geçerli olan 15 aylık zorunlu askerlik süresiyle ilk sırada yer almıştır. Türkiye’de uygulanan zorunlu askerlik; hizmet şekli ve süresi itibariyle, Suriye, İran, Mısır, Cezayir, Azerbaycan, Ermenistan, İsrail, Kuzey Kore ve Güney Kore’ye daha fazla benzemektedir.⁸⁹⁰

Dünyadaki zorunlu askerlik modellerinde, pek çok ülkede hizmet süresi ve hizmet şekli itibariyle tek tip uygulama söz konusu iken, bazı ülkelerde cinsiyete (İsrail), öğrenim durumuna (Türkiye, Mısır, Rusya, 2008 öncesi Polonya), çocuk sayısına (Yunanistan)⁸⁹¹, görev yeri ve zorluğuna (İran), görev yapılan birlik tipine (Finlandiya, Norveç) ve hizmet statüsüne (Finlandiya) göre mecburi hizmet süreleri değişmektedir.⁸⁹²

Pek çok Avrupa ordusunda, zorunlu askerlik uygulamasının kaldırılması Soğuk Savaş Dönemi sonuna rastlamakla birlikte; bugün zorunlu askerliği devam ettiren ülkeler de dahil, orduların bu kaynağa bağımlılığının ve ordu içindeki zorunlu asker oranının 1970’lerden itibaren düşürüldüğü görülmektedir. Geçiş sürecinde kara ordularında bile %50’lere inen zorunlu askerlerin oranı, deniz ve hava kuvvetlerinde %10’lara kadar çekilmiştir. Türkiye’de ise kısalan askerlik süresi ve sözleşmeli er ile uzman erbaş uygulamasına rağmen, zorunlu askerlerin oranı Deniz ve Hava Kuvvetlerinde çok daha düşük olmakla birlikte, Kara Kuvvetlerinde hala %70’lerin üzerindedir.⁸⁹³ Üç kuvvet komutanlığı birlikte düşünüldüğünde ise 2013 yılı sonu itibariyle, profesyonel personel oranı %35 düzeyindedir.

Soğuk Savaş Dönemi sonrası, ordulardaki yapısal değişimi sadece profesyonel ordu-zorunlu askerlik temelinde tartışmak çok da doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. 1960 ve 1970’li yıllarda profesyonelliğe geçen ABD ve İngiltere ordularındaki yapısal değişim; zorunlu askerlik sistemini halen karma bir model içerisinde uygulayan ordulardaki yapısal değişimden çok fazla da farklılaşmamaktadır. Farklı modeller kapsamında olsalar da, tehdit algısı ve çağın gerektirdiği modernizasyonun etkisiyle 1/3-1/2 oranında küçülen orduların, deniz aşırı görevlere hazır bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. Bu sebeple, her ordunun yeniden yapılanma

sürecinde çağın gerektirdiği değişimi, kendi askerlik modeli içerisinde modifikasyonlarla gerçekleştirebildiği görülmektedir.⁸⁹⁴

Zorunlu-Profesyonel Askerlik Tartışmaları

Zorunlu askerlik-profesyonel ordu tartışmalarının, temelde dört ana konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir: (1) İşlevsellik ve görev etkinliği, 2) yarattığı toplumsal etkiler, (3) yarattığı ekonomik sonuçlar ve (4) kişisel haklar ve özgürlükler.⁸⁹⁵

İki temel askerlik modelinden birisi olan profesyonel orduyu savunanlara göre; bugünün orduları özellikle denizasıırı görevler için profesyonel askerlere ihtiyaç duymaktadır. Bu görüşe göre, günümüzün ileri teknoloji silahları ve kompleks muharebe stratejileri nedeniyle, gerçek muharebenin profesyonel askerlere bırakılması gerekmektedir.⁸⁹⁶

Günümüz savaşları teknoloji savaşlarıdır; pasif, düşünmeyen, şaşkın insanlar sürüsüne değil, yüksek derecede eğitilmiş personele ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁹⁷ Bu nedenle, orduların post-modern askerlik çağındaki misyonuna göre, büyüklüğü değil, işlevsel savaş gücü ve muharebe etkinliği çok daha fazla öne çıkmaktadır.⁸⁹⁸

İki modeli karşılaştıran Bröckling'e göre, zorunlu askerlikle verilen eğitimde her şeyden önce genel bir gönüllü itaatkarlık üretmek hedeflenirken; profesyonel askerlikle, askeri tavır ve davranış disiplininin çok, hizmet alanında işlevselliği sağlayacak bir disiplinin verilmesi amaçlanmaktadır.⁸⁹⁹

Maliyet-Etkinlik Argümanı

Askerlik sistemlerine ekonomik temelde bakıldığında ise veriler üzerinden yapılan analizler; zorunlu askerliği bir model olarak kullanan ülkelerin profesyonel ordulara sahip ülkelere göre, üretim düzeyi ve ekonomik büyüme oranı itibarıyla daha geride olduğunu göstermiştir. Çalışmalar; OECD ülkeleri için, zorunlu askerliğin ekonomik performans üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir negatif etki yarattığı sonucunu ortaya koymuştur. Bu nedenlerle; zorunlu askerlik, uzun dönem için insan ve fiziksel sermaye birikiminde yarattığı olumsuzluklar nedeniyle, maliyetli bir askerlik modeli olarak tanımlanmaktadır.⁹⁰⁰

Briem'e göre, askerlik gibi kitlesel kamu hizmetlerinin ekonomik maliyeti oldukça yüksektir. Milyonlarca çalışanı işgücünün dışına çıkarmak veya onların eğitim ve kariyer süreçlerini ertelemek, ulusal ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bu nedene bağlı olarak, 1970'lerin başında en muhafazakar ve en liberal ekonomistlerin (Nobel adayı Milton Friedman dahil), zorunlu askerliğe karşı eleştirileri bulunmaktadır. Bu ekonomistlerin endişe ve eleştirileri bugün çok daha fazla geçerlidir.⁹⁰¹ Bu sebeple profesyonelleşmenin kısa dönemde bütçeye getireceği yükün, uzun dönemdeki pek çok kazançla birlikte azalacağı da öngörülmektedir.⁹⁰²

Keller vd., iki farkı askerlik modeli üzerinde benzer görüşler dile getiren ekonomistlere ve altı farklı çalışmaya (Hansen and Weisbrod, 1967; Fisher, 1969; Lee and McKenzie, 1992; Sandler and Hartley, 1995, Chapter 6; Warner and Asch, 2001; Poutvaara and Wagener, 2007) atıfta bulunarak; zorunlu askerliğin düşük bütçe maliyetine rağmen, gönüllü askerlikle kıyaslandığında, ekonomik temelde çok daha büyük bir fırsat maliyeti ortaya çıkardığına dikkat çekmektedir. Bu ekonomistlerden bazılarının diğerlerinden farklı olarak, çalışmalarında [(Lee ve McKenzie (1992), Warner ve Asch (1995)] zorunlu askerliği sosyal maliyet açısından daha tercih edilebilir bulduklarının da belirtilmesi gerekmektedir.⁹⁰³

Yapılan alan çalışmaları zorunlu askerliğin maliyet noktasında çok da faydalı bir yöntem olmadığını göstermektedir. 1993 yılında henüz zorunlu askerliğin kaldırılmadığı dönemde, Belçika'da zorunlu askerliğin sosyal maliyeti bütçe maliyetinin iki katı olarak hesaplanmıştır.⁹⁰⁴ 1980-1990 yılları arasında Almanya'daki zorunlu askerlik uygulamasını inceleyen üç farklı araştırmanın kritik edildiği çalışmada ise; zorunlu askerliğin yarattığı ve hükümet bütçesindeki hesaplamalarda dikkate alınmayan, yıllık finansal verimlilik kaybının 2,2-6,7 milyar Euro (o tarihteki askeri harcamaların %9-27'si) arasında değiştiği hesaplanmıştır.⁹⁰⁵

Toplumsal Görev ve Fayda Argümanları

Yapılan bir diğer araştırmaya göre ise; öğrenim ve eğitim düzeyi yüksek bireylerin özel sektörden askerlik görevine yönlendirilmesinin fırsat maliyeti yüksek olmasına rağmen, aynı şey düşük öğrenim düzeyindeki bireyler için neredeyse tam tersi olarak gerçekleşmiştir.

Askerlik hizmeti, düşük öğrenim düzeyindeki bireyler için yarattığı eğitim fırsatı nedeniyle kişisel ve mesleki gelişime katkı sağlayabilmektedir.⁹⁰⁶

Yukarıdaki tartışmalardan farklı olarak, olaya haklar temelinde bakan ve profesyonel askerliği savunan Rand, 1970 yılında ABD henüz zorunlu askerliği kaldırmadan, sisteme şu eleştiriyi getirmiştir: “Karma bir ekonomideki bireysel hakların devletçi ihlalleri içinde zorunlu askerlik en kötüsüdür.” Yazara göre zorunlu askerliği savunanların temel argümanı: “Hakların yükümlülükleri mecbur kıldığıdır.” Bu görüş hakların zorunlu askerlik hizmeti ile ve bir savaş durumunda can pahasına satın alınması anlamına da gelmektedir. Ayrıca, zorunlu askerliği savunanlar, askerliğin kendilerine sağladığı gücü bırakmamanın; hepsinden öte, kişinin hayatının devlete ait olduğu prensibinden vazgeçmemenin mücadelesini de vermektedirler. Rand’a göre; “gönüllü bir ordu, özgür bir ülkeyi savunmanın tek doğru, ahlaki ve pratik yoludur.” Özgür bir ülke bir yabancı saldırısına karşı asla gönüllü eksikliği duymamıştır. Yazar, Amerika ordusunun bugün yaşadığı gönüllü asker problemini ise 40 yıl öncesinden tanımlamaktadır; “Kore ve Vietnam’daki gibi savaşlar için çok fazla asker gönüllü olmayacaktır.”⁹⁰⁷ Zorunlu askerlik uygulamasını savunanların temel gerekçeleri, profesyonel ordudan tamamen farklı olarak; siyasi nedenler, vatandaşlık görevleri, toplumsal bağlar ve eşitlik temelinde şekillenmektedir. Leander’e göre zorunlu askerliğin önemine yapılan vurgular, olumlu toplumsal ve siyasi etkisi noktasında iki konuda yoğunlaşmaktadır. Bunlar: (1) Toplumsal bağlara ve farklılıkların entegrasyonuna katkısı, (2) demokratik ve sivil yönetim modelinin güvencesi olmasıdır. Yine yazara göre, zorunlu askerliğin rolü üzerine bu iki ana konudaki olumlu tespitler, uygulamanın geçmişini tam olarak yansıtmamaktadır. Ayrıca; bu faktörler, ülkelerde farklılaşan uygulamalar nedeniyle, her toplumda geçerli olmadığı gibi, eşit olarak etkili de kabul edilemez.⁹⁰⁸

Askerlik modeli tartışmalarına yukarıdaki dört temel konu ve bağlam dışında bakan araştırmacı sayısı hemen hemen yok gibidir. Bu konuda Anderson vd. tarafından ifade edilen farklı bir yaklaşım⁹⁰⁹ zorunlu askerlik tercihinin kültürel temellerini de gündeme getirmektedir. Bu

yaklaşımına göre, zorunlu askerliği terk etmek istemeyen ülkelerin temel kültürel özelliği savaşçı toplum olmalarıdır.

Zorunlu askerlik-profesyonel ordu tartışması içinde, yukarıda aktarılan dört farklı alandaki görüşler ve verilerle birlikte; karar sürecine dönük daha fazla parametrenin analiz edilmesi ve açıklanması gerekmektedir. Bu parametrelerden bazıları: (1) Zorunlu askerliğin uygulanma şekli, (2) zorunlu askerliğe bağlı sosyal ve siyasi kurumlar, (3) uygulamanın toplumca nasıl algılandığı ve (4) zorunlu askerlikle ilgili mitlerin çekiciliği olarak sıralanabilir.⁹¹⁰

Salt Zorunlu-Gönüllü Karşılaştırmasının Yetersizliği

Askeri örgütlerde, zorunlu askerlik-profesyonel ordu bağlamındaki yapısal değişim sadece askerlerle sınırlı da değildir. Değişimin önemli bir ayağını da sivil uzman ve görevlilerin artan istihdamı oluşturmaktadır.⁹¹¹ Profesyonel orduya geçiş sürecinde pek çok ülkede, ordu içindeki sivil görevli ve uzmanların oranı çok yükselmiştir. Moskos'a göre,⁹¹² pek çok süfli iş maliyet etkinliği açısından sivillere devredilirken (buna kılla güvenlik hizmetleri de dahildir), bu uygulama sayesinde askerlerin eğitim dışı görevlerden kurtulması da sağlanmıştır. Ayrıca teknik olarak kompleks silah sistemleri de uzmanlığına ihtiyaç duyulan sivillere devredilerek etkinliği artırılmıştır. Moskos, ABD savaş gemilerinin temel teknik kadrolarının önemli bir kısmının 1950 yılından beri sivillere emanet edildiğine dikkat çekmektedir. I. Körfez Harekatı'nda ABD ordusunun lojistik sistemleri çalıştıracak 10.000 sivil Suudi Arabistan'da konuşlandırdığı ve sivil görevlilerden fiziksel veya disiplin nedenleriyle ABD'ye dönüş yapanların oranının benzer kadrolardaki askerlere göre daha düşük olduğu görülmüştür.⁹¹³

Zorunlu askerlik uygulamasını kaldıran veya tanıdığı farklı haklar ve kısalan süresi ile zorunlu askerliği toplumun da talep ettiği daha kolay uygulanabilir bir model haline getiren Avrupa ülkelerinin, ne Türkiye ne de diğer bölgelerdeki ülkeler için tam bir örnek teşkil etmesi elbette mümkün değildir. Orduların küçülmesinde ve askerlik modellerinin profesyonelliğe doğru dönüşünde en önemli faktör elbette ki tehdit algısıdır. Bu anlamda, Soğuk Savaş Dönemi sonrası Avrupa kıtasında, AB'nin yapısı ve genişlemesinin de etkisiyle;

düşmanlıkların ortadan kalktığı, tehdit algısının zayıfladığı ve birleşik bir Avrupa ordusunun da zaman zaman gündeme geldiği görülmektedir.⁹¹⁴

Geleceğe Yönelik Öngörüler/Görüşler

Yukarıda örneklendirilen pek çok askerlik modeli ve uygulamasına kısmen yansımakla birlikte, 21. yüzyılda ülkelerin askerlik modellerini etkileyen değişimler ve görüşlerden bazıları aşağıda aktarılmıştır:⁹¹⁵

- I. Her ülkenin ordu yapısı ve askerlik modeli o ülkeye ve kültüre özgüdür.⁹¹⁶*
- II. Profesyonel askerliğe geçen ordular da, zayıflayan toplumsal bağlar, gönüllülüğe dayanan kaynak problemi ve tehdit değerlendirmesindeki değişim nedeniyle askerlik sistemlerini yeniden yapılandırma ihtiyacı duymaktadır.⁹¹⁷*
- III. Askerlik modelleri konvansiyonel muharebeye daha az odaklı insan gücüne dayanmaktadır.⁹¹⁸*
- IV. Gerçek muharebe tamamen profesyonellere bırakılmakta, bunun yanında diğer pek çok hayati görev kısa dönem için silahlıta alınan askerlerce yerine getirilebilmektedir.⁹¹⁹*
- V. Zorunlu askerlik modelleri herkesin silahlıta alınmasını gerektirmeyecek şekilde yeniden düzenlenmektedir.⁹²⁰*
- VI. İster profesyonel, ister zorunlu askerlik modeli olsun, askere alma süreci çok daha seçici hale getirilmektedir.⁹²¹*
- VII. Profesyonelleşmeyen ordularda zorunlu asker mevcudu oransal olarak küçülmektedir.*
- VIII. Zorunlu askerlik süreleri kısalmaktadır.⁹²²*
- IX. Kısılan zorunlu askerlik bir seçim süreci olarak işletilmekte ve bu süre sonrası seçilen personele daha yüksek ücretle orduda hizmete devam etme imkanı verilmektedir.⁹²³*
- X. Zorunlu askerlik sürelerinin kısılması nedeniyle, cinsiyet, öğrenim ve görev yeri/kadrosu temelinde farklılaşan hizmet süreleri eşitlenmektedir.*
- XI. Kısaltılmış zorunlu/temel askerlik süresi sonrasında sivil yaşama dönen vatandaşlar müteakip yıllarda, yedek/seferi kuvvetler olarak, düzenli tazeleme eğitimine alınmaktadır.*

*XII. Ulusal savunma birimleri veya yarı zamanlı (part-time) yedekler savunma planlarında daha etkin rol almaktadır.*⁹²⁴

XIII. Ordu yapısı içerisinde maliyet-etkinlik ve uzmanlık temelli olarak sivil çalışan oranları artmaktadır.

Tartışmalarda Ordunun ve Toplumun Tutumu

Zorunlu askerlik modellerinin değişimi yönünde ortaya konulan toplumsal talep, Batı ordularında askerlik modelinin değişimini sağlamıştır. Bu değişim ordular tarafından her zaman belirli bir dirençle karşılanmıştır. ABD ordusunda zorunlu askerlikten profesyonelliğe geçişi inceleyen Moskos'a göre, tüm değişimlere direnç gösteren ABD ordusu da 1973'te zorunlu askerliğin kaldırılmasına karşı gelmiştir. Yazara göre, bugün zorunlu askerlik uygulamasına dönüşe karar verilse, ordu yine direnç gösterecektir.⁹²⁵

Dünyadaki tüm ordulardaki temel askeri meslek kültürünün benzerliği göz önüne alındığında, Moskos'un değişime direnç noktasında ABD ordusuna yönelik tespitlerinin Türk ordusu da dahil tüm ordular için geçerli olduğu söylenebilir. Bu noktada, ordularla ilgili yapısal değişimlerin kararının sadece ordulara bırakılması temel politika hatalarından birisi olarak tanımlanabilir. Batılı demokrasilerin toplumu anlama noktasında yaşadığı değişim ve özgürlükler, zorunlu askerlik konusunda dirence dönüşmüş ve pek çok ülkedeki uygulama, Soğuk Savaş Dönemi sonrası yetersiz ve istenmeyen modeller haline gelmiştir.⁹²⁶

Zorunlu askerlik konusunda görülen toplumsal tepkiler ve isteksizliğin, Amerika örneğinde olduğu gibi, profesyonel ordular için asker temininde de kendini göstermesi yeni bir problem kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal isteklilik konusuna ABD ordusu için bakıldığında, "Orduda kesinlikle hizmet etmeyeceğim." diyen gençlerin oranı 1980 yılında %40 iken bu oran 2000 yılında %64'e yükselmiştir.⁹²⁷ Amerikalıların %82'sinin orduda hiç hizmet etmemiş olması ve hiçbir üyesi orduda bulunmamış Amerikan ailelerinin oranının %76 olması da orduda hizmet konusundaki isteksizliği ortaya koymaktadır.⁹²⁸ Bu istatistiklere rağmen, profesyonel askerliğe geçen ABD ordusuna halkın bakışının %82 oranında olumlu olduğu, toplumun orduda görev yapan kişilere %62 oranında güven duyduğu

ve halkın %78'inin subaylığı prestijli bir meslek olarak algıladığı görülmektedir.⁹²⁹ ABD halkının bu yaklaşımı bir anlamda bireyciliği de yansıtmaktadır ve "Siz oyunu oynayın ben alkışlayayım" cümlesi ile özetlenebilir.⁹³⁰

Moskos, Soğuk Savaş sonrası 1/3 oranında küçülen orduya rağmen, gönüllü asker temelinde yaşanan kaynak problemine dikkat çekerken, Amerika için yeni bir askerlik modeli gereğini ortadan kaldıracak en önemli faktör olarak, hizmet için yeterli sayıda Amerikalının gönüllü olmasını şart koşmaktadır.⁹³¹

Askere almada kaynak problemi yaşayan ABD mevcut askerlik sistemi ile gönüllü aday sayısını artırmak için yeni yöntemlerin ve cazip şartların arayışına girmektedir.⁹³² Ordunun 2000 yılında, gönüllü ihtiyacını karşılamak üzere, üniversite öğrencilerine askerliğe kayıt öncesi finansal destek sağlayan bir programı devreye soktuğu; 2001 yılında ise cinayet gibi ağır suç işlemiş 380 kişiyi de askere aldığı görülmektedir. ABD ordusunda askere alınan her üç gönüllüden birinin temel eğitim döneminde sistemden ayrılması ya da uzaklaştırılması ve her 10 kişiden birinin ilk sözleşme dönemini tamamlamadan ordudan ayrılması kaynak ihtiyacını artıran faktörler olarak dikkat çekmektedir.⁹³³

Mevcut veriler ve görüşler, artan refah düzeyiyle birlikte, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zorunlu askerliğe karşı direncin ve isteksizliğin arttığını ve profesyonel ordulara katılımın yetersiz olduğunu göstermektedir. Yapılmış bir alan çalışması olmamakla birlikte, zorunlu askerliğe karşı takınılan tepki ve isteksizlik Türkiye'de de artmaktadır. Çeşitli sebeplerle askere alınamayan kitlenin sürekli büyümesi, bedelli askerlik için artan talep ve beklentiler ve tepkilerin örgütlü olarak ortaya konması bu tespiti doğrulamaktadır.⁹³⁴

Türkiye'de Ekim 2013 ayında yapılan bir kanun değişikliği ile üniversite mezunu olmayan sağlıklı erkek vatandaşların 15 ay olan askerlik süresi 12 aya indirilmiştir. Toplumdaki değişimlere bağlı olarak, yükümlüler arasında askere gitmeme noktasında artan direncin etkisi olmakla birlikte siyasi yönü de ağır basan bu kararın, profesyonel askerlik modeline geçişin bir adımı olup olmadığı da iyi değerlendirilmelidir. Türkiye'de profesyonel orduya geçilmese bile, bir karma ordu modeli içinde profesyonel personel oranının

yükseltilmesinin belirli adımlarının olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Özellikle kara ordusu için geçerli ve elzem olan bu süreçte, askerlik süresinin kısaltılması ile birlikte veya bu uygulama öncesi şu adımlar atılmalıdır:

- I. Ordunun silah ve teçhizat olarak teknoloji düzeyinin daha az personele ihtiyaç duyacak şekilde yükseltilmesi ve modernize edilmesi; yani emek yoğun bir kitle ordusundan teknoloji yoğun bir modern ordu yapısına geçilmesi.*
- II. Değişen bu yapıya bağlı olarak, birlik ve personel kadro sayıları ile mevcutlarının azaltılması.*
- III. Sözleşmeli/profesyonel er ve erbaş modeli ile personel temin edilerek zorunlu askerlik yoluyla silahaltına alınan yükümlülere duyulan ihtiyacın azaltılması.*
- IV. Zorunlu askerlik süresi kısaltılarak, bu sürenin aynı zamanda profesyonel/sözleşmeli personel teminine dönük bir seçim sürecine dönüştürülmesi*
- V. Sağlıklı tüm yükümlülerin silahaltına alınması yerine; TSK'nın istediği vasıftaki kişilerin orduya alınması ve diğer yükümlülerin kamu hizmetine yönlendirilmesi.*
- VI. Zorunlu askerlik yoluyla silahaltına alınan yükümlülere, kişilerin ve ailelerinin mağduriyetlerini engellemek amacıyla asgari ücret düzeyinde bir ödeme yapılması ve bu kişilerin sigortalı kapsamına alınması.*

Türkiye ve TSK zorunlu askerlik/profesyonelleşme tartışmalarının yoğun olarak sürdüğü son 10 yıllık sürede bu adımların hangisini atmıştır ona bakmak gerekmektedir. Özellikle 2004 yılı ve sonrasında hızlandırılan pek çok milli veya uluslararası ortak projeye (F-15 Savaş Uçağı, Milli Gemi Projesi MİLGEM, Altay Tankı Projesi, Atak Helikopteri Projesi, ANKA İnsansız Hava Aracı Projesi, Top ve Füze Projeleri gibi) rağmen, projelerle hedeflenen silah sistemlerinin çoğunun henüz envantere girmemiş olması nedeniyle, TSK'nın modernizasyon sürecinin henüz başlarında olduğu görülmektedir. Bu durum tek başına bile teknoloji yoğun daha küçük ancak muharebe yeteneği ve mobilitesi yüksek orduya geçişi bir anlamda geciktirmektedir.

Zorunlu askerlik yoluyla silahaltına alınan yükümlülere duyulan ihtiyacın azaltılması amacıyla, yapılan yasal bir düzenlemeyle 2011

yılında uygulamaya başlanan sözleşmeli er/erbaş modeli, karma veya profesyonel orduya geçiş için doğru bir adım olmasına rağmen, Ekim 2013 ayı itibarıyla bu statüde temin edilen personel sayısının toplamda 2 binin altında kaldığı⁹³⁵ görülmektedir. Tanınan hakların yetersizliğine ve zorunlu askerlikle ilgili algılara dayandığını değerlendirebileceğimiz temin sürecindeki bu başarısızlığın, TSK'nın özellikle Kara Kuvvetleri bağlamında profesyonel personel oranı yüksek bir karma orduya geçişinin önündeki en önemli engel olduğu söylenebilir.

Yukarıda sıralanan adımların gerçekleşmemesi nedeniyle, sadece askerlik süresine endekslenmiş bir kurumsal dönüşümün doğru sonuçlar doğurmayacağı ve ordu için zafiyet oluşturacağı da kesindir.

Dördüncü Bölüm:

Askerlik Modellerinin Ordu-Toplum Mesafesine Etkisi

Askere alma yöntemi, ordu-hükümet-halk arasındaki işbirliği ve uyumu belirleyen temel faktörlerden birisidir ve zorunlu askere alma yönteminde ordu ve vatandaş arasında bir uyumdan bahsetmek zor iken gönüllü askere alma yönteminde siyasi liderler, ordu ve vatandaş arasında bir anlaşmanın var olduğu görülebilir.⁹³⁶

Comte'e göre zorunlu askerlik şu üç konuda toplumsal bir fonksiyonu yerine getirir: (1) Askeri geleneklerin ve askeri mantığın baskın olan etkisini azaltması, (2) askeri uzmanlığın (savaşçılığın) ve profesyonelliğin uzmanlık gerektiren doğasını dengelemesi, (3) orduyu karmaşık modern toplum mekanizmasına tabi kılması.⁹³⁷

ABD ordusu modern anlamda profesyonel askerliğe geçen ilk ülkelerden birisidir. 1973 yılından bugüne kadar süren profesyonel ordu uygulamasının, Amerikan toplumunda en üst sınıflar (upper classes) ile ordu arasındaki bağlar ve ilişkinin zayıflaması sonucunu doğurduğu yönünde eleştiriler gündeme getirilmektedir.⁹³⁸ Bunun yanında, dünyadaki zorunlu askerlik uygulamalarında da zengin/elit

kesim çocuklarının bu hizmetten kaçmanın bir yolunu bulduğu ifade edilmektedir.⁹³⁹

Profesyonel askerlik modelinin toplumsal sınıflar arasındaki bağları zayıflatması konusunda, ABD ordusuna getirilen eleştirilere Türkiye açısından bakıldığında; üst sınıflar ile ordu arasında, tüm sınıflar bir şekilde zorunlu veya temel askerliği yerine getirirse de ABD'dekine benzer bir kopukluğun Türkiye'de de en azından algı düzeyinde var olduğu söylenebilir. Türkiye'de üst sosyal sınıflara ait ailelerin çocuklarının zorunlu askerlik uygulaması ve sonuçlarından en az etkilenen kitle oldukları yönünde zaman zaman gündeme gelen eleştiriler de temelde profesyonel ordular için getirilen eleştirilerle benzeşmektedir.⁹⁴⁰

Ayrıca Türk ordusunun yönetim kademesinin neredeyse tamamının orta ve alt gelir grubundan geldiği düşünüldüğünde, üst sosyal sınıflar ile arasındaki farklılığı tespit etmek çok da zor olmamaktadır. Bu sebeple, Türkiye'de profesyonelleşmiş veya karma sistemdeki bir ordu ile zorunlu askerlik uygulamasına devam eden ordu arasında, diğer toplumsal tabakalarla ilişkiler bağlamında çok fazla bir fark olmayacağı öngörülebilir. Bu noktada, Amerikan toplumunun tersine, toplulukçu kültür değerlerine daha fazla sahip olan Türk toplumunda,⁹⁴¹ farklı toplumsal sınıflar arasındaki kopukluğun hiçbir zaman bireyci kültürlerdeki kadar derin olmayacağı da tahmin edilebilir.⁹⁴²

Burada, “zengin/elit tabakanın çocuklarının bir şekilde kaçtığı ve kaçtığı, alternatifleri olan bir zorunlu askerlik uygulaması mı, yoksa bu sosyal tabakadan insanların aday bile olmadığı bir profesyonel ordu modeli mi daha uygun?” sorusu sorulabilir. Aslında iki uygulama da yukarıdaki bağlamda toplumsal sonuçları itibarıyla bir diğerinden çok da farklı değildir. Kıyaslamaya alınmayan, eşitlikçi ve alternatifsiz bir zorunlu askerlik modeli ise dünyadaki birkaç istisnai ülke dışında savunulması mümkün olmayan bir sistem haline gelmiştir. Bu sebeplerle, askerlik modeli seçiminde toplumsal tabakalar arası yabancılaşma ve çatışma olgusu bir seçim kriteri olmaktan uzaktır ve sosyologların bu yabancılaşma problemine askerlik enstrümanı dışında bir çözüm araması gerekmektedir.⁹⁴³

Roth-Douquet ve Schaeffer'e göre profesyonel askerlik nedeniyle üst sosyal sınıflar ile ordu arasında artan mesafe ve yabancılaşma üç temel probleme işaret etmektedir. Bunlar: (1) Ülkenin toplumsal ortak değerlerinin zayıflaması, (2) sivil liderliğin kuvvetlenmesinde sorun yaşanması ve (3) bu durumun uzun dönemde orduyu zayıflatması olarak ifade edilmektedir.⁹⁴⁴ Burada birinci problem olarak aktarılan "değerlerin incinmesi" konusu genel olarak yukarıda aktarılmıştır. İkinci problem olan "sivil liderliğin zayıflaması" konusu ise, her ülke için geçerliliği olmayan veya farklılaşan bir özellik durumundadır. Türkiye örneği ile bakıldığında; ülkenin halen devam eden zorunlu askerlik uygulaması döneminde, sivil liderlik ve sivil yönetim problemini zaten fazlasıyla yaşadığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye ve benzer ülkeler için bu problem öngörüsünün çok geçerli olmadığı bile söylenebilir. Profesyonel ordu nedeniyle, üst sosyal sınıflar ile ordu arasında artan mesafenin uzun dönemde orduyu zayıflatacağı yönündeki üçüncü problem öngörüsünün ise, en azından bir karar kriteri olamayacağı değerlendirilmektedir.⁹⁴⁵ Sivil liderlik konusunda yukarıda aktarılan endişe, bugün pek çok ülkenin zorunlu askerliği sonlandırmış olduğu Avrupa için de ifade edilmektedir.

Zorunlu askerliğin kaldırılması ve bu nedenle politikaya ve yönetime aday üst sosyal tabakalardan insanların askerlik konusunda ilgi, deneyim ve dolayısıyla bilgi eksikliğinin yönetim kadrolarına geldiklerinde sivil-asker ilişkileri anlamında bir zayıflığı ve güvensizliği doğurması olağan görülebilir. ABD askerlik sistemi ve toplumu için geçerli görülebilecek bu duruma Türkiye açısından bakılacak olursa; sağlıklı tüm erkeklerin zorunlu askerliğe tabi olduğu bir sistemde, kişilerin çok da uzun olmayan askerlik süresinde sahip oldukları deneyim ve bilginin sivil üst düzey yönetim kademelerinde çok da geçerli bir bilgi temeli oluşturmayacağı açıktır. Tam aksine, güç mesafesi ile birlikte hiyerarşik yapılanmanın yüksek olduğu Türk toplumunda sivillerin er-erbaş veya yedek subay olarak askere alınması, bu kişilerin profesyonel askerlerin (subay-astsubay) gözünde hiç değişmeyen askerlik statüleri ve küçümsenmeleri nedeniyle, sivil-asker ilişkileri için sorun yaratan deneyim haline de gelebilmektedir. Bu nedenle, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de, orduda ve ordu yönetim kademelerinde daha uzun süre görev yapmış

profesyonel askerlerin, emeklilik veya kurumdan ayrılma sonrası sivil yaşamda yeni kariyerlere ve siyasete aday olması, hem ordu toplum arasındaki politik mesafeyi hem de demografik ve kültürel mesafeyi azaltacaktır. Kendisini geçmişin hatalarına ve prangalarına mahkum etmeyen birikimli her asker ve sivil elit bu konuya daha sıcak bakmalıdır.

Zorunlu askerliğin olumlu sosyal sonuçları konusuna değinen Leander; zorunlu askerliğin varlığını, ordunun kendi içinde, toplumda kabul görmeyecek değerler üretilmesini engelleyici bir faktör olarak görmektedir.⁹⁴⁶ Fakat zorunlu askerlik sistemine sahip ordular tarafından gerçekleştirilen müdahale ve darbeler bu öngörünün her ülke için ve her zaman çalışmayacağını da göstermektedir.

Zorunlu askerlik modelinin avantajı olarak savunulan ordu-toplum bütünleşmesi tezinin askerlik sistemlerinin toplumsal sonuçları bağlamında incelenmesi gerekir. Toplum içinde üst ve alt sosyal tabakalar arasında yabancılaşma ve kopukluk problemini tanımlarken, hiyerarşinin öne çıktığı en temel örgüt yapısı olan ordular içinde, tek ve homojen bir kültürel yapının olduğunu ve her statüden ve rütbeden kişinin aynı değerleri paylaştığını söylemek elbette mümkün değildir. Zorunlu askerlik modelinde ordu içinde geçici olarak bulunan vatandaşların, ordunun sürekli elemanları ile aynı ortamları ve benzer değerleri paylaşabilmesi halinde ancak bu durum modelin bir avantajı olarak değerlendirilebilir. Oysa Türkiye örneğinde, ordu üst yönetim kademeleri, erbaş ve erler bir kenara bırakılsın, astsubay ve hatta subaylarla bile, yüksek güç mesafesi (high power distance)⁹⁴⁷ nedeniyle oldukça farklı ve birbirinden yalıtılmış kültürleri ve değerleri paylaşmakta ve yaşamaktadır. Bu sebeple, toplumsal entegrasyon ve değerler noktasında zorunlu askerlik lehine ifade edilen olumlu görüşlerin; Türkiye için, mevcut uygulama temelinde ve kültürel değerler bağlamında çok da geçerli olmadığı söylenebilir.⁹⁴⁸

Fleckenstein, Alman ordusu ile ilgili değerlendirmesinde;⁹⁴⁹ zorunlu askerliğin, sadece ordunun ihtiyaç duyduğu insan gücünü karşılamakla kalmadığını, aynı zamanda insanların sosyal ve siyasi ihtiyaçlarının tatminine de önemli katkı sağladığını vurgulamaktadır. Yazara göre, bugün itibarıyla profesyonel bir yapıya geçen Alman ordusunda zorunlu askerlik, üniforma içindeki ideal vatandaş tipini de

sembolize etmiştir. Bu Prusya tipi askerlik yaklaşımının, uzun yıllar bu ülkenin askerlik modellerinden etkilenen Türkiye için de geçerli olduğu söylenebilir. Asker-millet kavramını daha fazla benimseyen ülkeler için daha fazla geçerli olan bu değerler, siyasi bağlamdan bağımsız olarak düşünüldüğünde doğru ya da yanlış olarak nitelendirilemez.⁹⁵⁰

Zorunlu askerlik hizmetini kaldıran pek çok Batı Avrupa ordusuna yönelik, profesyonel ordu yapılanmasının toplumsal bağları zayıflattığı yönünde eleştiriler dile getirilmektedir. Bu eleştirilerden birisinde, insanların geleneksel askerlik hizmetini yerine getirmeksizin vatandaşlık haklarını korumak ve genişletmek çabasına girdiği belirtilmektedir.⁹⁵¹

Aktif ordunun nüfusa oranı %1'in altında olan Amerika'da, 1973'te başlayan profesyonel askerlik uygulaması nedeniyle, hiçbir üyesi orduda bulunmamış Amerikan ailelerinin oranının %76 olması,⁹⁵² yukarıda aktarılan endişelerin Amerika için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bu istatistiklerden hareketle, ABD ordusunda zorunlu askerlik uygulamasının yeniden düşünülmesi gerektiğini belirten Moskos'a göre, askerliği toplumun geneline yayacak bir yurttaş-asker (citizen soldier) modelinin oluşturulması durumunda; ordu, toplumu daha iyi yansıtacak ve ABD ordusunun kalitesi önemli derecede yükselecektir. Yazar, yeni askere alma modeli içerisinde, üst sosyal tabakadan vatandaşların kısa süreli bile olsa askere alınmasının askerliğe olan ilgiyi artıracığını ve bunun toplumsal avantajlar yaratacağını vurgulamaktadır.⁹⁵³

ABD ordusunun profesyonel askerlik sistemini ve bu sisteme geçişi tam anlayabilmek için Vietnam Savaşı sonrası toplum ordu ilişkilerine de bakmak gerekmektedir. Vietnam Savaşı sonrasında ordu-toplum ilişkisinde kültürel farklılaşma ve kopukluğun ortaya çıktığı ve müteakiben zorunlu askerliğin terk edildiği görülmektedir.⁹⁵⁴ Vietnam Savaşı sonrası yapılan ordu eleştirileri ile Türk ordusunun terörlü mücadele sürecine dönük eleştirilerin benzerlikler noktasında analiz edilmesi de gerekmektedir. Çünkü ABD ordusunun 1970'lerin başında yaşadığı yapısal değişimi ve bu konudaki kamuoyu tepkilerini Türkiye bugün yeni tartışmaktadır ve Türkiye'nin önünde askerlik modeli noktasında ders alabileceği pek çok örnek bulunmaktadır.⁹⁵⁵

Moskos tarafından ABD'nin tam gönüllü ordu sistemine (all-volunteer force) getirilen eleştirilere ve zorunlu askerliğe yeni bir model üzerinden dönüş önerilerine⁹⁵⁶ rağmen; Briem, mevcut askerlik sistemi ile dünyanın en güçlü ordusu haline gelen ABD ordusunun askerlik sistemi ile ilgili tüm problem tespitlerini doğru bulmakta; ancak, zorunlu askerlik sistemine dönüşü bu toplumsal problemlerin çözümünün bir parçası olarak görmemektedir.⁹⁵⁷

Hiç kimsenin zorunlu askerliğe dönüşü tavsiye etmediğine vurgu yapan Ambrose de Moskos'a benzer şekilde, yüksek ücretle tüm lise mezunlarının en az bir yıl süreyle askere alınması durumunda, ülkenin yokluğunu hissettiği vatanseverlik duygusunu tekrar kazanacağını söylemektedir.⁹⁵⁸ Van Aller de yurttaş-asker konseptinin çağdaş bir modelinin oluşturulabileceğini ve bu modelde yurttaş-asker ile profesyonel rütbelilerin uyumlu bir çift halinde çalışabileceğini söylemektedir.⁹⁵⁹

Ordu-toplum ilişkilerini ve mesafesini belirleyen önemli faktörlerden birisi de savaşlarda ve diğer askeri hareketlerde verilen zayıflardır. Moskos'a göre, ayrıcalıklı sınıfların da askere alındığı savaşlarda zayıfların halk tarafından kabul derecesi yükselmektedir. 300 bin Amerikalının kaybedildiği II. Dünya Savaşında sağlıklı tüm erkek bireylerin orduda hizmet etmesi nedeniyle kayıplar toplum tarafından kabul edilmiştir. Halk tarafından fazla kabul görmeyen Kore Savaşında kaybedilen 33 bin kişi için de aynı şeyler söylenebilir. Ancak 47 bin kişinin kaybedildiği Vietnam savaşında ve kayıpların çok daha düşük olduğu Irak ve Afganistan hareketlerinde zayıfların kabul derecesinin, ayrıcalıklı sınıfların askerlikten bir şekilde kaçınması nedeniyle azaldığı dikkati çekmektedir.⁹⁶⁰

Günümüzde ABD ordusunun farklı görevlerdeki kayıplarına toplumun tepkisinin temelinde, azalan doğum oranı ve küçülen aile yapılarının da olduğu ifade edilmekle birlikte; bu tepkinin ayrıcalıklı sınıfların da askere alındığı bir zorunlu askerlik uygulamasında çok daha düşük olacağı vurgulanmaktadır. Bu anlamda, gönüllü kuvvetlerden oluşan orduların zayıfların verdikleri sürece, halk tabanlı tepkilerin de etkisiyle, etkin olmayan güçler olarak algılanacağı ve kurumsal güvenilirliklerinin azalacağı söylenmektedir.⁹⁶¹

Türkiye’de terör nedeniyle verilen zayıflara karşı gösterilen kamuoyu tepkilerinin temelinde, ABD ordusu için yapılan eleştirilerden farklı olarak, İki temel faktör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; zorunlu askerlik statüsünde askere alınan gençlerin terörle mücadele için uygun kişiler olmamasıdır. İkincisi ise; terör nedeniyle kaybedilen erbaş ve erlerle birlikte rütbeli personelin de orta ve alt sosyal sınıflara mensup olmasıdır. Türkiye’de üst sosyal tabakalarda bulunan ailelerin çocukları eğitilmiş olmaları nedeniyle uzun dönem askerlik yapmamaktadırlar. Bunlardan kısa dönem ve yedek subay olarak askere alınanlara ayrıcalıklı davranıldığı yönündeki iddialar ise, zorunlu askerlerin terörle mücadelede yetkinlik sorunuyla birleşince, “vatan sağolsun” diyen pek çok insanı mevcut sistemi sorgular hale getirmiştir.⁹⁶²

SON SÖZ

Devlet biçiminde örgütlenen tüm toplumların geçmişinde ve bugününde, sivil-asker ilişkilerinde “gerilim ve çelişki” genel kural, “uyum ve işbirliği” ise istisnai bir durumdur. Öngörülebilir gelecekte de böyle olmaya devam edeceğini söyleyebiliriz. Günümüzde hemen hemen tüm toplumlarda sivil yöneticiler ile askeri liderler birçok alanda farklılaşmakta; bu farklılaşmalar birçok ülkede aktif veya potansiyel gerilim/çatışma alanı yaratmaktadır. Orduların özerklik sınırlarının belirlendiği ve denetim esaslarının işletildiği demokratik ülkelerde dahi, sivil-asker ilişkileri gerilimsiz/çelişkisiz yürümektedir; ancak bu ülkelerde gerilimin fiili bir çatışmaya dönüşmesini önleyecek kurallar, kanallar ve teamüller yerleşmiştir ve işlemektedir. Askerlerin rollerinin yükseldiği kriz ve savaş dönemleri, sivil-asker ilişkilerinde dengenin askerlerin lehine değiştiği ve açık çatışma riskinin yükseldiği dönemler olagelmıştır. Yasama ve yürütme erki eliyle uygulanan dikey denetim yanında; sivil-toplum kuruluşları, medya, düşünce kuruluşları ve diğer toplumsal aktörler eliyle işletilecek bir yatay denetim; siyasetin askerlerin önünde olduğu demokratik temeldeki sivil-asker ilişkilerinin, kriz dönemlerinde bir diğer güvencesi olacaktır.

Burada açıklanan ve genellikle Batı menşeli olan teori ve modellerin fayda ve önemine rağmen, ülkelere ve tabii ki kültürlere göre farklılaşan sivil-asker ilişkileri modellerinden ve bu modellerin özgünlüğü ihtiyacından bahsedilebilir. Bu modeller içinde, farklı tasnifler ve tanımlamalarla açıklanan özerkliğin sınırları da ülkelere ve kültürlere göre değişecektir. Modeller içinde, orduların özerklik alanları, stratejik düzeye ve siyasi alana doğru genişledikçe demokratik temelde işleyen bir sivil-asker ilişkisinden uzaklaşılacaktır.

Konuya Türkiye bağlamında bakıldığında, geçmişte pek çok konunun güvenlik ve askeri güvenlik kavramı içinde yorumlanması ve siyaset

üstü görülmesi, sivil-asker ilişkilerinde rollerin birbirine karışmasına ve bu alanda müdahalelere yol açsa da son dönemde askerlerin paradigmalarında önemli bir değişim yaşanmış ve sivillerle işbirliğinin daha akılcı bir yol olduğuna inanç düzeyi yükselmiştir. Toplumsal kutuplaşmaya rağmen, yaşanan bu yeni dönemin hem siviller hem de askerler açısından kontrollü bir değişimi başlattığı değerlendirilebilir. Bu kontrollü değişimin sadece sivil-asker ilişkileri temelinde yeni bir dönemin kapılarını açmakla kalmayacağı; kurumsal süreçlerle birlikte, TSK için bir yeniden yapılanma dönemini başlatabileceği de öngörülebilir. Bu dönüşüm ve yeniden yapılanmanın en temel ayağının ise daha uzun sürecek kültürel bir değişimle mümkün olacağını da görmek gerekmektedir.

Bu tespitlerden hareketle, Türk ordusunun kurumsal etkinliğini en üst seviyeye çıkararak ve politizasyonunu engelleyen bir kurumsal özerklik yanında, sivil iradeye itaati sağlayan bir siyasi özerklik modelinin, ülkeye özgün olarak tüm aktörlerin mutabakatı ile ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Ancak, demokratik devlet yapısı ve işleyen demokrasi ideali temelinde, askerlerin siviller üzerindeki vesayeti ne kadar yanlış ise, ordunun kurumsal özerklik alanlarına müdahale ve askerlerin politizasyonuna neden olabilecek otoriter bir yönetim modelinin işletilmesi de bir o kadar yanlış olacaktır.

Türkiye’de kültürel temelde, sivillere güvensizliği besleyen bir ordu-toplum mesafesinin varlığı söz konusu olmakla birlikte; TSK’nın demografik temelde büyük oranda toplumu temsil etmesi, profesyonelleşmiş Batılı ordulara göre önemli bir toplumsal bağ ve avantaj teşkil etmektedir. Bu avantajlı zeminde ve değişim ortamında, sağlıklı ve demokratik temelde işleyen bir sivil-asker ilişkisinin ülkede tesisi kadar; modernize olmuş, küçülmüş ve profesyonel personel oranı yükselmiş bir silahlı kuvvetlerin yeni ve özgün bir askerlik modeli ile yeniden inşası ve yapılandırılması da büyük önem taşımaktadır.

DİPNOTLAR

¹ James Burk, "Military Mobilization in Modern Western Societies", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.112

² A.g.e., s.112

³ A.g.e., s.113

⁴ A.g.e., s.118

⁵ Giuseppe Caforio, "Some Historical Notes", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006. s.19-20.

⁶ A.g.e., s.21

⁷ Bkz. Giuseppe Caforio, *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer, 2006. s.9.

⁸ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.8

⁹ Bkz. a.g.e., s.9

¹⁰ Caforio, *Handbook of the...*, s.4

¹¹ A.g.e., s.4

¹² Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.7-26

¹³ Bkz. a.g.e., s.15

¹⁴ Caforio, *Handbook of the...*, s.444

¹⁵ Bkz. Giuseppe Caforio, "Themes and issues of the Sociology of the Military", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006. s.444.

¹⁶ Nur Vergin, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat görüşmesinden alındı.

¹⁷ Ali L. Karaosmanoğlu, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat görüşmesinden alındı.

¹⁸ M. Janowitz; L. S. Cottrell Jr, *Sociology and the Military Establishment*. New York: Russel Sage Foundation, 1965, [1959], s.17.

¹⁹ A.g.e., s.10

²⁰ A.g.e., s.11

²¹ A.g.e., s.11

²² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim Sanat Yayınları: 1999, s.543-544.

---

²³ Caforio, *Handbook of the...*, s.439-441

²⁴ A.g.e., s.4

²⁵ C. Moskos, *Peace Soldiers: The Sociology of a United Nations Military Force*. Chicago: Chicago University Press, 1976, s.139. Aktaran: Giuseppe Caforio, *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer, 2006, s.443.

²⁶ Yaprak Gürsoy, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat görüşmesinden alıntı.

²⁷ Janowitz ve Cottrell Jr, *a.g.e.*, s.15

²⁸ A.g.e., s.15

²⁹ Edgar Schein, "Organizational Culture," *American Psychologist*, vol. 45(2), (Feb. 1990), s.110. Aktaran: Don M. Snider, "An Uninformed Debate on Military Culture", *America The Vulnerable: Our Military Problems and How to Fix Them* içinde, (Ed. John F. Lehman ve Harvey Sicherman). Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2012, s.117-118

³⁰ Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State: Theory and Politics of Civil-Military Relations*, New York, NY: Vintage Books, 1957, s.61. Aktaran: Snider, *a.g.e.*, s.121

³¹ Geert Hofstede; Bram Neuijen; Denise Daval Ohayv ve Geert Sanders, "Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across 20 Cases", *Administrative Science Quarterly*, vol.35, no.2, (June 1990).

³² Williamson Murray, "Does Military Culture Matter?", *America The Vulnerable: Our Military Problems and How to Fix Them* içinde, (Ed. John F. Lehman ve Harvey Sicherman). Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2012, s.134-135

³³ Karen O. Duvin, "Military Culture: Change and Continuity", *Armed Forces & Society*, vol. 20, no.4 (Summer 1994), s.533.

³⁴ Anthony King, "Towards a European Military Culture?", *Defence Studies*, vol. 6, no.3 (September 2006), s.259.

³⁵ A.g.e., s.263

³⁶ P.S. Adler ve B. Borys, "Two Types of Bureaucracy: Enabling and Coercive," *Administrative Science Quarterly*, 41, 1986, s.82-83. Aktaran: Joseph L. Soeters, Donna J. Winslow ve Alise Weibull, "Military Culture", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.242.

³⁷ Joseph L. Soeters, Donna J. Winslow ve Alise Weibull, "Military Culture", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.242.

³⁸ Geert Hofstede, *Cultures and Organizations: Software of the mind*. UK: McGraw-Hill Book Company Limited, 1991, s.17

³⁹ Michael B. Siegl, "Military Culture and Transformation", *Joint Force Quarterly*, issue 49, (2nd quarter 2008), s.103

⁴⁰ A.g.e, s.103

⁴¹ Dale R. Herspring, "Creating Shared Responsibility through Respect for Military Culture: The Russian and American Cases", *Public Administration Review*, vol.71, issue 4 (July/August 2011), s.521

⁴² C. Moskos ve F. Wood (Ed.), *The Military: More Than Just a Job?*. NY: Pergamon Brasey's International Defence Publishers, 1988. Aktaran: Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.241

⁴³ Murray, a.g.e., s.137-145

⁴⁴ Peter D. Feaver, *Armed Servants Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press (2003), s.63

⁴⁵ Richard Holmes, *Acts of War: The Behavior of Men in Battle*, New York: Free Press (1985), s.290- 315. Aktaran: Peter D. Feaver, *Armed Servants Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press (2003), s.64.

⁴⁶ M. L., Martin, "Operational Weakness and Political Activism: The Military Sub-Saharan Africa." In J. P. Lovell ve D. E. Albright (Ed.), *To Sheathe the Sword: Civil-Military Relations in the Quest of Democracy*. Westport, Greenwood Press, 1997, 81-98; D. Winslow, *Army Culture*. Virginia: Army Research Institute, 2000. Aktaran: : Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.239

⁴⁷ Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.239

⁴⁸ İlhan Uzel, "Ordu Dış Politikanın Neresinde", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed: A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.315.

⁴⁹ Duvin, a.g.e., s.534

⁵⁰ A.g.e., s.535-538

⁵¹ A.g.e., s.539-540

⁵² Don M. Snider, "An Uninformed Debate on Military Culture", *America The Vulnerable: Our Military Problems and How to Fix Them* içinde, (Ed. John F.

Lehman ve Harvey Sicherman). Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2012, s.119-124.

⁵³ A.g.e., s.120-121

⁵⁴ Amos Perlmutter, *Lo military lo politico en los tiempos modernos*, Ediciones Ejercito, Madrid, 1982; Aktaran: Narcis Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler* (The Military Transition: Reflections on the Democratic Reform of the Armed Forces), Çev. Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.72.

⁵⁵ Caforio, "Some Historical Notes", s.21

⁵⁶ Narcis Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler* (The Military Transition: Reflections on the Democratic Reform of the Armed Forces), Çev. Şahika Tokel. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.73.

⁵⁷ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.12-13

⁵⁸ Snider, a.g.e., s.122

⁵⁹ James Burk, "Military Culture," *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict* içinde, (Ed. Lester Kurtz ve Jennifer E. Turpin). San Diego, Calif.: Academic Press, 1999. Aktaran: Snider, a.g.e., s.123

⁶⁰ Burk, "Military Culture," Aktaran: Snider, a.g.e., s.124

⁶¹ Ivan Yardley ve Derrick J. Neal, "Understanding the leadership and culture Dynamic within Military Context: Applying Theory to an Operational and Business Context", *Defence Studies*, vol.7, no.1 (March 2007), s.26-30

⁶² Tjallie A.M. Scheltinga, Sebastiaan J.H. Rietjens, Sirp J. De Boer ve Celeste P.M. Wilderom, "Cultural Conflict Within Civil-Military Cooperation", *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, vol.13, no.1 (Spring 2005), s.57

⁶³ Yardley ve Neal, a.g.e., s.26-30

⁶⁴ K.S. Cameron ve R.E. Quinn, *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*, Reading, MA: Addison-Wesley 1999. Aktaran: Ivan Yardley ve Derrick J. Neal, "Understanding the leadership and culture Dynamic within Military Context: Applying Theory to an Operational and Business Context", *Defence Studies*, vol.7, no.1 (March 2007), s.31-32.

⁶⁵ Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.241

⁶⁶ A.g.e., s.241

⁶⁷ A.g.e., s.244-246

⁶⁸ A.g.e., s.244-246

⁶⁹ A.g.e., s.246

⁷⁰ A.g.e., s.247

⁷¹ K. E. Weick, and Roberts, K. H., "Collective minds in organizations: Heedful interrelating on flight decks" *Administrative Science Quarterly*, 38 (3), (1993): s.357-381. Aktaran: Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.248

⁷² Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.248

⁷³ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, Çev. K. Uğur Kızılaslan. İstanbul: Salyangoz Yayınları, [1957] 2006, s.21.

⁷⁴ A.g.e., s.21

⁷⁵ A.g.e., s.33

⁷⁶ A.g.e., s.34

⁷⁷ Bkz. a.g.e., s.32

⁷⁸ A.g.e., s.15

⁷⁹ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.19-20.

⁸⁰ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.12-13

⁸¹ Bkz. a.g.e., s.12-13

⁸² Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.15

⁸³ Bkz. a.g.e., s.35

⁸⁴ A.g.e., s.15.

⁸⁵ Stephen Graham, "When Life Itself is War: On the Urbanization of Military and Security Doctrine", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol.36.1, (January 2012), s.137.

⁸⁶ A.g.e., s.143

⁸⁷ J. Jordan, "Disciplining the Virtual Home Front: Mainstream News and the Web During the War in Iraq", *Communication and Critical/Cultural Studies* 4.3, (2007), s.278. Aktaran: Stephen Graham, "When Life Itself is War: On the Urbanization of Military and Security Doctrine", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol.36.1, (January 2012), s.144.

⁸⁸ J. Packer, "Becoming Bombs: Mobilizing Mobility in the War of Terror", (2006), *Cultural Studies* 20.4/5, s.378. Aktaran: Graham, a.g.e., s.140

⁸⁹ Graham, a.g.e., s.141

⁹⁰ Murray, a.g.e., s.136

⁹¹ King, a.g.e., s.260-273

⁹² Gen. Sir Michael Rose, *Fighting for Peace*, London: Warner 1998, s.39-40. Aktaran: Anthony King, "Towards a European Military Culture?", *Defence Studies*, vol. 6, no.3 (September 2006), s.270.

⁹³ Rebecca L. Schiff, *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. Oxon: Routledge, 2009, s.121.

⁹⁴ R. Gal, *A Portrait of the Israeli Soldier*, New York: Greenwood Press, 1986, s.30. Aktaran: Rebecca L. Schiff, *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. Oxon: Routledge, 2009, s.121.

⁹⁵ A.Kadir Varoğlu, Salih Akyürek ve Adnan Bıçaksız (yayımlanmamış çalışma). Çalışmanın Türkçe ve İngilizce taslakları yazar Salih Akyürek'ten temin edilebilir.

⁹⁶ Geert Hofstede, *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*, (Abridged Edition). London, Newbury Park: Sage Publications, 1984.

⁹⁷ A.g.e., *Culture's Consequences: International...*, s.93

⁹⁸ A.g.e., s.132-142

⁹⁹ A.Selami Sargut, *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*, Ankara: İmge Kitapevi Yayıncılık, 2001, s.147.

¹⁰⁰ Hofstede, *Culture's Consequences: International...*, s.94

¹⁰¹ Hofstede, *Cultures and Organizations...*, s.28

¹⁰² A.g.e., s.38

¹⁰³ Bkz. Hofstede, *Culture's Consequences: International...*, s.77

¹⁰⁴ Bkz. a.g.e., s.96

¹⁰⁵ Bkz. a.g.e., s.79

¹⁰⁶ Şükrü Özen, *Bürokratik Kültür-1:Yönetmelik Değerlerin Toplumsal Temelleri*, Ankara: TODAİE Yayınları, 1996, s.117-118.

¹⁰⁷ Zeynep Aycan, Rabindra N. Kanungo 2000 "Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkisi", (Ed. Z.Aycan), *Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları* içinde, Türk Psikologlar Derneği Yayınları No:21, Ankara, 2000, s.25-53.

¹⁰⁸ A.g.e., s.25-53

¹⁰⁹ Hofstede, *Cultures and Organizations...*, s.113

¹¹⁰ Geert Hofstede, 'Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad?' *Organizational Dynamics* 9(1), 1980 s.45. Aktaran:

Bradley L. Kirkman, Kevin B. Lowe ve Cristina B. Gibson, "A Quarter Century of Culture's Consequences: A Review of Empirical Research Incorporating Hofstede's Cultural Values Framework", *Journal of International Business Studies*, vol. 37, no. 3, (May 2006), s.286.

¹¹¹ Hofstede, *Cultures and Organizations...*, s.111

¹¹² A.g.e., s.134

¹¹³ Hofstede, *Culture's Consequences: International...*, s.140

¹¹⁴ Bkz. a.g.e., s.93

¹¹⁵ Sargut, a.g.e., s.183

¹¹⁶ Hofstede, *Cultures and Organizations...*, s.50

¹¹⁷ A.g.e., s.73

¹¹⁸ Bkz. Hofstede, *Culture's Consequences: International...*, s.171-172

¹¹⁹ Bkz. a.g.e., s.158

¹²⁰ Sargut, a.g.e., s.156

¹²¹ Hofstede, *Cultures and Organizations...*, s.80

¹²² A.g.e., s.82

¹²³ A.g.e., s.96

¹²⁴ A.g.e., s.84

¹²⁵ Yücel Karadiş, *Küreselleşen Sivilleşen Türkiye*. Ankara: Gazi Kitapevi, 2012, s.8.

¹²⁶ Donald D. Dudley, *The Romans*. New York: Barnes & Noble, 1993, s.89.

¹²⁷ Mesut Uyar ve Hayrullah Gök, "Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askeri Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması: 1640-1871", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, (2003), s.18.

¹²⁸ Pascal Vennesson, "Civil Military Relations in France: Is There a Gap", *The Journal of Strategic Studies*, vol.26, no.2, (June 2003), s.32.

¹²⁹ Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, 21. Basım, TÜBİTAK, 2010, s.34.

¹³⁰ A.g.e., s.29

¹³¹ Bkz. a.g.e., s.357-392. Bkz. ayrıca s.361'deki Tablo

¹³² A.g.e., s.363

¹³³ A.g.e., s.364-6

¹³⁴ A.g.e., s.367-9

¹³⁵ A.g.e., s.375

¹³⁶ Leslie Lipson, *Demokratik Uygurluk*, Çev.: Haldun Günalp, Türker Alkan. Ankara: İŖ Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.17.

¹³⁷ A.g.e., s.18

¹³⁸ A.g.e., s.19

¹³⁹ Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle zdeŖleme Süreci*. İstanbul: Türkiye İŖ Bankası Yayınları, 2011, s.316.

¹⁴⁰ Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*. New York: Random House, 2003, s.104-107.

¹⁴¹ Dudley, a.g.e., s.255

¹⁴² Robert Pinkney, *Right-Wing Military Government*. Boston: Twayne Publishers, 1990, s.11-12'de sonlu bir liste olmamak üzere, 1960'tan bu yana çeŖitli sürelerle askeri hükümetle yönetilen 56 ülke sıralanmıŖtır (Türkiye dahil).

¹⁴³ Hale Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal Değerlendirme", *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (Ed.: A.Bayramoğlu, A. İnsel). İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.9.

¹⁴⁴ Serra, a.g.e., s.10

¹⁴⁵ Lipson, a.g.e., s.138-139

¹⁴⁶ A.g.e., s.154-155

¹⁴⁷ Serra, a.g.e., s.26

¹⁴⁸ Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.64

¹⁴⁹ Douglas L. Bland, "Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations," *Armed Forces & Society*, vol.26, no.1, (Fall 1999), s.525. Aktaran: Gerhard Kümmel, "The Military and its Civilian Environment: Reflections on a Theory of Civil-Military Relations", *The Quarterly Journal*, no: 4, (December 2002), s.72.

¹⁵⁰ Herspring, a.g.e., s.519-520

¹⁵¹ Stephen J. Blank, "Civil-Military relations in contemporary Russia," *Civil-Military Relations in Perspective: Strategy, Structure and Policy* içinde, (Ed. Stephen Cimbala). Surrey: Ashgate Publishing, 2012, s. 53.

¹⁵² Thomas Gomart, *Russian Civil- Military Relations: Putin's Legacy*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2008, s.87. Aktaran: Stephen J. Blank, "Civil-Military relations in contemporary Russia," *Civil-Military Relations in Perspective: Strategy, Structure and Policy* içinde, (Ed. Stephen Cimbala). Surrey: Ashgate Publishing, 2012, s. 53.

- ¹⁵³ Vladimir O. Rukavishikov ve Michael Pugh, "Civil- Military Relations", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.131.
- ¹⁵⁴ Douglas L. Bland, "A Unified Theory Of Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, vol.26, no.1, (Fall 1999) s.13.
- ¹⁵⁵ Serra, a.g.e., s.84-85
- ¹⁵⁶ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.38
- ¹⁵⁷ Lipson, a.g.e., s.162
- ¹⁵⁸ Vennesson, a.g.e., s.30
- ¹⁵⁹ A.g.e., s.31-32
- ¹⁶⁰ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.15
- ¹⁶¹ Bland, "A Unified Theory...", s.10
- ¹⁶² Herspring, a.g.e., s.519-520
- ¹⁶³ Bland, "A Unified Theory...", s.17
- ¹⁶⁴ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.12-13
- ¹⁶⁵ Vennesson, a.g.e., s.38-39
- ¹⁶⁶ Lipson, a.g.e., s.140,158
- ¹⁶⁷ Bkz. a.g.e., s.155-157
- ¹⁶⁸ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.6
- ¹⁶⁹ Lipson, a.g.e., s.159
- ¹⁷⁰ Ulrich Bröckling, *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev.: Veysel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İkinci Basım, 2008, s.25.
- ¹⁷¹ Bkz. Serra, a.g.e., s.74
- ¹⁷² Bkz. a.g.e., s.59-75
- ¹⁷³ Peter D. Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", *Armed Forces & Society*, vol.23, no.2, (Winter 1996), s.167-170. Aktaran: Kümmel, "The Military and...", s.73
- ¹⁷⁴ Bland, "A Unified Theory...", s.9. Aktaran: Kümmel, "The Military and...", s.73
- ¹⁷⁵ Bkz.Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.86-104
- ¹⁷⁶ Karadiş, a.g.e., s.15
- ¹⁷⁷ Serra, a.g.e., s.11
- ¹⁷⁸ A.g.e., s.11
- ¹⁷⁹ Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.18-19. Aktaran: Karadiş, a.g.e., s.18-19

¹⁸⁰ Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.9. Aktaran: Karadiş, a.g.e., s.18-19

¹⁸¹ Bkz. Schiff, a.g.e., s.32

¹⁸² Bkz. a.g.e., s.33

¹⁸³ Bkz. a.g.e., s.43

¹⁸⁴ Bkz. a.g.e., s.2- 6

¹⁸⁵ Bkz. a.g.e., s. 13

¹⁸⁶ Bkz. a.g.e., s. 33

¹⁸⁷ Bkz. a.g.e., s. 14

¹⁸⁸ Bkz. Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.12

¹⁸⁹ Bkz. a.g.e., s. 1

¹⁹⁰ Bkz. a.g.e., s. 10.

¹⁹¹ D. Roderick Kiewet ve Mathew D. McCubbins, *The Logic of Delegation: Congressional Parties and the Appropriations Process*. Chicago: Chicago University Press, (1991); McNollgast, "Administrative Procedures as Instruments of Political Control," *Journal of Law, Economics, and Organization*, vol.3, 6,(1987), s.243–277; "Structure and Process, Politics and Policy: Administrative Arrangements and the Political Control of Agencies," *Virginia Law Review*, (1989) 75, s.431–482; "Positive and Normative Models of Procedural Rights: An Integrative Approach to Administrative Procedures" *Journal of Law, Economics, and Organization*, (1990a) 6, s.307–332; "Slack, Public Interest, and Structure-Induced Equilibrium," *Journal of Law, Economics, and Organization*, (1990b) 6, s.203–212; Mathew D. McCubbins and Schwartz Thomas, "Congressional Oversight Overlooked: Police Patrols versus Fire Alarms", *American Journal of Political Science*, vol. 28, no.1, (February 1984), s.165–179. Aktaran: Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.56.

¹⁹² John Brehm, Scott Gates, Working, Shirking, and Sabotage: Bureaucratic Response to a Democratic Public. Ann Arbor: University of Michigan, 1997. Aktaran: Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.56.

¹⁹³ Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.56

¹⁹⁴ A.g.e., s.57

¹⁹⁵ A.g.e., s.57

¹⁹⁶ A.g.e., s. 57-58

¹⁹⁷ A.g.e., s. 60

¹⁹⁸ A.g.e., s.60

¹⁹⁹ A.g.e., s. 61

-
- ²⁰⁰ A.g.e., s.62
- ²⁰¹ A.g.e., s.58
- ²⁰² Bland, "A Unified Teory...", s.14. Aktaran: Serra, a.g.e., s.269
- ²⁰³ Feaver, *Armed Servants Agency...*, s. 10
- ²⁰⁴ A.g.e., s.54
- ²⁰⁵ Karadiş, a.g.e., , s.12
- ²⁰⁶ Bkz. Bland, "A Unified Theory...", s.9
- ²⁰⁷ A.g.e., s.11
- ²⁰⁸ Bkz. a.g.e., s.10
- ²⁰⁹ Bkz. a.g.e., s.10
- ²¹⁰ Larry Diamond, *Consolidating the Third Wave Democracies*, London, UK: The Johns Hopkins University Press, 1997, s.18. Aktaran: Yücel Karadiş, *Küreselleşen Sivilleşen Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2012, s.31.
- ²¹¹ A.g.e., s.33. Aktaran: Karadiş, a.g.e., s.33
- ²¹² Karadiş, a.g.e., s.34
- ²¹³ Diamond, *Consolidating the Third...*, s.xvii. Aktaran: Karadiş, a.g.e, s.33
- ²¹⁴ Karadiş, a.g.e., s.35
- ²¹⁵ A.g.e., s.35
- ²¹⁶ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.18
- ²¹⁷ D. Pion-Berlin, "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America", *Comparative Politics*, vol. 25, no. 1, (1992), s.83-102. Aktaran: Ümit Cizre Sakalioğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, sayı 29, no.2, (Ocak 1997), s.152.
- ²¹⁸ Schiff, a.g.e., s.45
- ²¹⁹ Bland, "A Unified Theory...", s.11
- ²²⁰ Ahmet İnel, "Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri" *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed: A.İnel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.44.
- ²²¹ Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed: A.İnel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.161.
- ²²² Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.71
- ²²³ Tanel Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed: A.İnel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.347.

²²⁴ Pion-Berlin, a.g.e., s.83-102; A. Stepan, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1988; J. Zaverucha, "The degree of military political autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian transitions", *Journal of Latin American Studies*, vol. 25, no.2, (1993), s.283-299. Aktaran: Yaprak Gürsoy, "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military", *South European Society and Politics* 16, no. 2 (June 2011), s.293-308.

²²⁵ Yaprak Gürsoy, "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military", *South European Society and Politics* 16, no. 2, June 2011, s.300.

²²⁶ Bland, "A Unified Theory...", s.15

²²⁷ Stephen Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables," *International Regimes* içinde, (Ed. Stephen Krasner). Ithaca: Cornell University Press, 1983, s.1. Aktaran: Bland, "A Unified Theory...", s.10

²²⁸ Ole R. Holsti, "Chasms and Convergences: Attitudes and Beliefs of Civilians and Military at the Start of a New Millenium" *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security* içinde, (Ed. Peter D. Feaver ve Richard H. Kohn). Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001, s.83.

²²⁹ A.g.e., s.82-83

²³⁰ Rukavishikov ve Pugh, a.g.e., s.136

²³¹ Hans Born, "Democratic Control of Armed Forces", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.155.

²³² Rukavishikov ve Pugh, a.g.e., s.133

²³³ Born, a.g.e., s.159

²³⁴ Serra, a.g.e., s.59-63

²³⁵ Bland, "A Unified Theory...", s.17

²³⁶ A.g.e., s.20

²³⁷ A.g.e., s.20

²³⁸ Dishonoured Legacy: The Lessons of the Somalia Ajfair. Report of the Commission of Inquiry into the Deployment of the Canadian Forces to Somalia, vol.2 (Ottawa, June 1997), 380. Aktaran: Bland, "A Unified Theory...", s.20.

²³⁹ Bland, "A Unified Theory...", s.20

²⁴⁰ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.9

-
- ²⁴¹ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.16
- ²⁴² Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.86-87
- ²⁴³ A.g.e., s.86-87
- ²⁴⁴ A.g.e., s.87-89
- ²⁴⁵ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.9
- ²⁴⁶ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.89-90
- ²⁴⁷ Karadiş, a.g.e., s.13
- ²⁴⁸ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.2
- ²⁴⁹ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.9
- ²⁵⁰ Feaver, "The Civil-Military...", s.159-163
- ²⁵¹ Serra, a.g.e., s.73
- ²⁵² Noboru Yamaguchi ve David A. Welch, "Soldiers, Civilians and Scholars: Making Sense of the Relationship Between Civil-Military Relations and Foreign Polic", *Asian Perspective*, vol.29, no:1, (2005), s.227. Aktaran: Hale Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.10.
- ²⁵³ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.10
- ²⁵⁴ Bkz. Huntington, *Asker ve Devlet...*
- ²⁵⁵ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.9
- ²⁵⁶ Feaver, "The Civil-Military...", s.155
- ²⁵⁷ A.g.e., s.157
- ²⁵⁸ A.g.e., s.157
- ²⁵⁹ E. Samuel Finer, *Man on Horseback*. London: Pall Mall Press, 1969; Aktaran: Feaver, "The Civil-Military...", s.159
- ²⁶⁰ Bu konudaki ayrıntılar için Bkz. Serra, a.g.e., s.77-78
- ²⁶¹ Feaver, "The Civil-Military...", s.163. Aktaran: Serra, a.g.e., s.254
- ²⁶² Bkz. Serra, a.g.e., s.247
- ²⁶³ Anna Leander, "Drafting Community: Understanding the Fate of Conscription", *Armed Forces & Society*, vol.30, no.4, (Summer 2004), s.574-582.
- ²⁶⁴ Feaver, "The Civil-Military...", s.156
- ²⁶⁵ Bland, "A Unified Theory..." s.10. Aktaran: Kümmel, "The Military and...", s.73
- ²⁶⁶ A.g.e., Aktaran: Kümmel, "The Military and...", s.73

---

²⁶⁷ Gerhard Kümmel, "The Military and its Civilian Environment: Reflections on a Theory of Civil-Military Relations", *The Quarterly Journal*, No: 4, (December 2002), s.71.

²⁶⁸ A.g.e., s.75

²⁶⁹ Andrew Cottey, Tim Edmunds and Anthony Forster, 'Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe: A Framework for Understanding Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe', paper delivered at ESRC 'One Europe or Several?' Programme Launch Conference, University of Birmingham, (23-24 September 1999), s.8. Aktaran: Kümmel, "The Military and...", s.75

²⁷⁰ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.102-103

²⁷¹ A.g.e., s.102

²⁷² A.g.e., s.103

²⁷³ Bob Jessop, Good governance and the urban question: on managing the contradictions of neo-liberalism. Lancaster: Department of Sociology, Lancaster University, 2001.

²⁷⁴ Madeline L. England, "Security Sector Governance and Oversight: A Note on Current Practice", Henry L. Stimson Center, 2009, s.1, Erişim: Haziran, 2013, http://www.stimson.org/images/uploads/research-pdfs/Stimson_Governance_oversight_security_Sector_FINAL_12dec09_1.pdf

275 A.g.e., s.28-29

²⁷⁶ Feaver, Armed Servants Agency...

²⁷⁷ A.g.e., s.88

²⁷⁸ A.g.e., s.91-93

²⁷⁹ W.S. Churchil, *A History of the English Speaking Peoples*, Cilt II. The New World. USA: Barnes&Nobles 1993, s.211-314.

²⁸⁰ Thomas S. Langston, "The Civilian Side of Military Culture", *Parameters* 30, no.3 (Autumn 2000).

²⁸¹ Russell F. Weigley, "The American Civil-Military Cultural Gap: A Historical Perspective, Colonial Times to the Present," *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security* içinde, (Ed. Peter D. Feaver and Richard H. Kohn). Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012, s.215-246.

²⁸² A.g.e., s.215-246

²⁸³ Adnan Bıçaksız. 1991 yılında ABD'li subaylar ile "asker-sivil ilişkileri ve askeri darbeler" üzerine yapılan bir sohbette, ABD'li denizci bir binbaşı

anlatmış, aynı sohbette yer alan diğer ABD'li subaylar, bu anekdotun doğruluğunu teyid eder tarzda konuşmuşlardır.

²⁸⁴ Peter D. Feaver, "The Civil-Military Gap in Comparative Perspective", *The Journal of Strategic Studies*, vol.26, no.2 (June 2003), s.3-4.

²⁸⁵ Bkz. Langston, a.g.e.

²⁸⁶ A.g.e.

²⁸⁷ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.172

²⁸⁸ Weigley, a.g.e., s.217

²⁸⁹ A.g.e., s.217

²⁹⁰ A.g.e., s.246

²⁹¹ Thomas E. Ricks, "The Widening Gap between the Military and Society". *The Atlantic Monthly* 280 (July 1997), s.66-78, Erişim: Haziran, 2013, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1997/07/the-widening-gap-between-military-and-society/306158/>.

²⁹² A.g.e., s.66-78,

²⁹³ Uyar ve Gök, a.g.e., s.191

²⁹⁴ Murat Belge, *Militarist modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.191.

²⁹⁵ A.g.e., s.189-190

²⁹⁶ Uyar ve Gök, a.g.e., s.22

²⁹⁷ Belge, a.g.e., s.223

²⁹⁸ A.g.e., s.223

²⁹⁹ Petra McGregor, "The Role of Innere Führung in German Civil-Military Relations", *Strategic Insights* 5, no.4, (April 2006), Erişim: Şubat, 2013, www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA520984

³⁰⁰ A.g.e.

³⁰¹ A.g.e.

³⁰² A.g.e.

³⁰³ A.g.e.

³⁰⁴ A.g.e.

³⁰⁵ Bkz. Varoğlu, Akyürek ve Bıçaksız, a.g.e.

³⁰⁶ Gerhard Kümmel, "Civil-military Relations in Germany: Past, Present and Future", *SOWI Arbeitspapier* vol. 131, (November 2001), s.42-43, Erişim: Ocak, 2013, <http://www.streitkraeftebasis.de/portal/a/streitkraeftebasis>

- ³⁰⁷ Bernhard Fleckenstein, "Germany: Forerunner of a Postnational Military?" *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War* içinde, (Ed. Charles C Moskos, John Allen Williams ve David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, p.84.
- ³⁰⁸ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.15
- ³⁰⁹ Fleckenstein, a.g.e., s.88
- ³¹⁰ A.g.e. s.99
- ³¹¹ Kümmel, "Civil-military Relations...", s. 42-43
- ³¹² A.g.e. s.26-27
- ³¹³ Belge, a.g.e., 276
- ³¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/May_1958_crisis
- ³¹⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Algiers_putsch_of_1961
- ³¹⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/De_Gaulle#May_1968
- ³¹⁷ J.M. Roberts, *History of the World*. USA: Penguin Books, 1995. s.449-459.
- ³¹⁸ A.g.e., s.800-817
- ³¹⁹ Wikipedia, "Self Defence Forces", Erişim: Temmuz, 2013, http://en.wikipedia.org/wiki/Japan_Self-Defense_Forces
- ³²⁰ Takako Hikotani, "Japan's Changing Civil-Military Relations: From containment to re-engagement?" *Global Asia*, vol.4, no.1. (2009 May), s.22, Erişim: Mart, 2013, http://www.globalasia.org/Back_Issues/Volume_4_Number_1_Spring_2009/Japans_Changing_Civil-Military_Relations_From_Containment_to_Re-engagement.html
- ³²¹ A.g.e., s.23
- ³²² Şahin Alpay, "Huntington saçmıyor", *Medeniyetler Çatışması* içinde, (Ed. Murat Yılmaz). Ankara: Vadi Yayınları, s.470.
- ³²³ Hikotani, a.g.e., s.23
- ³²⁴ A.g.e., s.25
- ³²⁵ A.g.e., s.25
- ³²⁶ A.g.e., s.26
- ³²⁷ Thomas J. Bickford, "A Retrospective on the Study of Chinese Civil-Military Relations Since 1979: What Have We Learned? Where Do We Go?", *Seeking Truth from Facts: A Retrospective on Chinese Military Studies in the Post-Mao Era içinde*, (Ed. James C. Mulvenon and Andrew N. D. Yang). Santa Monica,CA: The Rand Corporation, 2001, s.16, Erişim: Haziran, 2013, <http://www.bri.olemiss.edu/courses/pol324/bickford.pdf>,

---

³²⁸ A.g.e., s.1

³²⁹ A.g.e., s.33

³³⁰ David M. Finkelstein, K. Armonk Gunnes (Ed.), "Civil-Military Relations in Today's China: Swimming in a New Sea," New York: M.E. Sharpe, (2006), s.129-132; Özetleyen: Richard Desjardins, "Civil-Military Relations in Today's China: Swimming in a New Sea", Canadian Army Journal vol. 11.1 (Spring 2008), s.130.

³³¹ Bickford, a.g.e., s.3

³³² David Shambaugh, "Civil-Military Relations in China: Party-Army or National Military?" *Copenhagen Journal of Asian Studies* 16, (2002), s.10.

³³³ Bickford, a.g.e., s.26

³³⁴ A.g.e., s.14

³³⁵ David Shambaugh, "The Soldier and the State in China: The Political Work System in the People's Republic of China," *The China Quarterly*, no. 127 (September 1991), s.527-568. Aktaran: Thomas J. Bickford, "A Retrospective on the Study of Chinese Civil-Military Relations Since 1979: What Have We Learned? Where Do We Go?", *Seeking Truth from Facts: A Retrospective on Chinese Military Studies in the Post-Mao Era içinde*, (Ed. James C. Mulvenon and Andrew N. D. Yang). Santa Monica,CA: The Rand Corporation, 2001, s.12, Erişim: Haziran, 2013, <http://www.bri.olemiss.edu/courses/pol324/bickford.pdf>,

³³⁶ Shambaugh, "The Soldier and...", s.527-568. Aktaran: Bickford, a.g.e., s.31

³³⁷ Shambaugh, "Civil-Military Relations...", s.10

³³⁸ Bickford, a.g.e., s.3

³³⁹ A.g.e., s. 4

³⁴⁰ A.g.e., s.25

³⁴¹ A.g.e., s.26

³⁴² Andrew Scobell, "Is There a Civil-Military Gap in China's Peaceful Rise", *Parameters* 39, no. 2 (2009), s.7, Erişim: Mayıs, 2013, <http://www.carlisle.army.mil/usawc/parameters/Articles/09summer/scobell.pdf>

³⁴³ Bickford, a.g.e., s.1

³⁴⁴ A.g.e., s.7-8

³⁴⁵ A.g.e., s.7-8

³⁴⁶ A.g.e., s.21

³⁴⁷ Finkelstein ve Gunnes, a.g.e., s.129-132; Özetleyen: Desjardins, a.g.e., s.130

³⁴⁸ A.g.e., s.129-132; Özetleyen: a.g.e., s.132

³⁴⁹ Bickford, a.g.e., s.27

³⁵⁰ A.g.e., s.27

³⁵¹ Blank, a.g.e., s.53-54

³⁵² A.g.e., s.56

³⁵³ A.g.e., s.55

³⁵⁴ A.g.e., s.55

³⁵⁵ A.g.e., s.57

³⁵⁶ A.g.e., s.57

³⁵⁷ A.g.e., s.65

³⁵⁸ A.g.e., s.66

³⁵⁹ A.g.e., s.68

³⁶⁰ Robert Brannon, *Russian Civil Military Relations*. Great Britain, Padstow, Cornwall: Ashgate Publishing, 2009, s.51-52.

³⁶¹ A.g.e., s.44-45

³⁶² Yoram Peri, *Between Battles and Ballots, Israeli Military in Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983. Aktaran: Schiff, a.g.e., s.109

³⁶³ V. Azarya ve B. Kimmerling, "Cognitive permeability of civil-military boundaries: draftee expectations from military service in Israel," *Studies in Comparative International Development*, 20, (1985-6), s.42-63; D. Horowitz ve M. Lissak, "Democracy and national security in a protracted conflict," *Jerusalem Quarterly*, 51, (1989a), s.3-40. Aktaran: Schiff, a.g.e., s.109-110

³⁶⁴ Schiff, a.g.e., s.111

³⁶⁵ Gal, a.g.e., s.113. Aktaran: Schiff, a.g.e., s.113

³⁶⁶ Schiff, a.g.e., s.115

³⁶⁷ A.g.e., s.119-120

³⁶⁸ A.g.e., s.120

³⁶⁹ A.g.e., s.121

³⁷⁰ A.g.e., s.122

³⁷¹ A.g.e., s.122

³⁷² A.g.e., s.123

- ³⁷³ Gal, a.g.e., s.123. Aktaran: Schiff, a.g.e., s.123
- ³⁷⁴ Schiff, a.g.e., s.123
- ³⁷⁵ A.g.e., s.122
- ³⁷⁶ Jacques Freymond, "Switzerland's Position in the World Peace Structure", *Political Science Quarterly*, C.67, Sayı 4, (Aralık 1952), s.526. Aktaran: Serhan Yalçiner, "Uluslararası İlişkilerde Tarafsızlık, Daimi Tarafsızlık ve İsviçre Örneği", Yayınlanmamış Tez, (2007), s. 91, Erişim: Kasım, 2013 <http://eprints.sdu.edu.tr/438/1/TS00595.pdf>
- ³⁷⁷ Paul Helmreich, "Switzerland the Encyclopedia Americana", C.26, New York: Americana Corporation, 1977, s.410-415. Aktaran: Yalçiner, a.g.e, s.91
- ³⁷⁸ Serhan Yalçiner, "Uluslararası İlişkilerde Tarafsızlık, Daimi Tarafsızlık ve İsviçre Örneği", Yayınlanmamış Tez, (2007), s. 92, Erişim: Kasım, 2013 <http://eprints.sdu.edu.tr/438/1/TS00595.pdf>
- ³⁷⁹ A.g.e., s.94
- ³⁸⁰ Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997, s.494. Aktaran: Yalçiner, a.g.e., s.11
- ³⁸¹ Yalçiner, a.g.e., s.13
- ³⁸² A. Fusun Arsava, "İsviçre'nin Tarafsızlık Statüsü Işığında AB Üyeliğine Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XI, Sa.1-2, (Y.2007), s.532, Erişim: Kasım, 2013, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/11_22.pdf
- ³⁸³ Bkz. Lipson, a.g.e.
- ³⁸⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sz.html>
- ³⁸⁵ Daha ayrıntılı irdelemeler için: Pinkney, a.g.e.
- ³⁸⁶ İnalçık, a.g.e., s.305
- ³⁸⁷ A.g.e. s.316
- ³⁸⁸ A.g.e. s.306
- ³⁸⁹ A.g.e. s.317
- ³⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.314.
- ³⁹¹ Ali L. Karaosmanoğlu, *Silahlı Kuvvetler ve Demokrasi*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Rapor no:33, İstanbul, 2011, s.2.
- ³⁹² Tanel Demirel, "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontorollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu", SETA Analiz, sayı:18, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, Şubat 2010, s.4.

³⁹³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995, s.14.

³⁹⁴ Ergun Özbudun, *Study on Democratic Control of Armed Forces Civilian Control of the Military: Why and What?*, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu Yayını, Study No 389/2007, Strasburg, 26 September 2007, s.4.

³⁹⁵ Karpas, a.g.e., s.312-313

³⁹⁶ Ahmad, a.g.e., s.11

³⁹⁷ Akyaz, a.g.e., s.27-28

³⁹⁸ Ahmad, a.g.e., s.15-16

³⁹⁹ Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu içinde*, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.61.

⁴⁰⁰ Fuat Keyman, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat görüşmesinden alındı.

⁴⁰¹ Nur Vergin, mülakat

⁴⁰² Bkz. Ahmad, a.g.e., s.18

⁴⁰³ Etyen Mahçupyan, "Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu içinde*, (Ed: A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.147.

⁴⁰⁴ Yaprak Gürsoy, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, (Ed. Mustafa Aydın). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.7-8.

⁴⁰⁵ Ümit Cizre Sakalioğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, sayı 29, no.2, Ocak 1997, s.151.

⁴⁰⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat

⁴⁰⁷ Nur Vergin, mülakat

⁴⁰⁸ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*. Ankara: İmge Kitapevi, 1997, s.12,71.

⁴⁰⁹ Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ- Ordu- İslamcılık*, Çev. Cahide Ekiz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.68-69.

⁴¹⁰ Bkz. Ahmet Ünal, "Budapeşte Belgesi'nin Türkçesi Niçin Yok", *Yeni Çağ Gazetesi*, 29 Mayıs 2009, Erişim: Ocak, 2014, <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=8650>

⁴¹¹ Cizre, "Egemen İdeoloji ve...", s.152

⁴¹² Nilüfer Narlı, "Changes in the Turkish Security Culture and in the Civil-Military Relation", *Western Balkans Security Observer-English Edition*

(*Western Balkans Security Observe English Edition*), issue: 14 / 2009, s.72, on www.ceeol.com.

⁴¹³ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.3

⁴¹⁴ Narlı, a.g.e., s.65

⁴¹⁵ Bkz. Steven A. Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular* (Ruling But Not Governing), Çev: Bahar Şahin. İstanbul: Hayykitap, 1. Baskı, Nisan 2008.

⁴¹⁶ Fuat Keyman, mülakat

⁴¹⁷ Fuat Keyman, mülakat

⁴¹⁸ İlter Turan, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat görüşmesinden alıntı.

⁴¹⁹ İlter Turan, mülakat

⁴²⁰ Hasan Cemal, *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s.481.

⁴²¹ İlter Turan, mülakat

⁴²² Karaosmanoğlu, a.g.e., s.4

⁴²³ A.g.e., s.17-20

⁴²⁴ Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (Ed.), "Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim" İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.2.

⁴²⁵ Güven Gürkan Öztan, "Türkiye'de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri", *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, (Ed. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.79.

⁴²⁶ Hale Akay, "Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal ve Askeri Boyut", *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (Ed.: A.Bayramoğlu, A. İnsel). İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.138.

⁴²⁷ A.g.e., s.138

⁴²⁸ Narlı, a.g.e., s.63-64

⁴²⁹ Tanıl Bora, "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed: A.İnsel, A.Bayramoğlu) (s.163-178), İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.173.

⁴³⁰ Belge, a.g.e., s.180

⁴³¹ Gürsoy, *Türkiye'de Sivil-Asker...*, s.2-4

⁴³² Sakallıoğlu, a.g.e., s.151

⁴³³ Karpat, a.g.e., s.312

⁴³⁴ Narlı, a.g.e., s.60

⁴³⁵ William Hale, 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s.14. Aktaran: Doğan Akyaz, Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

⁴³⁶ Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s.128; Aktaran: Hüseyin Köse, "Türkiye'de Geçmişten Günümüze TSK ve Ordu Algılamasının Toplumsal, Kültürel, Siyasal Boyutları", *TASAM, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:12, 2008, s.91.

⁴³⁷ Bkz. Necati Tacan, *Tanzimat ve Ordu*. Ankara, 1966, s.10-11; Aktaran: Köse, a.g.e., s.91

⁴³⁸ Cook, a.g.e., s.53-54

⁴³⁹ Aylin Güney, Petek Karatekelioğlu, "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects", *Armed Forces & Society* vol.31, no. 4 (2005), s.441-442.

⁴⁴⁰ A.g.e., s.443

⁴⁴¹ Metin Heper ve Aylin Güney, "The Military and Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience," *Armed Forces & Society* vol. 26, no.4, (Summer 2000), s.636. Aktaran: Aylin Güney, Petek Karatekelioğlu, "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects", *Armed Forces & Society* vol.31, no. 4 (2005), s.443.

⁴⁴² Hüseyin Köse, "Türkiye'de Geçmişten Günümüze TSK ve Ordu Algılamasının Toplumsal, Kültürel, Siyasal Boyutları", *TASAM, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:12, 2008, s.92.

⁴⁴³ Ali Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27 (Güz 2010), s.30.

⁴⁴⁴ Tanel Demirel, "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy", *Middle Eastern Studies*, Cilt 40, No 2, (Ocak 2004), s.145; Ümit Cizre, "Democratic Control of Armed Forces on the Edge of Europe: The Case of Turkey", *Re-naisance of Democratic Control of Armed Forces in Contemporary Societies* içinde, (Ed. Hans Born, Karl Haltiner, Marjan Malecis). Baden-Baden: Nomos Verlag, 2004, s.113- 115.

⁴⁴⁵ Demirel, "2000'li Yıllarda Asker..." , s.3

⁴⁴⁶ Bkz. Salih Akyürek, Mehmet Ali Yılmaz, "Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış", Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor No:56, Ankara: Nisan 2013.

-
- ⁴⁴⁷ Zeki Sarıgil ve Yaprak Gürsoy, "Türkiye'de Silahlı Kuvvetler ve Toplum: Ampirik Yaklaşım", TÜBİTAK projesine dayalı KONDA anket çalışması final raporu, Haziran 2012, Erişim: Haziran, 2012, [http://www.bilgi.edu.tr/tr/haberler-ve-etkinlikler/haber/536/](http://www.bilgi.edu.tr/tr/haberler-ve-etkinlikler/haber/536/turkiyede-silahl-kuvvetler-ve-toplum-anket-sonuclar/) turkiyede-silahl-kuvvetler-ve-toplum-anket-sonuclar/
- ⁴⁴⁸ Bkz. Akyürek ve Yılmaz, a.g.e., s.25
- ⁴⁴⁹ Gürsoy, Türkiye'de Sivil-Asker..., s.28
- ⁴⁵⁰ Bkz. Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin...", s.358
- ⁴⁵¹ Narlı, a.g.e., s.60
- ⁴⁵² A.g.e., s.62
- ⁴⁵³ A.g.e., s.61
- ⁴⁵⁴ Gareth Jenkins, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*. Nex York, NY: Oxford University Press, 2001. Aktaran: Karadiş, a.g.e., s.91
- ⁴⁵⁵ Bkz. Karadiş, a.g.e., s.3
- ⁴⁵⁶ Cemal, a.g.e., s.388
- ⁴⁵⁷ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.66
- ⁴⁵⁸ Bu iddialara dönük ilgili kaynaklar için bkz. Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez...*, s.66
- ⁴⁵⁹ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.86-104
- ⁴⁶⁰ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat
- ⁴⁶¹ Üskül, a.g.e., s.118
- ⁴⁶² Karaosmanoğlu, a.g.e., s.3
- ⁴⁶³ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.44-45
- ⁴⁶⁴ Karadiş, a.g.e., s.24
- ⁴⁶⁵ Jenkins, *Context and Circumstances...* Aktaran: Karadiş, a.g.e., s.93
- ⁴⁶⁶ İnsel, a.g.e., s.42-43
- ⁴⁶⁷ Köse, a.g.e., s.93
- ⁴⁶⁸ Karadiş, a.g.e., s.15
- ⁴⁶⁹ Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.29
- ⁴⁷⁰ Jenkins, *Context and Circumstance...*, s.15-21. Aktaran: Ali Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27 (Güz 2010), s.30.
- ⁴⁷¹ Cemal, a.g.e., s.23

- ⁴⁷² Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.35
- ⁴⁷³ David Pion-Berlin, "Introduction", David Pion-Berlin (der.), *Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives*, Chapel Hill, The University of Carolina Press, 2001, s.21. Aktaran: Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.35
- ⁴⁷⁴ Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.35
- ⁴⁷⁵ Feaver, *Armed Servants Agency...*Aktaran: Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.36
- ⁴⁷⁶ Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.36
- ⁴⁷⁷ A.g.e., s.39
- ⁴⁷⁸ Şerif Mardin, "Turkish Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction", *Turkish Studies*, Cilt 6, No 2, Haziran 2005, s.160. Aktaran: Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.40
- ⁴⁷⁹ Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.42
- ⁴⁸⁰ A.g.e., s.44
- ⁴⁸¹ Narlı, a.g.e., s.71
- ⁴⁸² A.g.e., s.71-72.
- ⁴⁸³ Gürsoy, *Türkiye'de Sivil-Asker...*, s.2
- ⁴⁸⁴ Uzel, a.g.e., s.328
- ⁴⁸⁵ Demirel, "2000'li Yıllarda Asker...", s.8
- ⁴⁸⁶ Narlı, a.g.e., s.75
- ⁴⁸⁷ Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.32
- ⁴⁸⁸ A.g.e., s.33
- ⁴⁸⁹ Yaprak Gürsoy, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat görüşmesinden alıntı.
- ⁴⁹⁰ Fuat Keyman, mülakat
- ⁴⁹¹ Fuat Keyman, mülakat
- ⁴⁹² Demirel, "2000'li Yıllarda Asker...", s.14
- ⁴⁹³ Bkz. Karadiş, a.g.e., s.4
- ⁴⁹⁴ Güney ve Karatekelioğlu, a.g.e., s.443-444
- ⁴⁹⁵ Narlı, a.g.e., s.72
- ⁴⁹⁶ Karaosmanoğlu ve Gökakın, a.g.e., s.42
- ⁴⁹⁷ A.g.e., s.31

-
- ⁴⁹⁸ Demirel, “2000’li Yıllarda Asker...”, s.13
- ⁴⁹⁹ A.g.e., s.16
- ⁵⁰⁰ Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s.2
- ⁵⁰¹ Karpat, a.g.e., s.312
- ⁵⁰² Fuat Keyman, mülakat
- ⁵⁰³ Nur Vergin, mülakat
- ⁵⁰⁴ Öztan, a.g.e., s.79
- ⁵⁰⁵ Özbudun, a.g.e., s.6
- ⁵⁰⁶ Ömer Laçiner, “Orduların Demokratik Denetimi”, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü* içinde, (s.36-40), Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını. İstanbul: Sena Ofset, 2010, s.36-37.
- ⁵⁰⁷ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.19
- ⁵⁰⁸ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat
- ⁵⁰⁹ Akay, “Türk Silahlı Kuvvetleri...”, s.139
- ⁵¹⁰ İnsel, a.g.e., s.47
- ⁵¹¹ Cengiz Yılmaz, Tavşan ile Kaplumbağa: Bir Rekabet Analizi. İstanbul: Doğan Kitap, 2011, s.146.
- ⁵¹² Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.61
- ⁵¹³ Pinkney, a.g.e., s.98; Aktaran: Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez...*, s.61
- ⁵¹⁴ Laçiner, “Orduların Demokratik Denetimi”, s.39
- ⁵¹⁵ Bkz. Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s.14
- ⁵¹⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat
- ⁵¹⁷ Ümit Kardaş, “Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s. 297.
- ⁵¹⁸ A.g.e., s. 297
- ⁵¹⁹ Avrupa Birliği Bakanlığı, “Siyasi Reformlar-1”, s.19, Erişim: Kasım, 2013, http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf
- ⁵²⁰ A.g.e., s.22
- ⁵²¹ Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s.15
- ⁵²² Bkz. a.g.e., s.16

-
- ⁵²³ Tuğrul Katoğlu, “Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları”, *Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Haziran-Aralık 1994, N. 3-4, C. 49, s. 255.
- ⁵²⁴ Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s.15
- ⁵²⁵ Levent Kalyon, *Türkiye’nin Savunma Politikaları Üzerine Kırmızı Kim?*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s.54.
- ⁵²⁶ A.g.e., s.54
- ⁵²⁷ <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>
- ⁵²⁸ Kalyon, a.g.e., s.54
- ⁵²⁹ A.g.e., s.55
- ⁵³⁰ A.g.e., s.55
- ⁵³¹ http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf
- ⁵³² Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s.9
- ⁵³³ Avrupa Birliği Bakanlığı, a.g.e., s.16
- ⁵³⁴ Kalyon, a.g.e., s.54
- ⁵³⁵ A.g.e., s.55
- ⁵³⁶ Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s. 9
- ⁵³⁷ http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf
- ⁵³⁸ <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>
- ⁵³⁹ Gareth Jenkins, “Continuity and Change: Prospects for Civil Military Relations in Turkey”, *International Affairs*, Cilt 83, Sayı 2, Mart 2007, s. 346-347.
- ⁵⁴⁰ Cizre, “Egemen İdeoloji ve...”, s.141
- ⁵⁴¹ Kalyon, a.g.e., s.136
- ⁵⁴² Ali Bayramoğlu, a.g.e., s.74
- ⁵⁴³ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.72
- ⁵⁴⁴ Kalyon, a.g.e., s.136
- ⁵⁴⁵ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.72
- ⁵⁴⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat
- ⁵⁴⁷ Bayramoğlu, a.g.e., s. 80-81
- ⁵⁴⁸ A.g.e., s. 85-86
- ⁵⁴⁹ Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s. 12
- ⁵⁵⁰ Avrupa Birliği Bakanlığı, a.g.e., s.16-17

- ⁵⁵¹ Gürsoy, Türkiye’de Sivil-Asker..., s. 12
- ⁵⁵² “TSK Denetimi Gizli Kalacak”, Star Gazetesi, 5 Aralık, 2010, <http://www.stargazete.com/politika/tsk-denetimi-gizli-kalacak-haber-313576.htm>. Aktaran: Yaprak Gürsoy, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, (Ed. Mustafa Aydın). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 13.
- ⁵⁵³ Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu, Avrupa Komisyonu, Brüksel, 2011, s.13. Aktaran: Gürsoy, *Türkiye’de Sivil-Asker...*, s. 13
- ⁵⁵⁴ Yaprak Gürsoy, mülakat
- ⁵⁵⁵ Bkz.Akay, “Demokratik Gözetim: Kuramsal...”, s.9-10
- ⁵⁵⁶ Bayramoğlu, a.g.e., s. 64
- ⁵⁵⁷ Bkz. Kalyon, a.g.e., s.136
- ⁵⁵⁸ Bayramoğlu ve İnsel, a.g.e., s.119
- ⁵⁵⁹ Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, “Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve”, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, (Ed. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu). İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 9-10.
- ⁵⁶⁰ Ayşe Gül Altınay, “Militarizm”, *Kavram Sözlüğü I: Söylem ve Gerçek* içinde, (Ed. Fikret Başkaya). Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007, s.351-366. Aktaran: Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, “Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve”, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, (Ed. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu). İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 10.
- ⁵⁶¹ Öztan, a.g.e., s.78
- ⁵⁶² A.g.e., s.78
- ⁵⁶³ Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, *Milliyetçilik: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* içinde, Cilt 4, (Ed. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim, 2002, s.141. Aktaran: Sünbuloğlu, “Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik...”, s.10
- ⁵⁶⁴ Belge, a.g.e.
- ⁵⁶⁵ Öztan, a.g.e., s.80
- ⁵⁶⁶ Belge, a.g.e.
- ⁵⁶⁷ Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetlerinin...”, s.362
- ⁵⁶⁸ Ömer Laçiner, “Türk Militarizmi-I”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.26.

- ⁵⁶⁹ A.g.e., s.27
- ⁵⁷⁰ Cook, a.g.e., yazar Türkiye, Mısır ve Cezayir ordularını aynı grup içerisinde incelemektedir.
- ⁵⁷¹ A.g.e., s.12
- ⁵⁷² Bkz. Laçiner, “Türk Militarizmi-I”, s.13-17
- ⁵⁷³ A.g.e., s.18
- ⁵⁷⁴ A.g.e., s.13-14
- ⁵⁷⁵ A.g.e., s.13-14
- ⁵⁷⁶ Cemal, a.g.e., s.153
- ⁵⁷⁷ Bkz. Hofstede, Cultures and Organizations...
- ⁵⁷⁸ Bkz. Aycan ve Kanungo, a.g.e., s.25-53
- ⁵⁷⁹ Bkz. Hofstede, Cultures and Organizations...
- ⁵⁸⁰ Mahçupyan, a.g.e., s.9
- ⁵⁸¹ İnsel, a.g.e., s.57
- ⁵⁸² Mahçupyan, a.g.e., s.122
- ⁵⁸³ Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, Ömer Laçiner, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, Giriş Bölümü s.9.
- ⁵⁸⁴ Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetlerinin...”, s.345-381.
- ⁵⁸⁵ Bkz. Sarıgil ve Gürsoy, a.g.e., s.77
- ⁵⁸⁶ Bkz. Caforio, “Some Historical Notes”, s.9-10
- ⁵⁸⁷ Bkz. a.g.e., s.10
- ⁵⁸⁸ Bkz. a.g.e., s.10
- ⁵⁸⁹ Feaver, “The Civil-Military...”, s.4
- ⁵⁹⁰ Bkz. Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.253
- ⁵⁹¹ Bkz. Ricks, a.g.e., s.66-78
- ⁵⁹² Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.253
- ⁵⁹³ A.g.e., s.99
- ⁵⁹⁴ Feaver, *Armed Servants Agency...*, s.59
- ⁵⁹⁵ Huntington, “*The Soldier and...*”, s.13. Aktaran: Karadış, a.g.e., s.13
- ⁵⁹⁶ Janowitz ve Cottrell Jr, a.g.e., s.20
- ⁵⁹⁷ Bkz. Caforio, “Some Historical Notes”, s.18
- ⁵⁹⁸ Janowitz ve Cottrell Jr, a.g.e., s.20-21

⁵⁹⁹ A.g.e., s.24

⁶⁰⁰ Marina Nuciari, "Model and Explanations for Military Organization: An Updated Reconsideration" *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. Giuseppe Caforio). New York: Springer, 2006, s.78.

⁶⁰¹ A.g.e., s.79

⁶⁰² A.g.e., s.79

⁶⁰³ C. Moskos, tarafından hazırlanan ve "Institutional and Occupational Trends in Armed Forces: An Update", *Armed Forces & Society*, 12 (3), (1986), s.377-382." İle yayımlanan tabloya Nuciari, a.g.e., s.78 ile yapılan katkılar dikkate alınarak yeniden düzenlenmiştir.

⁶⁰⁴ Nuciari, a.g.e., s.79

⁶⁰⁵ A.g.e., s.80

⁶⁰⁶ A.g.e., s.79

⁶⁰⁷ Vennesson, a.g.e., s.32

⁶⁰⁸ Kümmel, "The Military and...", s.71

⁶⁰⁹ Bland, "Patterns in Liberal...", s.525. Aktaran: Kümmel, "The Military and...", s.71

⁶¹⁰ Jon Rahbek-Clemmensen, Emerald M. Archer, John Barr, Aaron Belkin, Mario Guerrero, Cameron Hall ve Katie E. O. Swain, "Conceptualizing the Civil-Military Gap: A Research Note", *Armed Forces & Society*, vol.38, no.4 (October 2012), s.669-678.

⁶¹¹ A.g.e., s.672

⁶¹² Schiff, a.g.e., s.45

⁶¹³ Belge, a.g.e., s.183

⁶¹⁴ Prusya Ordusunun tarihsel gelişimi için Bkz. Uyar ve Gök, a.g.e., s.8-13

⁶¹⁵ Belge, a.g.e., s.233

⁶¹⁶ A.g.e., s.222

⁶¹⁷ Uyar ve Gök, a.g.e., s.20

⁶¹⁸ C.B. Otley, "Militarism and the social affiliations of the British army elite," *Armed Forces & Society: Sociological Essays* içinde, (Ed. J. van Doorn). The Hague: Mouton, 1968. Aktaran: Schiff, a.g.e., s.113

⁶¹⁹ Huntington, *Soldier and the...* Aktaran: Schiff, a.g.e., s.113

⁶²⁰ Bkz. Ricks, a.g.e., s.66-78 ; Holsti, a.g.e., s.28

⁶²¹ Holsti, a.g.e., s.70

⁶²² A.g.e., s.55

---

⁶²³ A.g.e., s.23

⁶²⁴ A.g.e., s.73

⁶²⁵ Bkz. CBC News/New York Times tarafından yapılan çalışma, 16 Eylül 2005, <http://0-poll.orpub.com.usmalibrary.edu>, adresinde "Military." Başlığı altında ulaşılabilir. Aktaran: Richard M. Wrona Jr. "A Dangerous Separation The Schism between the American Society and Its Military", *American Peace Society*, vol. 169 no. 1, (Summer 2006), s.29.

⁶²⁶ Bu bulgular, Akyürek ve Yılmaz, a.g.e., esas olan çalışma kapsamında ölçülmüş ancak yayımlanmamıştır.

⁶²⁷ İbrahim Yasa, "Kibbutz'un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı. 4, cilt.27, (1969), s. 9-15, Erişim: Ocak, 2014, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/27/4/2_Ibrahim_YASA.pdf

⁶²⁸ Schiff, a.g.e., s.123

⁶²⁹ A.g.e., s.122-123

⁶³⁰ A.g.e., s.114

⁶³¹ A.g.e., s.113

⁶³² Clemmensen, Archer, Barr, Belkin, Guerrero, Hall ve Swain, a.g.e., s.671-672

⁶³³ Bröckling, a.g.e., s.43

⁶³⁴ Thomas S. Szayna, Kevin F. McCarthy, Jerry M. Sollinger, Linda J. Demaine, Jefferson P. Marquis ve Breet Steele, *The Civil Military Gap in the United States*. Santa Monica: The RAND Corporation, 2007, s.67

⁶³⁵ Karadiş, a.g.e., s.12

⁶³⁶ A.g.e., s.22-23

⁶³⁷ Vennesson, a.g.e., s.34

⁶³⁸ A.g.e., s.24

⁶³⁹ Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s.37.

⁶⁴⁰ Bkz. Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.220-221

⁶⁴¹ Karpat, a.g.e., s.311

⁶⁴² Vennesson, a.g.e., s.34

⁶⁴³ Holsti, a.g.e., s.61

⁶⁴⁴ Feaver, "The Civil-Military...", s.3

⁶⁴⁵ A.g.e., s.3

-
- ⁶⁴⁶ Holsti, a.g.e., s.62
- ⁶⁴⁷ A.g.e., s.70
- ⁶⁴⁸ A.g.e., s.62-63
- ⁶⁴⁹ A.g.e., s.59-60
- ⁶⁵⁰ A.g.e., s.59
- ⁶⁵¹ Bkz. Heinrich Böll Stiftung Derneği, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü* içinde, Aktaran Lale Kemal, İstanbul: Sena Ofset, 2010, s.120.
- ⁶⁵² Feaver, "The Civil-Military...", s.4
- ⁶⁵³ Vennesson, a.g.e., s.34-35
- ⁶⁵⁴ Bu bulgular, Akyürek ve Yılmaz, a.g.e., esas olan çalışma kapsamında ölçülmüş ancak yayımlanmamıştır.
- ⁶⁵⁵ Vennesson, a.g.e., s.35
- ⁶⁵⁶ A.g.e., s.35
- ⁶⁵⁷ A.g.e., s.36
- ⁶⁵⁸ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.27
- ⁶⁵⁹ Fleckenstein, a.g.e., s.88
- ⁶⁶⁰ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.33
- ⁶⁶¹ A.g.e., s.32
- ⁶⁶² A.g.e., s.32
- ⁶⁶³ Uri Ben Eliezer, "The Civil Society and the Military Society in Israel", *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics and Culture*, vol.12, no.1 (2005), s.53-55.
- ⁶⁶⁴ Hikotani, a.g.e., s.23
- ⁶⁶⁵ A.g.e., s.23
- ⁶⁶⁶ A.g.e., s.24
- ⁶⁶⁷ Belge, a.g.e.
- ⁶⁶⁸ Bora, "Ordu ve Milliyetçilik", s.161
- ⁶⁶⁹ Holsti, a.g.e., s.57
- ⁶⁷⁰ A.g.e., s.81
- ⁶⁷¹ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.67
- ⁶⁷² A.g.e., s.18
- ⁶⁷³ Kümmel, "Civil-military Relations...", s. 33
- ⁶⁷⁴ A.g.e., s.33

- ⁶⁷⁵ Nur Vergin, mülakat
- ⁶⁷⁶ Holsti, a.g.e., s.69
- ⁶⁷⁷ A.g.e., s.68
- ⁶⁷⁸ Ricks, a.g.e., s.66-78
- ⁶⁷⁹ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.38
- ⁶⁸⁰ Vennesson, a.g.e., s.36
- ⁶⁸¹ Hikotani, a.g.e., s.25
- ⁶⁸² A.g.e., s.25
- ⁶⁸³ Holsti, a.g.e., s.85
- ⁶⁸⁴ Belge, a.g.e., s.189-191
- ⁶⁸⁵ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.34
- ⁶⁸⁶ Holsti, a.g.e., s.27
- ⁶⁸⁷ A.g.e., s.32
- ⁶⁸⁸ Ricks, a.g.e., s.66-78
- ⁶⁸⁹ Hikotani, a.g.e., s.25
- ⁶⁹⁰ Scobell, a.g.e., s.19
- ⁶⁹¹ Clemmensen, Archer, Barr, Belkin, Guerrero, Hall ve Swain, a.g.e., s.673-674
- ⁶⁹² Janowitz ve Cottrell Jr, a.g.e., s.17
- ⁶⁹³ A.g.e., s.17-18
- ⁶⁹⁴ Clemmensen, Archer, Barr, Belkin, Guerrero, Hall ve Swain, a.g.e., s.673
- ⁶⁹⁵ Holsti, a.g.e., s.34
- ⁶⁹⁶ A.g.e., s.34
- ⁶⁹⁷ A.g.e., s.35
- ⁶⁹⁸ A.g.e., s.55
- ⁶⁹⁹ Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.105
- ⁷⁰⁰ Bulgular için Bkz. a.g.e., s.108-141
- ⁷⁰¹ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.31-35
- ⁷⁰² A.g.e., s.35
- ⁷⁰³ A.g.e., s.31
- ⁷⁰⁴ Hikotani, a.g.e., s.25
- ⁷⁰⁵ A.g.e., s.26

---

⁷⁰⁶ A.g.e., s.26

⁷⁰⁷ A.g.e., s.26

⁷⁰⁸ A.g.e., s.26

⁷⁰⁹ Ricks, a.g.e., s.66-78

⁷¹⁰ A.g.e. Aktaran: Thomas S. Szayna, Kevin F. McCarthy, Jerry M. Sollinger, Linda J. Demaine, Jefferson P. Marquis ve Breet Steele, *The Civil Military Gap in the United States*. Santa Monica: The RAND Corporation, 2007, s.66.

⁷¹¹ A.g.e. Aktaran: Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.66.

⁷¹² Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.66-67

⁷¹³ Ricks, a.g.e., s.66-78

⁷¹⁴ Charles C. Moskos, "Streitkräfte in einer kriegsfreien Gesellschaft," *Sicherheit & Frieden*, 8(2), (1990), s.110-112; Charles C. Moskos, "Army Women," *The Atlantic Monthly*, (August 1990), s.70-78. Aktaran: Gerhard Kümmel, "A Soldier Is a Soldier?", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006: s.428.

⁷¹⁵ Ljubica Jelusic, "Conversion of the Military Mind", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006 s.356.

⁷¹⁶ Ricks, a.g.e., s.66-78

⁷¹⁷ A.g.e., s.66-78

⁷¹⁸ Vennesson, a.g.e., s.36

⁷¹⁹ Fleckenstein, a.g.e., s.92

⁷²⁰ Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.68

⁷²¹ Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.249

⁷²² B. Abrahamsson, *Military Professionalization and Political Power*. Beverly Hills: Sage, 1972, s. 78. Aktaran: Ljubica Jelusic, "Conversion of the Military Mind", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.356.

⁷²³ Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.67

⁷²⁴ A.g.e., s.68

⁷²⁵ A.g.e., s.67.

⁷²⁶ Ricks, a.g.e. Aktaran: Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.73

⁷²⁷ Peter D. Feaver ve Richard H. Kohn (Eds.), *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security*, MIT Press, 2001; Özetleyen: Jesus F. Gomez, "Review of *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security*," *Military Review*, no. 83 (3), (2003), s.94-95; Michael, C. Desch, "Explaining the Gap: Vietnam, the Republicanization of the South, and the End of the Mass Army", in Feaver ve Kohn, 2001, s.289-324; Aktaran: Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.73

⁷²⁸ Szayna, McCarthy, Sollinger, Demaine, Marquis ve Steele, a.g.e., s.73-102

⁷²⁹ A.g.e., s.75

⁷³⁰ Feaver ve Kohn, a.g.e., Özetleyen: Gomez, a.g.e., s.94-95

⁷³¹ Vennesson, a.g.e., s.40

⁷³² Aktarılan üç farklı sonuç, PEW Research Center tarafından sırasıyla 2005, 2004, 2005 yıllarında yapılan telefon anketlerine ait olup, online olarak "Polling the Nations Database" içinde "Military" başlığı altında bulunmaktadır. Aktaran: Wrona, a.g.e., s.29-30

⁷³³ CBC News/New York Times tarafından yapılan çalışma, 16 Eylül 2005, <http://0-poll.orpub.com.usmalibrary.edu>, adresinde "Military." Başlığı altında ulaşılabilir. Aktaran: Wrona, a.g.e., s.29

⁷³⁴ Abrahamsson, a.g.e., s.17. Aktaran: Serra, a.g.e., s.253

⁷³⁵ Ricks, a.g.e., s.66-78

⁷³⁶ Holsti, a.g.e., s.79

⁷³⁷ A.g.e., s.79

⁷³⁸ Serra, a.g.e., s.272

⁷³⁹ McGregor, a.g.e.

⁷⁴⁰ Jaques van Doorn, "Continuity and Discontinuity in Civil-Military Relations," *The Military, Militarism, and the Polity: Essays in Honor of Morris Janowitz* içinde, (Ed.Michel L. Martin ve Ellen S. McCrate). New York, NY: MacMillan Inc., 1984, s.37. Aktaran: Petra McGregor, "The Role of Innere Führung in German Civil-Military Relations", *Strategic Insights* 5, no.4, (April 2006), Erişim: Şubat, 2013, www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA520984

⁷⁴¹ Bundesministerium der Verteidigung, Weissbuch zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage der Bundeswehr, German Ministry of Defense, 1994, 136. Aktaran: McGregor, a.g.e.

⁷⁴² McGregor, a.g.e.

-
- ⁷⁴³ "Civic Education and Tradition," German Ministry of Defense, Berlin, December 30, 2004. Aktaran: McGregor, a.g.e.
- ⁷⁴⁴ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.17
- ⁷⁴⁵ Feaver ve Kohn, a.g.e., Özetleyen: Gomez, a.g.e., s.94-95
- ⁷⁴⁶ ROTC: Reserve Officers Training Corps
- ⁷⁴⁷ Ricks, a.g.e., s.66-78
- ⁷⁴⁸ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.43
- ⁷⁴⁹ Ricks, a.g.e., s.66-78
- ⁷⁵⁰ A.g.e., s.66-78
- ⁷⁵¹ Soeters, Winslow ve Weibull, a.g.e., s.253
- ⁷⁵² Karpat, a.g.e., s.314
- ⁷⁵³ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.64
- ⁷⁵⁴ Bkz. Ayten Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 36, 2004, s.238-239.
- ⁷⁵⁵ Bkz. a.g.e., s.243-246
- ⁷⁵⁶ Ahmad, a.g.e., s.18
- ⁷⁵⁷ Bkz. Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1958, s.729. Aktaran: Levent Kalyon, *Türkiye'nin Savunma Politikaları Üzerine: Kırmızı Kim?* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s.82.
- ⁷⁵⁸ Bayramoğlu, İnsel ve Laçiner, a.g.e., Giriş Bölümü s.9.
- ⁷⁵⁹ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti: Merkez..., s.64-65
- ⁷⁶⁰ Bkz. Yaprak Gürsoy, "Turkish Public Attitudes Toward the Military and Ergenekon: Consequences for the Democratic Consolidation", İstanbul: İstanbul Bilgi University European Institute, Working Paper No:5, (2012), s.11.
- ⁷⁶¹ Akyürek ve Yılmaz, a.g.e., s.10
- ⁷⁶² İlter Turan, mülakat
- ⁷⁶³ Bkz. Demirel, "2000'li Yıllarda Asker...", s.10
- ⁷⁶⁴ İnsel, a.g.e., s.45
- ⁷⁶⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 1978, s.189. Aktaran: Akyaz, a.g.e., s.22
- ⁷⁶⁶ Akyaz, a.g.e., s.19-20
- ⁷⁶⁷ A.g.e., s.26

-
- ⁷⁶⁸ Şerif Mardin, "Atatürk, Bürokrasi ve Rasyonellik", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990. Aktaran: Akyaz, a.g.e., s.27.
- ⁷⁶⁹ William Hale, a.g.e., s.37. Aktaran: Akyaz, a.g.e., s.29
- ⁷⁷⁰ Ahmad, a.g.e., s.72
- ⁷⁷¹ Ahmet Taner Kışlalı, "*Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma*", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 29, no. 2 (1974), s.97.
- ⁷⁷² Nur Vergin, mülakat
- ⁷⁷³ Laçiner, "Türk Militarizmi-I", s.19-22
- ⁷⁷⁴ James Brown, "The Military and Society: The Turkish Case", *Middle Eastern Studies*, 25, (Haziran 1989), s.399. Aktaran: Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez...*, s.64
- ⁷⁷⁵ Kışlalı, a.g.e., s.90
- ⁷⁷⁶ A.g.e., s.97
- ⁷⁷⁷ Adnan Bıçaksız, Meltem Aktaş Ayaz, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Sosyolojik Profili", Yayınlanmamış Çalışma, 2004. Çalışma, 2002 yılı verilerine dayanmaktadır.
- ⁷⁷⁸ Kışlalı, a.g.e., s.97
- ⁷⁷⁹ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁷⁸⁰ Kışlalı, a.g.e., s.90
- ⁷⁸¹ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁷⁸² Bkz. Kışlalı, a.g.e., s.90
- ⁷⁸³ A.g.e., s.101.
- ⁷⁸⁴ DiE-2002-Türkiye İstatistik Yıllığı, s.68-69.
- ⁷⁸⁵ Kışlalı, a.g.e., s.97
- ⁷⁸⁶ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁷⁸⁷ Kışlalı, a.g.e., s.90
- ⁷⁸⁸ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁷⁸⁹ Kışlalı, a.g.e., s.92
- ⁷⁹⁰ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁷⁹¹ Bkz. Köse, a.g.e., s.92
- ⁷⁹² Yılmaz, a.g.e., s.133

- ⁷⁹³ Bu bulgular, Akyürek ve Yılmaz, a.g.e., esas olan çalışma kapsamında ölçülmüş ancak yayımlanmamıştır.
- ⁷⁹⁴ Karpat, a.g.e., s.315
- ⁷⁹⁵ Bkz. Sarıgil ve Gürsoy, a.g.e., s.74
- ⁷⁹⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat
- ⁷⁹⁷ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁷⁹⁸ Nur Vergin, mülakat
- ⁷⁹⁹ Yaprak Gürsoy, mülakat
- ⁸⁰⁰ Nur Vergin, mülakat
- ⁸⁰¹ Bkz. Gürsoy, "Turkish Public Attitudes...", s.11; Akyürek ve Yılmaz, a.g.e., s.10
- ⁸⁰² Laçiner, "Türk Militarizmi-I", s.22
- ⁸⁰³ Bayramoğlu, İnsel ve Laçiner, a.g.e., Giriş Bölümü s.9.
- ⁸⁰⁴ Akyaz, a.g.e., s.33
- ⁸⁰⁵ Sabri Yirmibeşoğlu, (Faruk Mercan), "Faruk Mercan ile mülakat", *Apolet Kılıç ve İktidar* içinde. İstanbul: Doğan Kitap, 7. Baskı, 2007 (2004), s.123.
- ⁸⁰⁶ Karpat, a.g.e., s.312
- ⁸⁰⁷ Yaprak Gürsoy, mülakat
- ⁸⁰⁸ Karpat, a.g.e., s.313
- ⁸⁰⁹ Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin...", s.358
- ⁸¹⁰ Bkz. Ayşe Gül Altınay, "Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Milli Güvenlik Dersi", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.191.
- ⁸¹¹ Joost Lagendijk, "Türkiye'de Asker Sivil İlişkileri: AB'nin Etkisi ve Talepleri", *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul: Sena Ofset, 2010, s.89.
- ⁸¹² Bkz. Sarıgil ve Gürsoy, a.g.e., s.75
- ⁸¹³ Abrahamsson, a.g.e., s.160. Aktaran: Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.10
- ⁸¹⁴ Bkz. Cook, a.g.e.
- ⁸¹⁵ Bu konudaki görüşler için bkz. Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez...*, s.68-62, dipnot 13
- ⁸¹⁶ Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin...", s.347
- ⁸¹⁷ Bkz. Cook, a.g.e.

- ⁸¹⁸ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.117
- ⁸¹⁹ İnsel, a.g.e., s.45
- ⁸²⁰ Cook, a.g.e., s.27
- ⁸²¹ Bkz. Sarıgil ve Gürsoy, a.g.e., s.75
- ⁸²² Demirel, "2000'li Yıllarda Asker...", s.10
- ⁸²³ Bkz. Sarıgil ve Gürsoy, a.g.e., s.75-76
- ⁸²⁴ Laçiner, "Türk Militarizmi-I", s.24
- ⁸²⁵ Bıçaksız ve Ayaz, a.g.e.
- ⁸²⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, mülakat
- ⁸²⁷ Holsti, a.g.e., s.77
- ⁸²⁸ Nur Vergin, mülakat
- ⁸²⁹ Janowitz ve Cottrell Jr, a.g.e., s.18-19
- ⁸³⁰ Christopher Dandeker, "Building Flexible Forces for the 21st Century", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.410.
- ⁸³¹ K. Haltiner, "The definite end of the mass army in Western Europe?," *Armed Forces & Society*, 25(1), (1998), s.7-36. Aktaran: Christopher Dandeker, "Building Flexible Forces for the 21st Century", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.411.
- ⁸³² Henning Sorensen, "Denmark: From Obligation to Option", *The Postmodern Military: Armed Forces After the Cold War* içinde, (Ed. Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, s.121.
- ⁸³³ Akay, "Demokratik Gözetim: Kuramsal...", s.11
- ⁸³⁴ Kümmel, "Civil-military Relations...", s.25
- ⁸³⁵ A.g.e., s.30
- ⁸³⁶ Vennesson, a.g.e., s.37
- ⁸³⁷ Fleckenstein, a.g.e., s.84
- ⁸³⁸ Nuciari, a.g.e., s.82
- ⁸³⁹ Salih Akyürek, "Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu" BİLGESAM Rapor No:24, Ankara, Kasım 2010, s1.
- ⁸⁴⁰ Charles C. Moskos, John A. Williams, David R. Segal, "Armed Forces After the Cold War", *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*

İNÇİNDE, (Ed. Charles C. Moskos, John A. Williams, David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, s.5.

⁸⁴¹ Bkz. Nuciari, a.g.e., s.83

⁸⁴² Akyürek, a.g.e., s.1

⁸⁴³ Janowitz ve Cottrell Jr, a.g.e., s. 12

⁸⁴⁴ A.g.e., s.12

⁸⁴⁵ Dandeker, a.g.e., s.410

⁸⁴⁶ Moskos, Williams ve Segal, a.g.e., s.5

⁸⁴⁷ A.g.e., s.4

⁸⁴⁸ A.g.e., s.4

⁸⁴⁹ A.g.e., s.4

⁸⁵⁰ Morris Janowitz, *The Professional Soldier*. New York: The Free Press, 1960, s.8-13.

⁸⁵¹ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.17

⁸⁵² Bkz. a.g.e., s.18

⁸⁵³ Giuseppe Caforio, "Themes and Issues...", s.441

⁸⁵⁴ Janowitz ve Cottrell Jr, a.g.e., s. 23

⁸⁵⁵ A.g.e., s.22

⁸⁵⁶ Giuseppe Caforio ve M. Nuciari, "The Officer Profession: Ideal Type", *Current Sociology*, 42(3), (1994), s.33-56. Aktaran: Marina Nuciari, "Model and Explanations for Military Organization: An Updated Reconsideration" *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. Giuseppe Caforio). New York: Springer, 2006, s.75.

⁸⁵⁷ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.10

⁸⁵⁸ A.g.e., s.9

⁸⁵⁹ A. Larson, "Military professionalism and civil control: A comparative analysis of two interpretations," *Journal of Political and Military Sociology*, 2, (1977), s.57-72. Aktaran: Nuciari, a.g.e., s.70

⁸⁶⁰ Nuciari, a.g.e., s.70

⁸⁶¹ D. Segal, "Measuring the institutional/occupational change thesis," *Armed Forces & Society*, 12(3), (1986), s.351-376. Aktaran: Nuciari, a.g.e., s.70

⁸⁶² Feaver, "The Civil-Military...", s.157. Aktaran: Karadiş, a.g.e., s.10

⁸⁶³ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.15

⁸⁶⁴ Huntington, *Asker ve Devlet...*, s.13

-
- ⁸⁶⁵ Feaver, "The Civil-Military...", s.157
- ⁸⁶⁶ Alfred Stepan, "The New Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion", *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future* içinde, (Ed.Alfred Stepan). New Haven: Yale University Press, 1973. Aktaran: Sakalioğlu, a.g.e., s.163. Bu konudaki diğer çalışma bulguları için Bkz. Sakalioğlu, a.g.e., s.152
- ⁸⁶⁷ Karadiş, a.g.e., s.21
- ⁸⁶⁸ Feaver, "The Civil-Military...", s.164
- ⁸⁶⁹ Bkz. Karaosmanoğlu, a.g.e., s.10-11
- ⁸⁷⁰ Nicole Ball, "The Military in Politics: Who Benefits and How?", *World Development*, 9, (1981), s.575. Aktaran: Sakalioğlu, a.g.e., s.152
- ⁸⁷¹ Moskos, Williams ve Segal, a.g.e.
- ⁸⁷² A.g.e., s.1-2
- ⁸⁷³ Nuciari, a.g.e., s.83
- ⁸⁷⁴ Bkz. Moskos, Williams ve Segal, a.g.e., s.1-2
- ⁸⁷⁵ Akyürek, a.g.e., s.3
- ⁸⁷⁶ Moskos, Williams ve Segal, a.g.e., s.2-3
- ⁸⁷⁷ Akyürek, a.g.e., s.3
- ⁸⁷⁸ A.g.e., s.3
- ⁸⁷⁹ A.g.e., s.5
- ⁸⁸⁰ Moskos, Williams ve Segal, a.g.e., s.15. ABD ve AB Orduları için yapılan tanımlar da kullanılarak hazırlanmıştır. Tabloda yer alan Türk Ordusuna ait tespitler ile Tabloda "*" işareti ile gösterilen parametreler, Akyürek, a.g.e., s.4 adlı çalışmada orijinal tabloya ilave edilen madde ve görüşlerdir.
- ⁸⁸¹ Nuciari, a.g.e., s.83-84
- ⁸⁸² A.g.e., s.84
- ⁸⁸³ A.g.e., s.84
- ⁸⁸⁴ A.g.e., s.85
- ⁸⁸⁵ Thomas Donnelly, *The Military We Need, Defense Requirements of the Bush Doctrine*. Washington D.C.: American Enterprise Institute, AEI Press, 2005, s.60. Aktaran: Sait Yılmaz, "ABD Silahlı Kuvvetlerinde Dönüşüm", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, (Mayıs 2009). Donnelly makalesinde; 2004 yılı itibarıyla, ABD Ordusundaki 33 tugayın 4/5'inin yurtdışında görev yaptığını, 10 tümeninden 9'unun ise Irak ve Afganistan görev aldığını aktarmaktadır.

⁸⁸⁶ Akyürek, a.g.e., s.5

⁸⁸⁷ Bu başlıkta dipnot atıfı yapılmayan tespitlerin tamamı Akyürek, a.g.e., yayınından paragraf bütünlüğü içinde alıntılanmıştır.

⁸⁸⁸ Akyürek, a.g.e., s.6

⁸⁸⁹ A.g.e., s.6

⁸⁹⁰ A.g.e., s.6

⁸⁹¹ 2006 yılı itibarıyla Yunanistan Ordusunda 12 ay olan hizmet süresinin, sahip olunan çocuk sayısına göre düşürüldüğü görülmektedir. Aktaran: Cenk Özgen, "Türkiye'de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

⁸⁹² Akyürek, a.g.e., s.8

⁸⁹³ A.g.e., s.8

⁸⁹⁴ A.g.e., s.12

⁸⁹⁵ A.g.e., s.12

⁸⁹⁶ Bkz. Charles C. Moskos, Paul Glastris, "Now Do You Believe We Need a Draft?", *Washington Monthly*, 00430633, vol. 33, issue 11, (Nov2001), s.9-11.

⁸⁹⁷ Ayn Rand, *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal (Kapitalizm: The Unknown Ideal)*, Çev. Nejdet Kandemir. İstanbul: Plato Yayınları, 2004, s.299.

⁸⁹⁸ Akyürek, a.g.e., s.12

⁸⁹⁹ Bröckling, a.g.e., s.379

⁹⁰⁰ Bkz. Katarina Keller; Panu Poutvaara and Andreas Wagener, "Military Draft And Economic Growth in Oecd Countries", *Defence And Peace Economics*, vol. 20 no.5, (October 2009), s.373–374.

⁹⁰¹ Christopher Briem, "A 21st-Century Draft Will Not Work" *Proceedings*, vol. 128, issue 9, (September 2002), s.94-95.

⁹⁰² Hale Akay, "Türk Silahlı Kuvvetleri...", s.128

⁹⁰³ Keller, Poutvaara ve Wagener, a.g.e., s.375–374

⁹⁰⁴ K. Kerstens ve E. Meyermans, "The Draft Versus An All-Volunteer Force: issues Of Efficiency And Equity in The Belgian Draft", *Defence Economics* 4, (1993), s.271–284.

⁹⁰⁵ D.S. Lutz, "Ist eine Freiwilligen-Streitkraft billiger? (Are all-volunteer forces cheaper?)" *Hamburger Beiträge zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik* içinde, (Ed. J. Gross ve D.S. Lutz). Hamburg, 1996, s.39–54.

⁹⁰⁶ M.D. Stroup ve Heckelman, J.C., "Size of The Military Sector And Economic Growth: A Panel Data Analysis of Africa and Latin America", *Journal of Applied Economics*, vol.4, no.2, (Nov. 2001), s.329–360.

⁹⁰⁷ Rand, a.g.e., s.296-299

⁹⁰⁸ Leander, a.g.e., s.571-599

⁹⁰⁹ G.M. Anderson, D. Halcoussis ve R.D. Tollison, "Drafting The Competition: Labor Unions And Military Conscription", *Defence and Peace Economics*, 7, (1996), s.189–202.

⁹¹⁰ Leander, a.g.e., s.573

⁹¹¹ Akyürek, a.g.e., s.17

⁹¹² Charles C. Moskos, "Toward a Postmodern Military: The United States as a Paradigm", *The Postmodern Military* içinde, (Ed. Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, s.21.

⁹¹³ Charles C. Moskos, "What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective", *US Army War College*, 00311723, vol. 31, issue 2, (Summer2001), s.29-47.

⁹¹⁴ Akyürek, a.g.e., s.8

⁹¹⁵ A.g.e., s.11

⁹¹⁶ Briem, a.g.e., s.94-95

⁹¹⁷ Moskos ve Glastris, a.g.e., s.9-11

⁹¹⁸ A.g.e., s.9-11.

⁹¹⁹ A.g.e., s.9-11

⁹²⁰ A.g.e., s.9-11

⁹²¹ Briem, a.g.e., s.94-95

⁹²² Charles C. Moskos, "Time to Bring Back the Draft?", *American Enterprise*, vol. 12, no:8, (Dec.2001), s.16-17.

⁹²³ Almanya Ordusu örneği için Bkz. Fleckenstein, a.g.e., s.84-99

⁹²⁴ Moskos, "Time to Bring...", s.16-17

⁹²⁵ Moskos ve Glastris, a.g.e., s.9-11

⁹²⁶ Leander, a.g.e., s.574-582

⁹²⁷ Moskos ve Glastris, a.g.e., s.9-11.

⁹²⁸ CBC News/New York Times tarafından yapılan çalışma, 16 Eylül 2005, <http://0-poll.orspub.com.usmalibrary.edu>, adresinde "Military." Başlığı altında ulaşılabilir. Aktaran: Wrona, a.g.e., s.29

-
- ⁹²⁹ Aktarılan üç farklı sonuç, PEW Research Center tarafından sırasıyla 2005, 2004, 2005 yıllarında yapılan telefon anketlerine ait olup, online olarak "Polling the Nations Database" içinde "Military" başlığı altında bulunmaktadır. Aktaran: Wrona, a.g.e., s.29-30
- ⁹³⁰ Akyürek, a.g.e., s.16
- ⁹³¹ Moskos ve Glastris, a.g.e., s.9-11
- ⁹³² Charles C. Moskos, "Saving The All-Volunteer Force", *Military Review*, vol. 85, no.3, (May-June 2005), s.6-7
- ⁹³³ Charles Moskos, "Reviving the Citizen Soldier," *Public Interest*, no.147, (Spring 2002), s.81.
- ⁹³⁴ Akyürek, a.g.e., s.17
- ⁹³⁵ Genelkurmay Başkanlığı web sayfası, Erişim: Kasım, 2013, http://www.tsk.tr/3_basin_yayin_faaliyetleri/3_4_tsk_haberler/2014/tsk_haberler_01.html
- ⁹³⁶ Schiff, a.g.e., s.46
- ⁹³⁷ Bkz. Caforio, "Some Historical Notes", s.9
- ⁹³⁸ Kathy Roth-Douquet ve Frank Schaeffer, "Awol: The Unexcused Absence Of America's Upper Class From Military Service—And How It Hurts Our Country" (2006); Özetleyen: Major Charles Kuhfahl Jr., "Awol: The Unexcused Absence Of America's Upper Class From Military Service—And How It Hurts Our Country", *The Army Lawyer*, (February 2007).
- ⁹³⁹ Moskos ve Glastris, a.g.e., s.9-11
- ⁹⁴⁰ Akyürek, a.g.e., s.18
- ⁹⁴¹ Hofstede, *Culture's Consequences: International...*
- ⁹⁴² Akyürek, a.g.e., s.18
- ⁹⁴³ A.g.e., s.19
- ⁹⁴⁴ Roth-Douquet ve Schaeffer, a.g.e., Özetleyen: Kuhfahl, a.g.e.
- ⁹⁴⁵ Akyürek, a.g.e., s.19
- ⁹⁴⁶ Leander, a.g.e., s.574-582
- ⁹⁴⁷ Türkiye bu kültür boyutunda, doğulu pek çok toplum ve Fransa ile birlikte yüksek güç mesafeli (eşitsizlikleri daha olağan kabul eden) ülkeler grubunda yer almaktadır. Bkz. Hofstede, *Culture's Consequences: International...*
- ⁹⁴⁸ Akyürek, a.g.e., s.18-20
- ⁹⁴⁹ Fleckenstein, a.g.e., s.99
- ⁹⁵⁰ Akyürek, a.g.e., s.20

⁹⁵¹ Leander, a.g.e., s.573-577

⁹⁵² CBC News/New York Times tarafından yapılan çalışma, 16 Eylül 2005, <http://0-poll.orpub.com.usmalibrary.edu>, adresinde "Military." Başlığı altında ulaşılabilir. Aktaran: Wrona, a.g.e., s.29

⁹⁵³ Moskos, "Time to Bring...", s.16-17

⁹⁵⁴ Richard M. Wrona Jr. "A Dangerous Separation The Schism between the American Society and Its Military", *American Peace Society*, vol. 169 no. 1, (Summer 2006), s.28.

⁹⁵⁵ Akyürek, a.g.e., s.21

⁹⁵⁶ Moskos, "Time to Bring...", s.16-17

⁹⁵⁷ Briem, a.g.e., s.94-95

⁹⁵⁸ Stephen E. Ambrose, "The End Of The Draft, And More" *National Review*, vol. 51, issue 15, (August R 9, 1999), s.35-36.

⁹⁵⁹ Christopher D. Van Aller, *The Culture of Defense*. Lanham, Md.:Lexington Books, 2001; Özetleyen: Moskos, Charles, "The Culture of Defense", *US Army War College*, 00311723, vol. 31, issue 3, (Fall2001).

⁹⁶⁰ Moskos, "Reviving the Citizen...", s.85

⁹⁶¹ A.g.e., s.85

⁹⁶² Akyürek, a.g.e., s.22

KAYNAKÇA

- Abrahamsson, Bengt, *Military Professionalization and Political Power*. Londra, Beverly Hills: Sage Publication, 1972.
- Adler, P.S. ve B. Borys, "Two Types of Bureaucracy: Enabling and Coercive," *Administrative Science Quarterly*, 41, (1), (1986): 61-89.
- Adnan Bıçaksız, Meltem Aktaş Ayaz, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Sosyolojik Profili", Yayınlanmamış Makale, 2002.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.
- Akay, Hale, "Demokratik Gözetim: Kuramsal Değerlendirme", *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (Ed. A.Bayramoğlu, A. İnşel). İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.9-12.
- Akay, Hale, "Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal ve Askeri Boyut", *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (Ed. A.Bayramoğlu, A. İnşel). İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.117-171.
- Akyaz, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Akyürek, Salih, "Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu" Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor No:24, (Kasım 2010): 1-53.
- Akyürek, Salih ve Mehmet Ali Yılmaz, "Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış", Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor No:56 Nisan 2013.
- Alpay, Şahin, "Huntington saçmıyor", *Medeniyetler Çatışması* içinde, (Ed. Murat Yılmaz). Ankara: Vadi Yayınları
- Altınay, Ayşe Gül ve Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde, Cilt 4, (Ed. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim, 2002, s.140-154.
- Altınay, Ayşe Gül, "Militarizm", *Kavram Sözlüğü 1: Söylem ve Gerçek* içinde, (Ed. Fikret Başkaya). Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007, s.351-366.

Altınay, Ayşe Gül, "Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Millî Güvenlik Dersi", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.179-200.

Ambrose, Stephen E., "The End Of The Draft, And More" *National Review*, vol. 51, issue 15, (August R 9, 1999): 35-36.

Anderson, G.M.; D. Halcoussis ve R.D. Tollison, "Drafting The Competition: Labor Unions And Military Conscription", *Defence and Peace Economics*, 1996, 7, s.189-202.

Arsava, A. Füsün, "İsviçre'nin Tarafsızlık Statüsü Işığında AB Üyeliğine Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sa.1-2, (Y.2007): 529-550.

AB Bakanlığı, "Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu", *Brüksel Avrupa Komisyonu*, 2011, s.1-114.

Avrupa Birliği Bakanlığı, "Siyasi Reformlar-1", Erişim: Kasım, 2013, http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf

Aycan, Zeynep, Rabindra N. Kanungo, "Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkisi", *Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları* içinde, (Ed. Z.Aycan), *Türk Psikologlar Derneği Yayınları*, no:21, Ankara, 2000, s.25-53.

Azarya, V. ve B., Kimmerling, "Cognitive permeability of civil-military boundaries: draftee expectations from military service in Israel," *Studies in Comparative International Development*, 20, (1985-6): 42-63.

Ball, Nicole, "The Military in Politics: Who Benefits and How?", *World Development*, 9, (1981).

Bayramoğlu, Ali "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.59-118.

Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnsel (Ed.), *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009.

Belge, Murat, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 1978.

Bickford, Thomas J, "A Retrospective on the Study of Chinese Civil-Military Relations Since 1979: What Have We Learned? Where Do We Go?", *Seeking Truth from Facts: A Retrospective on Chinese Military Studies in the Post-Mao*

Era içinde, (Ed. James C. Mulvenon and Andrew N. D. Yang). Santa Monica, CA: The Rand Corporation, 2001.

Birand, Mehmet Ali, *Emret Komutanım*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.

Bland, Douglas L., "Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society* 27, no. 4, (2001): 525-540.

Bland, Douglas L., "A Unified Theory of Civil-Military Relations", *Armed Forces and Society*, vol.26, no.1, (Fall 1999): 7-26.

Blank, Stephen J., "Civil-Military relations in contemporary Russia," *Civil-Military Relations in Perspective: Strategy, Structure and Policy* içinde, (Ed. Stephen Cimbala). Surrey: Ashgate Publishing, 2012, s.53-68.

Bora, Tanıl, "Anti-Militarizm, Ordu/Askeriye Eleştirisi ve Orduların Demokratik Gözetimi", *Birikim*, Ağustos/Eylül 2002: Erişim: Eylül, 2013, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=323&dyid=4846>.

Bora, Tanıl "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.163-178.

Born, Hans, "Democratic Control of Armed Forces", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.151-166.

Brannon, Robert, *Russian Civil Military Relations*. Great Britain, Padstow, Cornwall: Ashgate Publishing, 2009.

Brehm, John ve Gates, Scott, *Working, Shirking, and Sabotage: Bureaucratic Response to a Democratic Public*. Ann Arbor: University of Michigan, 1997.

Briem, Christopher, "A 21st-Century Draft Will Not Work" *Proceedings*, vol. 128, Issue 9, (September 2002): 94-95.

Brown, James, "The Military and Society: The Turkish Case", *Middle Eastern Studies*, 25, (Haziran 1989): 581-596.

Bröckling, Ulrich, *Disiplin: Askeri itaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. Veysel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, [1997] 2008.

Burk, James, "Military Culture," *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict* içinde, (Ed. Lester Kurtz ve Jennifer E. Turpin). San Diego, Calif.: Academic Press, 1999.

Burk, James, "Military Mobilization in Modern Western Societies", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s. 11-132.

Caforio, Giuseppe, M. Nuciari, "The Officer Profession: Ideal Type", *Current Sociology*, 42(3), (1994): 33-56.

Caforio, Giuseppe, *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer, 2006.

Caforio, Giuseppe, "Some Historical Notes", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s. 7-26.

Caforio, Giuseppe "Themes and Issues of the Sociology of the Military", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006. s.437-444.

Cameron, K.S. ve R.E. Quinn, *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*, Reading. MA: Addison-Wesley, 1999.

CBC News/New York Times tarafından yapılan çalışma, 16 Eylül 2005, <http://0-poll.orpub.com.usmalibrary.edu>, adresinde "Military." Başlığı altında ulaşılabilir. Aktaran: Richard M. Wrona Jr. "A Dangerous Separation The Schism between the American Society and Its Military", *American Peace Society*, vol. 169 no. 1, (Summer 2006): 29.

Cemal, Hasan, *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

Churchil, W.S., *A History of the English Speaking Peoples*, Cilt II. The New World. USA: Barnes&Nobles 1993.

Cizre, Ümit, "Democratic Control of Armed Forces on the Edge of Europe: The Case of Turkey", *Re-naissance of Democratic Control of Armed Forces in Contemporary Societies* içinde, (Ed. Hans Born, Karl Haltiner, Marjan Malecis). Baden-Baden: Nomos Verlag, 2004, s.113- 115.

Cizre, Ümit, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ- Ordu- İslamcılık*, Çev. Cahide Ekiz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.135-162.

Clemmensen, Rahbek Jon; Emerald M. Archer; John Barr; Aaron Belkin; Mario Guerrero; Cameron Hall ve Katie E. O. Swain "Conceptualizing the Civil-

Military Gap: A Research Note", *Armed Forces and Society* vol.38, no. 4, (October 2012): 669-678.

Cook, Steven, *Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye, Mısır, Cezayir, Çev. Bahar Şahin*. İstanbul: Hayykitap, 2008.

Cottey, Andrew; Tim Edmunds and Anthony Forster, 'Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe: A Framework for Understanding Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe', paper delivered at ESRC 'One Europe or Several?' Programme Launch Conference, University of Birmingham, (23-24 September 1999).

Dandeker, Christopher, "Building Flexible Forces for the 21st Century", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s. 405-416.

Demirel, Tanel "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy", *Middle Eastern Studies*, Cilt 40, No 2, (Ocak 2004): 127-150.

Demirel, Tanel, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.345-381.

Demirel, Tanel, "2000'li Yıllarda Asker Ve Siyaset: Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu", *SETA Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları)*, no. 18, Şubat 2010.

Desch, Michael C., "Explaining the Gap: Vietnam, the Republicanization of the South, and the End of the Mass Army", *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security* içinde, (Ed. Peter D. Feaver ve Richard H. Kohn). MIT Press, 2001, s.289-324.

Diamond, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, 21. Basım, TÜBİTAK, 2010.

Diamond, Larry, *Consolidating the Third Wave Democracies*. London, UK: The Johns Hopkins University Press, 1997.

DİE-2002-Türkiye İstatistik Yıllığı

Dishonoured Legacy: The Lessons of the Somalia Ajfair. Report of the Commission of Inquiry into the Deployment of the Canadian Forces to Somalia, Volume 2 (Ottawa, June 1997): n.p.

Donnelly, Thomas, *The Military We Need, Defense Requirements Of The Bush Doctrine*. Washington D.C.: American Enterprise Institute, AEI Press, 2005.

Doorn, Jaques van, "Continuity and Discontinuity in Civil-Military Relations," *The Military, Militarism, and the Polity: Essays in Honor of Morris Janowitz* içinde, (Ed. Michel L. Martin ve Ellen S. McCrate). New York, NY: MacMillan Inc., 1984.

Dudley Donald D., *The Romans*, New York: Barnes & Noble, 1993.

Duvin, Karen O., "Military Culture: Change and Continuity", *Armed Forces and Society* 4, no. 20, (Summer 1994): 531-547.

Eliezer, Uri Ben, "The Civil Society and the Military Society in Israel", *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics and Culture* vol.12, no. 1, (2005): 40-55.

England, Madeline L., "Security Sector Governance and Oversight: A Note on Current Practice", Henry L. Stimson Center, 2009, Erişim: Ağustos, 2013, http://www.stimson.org/images/uploads/research-pdfs/Stimson_Governance_oversight_security_Sector_FINAL_12dec09_1.pdf

Feaver, Peter D., "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", *Armed Forces & Society*, vol.23, no.2, (Winter 1996): 149-178.

Feaver, Peter D., *Armed Servants Agency, Oversight and Civil-Military Relations*. London: Harvard University Press, 2003.

Feaver, Peter D., "The Civil-Military Gap in Comparative Perspective", *The Journal of Strategic Studies*, no. 26 (2), (June 2003): 1-5.

Feaver, Peter D. ve Richard H. Kohn (Ed.), *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security*, MIT Press, 2001; Özetleyen: Jesus F. Gomez, "Review of *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security*," *Military Review*, no. 83 (3), (2003): 94-95.

Finer, E. Samuel, *Man on Horseback*. London: Pall Mall Press, 1969.

Finkelstein, David M. ve Gunnes, K. Armonk (Ed.), "Civil-Military Relations in Today's China: Swimming in a New Sea," New York, M.E. Sharpe, 2006, p.129-132; Özetleyen: Richard Desjardins, "Civil-Military Relations in Today's China: Swimming in a New Sea", *Canadian Army Journal*, vol. 11.1 (Spring 2008).

Fleckenstein, Bernhard, "Germany: Forerunner of a Postnational Military?" *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War* içinde, (Ed. Charles C Moskos, John Allen Williams ve David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, p.80-100.

Freymond, Jacques, "Switzerland's Position in the World Peace Structure", *Political Science Quarterly*, C.67, S.4, (Aralık 1952): 521-533.

Gal, R., *A Portrait of the Israeli Soldier*. New York: Greenwood Press, 1986.

Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, New York: Random House, 2003.

Graham, Stephen, "When Life Itself is War: On the Urbanization of Military and Security Doctrine", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol.36.1, (January 2012): 136-155.

Gomart, Thomas, *Russian Civil- Military Relations: Putin's Legacy*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2008.

Güney, Aylin ve Petek Karatekelioğlu, "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects", *Armed Forces and Society* vol.31, no. 4, (2005): 439-462.

Gürsoy, Yaprak, "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military", *South European Society and Politics* 16, no. 2 (June 2011): 293-308.

Gürsoy, Yaprak, "Turkish Public Attitudes Toward the Military and Ergenekon: Consequences for the Democratic Consolidation", İstanbul: İstanbul Bilgi University European Institute, Working Paper No:5, (2012): 1-32.

Gürsoy, Yaprak, *Türkiye'de Sivil-asker İlişkilerinin Dönüşümü*, (Ed. Mustafa Aydın). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Gürsoy, Yaprak, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat.

Hale, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.

Haltiner K., "The definite end of the mass army in Western Europe?," *Armed Forces and Society*, 25(1), (1998): 7-36.

Helmreich, Paul, "Switzerland the *Encyclopedia Americana*", C.26, New York: Americana Corporation, 1977.

Heinrich Böll Stiftung Derneği, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü*. İstanbul: Sena Ofset, 2010.

Heper, Metin ve Aylin Güney, "The Military and Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience," *Armed Forces & Society* vol. 26, no.4, (Summer 2000): 635-657.

Herspring, Dale R., "Creating Shared Responsibility through Respect for Military Culture: The Russian and American Cases", *Public Administration Review*, vol. 71, issue 4, (July/August 2011): 519-529.

Hiketani, Takako, "Japan's Changing Civil-Military Relations: From containment to re-engagement?", *Global Asia*, vol.4, no. 1, (May 2009): 22-26, Erişim: Mart, 2013, http://www.globalasia.org/Back_Issues/Volume_4_Number_1_Spring_2009/Japans_Changing_Civil-Military_Relations_From_Containment_to_Re-engagement.html

Hofstede, Geert, 'Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad?' *Organizational Dynamics*, 9(1), (1980): 42-63.

Hofstede, Geert, *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values (Abridged Edition)*. London: Sage Publications, 1984.

Hofstede, Geert; Bram Neuijen; Denise Daval Ohayv ve Geert Sanders, "Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across 20 Cases", *Administrative Science Quarterly*, vol.35, no.2, (June 1990): 1-32.

Hofstede, Geert, *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill Book Company, 1991.

Holmes, Richard, *Acts of War: The Behavior of Men in Battle*, New York: Free Press.

Holsti, Ole R., "Chasms and Convergences: Attitudes and Beliefs of Civilians and Military at the Start of a New Millenium" *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security* içinde, (Ed. Peter D. Feaver ve Richard H. Kohn). Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001, s.15-99.

Horowitz, D. ve M., Lissak, "Democracy and national security in a protracted conflict," *Jerusalem Quarterly*, 51, (1989a): 3-40.

Huntington, Samuel P., *The Soldier and the State: Theory and Politics of Civil-Military Relations*, New York, NY: Vintage Books, 1957.

Huntington, Samuel P., *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası*, Çev. K. Uğur Kızılaslan. İstanbul: Salyangoz Yayınları, [1957] 2006.

İnalçık, Halil, *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

İnsel, Ahmet ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009.

İnsel, Ahmet, "Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.41-58.

Janowitz, Morris, *The Professional Soldier*. New York: The Free Press, 1960.

Janowitz, Morris ve Leonard S. Cottrell Jr., *Sociology and the Military Establishment*. New York: Russell Sage Foundation, 1965.

Jelusic, Ljubica, "Conversion of the Military Mind", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.345-360.

Jenkins, Gareth, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*. New York, NY: Oxford University Press, 2001.

Jenkins, Gareth, "Continuity and Change: Prospects for Civil Military Relations in Turkey", *International Affairs*, vol. 83, no:2, (March 2007): 339-355.

Jessop, Bob, Good governance and the urban question: on managing the contradictions of neo-liberalism. Lancaster: Department of Sociology, Lancaster University (2001).

Jordan, J., "Disciplining the Virtual Home Front: Mainstream News and the Web During the War in Iraq", *Communication and Critical/Cultural Studies*, 4:3, (2007): 276-307.

Kalyon, Levent, Türkiye'nin Savunma Politikaları Üzerine: Kırmızı Kim? Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

Karadış, Yücel, *Küreselleşen Sivilleşen Türkiye*. Ankara: Gazi Kitapevi, 2012.

Karaosmanoğlu, Ali ve Behice Özlem Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler* Cilt 7, no. 27, (Güz 2010): 29-50.

Karaosmanoğlu, Ali L., *Silahlı Kuvvetler ve Demokrasi*, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor no:33, (Haziran 2011): 1-34.

Karaosmanoğlu, Ali L., kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat.

Kardaş, Ümit, "Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.295-310.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Katoğlu, Tuğrul, "Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, N. 3-4, C. 49, (Haziran-Aralık 1994): 255-274.

Keller, Katarina, Panu Poutvaara ve Andreas Wagener, "Military Draft And Economic Growth in Oecd Countries", *Defence And Peace Economics*, vol. 20 no.5, (October 2009): 373–374.

Kerstens, K. ve E. Meyermans, "The Draft Versus An All-Volunteer Force: Issues Of Efficiency And Equity in The Belgian Draft", *Defence Economics* 4, (1993): 271–284.

Keyman, Fuat, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat.

Kışlalı, Ahmet Taner, "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 29, no. 2, (1974): 89-105.

Kiewet, D. Roderick; McCubbins, Mathew D., *The Logic of Delegation: Congressional Parties and the Appropriations Process*. Chicago: Chicago University Press, 1991.

King, Anthony, "Towards a European Military Culture?", *Defence Studies*, vol.6, no.3, (September 2006): 257-277.

Kirkman, Bradley L., Kevin B. Lowe ve Cristina B. Gibson, "A Quarter Century of Culture's Consequences: A Review of Empirical Research Incorporating Hofstede's Cultural Values Framework", *Journal of International Business Studies*, vol. 37, no. 3, (May 2006): 285-320.

Köse, Hüseyin, "Türkiye'de Geçmişten Günümüze TSK ve Ordu Algılamasının Toplumsal, Kültürel, Siyasal Boyutları", *TASAM, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:12, (2008): 85-96.

Krasner, Stephen, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables," *International Regimes* içinde, (Ed. Stephen Krasner). Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Kümmel, Gerhard, "Civil-military Relations in Germany: Past, Present and Future", *SOWI Arbeitspaper* vol. 131, (November 2001), Erişim: Ocak, 2013, <http://www.streitkraeftebasis.de/portal/a/streitkraeftebasis>

Kümmel, Gerhard, "The Military and its Civilian Environment: Reflections on a Theory of Civil-Military Relations", *The Quarterly Journal*, no. 4, (December 2002): 64-82.

Kümmel, Gerhard, "A Soldier Is a Soldier?", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Cafori). New York: Springer, 2006, s.417-436.

Laçiner, Ömer, "Orduların Demokratik Denetimi", *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul: Sena Ofset, 2010, s.36-40.

Laçiner, Ömer, "Türk Militarizmi-I", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.13-28.

Lagendijk, Joost, "Türkiye'de Asker Sivil İlişkileri: AB'nin Etkisi ve Talepleri", *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını. İstanbul: Sena Ofset, 2010, s.87-89.

Langston, Thomas S., "The Civilian Side of Military Culture", *Parameters* 30, no. 3, (Fall 2000): n.p.

Larson, A., "Military professionalism and civil control: A comparative analysis of two interpretations," *Journal of Political and Military Sociology*, 2, (1977): 57-72.

Leander, Anna, "Drafting Community: Understanding the Fate of Conscription", *Armed Forces & Society*, vol.30, no.4, (Summer 2004): 571-599.

Lipson, Leslie, *Demokratik Uygarlık*, Çev. Haldun Günalp, Türker Alkan. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ajans Türk Matbası, 1984.

Lutz, D.S. "Ist eine Freiwilligen-Streitkraft billiger? (Are all-volunteer forces cheaper?)" *Hamburger Beiträge zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik* içinde, (Ed. J. Gross ve D.S. Lutz). Hamburg, 1996, s.39-54.

Mahçupyan, Etyen, "Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.119-134.

Mardin, Şerif, "Atatürk, Bürokrasi ve "Rasyonellik", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s.247-259.

Mardin, Şerif, "Turkish Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction", *Turkish Studies*, Cilt 6, No 2, (Haziran 2005): 145-165.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999.

Martin, M. L., "Operational Weakness and Political Activism: The Military Sub-Saharan Africa." *To Sheathe the Sword: Civil-Military Relations in the*

Quest of Democracy içinde, (Ed. J. P. Lovell ve D. E. Albright). Westport: Greenwood Press, 1997, s. 81-98;

McCubbins, Mathew D. and Schwartz Thomas, "Congressional Oversight Overlooked: Police Patrols versus Fire Alarms", *American Journal of Political Science*, vol. 28, no.1, (February 1984): 165–179.

McGregor, Maj. Petra, "The Role of Innere Führung in German Civil-Military Relations", *Strategic Insights*, vol.5, no. 4, (April 2006): n.p., Erişim: Şubat, 2013, www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA520984

McNollgast, "Administrative Procedures as Instruments of Political Control", *Journal of Law, Economics, and Organization* 6, vol.3, (1987): 243–277.

McNollgast, "Structure and Process, Politics and Policy: Administrative Arrangements and the Political Control of Agencies", *Virginia Law Review* 75, (1989): 431–482.

McNollgast, "Positive and Normative Models of Procedural Rights: An Integrative Approach to Administrative Procedures", *Journal of Law, Economics, and Organization* 6, (1990,): 307–332.

McNollgast, "Slack, Public Interest, and Structure-Induced Equilibrium", *Journal of Law, Economics, and Organization* 6, (1990,): 203–212.

Mercan, Faruk, *Apolet Kılıç ve İktidar: Orduda Yirmi Yılın Olayları ve Komutanların Yıldız Savaşları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, "Hakkımızda", <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>

Moskos, Charles C., *Peace Soldiers: The Sociology of a United Nations Military Force*. Chicago: Chicago University Press, 1976.

Moskos, Charles C., "Institutional and Occupational Trends in Armed Forces: An Update", *Armed Forces & Society*, 12 (3), (1986): 377-382.

Moskos, Charles C. ve F. Wood (Ed.), *The Military: More Than Just a Job?*, N.Y.:Pergamon Brasey's International Defense Publishers, 1988.

Moskos, Charles C., "Streitkräfte in einer kriegsfreien Gesellschaft," *Sicherheit & Frieden*, 8(2), (1990): 110-112.

Moskos, Charles C., "Army Women," *The Atlantic Monthly*, (August 1990): 70-78.

Moskos, Charles C., "Toward a Postmodern Military: The United States as a Paradigm" *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War* içinde,

---

(Ed. Charles C. Moskos, John A. Williams ve David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, s.14-31.

Moskos, Charles C., John A. Williams ve David R. Segal, "Armed Forces After the Cold War," *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War* içinde, (Ed. Charles C. Moskos, John A. Williams ve David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, s.1-13.

Moskos, Charles C., "What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective", *US Army War College*, 00311723, vol. 31, Issue 2, (Summer2001): 29-47.

Moskos, Charles C., Paul Glastris, "Now Do You Believe We Need a Draft?", *Washington Monthly*, 00430633, vol. 33, issue 11, (Nov2001): 9-11.

Moskos, Charles C., "Time to Bring Back the Draft?", *American Enterprise*, vol. 12, no:8, (Dec.2001): 16-17.

Moskos, Charles C., "Reviving the Citizen Soldier", *Public Interest*, no.147, (Spring 2002): 76-85.

Moskos, Charles C., "Saving The All-Volunteer Force", *Military Review*, vol. 85, no.3, (May-June 2005): 6-7.

Murray, Williamson, "Does Military Culture Matter?" *America in Vulnerable: Our Military Problems and How to Fix Them* içinde, (Ed. Hohn F. Lehman ve Harvey Sicherman). Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2012, s.134-151.

Narlı, Nilüfer, "Changes in the Turkish Security Culture and in the CivilMilitary Relations", *Western Balkans Security Observer English Edition*, no. 14 (2009): 56-83.

Nuciari, Marina, "Model and Explanations for Military Organization: An Updated Reconsideration" *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. Giuseppe Caforio). New York: Springer, 2006.

Odabaşı, Arda, "Atatürk'ün 1911 yılına ait bilinmeyen bir nutku ve 2. Meşrutiyet Dönemi'nde ordu-siyaset ilişkisi", *Bilim ve Ütopya*, Erişim: Şubat, 2013, http://www.academia.edu/437659/Ataturkun_Bilinmeyen_Bir_Nutku_ve_II_Mesrutiyet_Doneminde_Ordu-Siyaset_Iliskisi

Otley, C.B., "Militarism and the social affiliations of the British army elite," *Armed Forces & Society: Sociological Essays* içinde, (Ed. J. van Doorn). The Hague: Mouton, 1968.

Özbudun, Egun, *Study on Democratic Control of Armed Forces Civilian Control of the Military: Why and What?*, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu Yayını, Study No 389/2007, Strasburg, 26 September 2007.

Özen, Şükrü Bürokratik Kültür-1:Yönetmelik Değerlerin Toplumsal Temelleri. Ankara: TODAİE Yayınları, 1996.

Özgen, Cenk, "Türkiye'de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Öztan, Güven Gürkan, "Türkiye'de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri", *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, (Ed. Nurseli Yeşim Sünbülüoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.75-114.

Öztürk, Metin, *Ordu ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.

Packer, J., "Becoming Bombs: Mobilizing Mobility in the War of Terror", *Cultural Studies*, 20.4/5, (2006): 99-378.

Peri, Yoram, *Between Battles and Ballots, Israeli Military in Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Perlmutter, Amos, *Lo Military lo Politico en los Tiempos Modernos*. Madrid: Ediciones Ejercito, 1982.

Pinkney, Robert, *Right-Wing Military Government*, Boston: Twayne Publishers, 1990.

Pion-Berlin, D., "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America", *Comparative Politics*, vol. 25, no. 1, (1992): 83-102.

Pion-Berlin, D., "Introduction", David Pion-Berlin (der.), *Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives*, Chapel Hill, The University of Carolina Press, 2001.

Rand, Ayn, *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal (Kapitalizm: The Unknown Ideal)*, Çev. Nejdet Kandemir. İstanbul: Plato Yayınları, 2004.

Ricks, Thomas E., "The Widening Gap between the Military and Society", *The Atlantic Monthly*, no. 280, (July 1997): 66-78.

Roberts, J.M., *History of the World*. USA: Penguin Books, 1995.

Rose, Sir Michael, *Fighting for Peace*. London: Warner, 1998.

Roth-Douquet, Kathy ve Frank Schaeffer, "Awol: The Unexcused Absence Of America's Upper Class From Military Service—And How It Hurts Our Country"

(2006); Özetleyen: Major Charles Kuhfahl Jr., "Awol: The Unexcused Absence Of America's Upper Class From Military Service—And How It Hurts Our Country", *The Army Lawyer*, (February 2007).

Rukavishikov, Vladimir, O. ve Michael Pugh, "Civil- Military Relations", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s.131-150.

Sakallioğlu, Cizre, Ümit "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, vol.29, no.2, (January 1997): 151-166.

Sargut, A. Selami, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2010.

Sarıgil, Zeki ve Yaprak Gürsoy, "Türkiye'de Silahlı Kuvvetler ve Toplum: Ampirik Yaklaşım", TÜBİTAK projesine dayalı KONDA anket çalışması final raporu, Haziran 2012, Erişim: Haziran, 2012, <http://www.bilgi.edu.tr/tr/haberler-ve-etkinlikler/haber/536/turkiyede-silahl-kuvvetler-ve-toplum-anket-sonuclar/>

Saygun, Ergun, *Türk Ordusuna Balyoz*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Schein, Edgar, "Organizational Culture," *American Psychologist*, Vol 45(2), (Feb. 1990): 109-119.

Scheltinga, Tjallie A. M., Sebastiaan J. H. Rietjens, Sirp J. De Boer ve Celeste P.M. Wilderom, "Cultural Conflict within Civil-Military Cooperation", *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, vol.13, no.1, (Spring 2005): 54-59.

Schiff, Rebecca L., *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. Oxon: Routledge, 2009.

Scobell, Andrew, "Is There a Civil-Military Gap in China's Peaceful Rise", *Parameters* 39, no. 2, (2009): 4-22, Erişim: Mayıs, 2013, <http://www.carlisle.army.mil/usawc/parameters/Articles/09summer/scobell.pdf>

Segal, D., "Measuring the institutional/occupational change thesis," *Armed Forces & Society*, 12(3), (1986): 351-376.

Selek, Sebahattin *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Burçak Yayınevi, 1958.

Serra, Narcis, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler (The Military Transition: Reflections on the Democratic Reform of the Armed Forces)*, Çev. Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Shambaugh, David, "The Soldier and the State in China: The Political Work System in the People's Republic of China," *The China Quarterly*, no. 127 (September 1991): 527–568.

Shambaugh, David, "Civil-Military Relations in China: Party-Army or National Military?," *Copenhagen Journal of Asian Studies* 16, (2002): 9-29.

Siegl, Michael B., "Military Culture and Transformation", *Joint Force Quarterly*, no. 49, (2nd quarter 2008): 103-106.

Snider, Don M., "An Uniformed Debate on Military Culture," *America in Vulnerable: Our Military Problems and How to Fix Them* içinde, (Ed. John F. Lehman ve Harvey Sicherman). Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2012, s.115-133.

Soeters, L. Joseph; Donna J. Winslow ve Alise Weibull, "Military Culture", içinde, (Ed. G. Caforio). New York: Springer, 2006, s. 237- 254.

Sorensen, Henning, "Denmark: From Obligation to Option", *The Postmodern Military: Armed Forces After the Cold War* içinde, (Ed. Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal). New York: Oxford University Press, 2000, s.121-136.

Stepan, Alfred, "The New Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion", *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future* içinde, (Ed. Alfred Stepan). New Haven: Yale University Press, 1973.

Stepan, Alfred, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988.

Stroup, M.D. ve Heckelman, J.C., "Size of The Military Sector And Economic Growth: A Panel Data Analysis of Africa and Latin America", *Journal of Applied Economics*, vol.4, no.2, (Nov. 2001): 329–360.

Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim, "Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve", *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, (Ed. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu). İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.9-44.

Szayna, Thomas S., Kevin F. McCarthy, Jerry M. Sollinger, Linda J. Demaine, Jefferson P. Marquis ve Breet Steel, *The Civil Military Gap in the United States*. Santa Monica: The RAND Corporation, 2007.

Tacan, Necati, *Tanzimat ve Ordu*. Ankara, 1966.

TBMM, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf

Toluner, Sevin, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997.

"TSK Denetimi Gizli Kalacak", *Star Gazetesi*, 5 Aralık, 2010, <http://www.stargazete.com/politika/tsk-denetimi-gizli-kalacak-haber-313576.htm>.

Tunalı, Ayten Can, "Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 36, (2004): 237-249.

Turan, İlter, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat.

Uyar, Mesut ve Hayrullah Gök, "Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askeri Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması: 1640-1871", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, (2003).

Uzgel, İlhan, "Ordu Dış Politikanın Neresinde", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, (Ed. A.İnsel, A.Bayramoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, s.311-334.

Ünal, Ahmet, "Budapeşte Belgesi'nin Türkçesi Niçin Yok", *Yeni Çağ Gazetesi*, 29 Mayıs 2009, Erişim: Ocak, 2014, <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=8650>

Üskül, Zafer, *Siyaset ve Asker*. Ankara: İmge Kitapevi, 1997.

Van Aller, Christopher D., *The Culture of Defense*. Lanham, Md.: Lexington Books, 2001.

Van Aller, Christopher D. *The Culture of Defense*. Lanham, Md.: Lexington Books, 2001; Özetleyen: Moskos, Charles, "The Culture of Defense", *US Army War College*, 00311723, vol. 31, issue 3, (Fall2001).

Varoğlu A.Kadir, Akyürek Salih ve Bıçaksız Adnan (yayımlanmamış çalışma). Çalışmanın Türkçe ve İngilizce taslakları yazar Salih Akyürek'ten temin edilebilir.

Vennesson, Pascal, "Civil Military Relations in France: Is There a Gap", *The Journal of Strategic Studies*, vol.26, no. 2, (June 2003): 20-42.

Vergin, Nur, kitabın yazarları tarafından BİLGESAM adına Haziran 2013 tarihinde yapılan mülakat.

Weick, K. E. and Roberts, K. H., "Collective minds in organizations: Heedful interrelating on flight decks" *Administrative Science Quarterly*, 38 (3), (1993): 357-381.

Weigley, Russell F., "The American Civil-Military Cultural Gap: A Historical Perspective, Colonial Times to the Present," *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security* içinde, (Ed. Peter D. Feaver and Richard H. Kohn). Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012, s.15-246.

Winslow, D., *Army Culture*. Virginia: Army Research Institute, 2000.

Wrona, Richard M. Jr., "A Dangerous Separation The Schism between the American Society and Its Military", *American Peace Society*, vol. 169, no. 1, (Summer 2006): 29-30.

Yalçın, Serhan, "Uluslararası İlişkilerde Tarafsızlık, Daimi Tarafsızlık ve İsviçre Örneği", Yayınlanmamış Tez, (2007): 1-140, Erişim: Kasım, 2013, <http://eprints.sdu.edu.tr/438/1/TS00595.pdf>

Yamaguchi, Noboru ve David A. Welch, "Soldiers, Civilians and Scholars: Making Sense of the Relationship Between Civil-Military Relations and Foreign Polic", *Asian Perspective*, vol.29, no:1, (2005): 213-232.

Yardley, Ivan ve Derrick J. Neal, "Understanding the Leadership and Culture Dynamic within Military Context: Applying Theory to an Operational Business Context", *Defence Studies*, no. 7 (1), (March 2007): 21-41.

Yasa, İbrahim, "Kibbutz'un Toplumsal İdeolojisi ve Yapısı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı. 4, cilt.27, (1969), s. 9-15, Erişim: Ocak, 2014, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/27/4/2_İbrahim_YASA.pdf

Yılmaz, Cengiz, *Tavşan ile Kaplumbağa: Bir Rekabet Analizi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.

Yılmaz, Sait, "ABD Silahlı Kuvvetlerinde Dönüşüm", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, (Mayıs 2009): 21-51.

Yirmibeşoğlu, Sabri (Faruk Mercan), "Faruk Mercan ile mülakat", *Apolet Kılıç ve İktidar* içinde. İstanbul: Doğan Kitap, 7. Baskı, 2007 (2004)

Zaverucha, J., "The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transition", *Journal of Latin American Studies*, vol. 25, no. 2, (1993): s.283-299.

Dr. Salih Akyürek, 1965 yılında Kırşehir’de doğdu. 1982 yılında Mucur Lisesinden, 1986 yılında ise Kara Harp Okulundan mezun oldu. 2001 yılında Başkent Üniversitesinde “İşletme” Yüksek lisans programını ve 2009 yılında Gazi Üniversitesinde “Genel İşletme” doktora programını tamamladı.

Kendisi 1986-1994 yılları arasında K.K.K. İliğına bağlı farklı birliklerde takım ve bölük komutanı, 1994-2007 yılları arasında ise K.K.K. İliği Karargahında personel alanında ve sosyolojik-psikolojik araştırmalarda yer aldı ve 2008 yılında TSK’dan albay rütbesiyle emekli oldu.

Mart-2009 tarihinde BİLGESAM’da “Sosyo-Kültürel Araştırmalar Uzmanı” olarak çalışmaya başlayan ve araştırma tasarımı, ölçek tasarımı, veri analizi konularında uzmanlığı bulunan Salih Akyürek’in toplumsal kültür, örgüt kültürü, askeri kültür, personel/performans değerlendirme, sivil-asker ilişkileri, kimlik ve toplumsal kutuplaşma konularında çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca BİLGESAM bünyesinde yayınlanmış, sivil-asker ilişkileri konusuna dahil edilebilecek “Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış”, “İnsansız Hava Araçları: Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm”, “Terörle Mücadelede Toplumsal Algılar” ve “Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu” adlı raporları bulunmaktadır.

Fatma Serap Koydemir 1988 yılında Konya’da doğdu. 2006 yılında Mehmet Akif Ersoy Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi’nde lise öğrenimini, 2012 yılında ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde Sosyoloji öğrenimini Şeref Derecesi ile tamamladı. 2013 yılı itibariyle Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Yüksek lisans eğitimini sürdürmekte; sivil-asker ilişkileri konusundaki tez hazırlıklarına devam etmektedir.

2012 yılından bu yana BİLGESAM’da “Sosyo-Kültürel Araştırmalar Uzman Yardımcısı” olarak görev yapan Fatma Serap Koydemir, bu kurum bünyesinde yayınlanmış “Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış” adlı rapora katkı sağlamıştır. Birçok alan çalışmasında ve çeşitli projelerde görev almakla birlikte, askeri sosyoloji alanındaki çalışmalarını devam ettirmektedir.

Profesyonel ilgi alanları askeri sosyoloji, sivil-asker ilişkileri, Türkiye yakın siyasi tarihi, siyaset sosyolojisi ve gözetim sosyolojisidir. Bunun yanısıra, niteliksel ve niceliksel araştırma teknikleri hakkında bilgi sahibidir.

Esra Atalay 1989 yılında İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2011 senesinde dereceyle mezun oldu. 2009'da lisans öğrencisi olarak Uppsala Üniversitesi'nde; 2013 güz döneminde ise Indiana University of Pennsylvania'da değişim programı öğrencisi olarak bulundu. Halen, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Politika Yüksek Lisans programında tez çalışmasına devam etmektedir.

Atalay, lisans öğrenimi süresince proje koordinatörlüğü de dahil olmak üzere gönüllü olarak birçok çalışmanın içerisinde bulunmuş, çeşitli STK'ların projelerinde araştırmacı olarak çalışmıştır. 2012 yılında "Sosyo-Kültürel Araştırmalar Uzman Yardımcısı" olarak göreve başladığı BİLGESAM'da "Türk Silahlı Kuvvetlerine Toplumsal Bakış" adıyla yayınlanmış rapora katkı sağlamıştır.

İlgilendiği çalışma konuları; sosyal politika ve eşitsizlikler, gençlik sosyolojisi, Avrupa gençlik politikalarıdır. Araştırma tasarımı, niceliksel ve niteliksel araştırma teknikleri hakkında bilgi sahibidir.

Adnan Bıçaksız 1964 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Kuleli Askeri Lisesi'ni 1982 yılında bitirdi. Kara Harp Okulu'ndan 1986 yılında topçu subayı olarak mezun oldu ve 1986-90 yıllarında topçu görevleri yaptı.

1990-92 döneminde ABD'de Naval Postgraduate School'da "İnsangücü-Personel-Eğitim Analizi" dalında yüksek lisans öğrenimi gördü. Gnkur.Per.Bşk.lığında insangücü analizcisi olarak (1992-94); ardından New York, BM Barışgücü Harekat Departmanı'nda "Askeri Personel Yönetim Ş.Md." olarak görev yaptı (1994-97).

1997-2004 yıllarında, K.K. Per.Bşk.lığında insangücü analizcisi olarak çalışırken personel seçim, performans değerlendirme, terfi, atama ve yer değiştirme, kurumsal yapılanma ve İKY araştırma ve makro-tasarım çalışmaları yaptı. Aynı dönemde Kara Harp Okulu ve Savunma Bilimleri Enstitüsü'nde misafir öğretim görevlisi olarak lisans ve lisansüstü düzeyde dersler verdi. Ağustos 2005'te yarbay rütbesiyle emekli oldu. Halen serbest araştırmacı, danışman ve dilbilimci olarak hayatını sürdürmektedir.

Asli ilgi alanı insan kaynakları stratejisi ve kurumsal (makro) uygulamalar ve analizlerdir. Diğer ilgi alanları arasında Türk çalışma kültürü ve işgücü piyasası, uluslararası ekonomik entegrasyon, uluslararası hukuk lisansı çalışmaları vardır.

BİLGE ADAMLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) 2008 yılında kurulmuş bağımsız bir düşünce kuruluşudur. BİLGESAM; çalışmalarında disiplinler arası bakışı ve bilimsel yöntemleri esas almakta, bilge adamların deneyimleri ile genç araştırmacıların dinamizminden doğan sinerji sayesinde Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda farklı görüşler ve özgün yaklaşımlar geliştirmektedir. Kurum; kitap, makale, rapor, söyleşi ve analizler dışında Bilge Strateji adlı güz ve bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa çıkan ulusal hakemli akademik dergiyi yayınlamaktadır.